

ISSN (Print) 2616-6895
ISSN (Online) 2663-2497

ВЕСТНИК
ЕВРАЗИЙСКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА
ИМ. Л.Н. ГУМИЛЕВА

BULLETIN
of L.N. GUMILYOV
EURASIAN NATIONAL
UNIVERSITY

Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ
ЕУАЗИЯ ҰЛТТЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. ӘЛЕУМЕТТАНУ сериясы
PEDAGOGY. PSYCHOLOGY. SOCIOLOGY Series
Серия ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. СОЦИОЛОГИЯ

№ 3 (128)/2019

1995 жылдан бастап шығады
Founded in 1995
Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады
Published 4 times a year
Выходит 4 раза в год

Нұр-Сұлтан, 2019
Nur-Sultan, 2019
Нур-Султан, 2019

Бас редакторы
Молдажанова А. А.
п.ғ.д., проф. (Қазақстан)

Бас редактордың орынбасары (педагогика)	Г.Ж. Менлибекова , п.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Бас редактордың орынбасары (психология)	А.Р. Ерментаева , п.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Бас редактордың орынбасары (әлеуметтану)	Н.О. Байғабылов , PhD (Қазақстан)

Редакция алқасы

Есенғалиева А. М.	п.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Иванова Г.П.	п.ғ.д. (Ресей)
Исламова З.М.	п.ғ.к., доцент (Ресей)
Кажғалиева А.	докторант (Қазақстан)
Калдыбаева О.В.	PhD (Қазақстан)
Колева И.	докт. (Болгария)
Отар Э. С.	PhD (Қазақстан)
Сейтқазы П.Б.	п.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Сунарчина М.М.	ә.ғ.д., проф. (Ресей)
Толеубекова Р.К.	п.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Уразбаева Г.Т.	п.ғ.д., доцент (Қазақстан)
Хан Н.Н.	п.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Хаяти Тюфекчиоглу	ә.ғ.д., проф. (Түркия)
Шайхисламов Р.Б.	ә.ғ.д., проф. (Ресей)
Шалғынбаева Қ.Қ.	п.ғ.д., проф. (Қазақстан)

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Сәтпаев к-сі, 2, 408 б.,
Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31432)
E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz

Жауапты хатишы, компьютерде беттеген: Ә. С. Жұматаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы.

ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. ӘЛЕУМЕТТАНУ сериясы

Меншіктенуші: ҚР БЖҒМ «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» ШЖҚ РМК
Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникациялар министрлігінде тіркелген. 27.03.18 ж. № 17001-
Ж -тіркеу куәлігімен тіркелген.

Мерзімділігі: жылына 4 рет.

Тиражы: 30 дана

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Қажымұқан к-сі, 13/1, тел.: +7(7172)709-500
(ішкі 31432)

© **Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті**

Editor-in-Chief
Doctor of Pedagogical Sciences,
Prof.(Kazakhstan)
A.A. Moldazhanova

Deputy Editor-in-Chief (pedagogy) **G.Zh.Menlibekova**, Doctor of Pedagogical Sciences,
Prof. (Kazakhstan)
Deputy Editor-in-Chief (psychology) **A.R. Yermentayeva**, Doctor of Psychological Sciences,
Prof. (Kazakhstan)
Deputy Editor-in-Chief (sociology) **N.O. Baigabylov**, PhD in Sociology (Kazakhstan)

Editorial board

Esengalieva A. M.	Can. of Pedagogical Sciences, Assoc.Prof. (Kazakhstan)
Ivanova G.P.	Doctor of Pedagogical Sciences (Russia)
Islamova Z.M.	Can. of Pedagogical Sciences, Assoc.Prof. (Russia)
Kazhgaliyeva A.	Doctoral Candidate (Kazakhstan)
Kaldybayeva O.V.	PhD (Kazakhstan)
Koleva I.	Dr. (Bulgaria)
Otar E.S.	PhD (Kazakhstan)
Seytkazy P.B.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.(Kazakhstan)
Sunarchina M.M.	Doctor of Sociology, Prof. (Russia)
Toleubekova R.K.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.(Kazakhstan)
Urazbayeva G.T.	Doctor of Pedagogical Sciences, Assoc.Prof. (Kazakhstan)
Khan N.N.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.(Kazakhstan)
Hayati Tufekcioglu	Doctor of Sociology, Prof. (Turkey)
Shaikhislamov R.B.	Doctor of Sociology, Prof. (Russia)
Shalgynbayeva K.K.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.(Kazakhstan)

Editorial address:2, Satpayev str., of.408, Nur-Sultan, Kazakhstan, 010008
L.N.Gumilyov Eurasian National University
Tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31432)
E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz

Responsible secretary, computer layout: A.S.Zhumatayeva

Bulletin of L.N.Gumilyov Eurasian National University PEDAGOGY. PSYCHOLOGY. SOCIOLOGY Series

Owner: Republican State Enterprise in the capacity of economic conduct «L.N.Gumilyov Eurasian National University» Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan

Registered by Ministry of information and communication of Republic of Kazakhstan.

Registration certificate No. 17001-Ж from 27.03.18

Periodicity: 4 times a year

Circulation: 30 copies

Address of printing house: 13/1 Kazhimukan str., Nur-Sultan, Kazakhstan 010008; tel.: +7(7172) 709-500 (ext.31432)

© **L.N.Gumilyov Eurasian National University**

Главный редактор
д.п.н., профессор
А. А. Молдажанова (Казахстан)

Зам. главного редактора (педагогика)	Г.Ж. Менлибекова , д.п.н., проф. (Казахстан)
Зам. главного редактора (психология)	А.Р. Ерментаева , д.пс. наук, проф. (Казахстан)
Зам. главного редактора (социология)	Н.О. Байгабылов , PhD (Казахстан)

Редакционная коллегия

Есенгалиева А. М.	к.п.н., доцент (Казахстан)
Иванова Г.П.	д.п.н. (Россия)
Исламова З.М.	к.п.н., доцент (Россия)
Кажгалиева А.	докторант (Казахстан)
Калдыбаева О.В.	PhD (Казахстан)
Колева И.	докт. (Болгария)
Отар Э. С.	PhD Казахстан
Сейтказы П.Б.	д.п.н., проф. (Казахстан)
Сунарчина М.М.	д.с.н., проф. (Россия)
Толубекова Р.К.	д.п.н., проф. (Казахстан)
Уразбаева Г.Т.	д.п.н., доцент (Казахстан)
Хан Н.Н.	д.п.н., проф. (Казахстан)
Хаяти Тюфекчиоглу	д.с.н., проф. (Турция)
Шайхисламов Р.Б.	д.с.н., проф. (Россия)
Шалгынбаева К.К.	д.п.н., проф. (Казахстан)

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Сатпаева, 2, каб. 408,
Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева
Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31432)
E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz

Ответственный секретарь, компьютерная верстка: А. С. Жуматаева

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева.

Серия: ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. СОЦИОЛОГИЯ.

Собственник: РГП на ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева» МОН РК
Зарегистрирован Министерством информации и коммуникаций Республики Казахстан.

Регистрационное свидетельство № 17001-Ж от 27.03.18 г.

Периодичность: 4 раза в год

Тираж: 30 экземпляров

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: +7(7172)709-500 (вн.31432)

© Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

МАЗМҰНЫ

ПЕДАГОГИКА

<i>Абишев Н.А., Кабылова М.С.</i> Жоғары мектепте тіл мамандықтары мұғалімдерін оқу-тәрбие үдерісінде өзара іс-әрекет етуге психологиялық-педагогикалық даярлау	8
<i>Асылбекова М.П., Абибулаева А.Б., Аймағамбетова Р.Х.</i> Әлеуметтік жетімдіктің профилактикасы: қазақстандық аспект	15
<i>Березнова Е.В., Абдиркенова А.К.</i> Медиабілім мазмұнын қалыптастыру шарттары	25
<i>Жантасова Ж.З., Тлебалдинова А.С., Нугуманова А.Б., Жұртпаева А.Ә., Қайдарова М.А.</i> Балалардың ауызша және жазбаша сөйлеу тілін түзетуге арналған бағдарламалық жасақтама әзірлеу	32
<i>Жиентаева Б.Ж.</i> Ересектерге қосымша білім берудің ерекшеліктері	42
<i>Жолдасбекова С.А., Парманқұлова П.Ж.</i> Педагогтарды инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс жасауға даярлау мәселелері	49
<i>Қударова Н.А., Тулекова Г.М.</i> Жоғары оқу орнындағы студенттердің көшбасшылық қасиеттерін ұлттық сипатта өркендетудің амалдары мен жолдары	55
<i>Қунтубаева Д.К.</i> Инновациялық білім берудегі оқыту технологияларының маңызы	64
<i>Оразалиева Р.Б.</i> Тәуелсіз Қазақстан жағдайындағы білім берудің заманауи үрдістері	70
<i>Рахымбердиева А.В.</i> Білім беру жүйесі менеджерлерін даярлауды ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету	76
<i>Сламбекова Т.С., Жұмыкбаева А.К.</i> Педагог кадрлардың біліктілігін арттырудағы бағалаудың халықаралық стандарттарға сәйкестігі	84
<i>Уайханова М. Ә.</i> Мектеп оқулығы мазмұнының мәдениеттанулық үлгісі	90
<i>Чункенова С.С.</i> Жаңа білім беру жүйесіне үйлесімді мұғалім тұлғасы	100
<i>Туякова Ұ.Ж., Шалғынбаева Қ.Қ.</i> Эмоциялардың психологиялық теорияларының эмоционалдық интеллектіге негіз болу мәселелері	105

ПСИХОЛОГИЯ

<i>Адилъжанова К.С.</i> Эмоционалды интеллект түсінігі және оны зерттеудегі бағыттар	118
<i>Ерментаева А.Р., Аубакирова Ж.Қ., Майлыбаева Ж.С.</i> Студенттік кезеңдегі тұлғалық даму	125
<i>Орынғалиева Ш.О.</i> Психологиялық күзiреттiлiк феноменологиясын зерттеудiң теориялық мәселелері	133
<i>Карибаева Г.М., Қонысова А.Ж.</i> Әскери қызметтегі жас мамандардың кәсіби іс-әрекетіне бейімделуінің психологиялық ерекшеліктері	140
<i>Карибаева Г.М., Тоқтарбай Г.Ә.</i> Мектепке дейінгі жастағы балаларда агрессиялық мінез-құлықтың пайда болуының психологиялық ерекшеліктері	148

ӘЛЕУМЕТТАНУ

<i>Бейсембаев С.Н.</i> Қазақстандағы зомбылық экстремизмінің алдын алудың саяси-басқарушылық аспектілері	155
<i>Каримова Г.К., Сейдуманов С.Т.</i> Қазақ әйелінің сәйкестігі: әлеуметтік мәртебесі мен ұлттық бас киімі	164

CONTENTS

PEDAGOGY

<i>Abishev N.A., Kabylova M.S.</i> Psychological and pedagogical training in higher educational institution of teachers of language specialties for communication in teaching and educational process	8
<i>Assylbekova M. P., Abibulayeva A.B., Aimagambetova R.H.</i> Prevention of social orphanhood: Kazakhstan case study	15
<i>Berezhnova E.V., Abdirkenova A.K.</i> The conditions of formation of content of media education	25
<i>Zhantasova Zh.Z., Tlebaldinova A.S., Nugumanova A.B., Zhurtpayeva A.A., Kaydarova M.A.</i> Correction software development different sides of speech and writing in children	32
<i>Zhiyentayeva B. Sh.</i> Features of Adult Education	42
<i>Zholdasbekova S.A., Parmankulova P. Zh.</i> Problems of training teachers for work in conditions of inclusive education	49
<i>Kudarova N.A., Tulekova G.M.</i> Ways and means of leadership development among students of higher educational institutions on the basis of national character	55
<i>Kuntubaeva D.K.</i> The role of educational technology in innovative education	64
<i>Orazalieva R.B.</i> Modern educational trends in the conditions of independent Kazakhstan	70
<i>Rakhymberdiyeva A.V.</i> Scientific and methodological support of training managers of the education system	76
<i>Slambekova T.S., Zhumykbayeva A.K.</i> Compliance of independent assessment in the system of professional development of teachers with international standards	84
<i>Uaikhanova M. A.</i> The culturological model of the school text-book content	90
<i>Chunkenova S.S.</i> Teacher's personality in the new education system	100
<i>Tuyakova U. Z., Shalgynbayeva K.K.</i> Psychological theory of emotion is the basis of emotional intelligence	105

PSYCHOLOGY

<i>Adilzhanova K.S.</i> The concept of emotional intelligence and directions in its research	118
<i>Yermentayeva A. R., Aubakirova Zh. K., Mailybayeva Zh. C.</i> Development of personality in the student age	125
<i>Oryngalieva Sh.O.</i> Theoretical problems of research of phenomenology of psychological competence	133
<i>Karibayeva G.M., Konysova A.Zh.</i> Features of the psychological adaptation of young specialists in military service to professional activity	140
<i>Karibaeva G. M., Toktarbai G. A.</i> Psychological characteristics of aggressive behavior in preschool children	148

SOCIOLOGY

<i>Beissembayev S.N.</i> Public policy aspects of prevention of extremism in Kazakhstan	155
<i>Karimova G.K., Seidumanov S.T.</i> Identity of Kazakh woman: social status and national headwear	164

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕДАГОГИКА

<i>Абишев Н.А., Кабылова М.С.</i> Психолого-педагогическая подготовка учителей языковых специальностей в вузе к взаимодействию в учебно-воспитательном процессе	8
<i>Асылбекова М.П., Абибулаева А.Б., Аймагамбетова Р.Х.</i> Профилактика социального сиротства: казахстанский аспект	15
<i>Березнова Е.В., Абдиркенова А.К.</i> Условия формирования содержания медиаобразования	25
<i>Жантасова Ж.З., Тлебалдинова А.С., Нугуманова А.Б., Жұртпаева А.Ә., Қайдарова М.А.</i> Разработка программного обеспечения по коррекции разных сторон устной и письменной речи у детей	32
<i>Жиентаева Б. Ж.</i> Особенности дополнительного образования взрослых	42
<i>Жолдасбекова С.А., Парманкулова П.Ж.</i> Проблемы подготовки педагогов к работе в условиях инклюзивного образования	49
<i>Кударова Н. А., Тулекова Г. М.</i> Пути и способы развития лидерских качеств у студентов высших учебных заведений на основе национального характера	55
<i>Кунтубаева Д. К.</i> Роль образовательных технологий в инновационном образовании	64
<i>Оразалиева Р.Б.</i> Современные тенденции образования в условиях независимого Казахстана	70
<i>Рахымбердиева А.В.</i> Научно-методическое обеспечение подготовки менеджеров системы образования	76
<i>Сламбекова Т.С., Жумыкбаева А.К.</i> Соответствие независимого оценивания в системе повышения квалификации педагогических кадров международным стандартам	84
<i>Уайханова М. А.</i> Культурологическая модель содержания школьного учебника	90
<i>Чункенова С.С.</i> Личность учителя в новой системе образования	100
<i>Туякова У.Ж., Шалғынбаева К.К.</i> Проблемы психологических теорий эмоции как основы эмоционального интеллекта	105

ПСИХОЛОГИЯ

<i>Адилъжанова К.С.</i> Понятие эмоционального интеллекта и направления его исследования	118
<i>Ерментаева А.Р., Аубакирова Ж.Қ., Майлыбаева Ж.С.</i> Развитие личности в студенческом возрасте	125
<i>Орынғалиева Ш.О.</i> Теоретические проблемы исследования феноменологии психологической компетенции	133
<i>Карибаева Г.М., Конысова А.Ж.</i> Особенности психологической адаптации молодых специалистов на военной службе к профессиональной деятельности	140
<i>Г.М. Карибаева, Г.А. Токтарбай.</i> Психологические особенности возникновения агрессивного поведения у детей дошкольного возраста	148

СОЦИОЛОГИЯ

<i>Бейсембаев С.Н.</i> Политико-управленческие аспекты профилактики экстремизма в Казахстане	155
<i>Каримова Г.К., Сейдуманов С.Т.</i> Идентичность казахской женщины: социальный статус и национальный головной убор	164

ПЕДАГОГИКА PEDAGOGY

XFTAP 14.35.21

Н.А. Абишев, М.С. Кабылова

*І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған, Қазақстан
(E-mail:madina.3024@mail.ru)*

Жоғары мектепте тіл мамандықтары мұғалімдерін оқу-тәрбие үдерісінде өзара іс-әрекет етуге психологиялық-педагогикалық даярлау

Андатпа. Мақалада қазіргі таңда білім беру жүйесіндегі үш тілде білім берудің негізгі мәселелері мен жоғарғы мектепте тіл мамандықтары мұғалімдерін оқу – тәрбие үдерісіндегі өзара іс-әрекет етудегі психологиялық педагогикалық дауыраудағы мүмкіндіктері мен алға қойылған мақсаттары қарастырылады. Тіл мамандықтарының бір-бірімен байланыс табуы, яғни, қазақ тілі, орыс тілі, ағылшын тілі мен олардың өзара пән аралық селбестіктерінің қаншалықты көрініс табатындықтары жайлы баяндалады. Тіл ғылымы соның ішінде қазақ, орыс және ағылшын тілдері де педагогика және психология салаларымен тығыз байланысты. Ал бұлардың сөйлеу және түсінісу процесіне тікелей тілдік қатынасы бар екені баршаға аян. Яғни, тіл - ойды тікелей адамдармен қарым-қатынасқа түсудің құралы ғана емес, сонымен қатар сезімді де білдірудің құралы. Ал педагогика саласы сол тіл пәндердің қалай оқытылуы, білім берілуі мен оның заңдылықтары мен селбестілігін, сол пәндерді оқыта отырып тәрбиелеуін қамтамасыз етеді.

Түйін сөздер: ұлттық куәлік, үштілділік, интеграция, экстралингвистика, конфигурация, болашақ мұғалімдерді даярлау, педагогикалық жүйе.

DOI: [https:// doi org/ 10.32523/2616-6895-2019-128-3-8-14](https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-128-3-8-14)

Кіріспе. Әлемдік білім кеңістігінің даму тарихы, оның әр кезеңіндегі айқындалған тенденциялары әр халықтың гүлденіп өркендеуінің, қоғамдағы прогрессивтік өзгерістердің білімге байланыстылығын, жалпы білім саласының маңыздылығын дәлелдейді. Әрбір мемлекеттің интеллектуалдық, экономикалық, парасаттылық және мәдени қарымы білім саласының күйіне және оның прогрессивтік даму мүмкіндіктеріне тікелей байланысты екендігін педагогика ғылымы мен білімнің даму тарихы айқындайды. Осы тұрғыдан алғанда егемен Қазақстанның ғылымы мен білімінің стратегиясы білім беру жүйесінің ұлттық білім мен тәрбие идеяларын сақтай отырып, әлемдік білім кеңістігіне кіруімен анықталады.

Үшінші мыңжылдық жылнамасын ашып отырған бүгінгі Қазақстанның білім беру саясатындағы өзекті ой еліміздің эканомикасы мен әлеуметтік саласының тұрақты дамуының басты факторларының бірі - білім. Қоғамда орын алып жатқан әлеуметтік-экономикалық және саяси қатынастар білім беру ісін түбегейлі өзгертіп, оның тарихи

тамырын қайта қарап жаңғыртуды талап етеді. Өткеніміз бен болашағымыздың өркендеуіне жол ашады. Өйткені, ұлт тағдыры, халқымыздың әл-ауқатының жақсаруы жас ұрпақтың білім деңгейіне, мәдениетіне, өмірде өз таңдауларын дұрыс жасауға, қоғамдық қатынастарға, оны дұрыс ұйымдастыру қабілетіне тікелей байланысты. Бұл көзқарастың білім жүйесінде өзіндік маңызы зор.

Зерттелуі. ҚР «Білім туралы» заңының 5 бабында «Барлық оқу орындары мемлекеттік жалпы міндеті стандартқа сәйкес мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілінің білу мен дамытуды, орыс тілі және бір шетел тілін оқып үйренуді қамтамасыз етуге тиіс» деп көрсетілген [1, 15 б.]. Тіл – ғасырлар жемісі, халық мұрасы, ұлттық құбылыс. Бір тіл - бір ұлт. Кез келен халықтың ойлау ерекшелігі оның ұлттық тілінде көрініс табады, халық даналығы, дүниетаным көзқарасы тілінде түйінделеді. Үш тілді дамыту – мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілі (L1), ұлтаралық қатынас тілі орыс тілі (L2) және жаһандық экономикадағы табысты интеграция тіл ретінде ағылшын тілі (L3), Қазақстан республикасының үш тілдік оқытудың негізгі тұжырымдамасы болып табылады.

Бауыржан Момышұлы өз еңбегінде: «Қазақ тілі – сұлулығымен бой балқытып, тамыр шымырлататын, жан-жүйенді жандырып, құлақ-құрышын қандырып, өткірлігімен қызыл таяң тұста, ер мен елге бірдей медет беріп, адам түгіл жағдайдың өзінің аузына құм құятын ғажайып кемел тіл» -деп айтып өтсе [2, 21 б.], ал философ Фридрих Энгельс: «Русский язык – всемерно заслуживает изучения как сам по себе, ибо один из самых сильных и самых богатых живых языков, так и ради раскрываемой им литературы» деп айтса [3, 35 б.], жазушы әрі журналист Курт Тухольский: «Английский – простой, но очень трудный язык. Он состоит из одних иностранных слов, которые к тому же неправильно произносятся» -деп өз сөзінде айтып еді [4, 47 б.]. Яғни, осы жоғарыда аталып өткен үш тілдің оқу-тәрбие үдерісінде өзара іс-әрекет етуге қаншалықты психологиялық-педагогикалық даярлығын зерттеліп қарастырылады.

Мақсаты. Тіл ғылымы соның ішінде қазақ тілі, орыс тілі, ағылшын тілдері де педагогика және психология салаларымен тығыз байланысты. Ойлай дейтін себебіміз, психология түйсік пен қабылдауды, ес пен ойды, сезім мен эмоцияны, зейінді зерттейді. Ал бұлардың сөйлеу және түсінісу процесіне тікелей тілдік қатынасы бар екені баршаға аян. Өйткені, біреудің айтқанын қабылдау, оны ұғыну процесі болмаса, қарым-қатынас жасау, пікір алысуда болмаған болар еді. Адам сөз арқылы белгілі бір затты атап қоймай, сонымен бірге, сол затқа, іске, құбылысқа өзінің қатынасы мен оған қалай қарайтындығын тіл арқылы білдіреді. Яғни, тіл – ойды тікелей адамдармен қарым-қатынасқа түсудің құралы ғана емес, сонымен қатар сезімді де білдірудің құралы. Ал педагогика саласы сол тіл пәндердің қалай оқытылуы, білім берілуі мен оның заңдылықтары мен селбестілігін, сол пәндерді оқыта отырып тәрбиелеуін қамтамасыз етеді. Шын мәнінде үш тілді меңгеру күнделікті және жүйелі жұмысты талап етеді. Оқушы не үшін мұны үйренетіндігін білуі және тілдерді оқып үйренудің нақты қойылған мақсатын білу керек. Осыған орай мәтінде терең көрініс тауып қарастырылады.

Тарихи зерттеу әдісі. Жалпы кез келген ғылымда қарама-қарсылық ұғымы кеңінен сипатталынып, ауқымды түрде түсіндіріледі. Аталмыш ұғым туралы ғылыми бастама ежелгі замандарда ғылымдардың атасы философия ілімінде өте күрделі категориялар қатарынан орын алған. Сөйтіп ғылымның психология, педагогика, логика, лингвистика салаларында өзіндік сипатқа ие болды. Философиялық-ағартушылық тұрғыдан білім беруді қазақ халқының ойшыл ғалымдарын атап айтсақ Ж.Баласағұн, Ы. Алтынсарин, А. Құнанбаев, Ж. Аймауытов, А. Байтұрсынов, М. Жұмабаев, сонымен қатар басқа ғалымдарды атайтын болсақ Я.А. Коменский, К.Д. Ушинский, Н. Крупская, Н.А. Бердяев, В.В. Розанов, Ж.Ж. Руссо, К. Маркс, Ф. Энгельс және т.б. қарастырған болатын, олар тұлғаны дамытушы, әрі рухани қалыптастырушы, барлық адамдардың өркендеп өсуінің кепілі деген.

Жалпы білім берудің философиялық – әдіснамалық аспектісі мәселесін қарастырып өткен ғалымдар Ж. Әбділдин, М. Қозыбаев, А. Нысанбаева, К. Шүлембаев т.б. өз еңбектерінде жан-жақты қарастырған. Аталмыш ғалымдар еңбектерінде әсіресе ұлттық мектептердегі білім беру сапасы мен оны қамтамасыз ету талаптарын кеңінен қарастырған.

Батыс әлеуметтанушылары: Ж. Гуревич, Т. Парсонс, Н. Смелзер, Р. Коллинз және кеңес әлеуметтанушылар: В.Г. Афанасьев, В.Н. Турченко, Г.Н. Волков, В.А. Ядов, А.Г. Здравомыслов т.б. білім беруді әлеуметтік және педагогикалық институт ретінде қарастырған. Қоғамның дамуының қазіргі кезеңі, елімізде болып жатқан түрлі өзгерістер білім беру қызметіне жаңаша қарауды, мұғалім іс-әрекетін жаңаша ұйымдастыруды талап етеді. Сондай ақ мектепте оқушыларды бірнеше тілде баулу мәселесі кеңінен қолға алғанын көрсетеді. Қоғамымыздың қазіргі даму кезеңіндегі басты мәселенің бірі білім беру жүйесінде оқыту үрдісін технологияландыру. Осыған орай педагогикалық процеске қатысты әртүрлі технологиялар жасалып білім беру жүйесінің құрылымдарына кеңінен енуде. Қазақ тілі, орыс тілі, ағылшын тілдерін оқу пәні ретінде кеңестік кезеңнен бастап алғаны мен негізінен орта мектепте жүзеге асырылған.

Жоғарғы оқу орындарында болашақ мұғалімдерді даярлаудың жалпы мәселесін және оларда жаңалықты енгізуге сәйкес оқыту процесі бойынша зерттеу нәтижелері бойынша мәселесімен көптеген ғалымдарымыздың Б.А. Әбдікәрімов, Қ. Бөлесев, А.Е. Әбілқасымова, К.Ә. Дүйсенбаев, С.М. Кеңесбаев, Ж.К. Оңалбек, Қ. Ералин, М.А. Құдайқұлов, Б.К. Момынбаев, М.С. Молдабеков, О. Сыздықов, А.З. Тұрсынбаев, А.А. Калюжный, А.З. Тұрсынбаев, Н.Д. Хмель т.б. еңбектерінде көрініс тапқан.

Ал тілдердің өзара іс-әрекет етуге олардың басты мәселесі, өзара үйлесімі мен тілдік саясатын туралы О.Б. Алтынбекова, Л.А. Араева, В.Н. Белоусов, Д.Н. Голев, М.Н. Губогло, А.А. Залевская, М.К. Исаев, А.Е. Карлинский, М.М. Копыленко, Т.А. Костромина, Л.П. Крысин, Г.Б. Мадиева, В.П. Нерознак, Ж.С. Смагулова, Э.Д. Сулейменова, Б.Х. Хасанов, Н.Ж. Шаймерденова және т.б. еңбектерінен көруімізге болады.

Негізгі бөлім. Тіл унитарлы дағды емес, тіл – қабілеттердің кешенді конфигурациясы. Яғни, тіл тек қана бір дағдыдан тұрмайды, тіл – лингвистикалық және экстралингвистикалық құрылымдардан тұрады. Егер Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін алып қарайтын болсақ, осы уақытқа дейінгі жалпы білім беретін мектептерде үш тіл оқытылып келеді, яғни қазақ тілі, орыс тілі, ағылшын тілі. Егерде оқушы осы үш тілді жетік меңгеріп, түсініп шыққса және осы тілдерде еркін сөйлеу мүмкіндігіне ие болса, онда сол оқушы бірнеше тілді меңгергені болып табылады. Соңғы статистикалық мәліметке сүйенсек дүниежүзінде 6000 жуық тіл бар екені баршамызға аян. Педагогикалық тұрғыдан қарағанда, тұлғаны толыққанды қалыптастыруда тәлім-тәрбие беруде және заманға сай білім беруде баланың жастық шағы өте маңызды рөл алмақ. Сондықтан да баланың тәрбиесі, білімі, мінезі, ойлауы, көзқарасы, қабілеті, мәдениеті, сөйлеуі, адамгершілік қасиеттері негізделетін іргетасы қалануы қажет. Осы айтылған қасиеттер бала дүниеге келген сәтінен бастап ата-анасынан алады, әріқарай өсіп жеке тұлға болып қалыптасуына мектебі, қоршаған ортасы, қоғам әсер етеді. Ол үшін баланның жастайынан ұлттық куәлігін қалыптастыру керек.

Ұлттық куәлік дегеніміз – ұлттық тілі, діні, мәдениеті, салт-дәстүрі, тарихы, әдебиеті, рухани және ұлттық құндылықтарды қамиды. Осы аталған қасиеттердің барлығы баланың бойына сіңірген уақытта, ол қоғамда өз орнын таба алатын толыққанды тұлғаға жатады. Оқушыға үш тілде - қазақ тілі, орыс тілі, ағылшын тілінде үйрету үшін алдымен бала өзінің төл ана тілін толыққанды және жетік білуі керек. Осылайша, оқушының қай тілде білім алғанына қарап оның білім деңгейін анықтауға болады. Ал мұғалімнің алдында отырған оқушы, сыныпқа бір мезетте, бір уақытта, бір тақырыпта оқушыларға үш тілде білім берсе, оқушылардың білім алу деңгейінің көрсеткіш пайызы жоғары болады ма, жоқ әлде төменгі

білім пайызының көрсеткішін көрсетеді ма?! Оқушының алдында тұрған үш пән мұғалімі, үш тілдегі пән, бір-бірімен үйлесіп, ортақтасып, сабақтасып, селбесіп, пәнаралық байланыс, қаншалықты өзара ортақ шешімін таба алады? Пән мұғалімдері оқушыларға сабақ бере отырып, оқу-тәрбие үдерісінде өзара іс-әрекет етуге психологиялық-педагогикалық тұрғыдан дайын ба? Міне басты ахуал мәселе осы болмақ.

Орыстың педагог демократы, Ресейде ғылым педагогиканың негізін қалаушы Константин Дмитриевич Ушинскийдің «Избранные педагогические произведения» атты ғылыми еңбегінде жарияланған «Родное слова» атты мақаласында: «Изучение иностранных языков не должно никогда начинаться слишком рано и никак не прежде того, пока будет заметно, что родной язык пустил глубокие корни в духовную природу дитяти. Постановить какой-нибудь общий срок в этом отношении нельзя. С иным ребенком можно начать изучение иностранного языка в 7 или 8 лет (никогда не ранее) с другим в 10-и 12; с детьми, обладающим крайне слабой восприимчивостью, лучше не начинать никогда; иностранный язык только подавить оканчательно и без того слабые его способности. Изучение того или другого иностранного языка должно идти по возможности быстро, потому что в этом изучении ничто так не важно, как беспрестанное упражнение и повторение, предупреждающее забвение» [5, 32 б.]. Ал енді тағы бір дереккөзіне сүйенсек қазақтың халқының ақыны, педагог, қазақ тіл білімі мен әдебиеттану ғылымдарының негізін салушы ғалым, ұлттық жазудың реформаторы, Алашорда өкіметінің мүшесі, түркітанушы, публицист, аудармашы, қоғам қайраткері Ахмет Байтұрсынұлының «Тіл тағлымы» атты еңбегінде: «Бастауыш мектептен оқығандар писарь, учитель, фельдшер, адвокат, содия, инженер, агроном, болар демей, ең әуелі, қазақша толық хат білетін дәрежеде болуын көздеу керек. Солай ойлағанда көңілге ұнамды мектептің түрі біздің ойымызша мынау: Бастауыш мектептер оқуы қазақ үшін 5 жылдық боларға тиіс. Әуелі үш жылда балалар кілең қазақша оқу керек. Соңғы екі жылда кілең орысша оқу керек» - деп педагог өз ойын ашық айтып кеткен болатын [6, 332 б.]. Яғни, басқа тұрғыдан алып қарайтын болсақ осы жоғарыда аталып өткен үш тіл - қазақ тілі, орыс тілі, ағылшын тілдері білім беру үрдісінде оқушылардың ана тілінің, ұлттық мәдениетінің, ұлттық құндылықтарының кемсітілуі сияқты себептермен білімге болған қызығушылығын және құштарлығының әлсірек қаупі болатынын аңғаруға болады. Ал енді екінші тұрғыдан алып қарайтын болсақ, оқушы үш тілді бір уақытта үйренсе, тілді терең түсінуге және оны тиімі пайдалануға мол мүмкіндігі болады.

Үш тілде сауат ашқан бала сол тілдерді бір-бірімен салыстырып, олардың ортақ ұқсастықтарын және айырмашылықтарын үйреніп, тілді қалай қолданатынын жақсы меңгеріп алады деуге болады ма? Осы уақытқа дейінгі ғалым лингвистердің зерттеулерінің тұжырымдарына келіп тоқталатын болсақ, екі және бірнеше тілде сөйлейтін балалардың алған ақпараттар мен мәліметтерді бірнеше тілде өңдегендіктен ой саналарының жан-жақты дамытатынын баяндайды десе ал енді кейбір педагог лингвистердің айтуынша үш немесе бірнеше тілде оқушының немесе баланың сауат ашыуының, санасының өсуіне кері әсерін тигізеді, -деген ой көп жағдайда дәлелденбей келеді. 1960 жылдардан бері лингвист педагогтардың ғылыми зерттеулеріне сүйенсек оқушының екі немесе үш тілде сауат ашуына және оның санаға ешқандай кері әсері болмағанын айқындайды. Керісінше үш немесе оданда көп тілдерді меңгерген жағдайда санаға оның оң әсерін тигізеді, бірақ оның әсері күрделі және оны өлшеу қиынға соғады. Яғни, ағылшын және орыс тілдерін оқытуда сананың емес сапаның басты фактор болғанын көрсету керек, демек, екінші, үшінші тілдерді оқығанда оқушыларға түсінікті болу қажет, әйтпесе оқушылар шуылдан басқа еш нәрсе қабылдамайды. Мектеп тәрбиесі балаға жан-жақты тәрбиелік ықпал жасау үшін үлкен мүмкіндіктерге жағдай туғызады. Мектепте кездесетін әр адам балаға бір жаңалық ашады. Бұл жағдайда ұстаздың тұлғасы және құрбы құрдастарымен қарым-қатынастар сипаты үлкен рөл алады. Педагогикалық жүйе белгілі бір педагогикалық

шарттарды сақтағанда ғана қызмет етеді және дамиды. Жалпы орта білім беру жағдайында тұлғаны қалыптастыруда, ұйымдастыру үдерісіндегі педагогикалық шарттарды оқушы мен мұғалімнің өзара түсінісуі, серіктестікпен бірлесіп әрекет етуге бейімділігі, бірлескен шығармашылық жұмыстарға негізделетін диалогтік, субъектаралық қатынастарынан жасалған, сонымен бірге тұлғалық қарым-қатынастарды қалыптастыруға мүмкіндік туғызатын, ынтымақтастық іс-әрекеттерге жетелейтін, коммуникативтік қабілеттілікті қалыптастыратын жағымды педагогикалық жағдай деп есептейміз. Мұғалімнің әр пәнді оқытуды тілдерді баулумен бірге өзара ұштастырудағы ұсынған нақты теориялық педагогикалық бағыт болуы тиіс. Әрбір тақырыптың мазмұнын ашып көрсетуге дайындала отырып, осы тақырыпқа байланысты қазақ, орыс, ағылшын тілдерін қалыптастыра тіл мамандықтары мұғалімдерін оқу-тәрбие үдерісінде өзара іс-әрекет етуге психологиялық-педагогикалық тұрғыдан даярлай отырып, жалпы міндеттерді шешуді, оқытудың мазмұны мен түрлері және әдіс тәсілдерімен байланыстыруын міндетті түрде ескерілуі қажет. Яғни өзара пәнаралық интеграциялық байланыс болуы керек. Қазіргі маманға қойылатын талаптардың бірі оқу үдерісіндегі әр түрлі пәндердің өзара интеграцияланып ортақ мәселелер мен қайшылықтардың шешімі болып табылады. Тіл мамандықтары мұғалімдерін оқу-тәрбие үдерісінде өзара интеграциялаудағы мақсатымыз педагогикалық іс-әрекет арқылы пәндер арасындағы байланыс жасап, оқушылардың қаншалықты тілдерді тез меңгеруіне педагогикалық-психологиялық тұрғыдан даярлауға жағдайлар жасау болып табылады.

Қорытынды. Қазақ тілі, ағылшын, орыс тілдерін меңгеру жолдарының бағыттарына сипаттама бере отырып, Л.С. Выгодский бұл жолды ана тілі үшін «Төменнен жоғары қарай» ретінде анықтайды, ал басқа тілдер үшін «Жоғарыдан төмен қарай» әдісі тән [7, 78 б.]. Басқа тілдерді меңгеру ана тілінің дамуына қарама-қарсы бағытта деуге болады. Бала ана тілін есін білгенде және байқаусызда меңгереді, ал басқа тілдерді ұғыну және ниетпен меңгереді. Әр тілдің өзіндік ерекшеліктері бар айта кететін болсақ, яғни тілді үйрене отырып оқушының меңгеруіне байланысты әр тілдің өзіндік морфологиясы, синтаксисі, фонетикасы, грамматикасын, лексикасын, төрт дағдысы бойынша яғни тыңдалым, айтылым, оқылым, жазу және т.б. білуі мүмкін емес. Ол барлық грамматиканы, барлық лексиканы, қарым-қатынас шарттарының талап ететін бағдарламалары үшін қажетті материалдарды білу қажет. Осыған орай келесідей мақсаттар қойылады:

1. Оқыту-тәрбие үдерісіндегі өзара іс-әрекет кезінде тіл мамандықтары мұғалімдерінің кәсіби білімін, ептілігі мен дағдыларын өзін-өзі бағалауды қалыптастырудың мәнін көрсету;
2. Болашақ тіл мамандарының өзара іс-әрекет етудегі үлгісін жасау;
3. Оқыту-тәрбие үдерісін ұйымдастыру кезінде тіл мамандықтары мұғалімдерінің өзара іс-әрекет ету деңгейін бағалау әдістемесін әзірлеу;
4. Оқыту-тәрбие үдерісін ұйымдастыру кезінде тіл мамандықтары мұғалімдерінің өзара іс-әрекет ету тиімділігін бағалаудың критерийлік жүйесін әзірлеу;
5. Қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде оқытатын тіл мамандықтары мұғалімдерінің психологиялық-педагогикалық дайындығын ғылыми – әдістемелік нұсқаларын айқындап әзірлеу;
6. Үш тілді меңгеру индикаторларын әзірлеу;

Білім – теңіз, оның тереңіне құпия сырын ашуға құмарлар ғана бойлай алмақ. Білімді адамдарда дайындайтын, білім, тәрбие, бала жанының бағбаны-мұғалім. XX ғасырдың басында Ж. Аймауытов «Сабақ беру – үйреншікті жай ғана шеберлік емес, ол жаңаны жан-жақты табатын өнер» -деген екен [8, 47 б.]. Олай болса қазіргі заманда мектеп мұғалімдерінің алдында тұрған басты мәселе – үш тілде білім берудің жаңаша оқытудың жолдарын табу, оны дамыту, оқушыға тыянақты білім беру, яғни жаттанды емес белгілі жүйесі бар қарапайымнан күрделіге қарай дамытылған, тұрмыс пен күнделікті өмірмен

тығыз байланысты, оқушының ой өрісінің дамуына көмектесу. Ұлы ойшыл Ульям Уорд: «Жай мұғалім хабарлайды, жақсы мұғалім түсіндіреді, керемет мұғалім көрсетеді, ұлы мұғалім - шабыттандырады» - деген екен [9, 77 б.]. Олай болса оқыта отырып тәрбиелеу - қазіргі заман мұғалімнен талап ететін басты мәселе. Ендеше мұғалімнің бағыттауы мен оқушы білімді меңгеріп қана қоймай, оны өмірде, іс-тәжірбиесінде тиімді қолдана білуі шарт.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Қазақстан Республикасының Заңы «Білім туралы заңы». - Алматы: ЖШС «Издательство «Норма-К», 2011. - 52 б.
- 2 Момышұлы Б. Қанмен жазылған кітап. / Б. Момышұлы - Алматы: Қазақстан баспасы, 1991. - 398 б.
- 3 Мудрость веков. Афоризмы великих людей (подарочное издание). / Сборник М.: АСТ, 2010. – 256 с.
- 4 Ушинский К.Д. Избранные педагогические произведения / Предисл. д-ра пед. наук В. Я. Струминского. - М.: Просвещение, 1968. - 557 с.
- 5 Байтұрсынұлы А. Тіл тағылымы. / А. Байтұрсынұлы - Алматы, Ана тілі, 1992. - 324 б.
- 6 Выготский Л.С. Педагогическая психология. / Л.С. Выготский - Москва: Педагогика, 1991. - 480 с.
- 7 Жарықбаев Қ. Ақылдың кені «Ұлағатты сөздер». / Қ. Жарықбаев - Алматы: Ана тілі баспасы ЖШС, 2008. - 216 б.

Н. А. Абишев, М.С. Кабылова

Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова, Талдықорған, Казакстан

Психолого-педагогическая подготовка учителей языковых специальностей в вузе к взаимодействию в учебно-воспитательном процессе

Аннотация. В статье рассматриваются основные проблемы трехязычного образования в системе образования, возможности психолого-педагогической подготовки в вузе преподавателей языка в старшей средней школе к взаимодействию в учебно-воспитательном процессе, а также поставленные цели. Описывается связь языковых специальностей друг с другом, то есть то, как проявляется междисциплинарное взаимодействие казахского, русского и английского языков. Языкознание тесно связано с педагогикой и психологией. Ясно, что данные науки имеют прямое отношение к процессам речи и понимания. Язык - это не только инструмент для непосредственного общения с людьми, но и средство выражения эмоций. Отрасль педагогики обеспечивает изучение, преподавание языковых дисциплин, выявляет их закономерности и взаимосвязь, а также налаживает процесс воспитания путем изучения языковых дисциплин.

Ключевые слова: национальный сертификат, интеграция, экстралингвистика, конфигурация, подготовка будущих учителей, педагогическая система.

N.A. Abishev, M.S. Kabylova

Zhetysu state university named after I.Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan

Psychological and pedagogical training in higher educational institution of teachers of language specialties for communication in teaching and educational process

Abstract. The article discusses the main problems of three languages education in the education system and the opportunities for the psychological pedagogical voice in the teaching process of the teachers of the language at the upper secondary school and the set goals. The language proficiency is related to how they relate to each other - Kazakh, Russian, English, and their interdisciplinary intercourse. Languages of the language, including Kazakh, Russian, and Russian languages, are closely connected with pedagogy and psychology. And it is clear to everyone

that they have a direct language relation to the speech and interpretation process. That is, language is not only a tool for communicating directly with people, but also an expression of emotion. And the field of pedagogy ensures the teaching of the same linguistic disciplines, education and its regularities and non-interdependence, and the education of those subjects.

Keywords: national certificate, integration, extralinguistics, configuration, future teachers' training, pedagogical system.

References

- 1 Kazakstan Respublikasynyn Zany «Bilim turaly zany» [Law of the Republic of Kazakhstan “On Education”]. («Izdatelstvo «Norma-K», Almaty, 2011, 52 p.).
- 2 Momyshuly B. Kanmen jazılghan kitap [Book of Blood]. (Kazakstan baspasy, Almaty, 1991, 398 p.).
- 3 Mudrost' vekov [Wisdom of the ages]. Aforizmy velikikh lyudey (podarochnoye izdaniye) [Aphorisms of great people (gift edition)]. (AST, Moscow, 2010, 256 p.).
- 4 Ushinskiy K.D. Izbrannyye pedagogicheskiye proizvedeniya [Selected pedagogical works] / Predisl. d-ra ped. nauk V. YA. Struminskogo [Preface. dr ped Sciences V. Ya. Struminsky]. (Prosveshcheniye, Moscow, 1968, 557 p.).
- 5 Baytursınıuly A. Til tagylymy [Language teaching]. (Ana tili, Almaty, 1992, 324 p.).
- 6 Vygotskiy L.S. Pedagogicheskaya psikhologiya [Pedagogical psychology]. (Pedagogika, Moscow, 1991, 480 p.).
- 7 Jarykbaev K. Akyldyn keni «Ulagatty sozder» [Thoughts of the mind are called “glossy words.”]. (Ana tili baspası, Almaty, 2008, 216 p.).

Авторлар туралы мәлімет:

Абишев Н.А. - п.ф.д., профессор, І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, педагогика және психология кафедрасы, І.Жансүгіров көшесі, 187 а, Талдықорған, Қазақстан.

Кабылова М.С. - І курс PhD докторанты, І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, педагогика және психология факультеті, І.Жансүгіров көшесі, 187а, Талдықорған, Қазақстан.

Abishev N.A. - Doctor of Education, Professor, Zhetysu State University Named after I.Zhansugurov, Department of Pedagogy and psychology, Faculty of Pedagogy and psychology, Zhansugurov str., 187a, Taldykorgan, Kazakhstan.

Kabylova M.S. - 1th year PhD student, Zhetysu State University Named after I.Zhansugurov, Department of Pedagogy and psychology, Faculty of Pedagogy and psychology, Zhansugurova str., 187a, Taldykorgan, Kazakhstan.

IRSTI 14.43.43

M.P. Assylbekova, A.B. Abibulayeva, R.H. Aimagambetova
L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
(E-mail: marziya_asyzbekova@mail.ru, asyoka93@gmail.com)

Prevention of social orphanhood: Kazakhstan case study

Abstract: In this research the system of social protection of orphans in Kazakhstan is considered and state prospects of social institution development of protection of orphaned children in modern society are analyzed.

Particular attention is paid to the social and institutional aspects of the functioning and development of the system in terms of modern reforms.

The authors are trying to identify the main social content of orphanhood and its characteristics in the conditions of modern Kazakhstan, to show the role of a social institution in the Social protection of orphans in solving problems of counteraction to negative social consequences of orphanhood. Functions of the state, public organizations in the system of social protection of orphans and the most promising social protection mechanisms that facilitate the processes of social adaptation and social integration of orphans are considered.

Social vulnerability of orphans is associated with the characteristics of the social environment, where children were left without parental care are raised and educated, moreover, it is noted that the social protection system should be oriented not only to custody of children, but also to create the most favorable conditions for the successful social adaptation of orphans. At the same time, prevention is one of important activities in overcoming social orphanhood.

Keywords: orphanhood, social policy, social protection, social environment, social integration, social adaptation, prevention.

DOI: [https:// doi org/ 10.32523/2616-6895-2019-128-3-15-24](https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-128-3-15-24)

Introduction.

Last years in Kazakhstan “Hidden” social orphanhood declares itself louder. Research studies note negative tendencies in dynamics of orphan hood, especially in growing of children with complicated, complex types of deviations, difficulties in the development, learning and behavior.

Increasing the number of dysfunctional families, high dynamics of growth in the number of children, who lost of parental care, the fall of morality led to the fact that children often “crowded out” on the street, resulting in – homelessness [1].

It should be noted that orphanhood is a factor that destroys the emotional ties of the child with the surrounding social environment, with the world of adults and peers, who develop in the most favorable conditions, and causes profound secondary violations or moral and social development.

There are more than 32,000 orphans and children who left without parental care in Kazakhstan. Nine thousand children are brought up in orphanages. Particular concern is the spread of social orphan hood more than 80 % in the contingent of orphans are children, who became orphans despite alive parents, and make third child of this category placed in orphanages [2].

Today orphanages brought up children who have parents but for various reasons they do not have the opportunity or just do not want to educate their children. These children stay in these institutions for many years, because they cannot be adopted because their parents are not deprived of parental rights, or children are too adult.

Category of children who have status of orphans and children who are without parental

care, are not just object of government protection and support, they are also object of specialized professional activities. In its aims objectives, contents and methods of the activity is significantly different from many other types of pedagogical activities, because it centers on clearly delineated features of personal and social development of this category of children.

In the system of professional activity with orphans and children who left without parental care, includes specialists of different knowledge spheres, to the number of which, first, we refer social pedagogues and pedagogue - psychologists. Tasks that are complex in content and multidimensional in terms of the level of solution objectively require profound professional training from specialists to work with this category of children in relation to different institutions - an orphanage, a social shelter, a general education school, a specialized boarding school, etc [3].

At the same time we state the fact that there is no special system for professional training of personnel for working with orphans and children left without parental care in the higher education institutions. This problem field of vocational education is still out of the attention of both the sectoral ministry and the head pedagogical institutions.

Various aspects of social orphanage in Kazakhstan in terms of legislation, training of specialists and psychological support of families were discussed during the round table.

The head of the coordinating council of the Public Movement “The Child Must Live in the Family” Sholpan Baibolova believes that it is necessary to pay attention primarily to the prevention of social orphanhood.

To address the problem of orphanhood, special attention is paid to the economic, legislative, social support of the family, motherhood and childhood, and also necessary to revive the spirituality and high humanism of society, without the further development of Kazakhstan is simply impossible.

Prevention is one of the important activities to overcome social orphanhood. Prevention requires a comprehensive approach, which operates systems and structures that can prevent possible problems or solves tasks.

Authors of the encyclopedic dictionary of social work L.E. Kunelsky and M.S. Matskovskaya reveal the concept of “prevention” as scientifically substantiated and timely actions *taken to prevent possible physical, psychological or sociocultural collisions among individuals of risk groups, preservation, maintenance and protection of normal quality of life and health of people, helping them to achieve their goals, and disclosure of their inner potentials* [4].

The solution of the problem of prevention of social orphanhood should include a whole range of activities carried out at different levels of the state and society. These activities are related to the scale of the general social policy of states and aimed at society as a whole include selective measures relating to specific social groups and, finally, - these are activities that are addressed to the individual, personal level of a particular woman who is in a crisis situation, threatened with a rejection of maternity.

Measures aimed at preventing social orphanhood, conducted throughout the society, include the social policy of the state. Elimination of all forms of social deprivation, ensuring a high standard of living for the whole population and special assistance to large families and young families – these are really the basic conditions for the prevention of social orphanhood [5].

The effectiveness of the implementation of the prevention of social orphanhood is largely determined by the professionalism of the subject of the impact and the complex nature of preventive use. Preventive activity creates prerequisites for the normal socialization of the individual, based on the priority of the principles of legality and morality, thereby laying the foundation of well-being in families and the social stability of society as a whole. Kunelsky and M.S. Matskovskaya note that the whole population needs prevention, but there are priority directions for its application, there are categories of the population that need it more. These social groups include children, adolescents, disabled people, the elderly people with an antisocial way of life,

and experiencing temporary difficulties. Preventive work is being built with considering of social status, the status of these categories of the population, the needs of society in the prevention of many social problems.

Foreign experience of combating orphanhood deserves attention. From the middle of XX century in many countries of the world social, economical and moral processes in society caused the emergence of social orphanhood as a phenomenon which began to acquire alarming proportions. The problem of social orphanhood is typical for many developed and developing countries. Rapid urbanization, social upheavals and intensive population migration in many countries are accompanied by an increase in the number of abandoned children [6].

Let us consider the experience of economically developed countries of Western Europe and America on the problem of preventing social orphanhood. The social policy of the majority of modern European countries envisages the provision of significant assistance to lonely families by the state. One example of a model of assistance to low-income single parents is the United Kingdom [7]. There are more than half of all single parents receiving financial assistance under the “income support” program. In this case, a single parent can remain at home after reaching the child of 16 years, receiving the necessary content from the state. Lonely mothers also get allowance for children, use public health services free of charge and have the pre-emptive right to receive public housing.

In Norway, single mothers are provided with special material assistance so that they can stay at home after the child reaches 10 years of age. In addition, incomplete families have a system of social benefits and benefits that allow them to live above the official poverty level in the country.

In France, single mothers receive social benefits for the first three years after the birth of the child in addition to the general state allowance, which is paid to all families with children until their adulthood. The tax policy in these countries creates a social situation, where it is not profitable for single mother to work additionally even in part-time employment. However, after reaching adulthood and ending the payment of benefits, women have difficulties in finding a job because they lost of labor fixation, the habit of labor.

In Sweden, where the incomplete family level is the most significant in Europe and reaches 32%, strategy of government policy aims to help single-parent families, focused on the successful combination of lone parent and professional parents. Single mothers receive social benefits only for children, and not for the maintenance of a mother who is not working. At the same time, the state provides her not only a workplace, but also temporary payments in the period of retraining or acquisition of a specialty, that is necessary for obtaining a higher paid job. Working parents have a wide variety of different forms of extra-family childcare [8].

In USA state assistance to single families is incomparably lower than the European one; however, it can be extremely high at the level of individual states, private and religious charitable societies, and other territorial programs. In USA there are a lot of government programs, providing pedagogical and psychological assistance to single families with children. They operate at churches, family services, and local social agencies working with the poor families, in schools and hospitals.

The countries of Western Europe and the United States had several different ways in developing a system of raising children who left without parental care. The history of public education in the US and Western Europe can be divided into four stages.

The first stage is characterized by the desire to extract “effective” from charitable shelters, workhouses and prisons are socially intact children and place them in institutions with more favorable conditions for the normal development [9].

The second stage is characterized by a rejection of existing large educational institutions and the creation of family-type educational houses, called “cottages”.

In the third stage, since the beginning of the 20th century, after the Second World War, the institution of a professional family begins to develop, it involves the residence of foster children in the family and the parental responsibility for children for the patronage period [9].

At the fourth stage, the de-institutionalization of the upbringing of orphaned children has become a leading trend in social policy in the countries of Western Europe and America. Children's homes and shelters almost ceased to exist. In others, children for medical reasons are not able to stay in substitute families. The overwhelming majority of children deprived of their parents are brought up in foster families, including professional families.

In Europe it is still very active patronage system of placement of children. Foster care is considered as a profession, there is a system of assessments - attestation, licensing and professional development, career growth, from the educator to the head of the service.

In Sweden, if the child is deprived of his parents or refused, he quickly finds new parents, because many people who wish to adopt a child stand in line for several years. Children from disadvantaged families are supervised by support families, where child spends several days every month.

However, for a purposeful and effective social policy to prevent disrupted maternal behavior and its consequences is necessary keep in mind that only the actualization of the individual (physical) factors to the detriment of the other leads to negative results. Experience shows, that huge material investments of the state in stimulation of birth rate through only increase in social benefits to lonely and indigent mothers, the creation of a favorable social conditions for risky groups of pregnant women really sharply reduces the number of the most aggressive forms of refusals from maternity, such as infanticide and physical tossing. However, the society faces a full-scale growth of the problems of tortured, raped, maimed orphans who have alive parents, even in the seemingly affluent families.

In Kazakhstan, to support families who have adopted children who left without parental care, material incentives have been introduced for all types of de-institutional alternative care.

Methodology

The methods of identifying the theoretical basis of the research work are mastering and analyzing the philosophical, historical, pedagogical, psychological and professional pedagogical research studies.

Due to the nature of the research, theoretical analysis of the sources of information, monitoring, professional training and diagnostic methods (questionnaires, tests, interviews and surveys; opinion polls) will be carried out; experiment (identifying, establishing, observing), a statistical analysis (monitoring) of the results of activity will be carried out.

Results

The Committee and the territorial departments for the protection of the rights of children carry out systematic work on the realization of the right of children to live and be brought up in the family.

A set of measures for the deinstitutionalization of orphanages and the prevention of social orphan hood are carried out in Kazakhstan:

- The Union of Guardians, the Consultative Advisory Council of NGOs under the Committee, the Republican Board of Directors of organizations for orphans and children left without parental care **are established**;

- Work **is being done** on the unbundling of children's homes and the creation of family-type homes;

- Measures **have been taken** to encourage guardians and trustees, adoptive parents. Allowance is paid 10 MCI for the maintenance of each child every month, adoptive parents are paid a one-time cash payment of 75 MCI for each adopted child;

- A single nationwide database of orphans and children **is being formed**, who have been

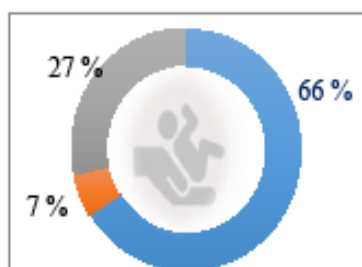
left without parental care, and citizens who have expressed a desire to adopt children into their families for upbringing;

- **There is** an information and propaganda work on the formation of a positive public opinion on the organization of orphans in Kazakh families;

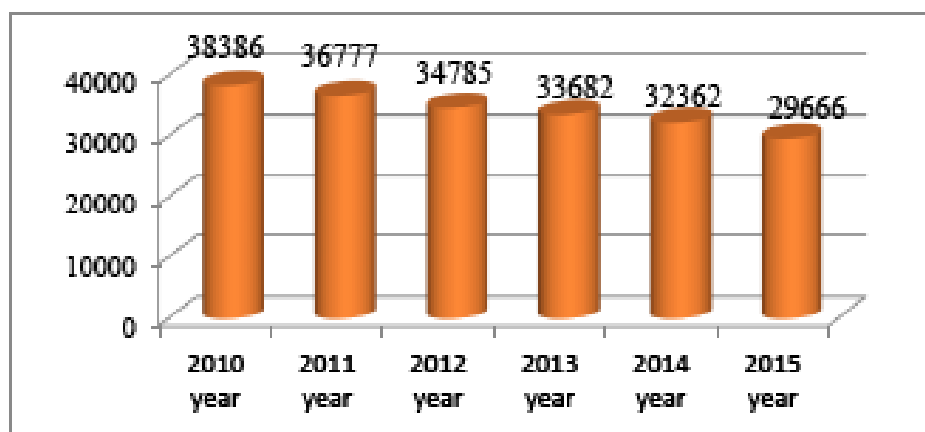
- Introduction of new form of family arrangement **is planning** - Foster family;

- Transformation of orphanages into Family Support Centers **is planning**.

Children-orphans and children who were left without parental training in Kazakhstan are 29,666. The quantity of children-orphans and children who were left without parental training are decreasing every year until 10%. 66% of them are children - orphans organizations for orphans, 6% of orphan children are in foster families, 27% are in families under custody and guardianship.

Picture 1. Realization of Deinstitutionalization strategies in Kazakhstan

Picture 2. Changing the number of who children left without parental care (children) in Kazakhstan

Results of Deinstitutionalization: the number of Kazakh citizens has increased, wishing to adopt orphans for 31.6%, the total number of orphans in the last ten years decreased until 21628, number of pupils in residential institutions - until 10 132 kids, The network of organizations for orphans and children, who children left without parental care has decreased. In 2015, 42 organizations were closed and reorganized together with the MIO.

Picture 3. Quantity of residential institutions in Kazakhstan

For last 5 years:

- 7 958 pupils were transferred to custody, guardianship, patronage, adoption;
- 4965 returned to the blood family;
- 58 organizations for orphans are closed and reorganized.

As a part of the implementation of the policy of social modernization, initiated by the President of the country, in the regions during the republican action “Қуан, сәби” held 64 events Aimed at attracting citizens who want to take on the upbringing in their family of a child who left without parental care.

Finally, in holiday’s period 1620 children of orphanages had a rest in guest families.

In all regions of country traditional celebration «Guardian day» was conducted, the main objectives of which are to express gratitude to families who adopted a child for their upbringing, popularization of alternative forms of placing children in a family.

To support citizens wishing to take children to their families from orphanages, 87 foster parent schools and 58 family support services have been established and are operating in the regions. In 2012, they organized 768 different events and 6483 consultations with coverage of over 17,000 people.

Family support services are also organized with 18 Adolescent Adaptation Centers.

Since June 2012, there is a unified information Internet portal “Adoption in Kazakhstan”, which contains information about children who are subject to placement in families. Of 1936 children, information about which is posted on the site, 34 children are arranged in families of Kazakh citizens.

To implement measures to prevent social orphan hood, 3,775 social pedagogues, 7893 psychologists, and 349 specialists in the protection of children’s rights work in educational organizations. They carry out work on the early detection of family and child problems, the arrangement of orphans and children left without parental care, in families or children’s institutions, the appointment of benefits and material support to children.

The Institute for Family Education was established in the city of Astana. To help class -teachers, educators, parents and the institute prepared a methodical educational tutorial “Family Education in the regions there are universities of pedagogical knowledge for parents, parental academies, and public associations of fathers, mothers and other formations.

Created critical situation in the society puts forward, as priority directions of state policy - overcoming and preventing social orphan hood, improving the system of social, pedagogical and psychological support for orphans.

In accordance with this, one of the main activities of the executive bodies of state power is the creation of a system of interdepartmental interaction on the prevention of social orphan hood, the creation of a system of support for orphans and children left without parental care, enforcement of legislation to protect the rights and legitimate interests of minors.

Today, at the state level and among non-governmental organizations, there is active work to prevent social orphan hood.

A huge work is done by the Departments for the Protection of Children's Rights in overcoming the problem of childhood, one of the tasks of which is the prevention of "social orphan hood", child abuse and exploitation, assistance to children in difficult life situations, as well as assistance to local executive bodies in the development and implementation of regional programs for the protection of the rights and interests of children, taking into account the socio-economic situation of the region, the spiritual and moral development of children in the public interest.

Particular attention is paid to the revitalization of the MIO activity on the organization of orphans and children, left without parental care, in families (for custody, guardianship, patronage and adoption).

To support Kazakh families who have adopted children, material incentives have been introduced for all types of de-institutional alternative care.

Within the framework of memorandums on cooperation with the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, a pilot project «Mentoring» is

 Patronage <i>Salary from 35 thousand tenge and above, child benefit in the amount of 9-10 MCI</i>	 Guardianship <i>Benefit is 10 MCI</i>	 Adoption <i>State allowance in the amount of 75 MCI</i>	 Foster family: <i>wages for parents, child allowance in the amount of 10 MCI</i>
---	---	---	--

being implemented to deinstitutionalize orphans, in Astana, Almaty, and Karaganda with Public Foundation «Center for Comprehensive Family Support» Family Academy.

Work continues on the implementation of the Law of the Republic of Kazakhstan «On the state educational funded system» for the opening of deposits for pupils of orphanages. As part of the charitable assistance of the Bobek private foundation, Halyk Savings Bank of Kazakhstan opened accounts and concluded bank deposit agreements for 302 inmates of orphanages, in the framework of the project «Happy children - Happy Childhood», for 13 orphans living in families. In total, the state educational funded system and educational contributions for 7,779 inmates of orphanages.

The share of orphans and children who left without parental care, which is brought up in the targeted organizations, will decrease due to a complex of measures to transfer children to families.

Conclusion.

It should be noted that the program for the prevention of social orphanhood is carried out in a comprehensive manner and is directed at three levels of impact on the situation. Primary

level - preventive measures aimed at the whole main population; Secondary - specific measures aimed at those who are considered as a «risk group», in the hope of eliminating or narrowing the scope of the problem (child abuse, child abandonment, abandonment of the child); Tertiary - is intended for that part of the population where the family broke up with the child, in the hope of returning him to the family and avoiding a repetition of the situation.

Based on the above we can draw the following conclusions:

- Prevention of social orphan hood is a real necessity, where the overall organization of preventive work in a certain area is important for all contingent of minors and their families;
- Prevention of social orphan hood includes a system of activities related to the study and prediction of child neglect, homelessness and social orphan hood of minors aimed at preventing negative factors affecting the formation and development of the individual;
- Prevention of social orphan hood includes the preparation of the younger generation for responsible parenthood, which must begin with the formation of positive parents' attitudes through the development and implementation of programs that would help to form the right approach to creating a family in minds of young people.

Thus, in order to overcome such a tragic social phenomenon as social orphan hood, the following preventive measures are necessary:

- stabilization of social, economic and political processes in society;
- revival of the spiritual culture of the nation;
- legislative, economic, social support of family, motherhood and childhood;
- development and promotion of the best educational traditions based on humanism, love and respect for the child and the return of educational function to educational institutions;
- reorganization of the vital activity of the system of institutions for orphans, including the educational systems of these institutions;
- developing of systems for the placement of orphans;
- improving the system of orphans, special attention to the implementation of regional programs to protect the rights of orphans;
- ensuring the implementation of legislation to protect the rights and legitimate interests of orphans and improving the social protection of orphans.

Әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.А. «Қазақстан-2050» стратегиясы - қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына жолдауы. –Астана, 2012 ж. [Электрон. ресурс]. - URL: http://www.akorda.kz/kz/official_documents/strategies_and_programs. (Қаралған күні: 09.09.2018).
2. «Интеллектуалды ұлт - 2020» ұлттық жоба. 30 қаңтар 2008 ж. [Электрон. ресурс]. <https://pdf.egemen.kz/pdfs/2016/12/24122016-web.pdf> (Қаралған күні: 22.09.2018).
3. ҚР Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. 7 желтоқсан 2010 ж. [Электрон. ресурс]. - URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1400000893> (Қаралған күні: 23.09.2018).
4. Исаева И.И. Особенности оказания помощи семьями, находящимся в трудной жизненной ситуации и социально-опасном положении. /Журнал «Психология и психотерапия семьи» -№2, 2018. [Электрон. ресурс]. - URL: <http://familypsychology.ru/isaeva-i-i-osobennosti-okazaniya-pomoshh> (Дата обращения 24.05.2018)
5. Базарова Е.Б. Профилактика социального сиротства: актуальные проблемы, подходы. // Вестник БГУ. –№3, - 2015. –С. 62-67.
6. Джаманбалаева Ш.Е. Социальные проблемы девиантного поведения. Автореферат. – Алматы, 1996. – С. 3-23.
7. Assylbekova M. Social State Policy For Combating Orphan Hood: Kazakhstan Case Study. // 26th International Conference on Educational Sciences. -Turkey, Antalya. 2017. -20-23 April. –85 p.
8. Зубайраева З.А. Жетім балалардың тұлғалық әлеуметтенуінің педагогикалық шарттары. Автореферат. – Түркістан, 2008. -24 б.
9. Әлеуметтік жетімдіктің алдын алу [Электрон. ресурс]. - URL: <http://www.bala-kkk.kz/ru/node/764> (Қаралған күні: 25.09.2018).

М.П. Асылбекова, А.Б. Абибулаева, Р.Х. Аймагамбетова

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нур-Сұлтан, Қазақстан

Әлеуметтік жетімдіктің профилактикасы: қазақстандық аспект

Андатпа. Зерттеуде қазіргі қоғамдағы жетім балаларды әлеуметтік қорғау институтының жағдайы мен болашақ дамуын және Қазақстандағы жетім балаларды әлеуметтік қорғау жүйесін талдау қарастырылған.

Сонымен қатар, қазіргі заманғы реформалар жағдайында әлеуметтік институционалдық аспектілердің қолдану қызметі мен даму жүйесіне ерекше назар аударылады.

Авторлар балалар үйінің қазіргі Қазақстандағы ерекшеліктерін және негізгі әлеуметтік мазмұнын анықтауға, жетімдердің жағымсыз әлеуметтік салдарларына қарсы тұру проблемаларын шешудегі жетімдерді әлеуметтік қорғау институтының орны мен ролін көрсете білген. Жетім балаларды әлеуметтік қорғау жүйесіндегі мемлекеттік және қоғамдық ұйымдардың функцияларын және жетім балаларды әлеуметтік бейімдеу және әлеуметтік интеграция процестерін жеңілдететін әлеуметтік қорғаудың перспективті тетіктерін қарастырған.

Осы орайда, ата-ана қамқорлығынсыз қалған тыс қалған балалар тәрбиеленетін және білім алатын әлеуметтік ортаның ерекшеліктерімен байланысты жетім балалардың әлеуметтік әлжуаздығын ескере отырып, әлеуметтік қорғау жүйесі тек балаларды қамқорлыққа алу ғана емес, сонымен қатар жетім балаларды табысты әлеуметтік бейімдеу үшін барынша қолайлы жағдай жасауға бағытталуы тиіс. Демек, профилактика әлеуметтік жетімдікті еңсерудің маңызды шараларының бірі болып табылады.

Түйін сөздер: жетімдік, әлеуметтік саясат, әлеуметтік қорғау, әлеуметтік орта, әлеуметтік адаптация, профилактика.

М.П. Асылбекова, А.Б. Абибулаева, Р.Х. Аймагамбетова

Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Нур-Сұлтан, Казакстан

Профилактика социального сиротства: казахстанский аспект

Аннотация. В данном исследовании рассматривается система социальной защиты детей-сирот в Казахстане и проанализированы состояние и перспективы развития института социальной защиты детей-сирот в современном обществе.

Особое внимание уделяется социально-институциональным аспектам функционирования и развития данной системы в условиях современных реформ.

Авторы попытались выявить основное социальное содержание сиротства и его особенности в условиях современного Казахстана, показать место и роль института социальной защиты детей-сирот в решении задач противодействия негативным общественным последствиям сиротства. Рассмотрены функции государства, общественных организаций в системе социальной защиты детей-сирот и наиболее перспективные механизмы социальной защиты, облегчающие процессы социальной адаптации и социальной интеграции детей-сирот.

Учитывая социальную уязвимость детей-сирот, связанной прежде всего с особенностями социальной среды, в которой вырастают и получают образование дети, оставшиеся без попечения родителей, отмечается, что система социальной защиты должна быть ориентирована не только на опеку над детьми, но и на создание максимально благоприятных условий для успешной социальной адаптации детей-сирот. При этом профилактика является одним из важных направлений деятельности по преодолению социального сиротства.

Ключевые слова: сиротство, социальная политика, социальная защита, социальная среда, социальная адаптация, профилактика.

References

1. Nazarbayev N.A. «Kazakhstan-2050» strategiyasy - qalyptasqan memlekettin zhana sayasi bagyty» [«Kazakhstan-2050» new political course of the established state»] atty Kazakhstan halqyna zholdauy [message to the people of Kazakhstan] –Astana, 2012 y., [Electronic resource] - Available at: http://www.akorda.kz/kz/official_documents/_strategies_and_programs. (Accessed: 09.09.2018).
2. «Intelktualdy ult - 2020» ulttyq zhoba. [National project” Intellectual nation - 2020”], Egemen Qazaqstan, 30 qantar 2008 zh. [Egemen Qazaqstan, 30 January 2018 y.] [Electronic resource].- Available at: <https://pdf.egemen.kz/pdfs/2016/12/24122016-web.pdf> (Accessed: 22.09.2018).
3. QR Bilim berudi damytudyn 2011-2020 zhyldarga arналған мемлекеттік бағдарламасы [State program of education development of Kazakhstan for 2011-2020] 7 zheltoqsan 2010 zh. [Electronic resource]. - Available at: <https://pdf.egemen.kz/pdfs/2016/12/24122016-web.pdf> (Accessed: 22.09.2018).
4. Isaeva I.I. Osobennosti okazaniya pomoshhi semyami, naxodyashhimsya v trudnoj zhiznennoj situacii i socialno-opasnom polozenii. [Features of assistance by families, being in a difficult life situation and social and dangerous situation] / Zhurnal «Psixologiya i psixoterapiya semi» [Journal “Psychology and psychotherapy of the family»], (2), 2018. [Electronic resource]. - Available at: <http://familypsychology.ru/isaeva-i-i-osobennosti-okazaniya-pomoshh/> (Accessed: 25.04.2018).
5. Bazarova E. B. Profilaktika socialnogo sirotstva: aktualnye problemy, podxody. [Prevention of social orphanhood: current problems, approaches], Bulletin of the BGU, (3) 2015. –P. 62-67.
6. Dzhamanbalaeva Sh. E. Socialnye problemy deviantnogo povedeniya [Social problems of deviant behavior] Avtoabstract. (Almaty, 1996) – P. 3-23.
7. Assylbekova M. Social State Policy For Combating Orphan Hood: Kazakhstan Case Study. // 26th International Conference on Educational Sciences. -Turkey, Antalya. 2017. -20-23 April. –85 p.
8. Zubairaeva Z.A. Zhetim balalardyn tulgalıyq aleymettenuinin pedagogikalyq sharttary. [Orphan personal Socialization Training] Avtoreferat. –Turkestan, 2008. -24 p.
9. Aleumettik zhetimdiktin aldın alu [Prevention social orphanhood]. [Electronic resource] - Available at: <http://www.bala-kkk.kz/ru/node/764> (Accessed: 25.09.2018)

Авторлар туралы мәлімет:

Асылбекова М.П. – доцент кафедры социальной педагогики и самопознания Евразийского государственного университета им. Л.Н. Гумилева, ул. Янушкевича, 6, Нур-Султан, Казахстан.

Абибулаева А.Б. – профессор кафедры социальной педагогики и самопознания Евразийского государственного университета им. Л.Н. Гумилева, ул. Янушкевича, 6, Нур-Султан, Казахстан.

Аймагамбетова Р.Х. – доцент кафедры социальной педагогики и самопознания Евразийского государственного университета им. Л.Н. Гумилева, ул. Янушкевича, 6, Нур-Султан, Казахстан.

Asylbekova M.P. – Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Self-Knowledge, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str., 6, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Abibulaeva A.B. – Professor of the Department of Social Pedagogy and Self-Knowledge, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str., 6, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Ajmagambetova R.H. – Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Self-Knowledge, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str., 6, Nur-Sultan, Kazakhstan.

МРНТИ 14.35.07

Е.В. Бережнова¹, А.К. Абдиркенова²

¹*Московский государственный институт международных отношений (университет)
Министерства иностранных дел Российской Федерации,
Москва, Россия*

²*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева,
Нур-Султан, Казахстан*

(E-mail: ¹linal64@yandex.ru, ²akbidashabdirkenova@mail.ru)

Условия формирования содержания медиаобразования

Аннотация. Медиаобразование как новое явление становится обязательной частью профессионального образования, а его реализация требует научно-методического обоснования. Статья авторов направлена на определение условий формирования содержания медиаобразования как ключевого компонента педагогического процесса. Использование теоретических и эмпирических методов исследования позволило обосновать совокупность педагогических, организационных, психологических условий формирования содержания медиаобразования. Эти условия позволяют конструировать полноценное содержание высшего образования, соответствующее культуре цифровой эпохи.

Ключевые слова: высшая школа, информатизация образования, конструирование содержания высшего образования, педагогический процесс, медиакомпетенции, медиакомпетентность.

DOI: [https:// doi org/ 10.32523/2616-6895-2019-128-3-25-31](https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-128-3-25-31)

Введение. Информатизация всех сторон современной жизни, в том числе и образования, обуславливает изменения. Так, в сфере образования на первый план выходят новые задачи: научить обучающихся постоянно учиться, противостоять стрессу, развивать способность к переменам, научить верифицировать информацию. Последнюю задачу следует выделить как особую, поскольку поток информации постоянно увеличивается, что создает трудности в ориентировке человека и вызывает его недоверие к информации. Характеризуя цифровую реальность известный российский ученый Т.В. Черниговская утверждает, что появляется новый вид человека. Она назвала его «человек в растерянности». На наш взгляд, замедлению и частично преодолению этого процесса могло бы способствовать медиаобразование, выступающее как часть профессионального образования и формирующее необходимую современному человеку медиакомпетентность. Для успешного формирования медиакомпетентности необходимо разработать и согласовать все компоненты медиаобразования (содержание, методы, формы, средства).

Цель настоящей статьи заключается в том, чтобы раскрыть совокупность условий, обеспечивающих конструирование и реализацию содержания медиаобразования.

Методы исследования: описание и сравнительный анализ отечественного и зарубежного опыта медиаобразования; анализ и обобщение научных исследований и нормативных документов, касающихся проблемы исследования; рефлексия собственного педагогического опыта, полученного в ходе экспериментальной организации медиаобразования в вузе.

Результаты исследования. Анализ научной литературы и педагогической практики свидетельствует о том, что проблема содержания высшего образования остается в настоящее время актуальной. Ученые отмечают особенности решения этой проблемы в высшей школе

[1], осуществляют поиск ориентиров, определяющих отбор и конструирование содержания образования в современных университетах [2]. Так, Т.А. Макарова определила круг ориентиров, влияющих на изменение содержания образования и выделила две группы.

Первая группа – это ориентиры, обоснованные учеными ранее и сохранившие свое влияние в настоящее время. В нее автор исследования включил следующие: концептуальное представление о содержании образования; дидактическое положение о единстве процессуальной и содержательной сторон обучения; характер будущей профессиональной деятельности выпускника; методологическое положение о том, что учебная дисциплина не является отражением соответствующей отрасли науки. Она создается в результате дидактической переработки определенного набора знаний, умений и навыков, которые необходимы для овладения профессиональной квалификацией. Изучение состояния проблемы в современных условиях позволило молодому исследователю выделить *вторую группу*, в которую вошли новые ориентиры, коренным образом меняющие ситуацию с отбором и конструированием содержания образования в высшей школе. К их числу были отнесены: глобализация и появление новых форм организации учебного процесса, одной из которых является дистанционное обучение; информационные и Интернет-технологии, меняющие способы получения информации и освоения различных компонентов содержания образования; участие вузов в Болонском процессе и реформирование высшей школы на основе компетентностного подхода; появление нормативных документов, отражающих интересы разных людей, имеющих отношение к сфере образования (обучающихся и их родителей, работодателей, общества, государства); проявление новых черт, характеризующих молодое поколение обучающихся [2].

Выделим среди представленных ориентиров глобализацию и информатизацию, которые стремительно меняют жизнь людей и стимулируют их к продолжению образования, получению новых знаний и умений, составляющих медиакомпетентность. Это привело к появлению новых практик в сфере образования, одной из них является медиаобразование. Над изучением этого явления работали ученые разных стран. Например, в США и странах Западной Европы Л. Мастерман [3], Д. Букингем [4], Л.М. Семали [5]. Российские ученые А.В. Федоров [6], Н.В. Змановская [7], В. Челышева [8] осуществили ценные изыскания, направленные на обоснование и организацию медиаобразования в высших учебных заведениях. Развитию медиаобразования в Казахстане способствовали научные работы П.Б. Сейтказы [9], Б.Д. Сыдыкова [10], Ю.Ж. Масанова [11] и других ученых.

Тем не менее, мы не можем утверждать, что проблема реализации медиаобразования в высших учебных заведениях с учетом опыта зарубежных стран в полной мере решена в Казахстане. Чаще всего в модульные образовательные программы вузы в качестве элективного курса вводят медиаобразование, но это частичное и унифицированное решение, не учитывающее специфику профессионалов по различным направлениям подготовки. Преодоление этих затруднений требует следующих исследований.

В ходе нашей работы мы обратили внимание на различные виды масс-медиа (см. табл. 1). Выделяют печатные (газеты, журналы, бюллетени, каталоги и распространяемые материалы) и электронные (радио, телевидение и Интернет) средства массовой информации. Их работа регламентируется законом Республики Казахстан «О средствах массовой информации», принятым в 1999 году (внесены изменения и дополнения в 2001 году) [12].

В указанном документе написано, что продукцией средства массовой информации является тираж или часть тиража отдельного номера периодического печатного издания или аудиовизуальной программы, отдельный выпуск радио-теле, кинохроникальной программы, информация, размещенная в интернет-ресурсе.

Таблица 1

Виды масс-медиа

<i>Печатные</i>	<i>Газеты</i>	* государственные и частные
	<i>Журналы</i>	* еженедельные, ежемесячные, ежедневные * массовые * региональные или центральные * общественно-политические или тематические
	<i>Бюллетени</i>	* региональные или центральные
	<i>Справочники</i>	* политические – правовые – профессиональные
	<i>Раздаточные листы</i>	* рекламные – социальные
	<i>Электронные</i>	<i>Радио</i> <i>(радиопередачи)</i>
<i>Телевидение</i> <i>(телепередачи)</i>		* государственное и частное * региональное или центральное * эфирное – спутниковое – кабельное * социальное–политическое – специальное – развлекательное
<i>Интернет</i>		* онлайн – СМИ (интернет-газета, интернет-журнал, новостной портал, электронная версия печатных СМИ * информационные и информационно-образовательные порталы * сайты общественных и национальных организаций, учреждений и предприятий

Основные принципы деятельности масс-медиа: объективность; верховенство закона; ясность; уважение неприкосновенности частной жизни, чести и достоинства человека и гражданина. Следует заметить, что порой невозможно контролировать и анализировать весь поток информации и предоставлять пользователям только необходимую информацию. В настоящее время все чаще в обществе обсуждаются вопросы информационной безопасности. В целях такой безопасности в 2018 году был принят закон «О защите детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию» [13]. Этот документ регулирует общественные отношения, возникающие в связи с реализацией прав детей на получение и распространение информации, соответствующей их возрасту, и направлен на защиту детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию. Однако самым надежным способом защиты детей и подростков от вредной для них информации является развитие их медиаграмотности и способности анализировать медиапродукцию. А задача

их формирования, в свою очередь, будет зависеть от медиакомпетентности педагога. Поэтому высшие учебные заведения страны, ведущие подготовку будущих педагогов, заинтересованы в продуктивной организации медиаобразования студентов.

В ходе исследования была выявлена следующая совокупность условий, обеспечивающая успешное формирование содержания медиаобразования и его реализацию в высшей школе.

1. Отбор и педагогическую адаптацию содержания средств массовой информации осуществлять в соответствии с требованиями основных государственных нормативно-правовых документов страны, в частности, Конституции Республики Казахстан, Закона Республики Казахстан «Об образовании» [14], Стратегии «Казахстан-2050», Закона Республики Казахстан «О средствах массовой информации», Концепции и программы информатизации образования, Концепции высшего педагогического образования Республики Казахстан и др.
2. Стимулировать преподавателей к более широкому использованию информационных технологий и интернет-ресурсов в рамках смешанного обучения, преодолевая стереотипы традиционного преподавания.
3. Осуществлять оценку интернет-ресурсов, опираясь на следующие критерии: надежность источника, актуальность и культуросообразность информации, объективность материала и уровень его сложности.
4. Обеспечить процесс медиаобразования дидактическими средствами: учебниками, учебными пособиями и учебно-методическими комплексами (печатными, электронными).
5. Формировать мотивацию студентов к медиаобразованию посредством разработки в соответствии со спецификой направления подготовки дифференцированных практических заданий.
6. Вовлекать студентов в процесс формирования вариативной части содержания медиаобразования.
7. Оборудовать современными техническими средствами специальные аудитории, позволяющие использовать широкий спектр печатных и электронных носителей в процессе обучения.
8. Провести повышение квалификации преподавателей с тем, чтобы повысить их информационно-технологическую культуру и подготовить к продуктивному использованию современных технических средств.
9. Координация управленческими структурами работы педагогического коллектива (профессорско-преподавательского состава и студентов) по реализации содержания медиаобразования, обеспечивающей развитие медиакомпетентности будущих педагогов.

Заключение. Ряд факторов, таких как глобализация, информатизация, изменение рынка труда, реформы высшей школы, оказывают влияние на изменение всей сферы образования и на появление новых педагогических практик. Наше внимание было сосредоточено на практике медиаобразования. Результаты исследования показали, что решение проблем медиаобразования связано с научно-методическим обоснованием такой практики, уточнением содержания всех компонентов педагогического процесса и их согласованием. В настоящей статье представлены промежуточные результаты исследования, раскрывающие условия формирования содержания медиаобразования. Были выявлены *педагогические* (осуществлять оценку интернет-ресурсов, опираясь на ряд критериев, способствующих педагогической адаптации информации; обеспечить процесс медиаобразования комплексом дидактических средств; вовлекать студентов в процесс формирования вариативной части содержания медиаобразования; провести повышение квалификации преподавателей с целью повышения их информационно-технологической культуры); *психологические* (стимулировать преподавателей к более

широкому использованию информационных технологий и интернет-ресурсов в процессе обучения; формировать мотивацию студентов к медиаобразованию; преодоление стереотипов традиционного преподавания) и *организационные* (осуществлять отбор средств массовой информации в соответствии с требованиями основных государственных нормативно-правовых документов; оборудовать современными техническими средствами специальные аудитории; осуществлять управленческими структурами координацию работы педагогического коллектива по реализации содержания медиаобразования) условия, обеспечивающие развитие медиакомпетентности будущих педагогов. Эти условия были обоснованы в ходе исследования не только теоретическими положениями, но и эмпирическими данными, полученными в ходе опытно-экспериментальной деятельности.

Литература

1. Бережнова Е.В. Конструирование содержания образования в процессе трансформации академической профессии // Образовательные технологии. – 2017. – № 4. – С. 19-24.
2. Макарова (Сай) Т. А. Современные ориентиры обновления содержания образования в высшей школе // Педагогическое образование в России. – 2015. – № 1. – С. 36-41.
3. Masterman L. Teaching the Media. London: Comedia Publishing Group, 1985. - P. 341.
4. Buckingham D. Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. – Cambridge, 2003. – P. 219.
5. Semali L.M. Literacy in Multimedia America. New York. – London: Falmer Press, 2000. – P.243.
6. Федоров А. В. Развитие медиакомпетентности и критического мышления студентов педагогического вуза. – М.: Изд-во МОО ВПП ЮНЕСКО «Информация для всех», 2007. – 616 с.
7. Змановская Н.В. Формирование медиа-образованности будущих учителей: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук / Н. В. Змановская. – Красноярск, 2004. – 24 с.
8. Чельшева И. В. Теория и история российского медиаобразования. – Таганрог, 2006. – 206 с.
9. Сейітқазы П. Б. Медиапедагогика. Монография. – Астана, 2014. – 197 б.
10. Сыдықов Б. Д. Болашақ мұғалімдерді ақпараттық-компьютерлік және математикалық модельдеу негізінде кәсіби дайындау жүйесі: пед. ғыл. докт. дисс... автореф. – Түркістан, 2010.
11. Масанов Е.Ж. Медиаәдениеттегі адам мәселесі: философия докт... диссертация. – Алматы, 2012. – б. 151.
12. Бұқаралық ақпарат құралдары туралы Қазақстан Республикасының Заңы. 23.07.1999 ж., №451 (өзгерістер мен толықтырулар 3.05.2001 ж., №181-II). - URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000451_7
13. Балалардың денсаулығы мен дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғау туралы Қазақстан Республикасының Заңы. 2.07.2018 ж., № 169-VI ҚРЗ. - URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000169>
14. «Білім туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 Заңы (21.07.2015 ж. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) - URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319_.

Е.В. Бережнова¹, А.К. Абдиркенова²

¹*Ресей Федерациясы Сыртқы істер Министрлігінің Мәскеу мемлекеттік халықаралық қатынастар институты (университет), Мәскеу қаласы, Ресей*

²*Л.Н.Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан*

Медиабілім мазмұнын қалыптастыру шарттары

Аңдатпа. Медиа білім жаңа құбылыс ретінде кәсіби білім берудің міндетті бөлігі болып табылады және оны жүзеге асыру ғылыми және әдіснамалық негіздемені талап етеді. Авторлардың мақаласы педагогикалық үдерістің негізгі компоненті ретінде медиа білім беру мазмұнын қалыптастыру үшін жағдайларды анықтауға

бағытталған. Теориялық және эмпирикалық зерттеу әдістерін қолдану медиа-білім беру мазмұнын қалыптастыру үшін педагогикалық, ұйымдастырушылық, психологиялық жағдайлардың жиынтығын негіздеуге мүмкіндік берді. Бұл шарттар сандық ғасырдың мәдениетіне сәйкес келетін толыққанды жоғары білім мазмұнын құруға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: жоғары білім, білім беруді ақпараттандыру, жоғары білім мазмұнын құрастыру, педагогикалық үдеріс, медиақұзыреті, медиақұзыреттілік.

E.V. Berezhnova¹, A.K. Abdirkenova²

*¹Moscow State Institute of International Relations (university) of the Ministry of Foreign Affairs
of the Russian Federation, Moscow, Russia*

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

The conditions of formation of content of media education

Abstract: Media education as a new phenomenon becomes an obligatory part of professional education, and its realization demands the scientific and methodical justification. Article is for the definition of conditions of formation of content of media education as key component of pedagogical process. The use of theoretical and empirical methods of a research allowed to prove set of pedagogical, organizational, psychological conditions of formation of content of media education. These conditions allow to design the full-fledged content of the higher education corresponding to the culture of a digital era.

Keywords: the higher school, education informatization, designing of the higher education content, pedagogical process, media competences, media competence.

Reference

1. Berezhnova E. V. Konstruirovaniye sodержaniya obrazovaniya v processe transformacii akademicheskoy professii [Designing of content of education in the course of transformation of the academic profession], *Obrazovatel'nye tehnologii* [Educational technologies] (4) 2017, P. 19-24.
2. Makarova (Sai) T. A. Sovremennyye orientiry obnoveniya sodержaniya obrazovaniya v vysshej shkole [Modern reference points of updating of content of education at the higher school], *Pedagogicheskoe obrazovanie v Rossii* [Pedagogical education in Russia], (1) 2015, P. 36-41.
3. Masterman L. *Teaching the Media* (Comedia Publishing Group, London, 1985, P. 341).
4. Buckingham D. *Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture* (Cambridge, 2003, p.219).
5. Semali L.M. *Literacy in Multimedia America* (Falmer Press, New York. – London, 2000, p. 243).
6. Fedorov A. V. Razvitiye mediakompetentnosti i kriticheskogo myshleniya studentov pedagogicheskogo vuza [Development of media competence and critical thinking of students of pedagogical higher education institution] (MOO publishing house of the runway of UNESCO “Information for all”, Moscow, 2007), 616 p.
7. Zmanovskaya N. V. Formirovaniye media-obrazovannosti budushhih uchitelej [Formation of media education of future teachers]. Dissertation abstract for the degree of candidate of pedagogical sciences (Krasnoyarsk, 2004, 24 p.).
8. Chelysheva I. V. *Teoriya i istoriya rossijskogo mediaobrazovaniya* [Theory and history of the Russian media education] (Taganrog, 2006, 206 p.).
9. Sejitkazy P. B. *Mediapedagogika* [Media pedagogy]. Monograph (Астана, 2014, 197 p.).
10. Cydykov B. D. Bolashak mugalimderdi akparattyk-komp'yuterlik zhane matematikalyk model'deu negizinde kasibi dajyndau zhujesi [A system of professional training of future teachers based on information-computer and mathematical modeling] Abstract of dissertation for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences (Turkestan, 2010).
11. Masanov E.Zh. *Mediamedenietegi adam maselesi* [Human problem in medical education] Abstract of doctoral dissertation (Almaty, 2012, p. 151).

12. Bukaralyk akparat kuraldary turaly Kazakstan Respublikasynyn Zany [Law of the Republic of Kazakhstan on the media] 23.07.1999 y., №451 (with changes and additions 3.05.2001 ж., №181-II). - Available at: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000451_7
13. Balalardyn densaulыgy men damuyna zardabyn tigizetin akparattan korgau turaly Kazakstan Respublikasynyn Zany [Law of the Republic of Kazakhstan on the protection of children from information harmful to their health and development]. 2.07.2018 ж., № 169-VI ҚРЗ. - Available at: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000169>
14. «Bilim turaly» Kazakstan Respublikasynyn 2007 zhylgy 27 shildedegi № 319 Zany (with changes and additions from 05.21.2015 year) Available at: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319>.

Сведения об авторах:

Бережнова Е.В. – доктор педагогических наук, профессор кафедры мировой литературы и культуры, Московский государственный институт международных отношений (университет) Министерства иностранных дел Российской Федерации, проспект Андропова, 76, Москва, Россия.

Абдиркенова А.К. – PhD докторант, кафедра социальной педагогики и самопознания, факультет социальных наук, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, ул. А. Янушкевича, 6, Нур-Султан, Казахстан.

Berezhnova E.V. – Doctor of pedagogical sciences, Professor of department of the world literature and culture, Moscow State Institute of International Relations (University) of the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, Andropov Avenue 76, Moscow, Russia.

Abdirkenova A.K. – PhD student, The Department of Social pedagogy and self-knowledge, Faculty of social sciences, L.N. Gumilov Eurasian National University, Yanushkevich str., 6, Nur-Sultan, Kazakhstan.

МРНТИ 00.29

**Ж. З. Жантасова, А. С. Тлебалдинова, А. Б. Нугуманова,
А. Ә. Жұртпаева, М. А. Қайдарова**

*С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті,
Өскемен, Қазақстан*

*(E-mail: zheniskul_z@mail.ru, a_tlebaldinova@mail.ru, yalisha@yandex.kz,
altynai1994.kz@mail.ru, meruert.kaydarova.94@mail.ru)*

Балалардың ауызша және жазбаша сөйлеу тілін түзетуге арналған бағдарламалық жасақтама әзірлеу

Аңдатпа. Берілген мақалада балалардың ауызша және жазбаша сөйлеу тілін түзетуге арналған бағдарламалық жасақтаманың әзірленуінің негізгі кезеңдері сипатталған. Бағдарлама кез-келген дыбыстық бірліктен мәтінге дейін дыбыстау процесін жүргізуге, әр түрлі сурдологopediaлық тапсырмаларды шешуге: тыныс алу, дауыс ырғағын кеңейту және дыбыстық айтылуларды жөндеу үрдісінен сөйлеудің лексико-грамматикалық жағына дейін дамытуға мүмкіндік береді. Бағдарламаның функциональдық қамту ауқымы сөйлеу ақаулықтарын түзету процестерінде ойын кезеңдерін, түрлі сөйлеу материалдарын, бала деңгейіне байланысты әр түрлі қиындықтағы жаттығулар түрлерін қамтиды, қосымша логопедиялық жұмыс барысында танымдық, есте сақтау және назар аудару қабілеттерін түзетуге мүмкіндік береді. Бағдарламаны әзірлеу барысында сөйлеу тілінде мүкістігі бар балалардың көру танымы және психологиялық артықшылықтары ескерілген. Бағдарламада ұлттық нысандарға негізделген қойылым көріністері тұрғысында әзірленген. Бағдарламалық жүзеге асыруда Adobe Flash технологиясы алынған, ол өте үлкен және көлемді қосымшаларды құру тұрғысынан үлкен әлеуетке ие қуатты құрал болып табылады.

Түйін сөздер: инклюзивті білім беру, логопедиялық тренажер, ақпараттық технологиялар.

DOI: [https:// doi org/ 10.32523/2616-6895-2019-128-3-32-41](https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-128-3-32-41)

Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты халқына Жолдауында білім беруді дамыту мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі болып танылады.

Білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі қағидаттарына баршаның сапалы білім алуға құқықтарының теңдігі; әрбір адамның зияткерлік дамуы, психикалық-физиологиялық және жеке ерекшеліктері ескеріле отырып, халықтың барлық деңгейдегі білімге қолжетімділігі жатады («Білім туралы» ҚР Заңының, 3-бабының, 1, 2-тармақтары).

Инклюзивті оқыту қазақстандық білім беру жүйесінде соңғы жылдары енгізіле бастаған жаңашыл идея болып табылады. Қазіргі таңда мүмкіндігі шектеулі балаларды қалыпты дамыған құрдастарымен мектепте қосып оқытудың маңыздылығы қажеттігі және тиімділігі педагогикалық жұртшылық мойындай бастады. Дегенмен инклюзивті оқыту отандық мектеп тәжірибесі үшін жаңалық болғандықтан оны іске асырумен байланысты көптеген психология – педагогикалық, ұйымдастырылушылық проблемалар туындайды. Сол себепті осы саладағы дамыған елдер тәжірибесін зерделеу және одан қазақстандық жалпы білім беру жүйесінде шығармашылықпен пайдаланудың жолдарын анықтау үлкен ғылыми теориялық және практикалық маңызға ие.

Инклюзивті білім беру баршаның сапалы білімге қол жетімділігін қамтамасыз етуге бағытталған білім беру жүйесін тарату процестерінің бірі болып табылады. Ол балалардың дене, психикалық, зияткерлік, мәдени-этникалық, тілдік және басқа да ерекшеліктеріне қарамастан, сапалы білім беру ортасына айрықша білім алу қажеттіліктері бар балаларды

қосуды, барлық кедергілерді жоюды, олардың сапалы білім алуы үшін және олардың әлеуметтік бейімделуін, социумге кірігуін көздейді [1].

Қазақстандағы инклюзивті білім беруді дамытудың тұжырымдамалық тәсілдері адам құқығы саласындағы негіз болатын халықаралық құжаттарға сәйкес әзірленген және әлемдік үрдістерді, білім беру саласындағы әлемдік практиканың жетістіктерін және қазақстандық білім беру жүйесін дамытудың басым міндеттерін ескеріп әзірленген.

Республикамызда балалар білім алу үшін жағдай жасаудың басым бағытына қатысты келесідей бағыттар бар.

Бірінші бағыт – балалардың дамуындағы кемшіліктерді тауып, жастық кезеңнен бастап түзету-педагогикалық жұмыстарын ұйымдастыру болып табылады. Мектепке дейінгі уақтылы көрсетілген көмек жалпы білім алу ортасында оқуға баланың негізгі кемшіліктерін түзетуді қамтамасыз етеді. Екінші бағыт – барлық деңгейдегі балаларға олардың психофизикалық ерекшеліктерін ескере отырып, білім алу құқығын жүзеге асыру үшін вариациялық жағдайлар құру болып табылады.

Қазіргі таңда біздің елімізде бірнеше қалаларда арнайы мектептер жұмыс істейді. Көптеген облыстардың ауылдық мектептерінде арнайы сыныптар жоқ, олар тек қана Атырау, Алматы, Шығыс Қазақстан облысының аумақтарында ұйымдастырылған.

Выготскийдің тұжырымдамасын еске түсірсек, сапалы білімге деген қолжетімділік шарттарын қалыптастыруға бағытталған білім беру жүйесін түрлендіру процестерінің екіншісі – білім беру қызметтері мен қызметкерлерінің сапасын жоғарылату[2].

Психологиялық – педагогикалық қызметкерлер жалпы білім беретін мектептердегі даму бұзылыстары бар оқушыларға психологиялық-педагогикалық қолдау қызметін ұйымдастырып, түзету сабақтарын жүргізеді.

Арнайы педагогика саласындағы негізгі психологиялық-педагогикалық қолдау көрсететін қызмет мамандары 1 суретте көрсетілген.

Сурет 1. Арнайы білім беру жүйесіндегі негізгі психологиялық-педагогикалық қолдау көрсететін қызмет мамандары [3]

Олигофренопедагог – зерде бұзылыстары бар және психикасының дамуы тежелген оқушыларды, тифлопедагог – көрмейтін және нашар көретін оқушыларды, сурдопедагог – естімейтін және нашар еститін оқушыларды, логопед – тілінде ақаулықтары бар оқушыларды анықтау, түзету жұмыстарын жүргізу және тіл бұзылыстарының алдын алумен айналысатын арнайы педагог мамандар болып табылады. Инклюзивті білім беру жүйесінде балаларға психологиялық-педагогикалық тұрғыдан қолдау көрсету қызметкерлерінің алатын орны ерекше.

Даму бар жерде, одан шығатын кедергілер де бар. Елімізде инклюзивті білім беру жүйесін енгізу барысында туындап жатқан кедергілер қатары аз емес.

Шешімін табуға тиісті бірқатар басты кедергілерге тоқталсақ. Олар:

– мүмкіндігі шектеулі балаларға деген түсінбеушілік көзқарас. Бізде, қоғамда бұл балаларға деген адекватты көзқарас қалыптаспаған. Біз өзімізге түсініксіз жайттарды қабылдаудан қорқамыз, жасқанамыз;

– арнайы дайындалған педагогтар қауымының жетіспеушілігі немесе жоқтығы. Жалпы орта мектептегі ұстаздар мұндай балаларды оқытуға дайын емес. Мемлекетке осы қызметке сай арнайы мамандарды дайындауға назар аудара отырып, жоғарғы педагогикалық білім беру стандарттарын қайта құрып, қарастыру шарт;

– оқу орындарының нашар материалдық-техникалық жабдықталуы. Балаларға арналған арнайы құрылғылар мен оқытушы материалдардың, сондай-ақ, ұстаздарға арналған әдістемелік кешендердің жоқ болуы;

– физикалық қатынау кедергілері;

– мемлекеттік стандарттың қатаң міндеттері. Балалардың қабілетін бағалаудың кеңейтілген жүйесін кіріктіру көптеген балалардың даму интеллекттерін артта қалдыруға алып келеді.

Аталмыш кедергілерге қарамастан, осы күнге дейін атқарылған бірқатар жұмыстардың нәтижелері оң бағалануда. Келесі суретте, еліміз бойынша, 2016 - 2017 оқу жылдарындағы жалпы инклюзивті білім беру бағдарламасы аясында атқарылған жұмыстар нәтижесіне қысқаша шолу 2 суретте көрсетілген.

Сурет 2. 2016-2017 оқу жылдарындағы инклюзивті білім беру бағдарламасы аясында атқарылған жұмыстар

Инклюзивті білім берудің артықшылығы - жалпы білім беретін мектептерде білім алатын мүмкіндігі шектеулі оқушылар өз-өзіне сенімді болуы, өз бетінше өмір сүруге қабілетті тұлға ретінде қалыптасуы, қалыпты дамыған қатарластарымен тығыз қарым-қатынаста болуы, толыққанды білім алуы, қоғам өміріне бейімделуін; ал, қалыпты дамыған балалар бойында адамгершілік, қайырымдылық сияқты ізгі қасиеттер қалыптасуы деп айта аламыз.

Логопедиялық орталықтарға келетін оқушылардың көпшілігі әр түрлі құрылымдағы және дәрежедегі сөйлеу дамуындағы ауытқулары бар балалар. Әдетте, сөйлеу тілінде мүкістігі бар балаларда қабылдау, назар аудару, есте сақтау, ойлау, қозғалтқыш жетіспеушілігі мен сенсорлық функциялардың әртүрлі дәрежелері, кеңістіктік көріністерді

байқау, ақпарат алу және оны өңдеу ерекшеліктерінің дамуында қиындықтар кездеседі. Мұндай балаларда сонымен қатар сабаққа деген қызығушылықтың төмендеуі және тез шаршаңқылық пайда болады. Және олардың бойынан сөйлеу ақаулықтарына байланысты жиі ұялу байқалады, көбінде ашушаң болады, ешкіммен көп араласпайды. Мұның барлығы бала бойында өзіне деген сенімділікті төмендетеді [4].

Сонымен қатар, бұл оқуға деген теріс қарым-қатынастың пайда болуын қалыптастырады және бала үлгерімінің нашарлауына алып келеді. Сондықтан да, мұндай балаларға логопед маманның көмегі аса қажет. Логопедтің жұмысы арнайы оқыту орталықтарында, мектептерде, логопедиялық орталықтардағы баланың үлгерімін жақсарту үрдістерінде маңызды орын алады.

Балаларды қызықтыру және оқытуды саналы ету үшін, бейстандарт амалдар, дамудың жеке дара бағдарламалары, жаңа инновациялық технологиялар қажет. Логопедиялық сабақтарда оқу материалын беру үрдісі сыныптағы қалыптасқан үрдістен өзгеше, жеке дараланған болуы шарт. Мұндай жаңа инновацияның бірі – компьютерлік технологиялар болып табылады. Компьютерлік технологиялар соңғы кездері арнайы білім беру салаларында адаптивтік және оңай дербес оқыту құралдары ретінде кеңінен қолданысқа ие.

Қазіргі таңда логопедиялық практика саласында мектепке дейінгі балалардың сөйлеу тіліндегі мүкістігін түзетуге арналған біршама әдістер, ғылыми еңбектер, мақалалар (Р.Е. Левина, В.К. Орфинская, О.В. Правдина, Т.В. Туманова, Т.Б. Филичева, М.Е. Хватцев, Г.В. Чиркина, С.Н. Шаховская, А.В. Ястребова және тағы басқа) қатары жинақталған[5].

Еліміз бойынша осы салада, әлем бойынша кең тараған арнайы интерактивті логопедиялық жаттықтырушы «Игры для Тигры», «Солнечный замок», «Дельфа-142» компьютерлік бағдарламалары қолданылады. Аталмыш бағдарламалар көршілес Ресей мемлекетінде жасалып, оқыту үрдісіне кеңінен енгізілген. Олардың нұсқалары заманауи ақпараттық-компьютерлік технологияларға сай өзгертіліп, өз жалғасын табуда[6..9].

Еліміздегі жалпы логопедиялық түзету жұмыстарындағы аталған логопедиялық программалардың артықшылықтары мен кемшіліктері 3-суретте ұсынылады.

Сурет 3. «Игры для Тигры» және «Дельфа 142» логопедиялық программаларына салыстырмалы талдау

Осы ретте, бүгінгі таңда еліміздегі инклюзивті білім беру жүйесінде сөйлеу тілінде мүкістігі бар балаларды түзетуге арналған жүйелі құрылымдағы арнайы отандық жаттықтырушы құралдар мен бағдарламаларды ұйымдастыру және әзірлеу үрдісі шешілуін талап ететін негізгі мәселелер қатарына жатады.

«Бүгінгі күн – кешегі күннің шәкірті» демекші, еліміздегі және шет елдердегі

логопедиялық білім беру жүйесі мен бағдарламаларына жүргізілген зерттеу жұмыстары мен талдау нәтижелері барысында, түзету қызметі үрдісінде ақпараттық-компьютерлік технологиялардың мүмкіндіктерін қамтитын логопедиялық әдістемелік жүйенің (тренажердың) отандық моделі ұсынылды.

Мемлекеттік тілдік ерекшелік қамтылған логопедиялық бағдарлама (тренажер) – есту және сөйлеу тілі дамуының бұзылыстары бар балалардың ауызекі және жазба сөйлеу тілдерін жан-жақты түзетуге арналған көп жақты компьютерлік кешенді бағдарлама болып табылады. Тренажер сөйлеуді тілдік бірліктерден дыбыстауға дейін жұмыс істеуге, сан алуан сурдологопедиялық міндеттерді: сөйлеу тілдік тыныс алуды, дауысты және сөйлеу тілінің лексикалық-грамматикалық жақтарын дамытуға дейін дыбысты айтуды түзетуге, сөйлеу тілдік бұзылыстарды түзету үдерісіне ойын сәттерін ендіруге, жаттығу мен сөйлеу тілдік материалдардың қажетті түрін қайта-қайта қайталауға, әр түрлі ынталандыру материалдарын (суреттер, әріптер, буындар, сөздер, сөйлемдер, дыбысталатын сөйлеу тілі) пайдалануға, оқушының даму мүмкіндігіне қарай әр түрлі деңгейдегі күрделілікте жұмыс істеуге, логопедиялық жұмыспен бір мезгілде қабылдау, зейін, есте сақтау қабілеттерін түзетуді шешуге мүмкіндік береді.

Бағдарлама (тренажер) мектеп жасына дейінгі және төменгі сынып оқушыларына арналған.

Бағдарлама мазмұны келесідей талаптар тізімі негізінде құрылды:

- оқытудың мазмұны, оның берілу түрі, жаңалығы, ғылым мен техниканың соңғы табыстары;
 - оқушының таным әрекетін ұйымдастыру формалары, құралдарын және әдістерін жетілдіру;
 - мұғалім мен оқушы, оқушы мен мұғалім арасындағы қарым – қатынасы, сыйластық, ізеттілік орнатып, жүрек жылуының болуын қамтамасыз ету.
- Бағдарламаның ақпараттық моделі келесі 4 суретте ұсынылды.

Сурет 4. Бағдарламаның ақпараттық моделі

«Jailay» логопедиялық бағдарламасы (тренажер) арнайы түзету орталықтарында (логопедиялық пунктер), емдеу мекемелерінде, бастауыш мектеп пен мектепке дейінгі білім беру мекемелерінде қолдануға арналады.

Қазір әлемдік жаһандану үрдісі қарқын алған сайын дүниежүзі халықтары өздерінің ұлттық тәлғумалығын сақтап қалуға, Отаншылдық сезімдерін, жас ұрпақты патриоттық рухта тәрбиелеуге айрықша көңіл бөлуде. Сондықтан, логопедиялық жаттықтырушы құрал ұлттық нақыштағы кейіпкерлермен және қазақ ертегісінің негізінде әзірленген.

Логопедиялық құралдың қазақ тілінің латын алфавиті негізінде жасалған. Бастауыш сыныптың қазақ тілі пәнінің төрт тақырыбы толығымен қарастырылған. Сонымен қатар, балалардың қызығушылығын ояту мақсатында ертегі кейіпкерлері дыбысталған. Кейіпкерлер әрбір тапсырманы балаға таныстырып отырады. Яғни, бұл жағдайда көруінде немесе естуінде кемшілігі бар бала ертегі кейіпкерлерінің таныстыруы арқылы немесе қосымша хабарламадан оқи алады.

Тренажер жұмысының негізгі принципі - бұл сөйлеу дағдыларын қалыптастырудың визуалды бақылауы. Дыбыстау сөздері, яғни, микрофонға айтылатын барлық дыбыстар, экран бетіндегі суреттер әрекеттері бейнелеу түрінде пайда болады. Тартымды қозғалыстағы мульти-анимацияны суреттер әрекетіне баса назар аудара отырып, бала тапсырмалар бойынша экран бетіндегі берілген суретті қозғалту үшін, өзіндік бақылау тәсілдерін іздей бастайды, бұл өз кезегінде, дұрыс дыбыстау жүйесін тұрақтандырып, түзетеді.

Логопедиялық жаттықтырушы құралдың алғашқы мұқаба беті келесі 5-суретте көрсетілген.

Сурет.5. Логопедиялық құралдың мұқаба беті

Құралдың мұқаба бетінде анықтама, келесі бетке көшу және бағдарламадан шығу батырмалары берілген.

Сурет.6. Логопедиялық құралдың мазмұны

Логопедиялық жаттықтырушы құралдың мазмұнында («Dybys», «A'gir», «Vuun», «So'z», So'ilem», «Ma'tin») бөлімдері қамтылған. Әр бөлімде 3 түрлі жаттығулардан тұрады. Әрбір жаттығу 4 тақырып бойынша 50-ден астам сөздерді қамтиды.

Білім беру жүйесінде сөйлеу жүйесінің барлық компоненттерінде кемістігі және күрделі сөйлеу бұзылыстары бар балалар санының өсу тенденциясына байланысты жалпы сөйлеу кемістігі бар балалармен оңалту-педагогикалық жұмыста арнайы интерактивті технологиялармен жабдықталған логопедтік тренажерлік құралдарды қолдану мәселесі өзекті және маңызды.

Осы мақсатта еліміздегі сөйлеу қабілетінде бұзылысы бар қазақ тілді топ балалары үшін арнайы мемлекеттік тілдік ерекшелік қамтылған логопедиялық тренажер бағдарламасы әзірленді.

Бағдарлама мазмұны келесідей талаптар тізімі негізінде құрылды:

– оқытудың мазмұны, оның берілу түрі, жаңалығы, ғылым мен техниканың соңғы табыстары.

– оқушының таным әрекетін ұйымдастыру формалары, құралдарын және әдістерін жетілдіру.

– мұғалім мен оқушы, оқушы мен мұғалім арасындағы қарым – қатынасы, сыйластық, ізеттілік орнатып, жүрек жылуының болуын қамтамасыз ету.

Бағдарламаны әзірлеу барысы бірнеше кезеңдерді қамтыды: еліміз бойынша арнайы білім беру орталықтарына, соның ішінде, логопедиялық түзету орталықтары мен жалпы сөйлеу тілінде мүкістігі бар балалар санына шолу; отандық және шетелдік логопедия саласында қолданылатын технологиялар мен компьютерлік бағдарламалар қатарына талдау; мемлекеттік тілдік ерекшелік қамтылған логопедиялық әдістемелік жүйе (тренажер) моделін құру, психологиялық – педагогикалық шарттарды ескеру; тренажерлық құралды практикалық түрде қамтамасыз ету; құрал тиімділігін анықтау мақсатында апробациядан өткізу; қайта түзету жұмыстарын жүргізу.

Мемлекеттік тілдік ерекшелік қамтылған логопедиялық әдістемелік жүйе (тренажер) жаңа латын алфавиті негізінде құрылды.

Тренажер мазмұны мектепалды және бастауыш мектеп жасындағы балаларға арналып жасалынды.

Зерттеу жұмыстары нәтижесінде «Jai!ay'» тренажерін түзету жұмыстарында қолдану келесідей мүмкіндіктер қатарын көрсетеді: сөйлеу тілінің барлық негізгі құрауыштарын визуализациялау; нақты уақыт режимі; кері байланыс; сөйлеу тілін түзетудің ойын принципі; қажетті сөйлеу материалы мен жаттығулар түрінің қайталануы; түрлі ынталандыру материалдарын қолдану; оқушы мүмкіндіктеріне сай әр түрлі деңгейдегі тапсырмалар қатары; балалардың ауызша және жазбаша сөйлеуінің әртүрлі қырларын түзету бағдарламасының күрделілігі; әртүрлі сөйлеу бұзылыстары бар балалардың жеке психологиялық сипаттамаларын қосымша параметрлердің көмегімен есепке алу; логопедиялық жұмыстар мен психикалық процестерді (қабылдау, назар аудару, есте сақтау) түзету жұмыстарын бірқатар жүзеге асыру.

Тренажерлік құралдың оқыту-түзету үрдісіндегі тиімділігін анықтау-зерттеу жұмысы Өскемен қаласының «Психологиялық – педагогикалық түзету кабинеті» КММ-де жүргізілді.

Әдебиеттер тізімі

1. Жұртпаева Ж.Ә., Жантасова Ж.З. «Сөйлеу тілінде мүкістігі бар балаларға арналған логопедиялық тренажерлік құрал» // «Төлегенов оқулары – 2018» «Рухани жаңғыру» аясында білім беруде «Цифрлі білім беру – озық білім мен құзиреттілік» халықаралық ғылыми – тәжірибелік конференциясының материалдары,

III –секция «Білім берудің гуманитарлық миссиясы – жаңа технологиялардың негізі», Арқалық, 12 сәуір 2018 ж, 421-427 б.

2. Нохрина А. Публикация. Инновационные технологии в логопедической практике [Электронный ресурс] – 2013. – URL: <http://www.maam.r> (дата обращения: 20.01.2018)
3. Борозинец Н.М., Шеховцова Н.С. Логопедические технологии. Учебно-методический комплекс. - Ставрополь, 2008. - С 27.
4. Лопатина Л.В., Серябрякова Н.В. Преодоление речевых нарушений у дошкольников. - СПб, 2001 г.
5. Черкина Г.В. Методы логопедического обследование речи детей. - М., 2003.
6. Компьютерная технология коррекции общего недоразвития речи «Игры для Тигры»: [Электрондық ресурс] URL: <http://www.logopunkt.ru/tigra.htm>
7. Лизунова Л. Р. Компьютерная технология коррекции общего недоразвития речи «Игры для Тигры»: Учебно-методическое пособие / Л. Р. Лизунова – Пермь.: «ОТ и ДО», 2013.
8. Использование компьютерных помощников компании «Дельфа М» в обучении детей дошкольного и младшего школьного возраста: [Электрондық ресурс] URL: <http://delfam.ru/maker.php?page=specialist>
9. Грибова О. Е. «Компьютерный тренажёр «Дельфа-142». Практическое руководство. - М.: Дельфа М, 2008.

**Ж. З. Жантасова, А. С. Глебалдинова, А. Б. Нугуманова,
А.Ә. Жұртпаева, М. А. Қайдарова**

*Восточно-Казахстанский государственный университет им. С.Аманжолова,
Усть-Каменогорск, Казахстан*

Разработка программного обеспечения по коррекции разных сторон устной и письменной речи у детей

Аннотация. В данной статье описаны основные этапы разработки программного обеспечения по коррекции разных сторон устной и письменной речи детей. Программа позволяет работать с любыми речевыми единицами от звука до текста, решать разнообразные сурдологopedические задачи: от коррекции речевого дыхания, голоса и звукопроизношения до развития лексико-грамматической стороны речи. Программный обхват функциональности решаемых задач включает в себе игровые моменты в процессе коррекции речевых нарушений, многократное проигрывание необходимого типа упражнений и речевого материала, работу на разных уровнях сложности в зависимости от возможностей ученика, а также осуществление одновременно с логопедической работой коррекции восприятия, внимания, памяти. При создании программы учитывались особенности психологии и зрительного восприятия детей с нарушениями речи, опорно-двигательного аппарата и детей с задержками в интеллектуальном развитии. В программе присутствует занимательный сюжет, основанный на элементах национальной атрибутики. Относительно выбора программной реализации - за основу взята технология Adobe Flash, которая является мощным инструментарием в плане создания довольно больших и объемных по функционалу приложений.

Ключевые слова: инклюзивное образование, логопедический тренажер, информационные технологии.

**Zh. Z. Zhantasova, A.S. Tlebaldinova, A.B. Nugumanova,
A.A. Zhurtpayeva, M.A. Kaydarova**
S.Amanzholov East Kazakhstan State University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

**Correction software development
different sides of speech and writing in children**

Abstract: This article describes the main stages of software development for the correction of different aspects of children's oral and written speech. The program allows you to work with any speech units from sound to text, to solve various surdopologicheskyy tasks: from correction of speech breathing, voice and sound pronunciation to the development of the lexical and grammatical side of speech. The programmatic scope of the functionality of the tasks to be solved includes playing moments in the process of correcting speech disorders, repeatedly playing the necessary type of exercises and speech material, working at different levels of complexity depending on the student's capabilities, as well as performing speech, attention and memory correction. When creating the program, features of psychology and visual perception of children with speech disorders, the musculoskeletal system and children with intellectual delays were taken into account. The program has an entertaining plot, based on elements of national attributes. Regarding the choice of software implementation, the technology is based on Adobe Flash technology, which is a powerful toolkit with great potential in terms of creating applications that are quite large and bulky in functionality.

Keywords: inclusive education, speech therapy simulator, information technology.

References

1. Zhurtpayeva Zh.A., Zhantasova Zh.Z. "Soileu tilinde mykistigi bar balalarga arналган logopediyalyk, Trenazher kural"[Speech therapy trainer for children with speech disorders], Proceedings of the international scientific-practical conference "Digital education - advanced knowledge and competence" In the framework of spiritual revival] (Arkalyk, 2018, p. 421-427).
2. Nokhrina A. Publikatsiya. Innovatsionnyye tekhnologii v logopedicheskoy praktike [Publication. Innovative technologies in speech therapy practice], 2013. Available at: [:http://www.maam.r](http://www.maam.r) (accessed: 20.01.2018).
3. Borozinets N.M., Shekhovtsova N.S. Logopedicheskiye tekhnologii [Speech therapy technology] Training and metodology complex (Stavropol', 2008, p. 27).
4. Lopatina L.V., Seryabryakova N.V. Preodoleniye rechevykh narusheniy u doshkol'nikov [Overcoming speech disorders in preschoolers] (SPb, 2001).
5. Cherkina G.V. Metody logopedicheskogo obsledovaniye rechi detey [Methods speech therapy examination of children's speech] (Moscow, 2003).
6. Komp'yuternaya tekhnologiya korrektsii obshchego nedorazvitiya rechi [Computer technology for correcting the general underdevelopment of speech] "Iгры dlya Tigry" (Electronic resource). Available at: <http://www.logopunkt.ru/tigra.htm>
7. Lizunova L.R. Komp'yuternaya tekhnologiya korrektsii obshchego nedorazvitiya rechi [Computer technology of correction of general speech underdevelopment «Iгры dlya Tigry»]. Teaching guide («OT i DO», Perm', 2013).
8. Ispol'zovaniye komp'yuternykh pomoshchnikov kompanii «Del'fa M» v obuchenii detey doshkol'nogo i mladshego shkol'nogo vozrasta [Use of computer assistants of the company "Delfa M" in teaching children of preschool and primary school age] (Electronic resource). Available at: <http://delfam.ru/maker.php?page=specialist>
9. Gribova O. Ye. «Komp'yuternyy trenazhor «Del'fa-142» [Computer simulator "Delfa-142"]. A practical guide] (Del'fa M, Moscow, 2008).

Авторлар туралы мәлімет:

Жантасова Ж.З. – т.ғ.к, компьютерлік үлгілеу және ақпараттық технологиялар кафедрасының меңгерушісі, С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Ворошилов көш., 148, Өскемен, Қазақстан.

Тлебалдинова А.С. – Phd доктор, компьютерлік үлгілеу және ақпараттық технологиялар кафедрасының доценті, С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Ворошилов көш., 148, Өскемен, Қазақстан.

Нугуманова А.Б. – Phd доктор, компьютерлік үлгілеу және ақпараттық технологиялар кафедрасының аға оқытушысы, С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Ворошилова көш., 148, Өскемен, Қазақстан.

Жұртпаева А.Ә. – компьютерлік үлгілеу және ақпараттық технологиялар кафедрасының оқытушысы, С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Ворошилов көш., 148, Өскемен, Қазақстан.

Қайдарова М.А. – компьютерлік үлгілеу және ақпараттық технологиялар кафедрасының оқытушысы, С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Ворошилов көш., 148, Өскемен, Қазақстан.

Zhantasova Zh.Z. - Candidate of Engineering Sciences, Head of the Department of Computer Modeling and Information Technologies, S.Amanzholov East Kazakhstan State University, Voroshilov str., 148, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

Tlebaldinova A.S. - Dr. Phd, Associate Professor of Computer Modeling and Information Technology, S.Amanzholov East Kazakhstan State University, Voroshilov str., 148, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

Nugumanova A.B. - Dr. Phd, senior lecturer of the department of computer modeling and information technologies, S.Amanzholov East Kazakhstan State University, Voroshilov str., 148, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

Zhurtpayev A.A. - Lecturer, Department of Computer Modeling and Information Technologies, S.Amanzholov East Kazakhstan State University, Voroshilov str., 148, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

Kaydarova M.A. - Lecturer, Department of Computer Modeling and Information Technologies, S.Amanzholov East Kazakhstan State University, Voroshilov str., 148, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

МРНТИ 14.37.01

Б. Ж. Жиентаева

*Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: b_jientaeva@mail.ru)*

Ересектерге қосымша білім берудің ерекшеліктері

Андатпа. Мақалада еліміздегі андрогогикалық білім беру мәселелерінің маңыздылығы және ересектерге қосымша білім беру ерекшеліктері, андрогогика ғылымының негізгі шарттары қарастырылады. Сол сияқты ересектердің қосымша білім алуы еліміздің өркениетіміздің дамуының негізгі маңызды бағытының бірі екендігін және олардың белгілі бір мамандық бойынша білім алуымен шектеліп қоймай, одан әрі білімін жалғастыру, толықтыру, қосымша білімдерін жетілдіру арқылы кәсіби әрекетінің тиімділігі, соның негізінде жұмыс орнының сапасы артатындығы баяндалады. Елімізде андрогогикалық білім берудің ерекшелігі қоғамда болып жатқан әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге сәйкес білімдер мен дағдылардың қосымша көлемін алуға, ересек адамдардың өмір бойы білім алу қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталғандығында екенін көрсетеді. Ересектердің қосымша білім алуына себеп болатын негізгі жағдайлар, қосымша білім берудің әр түрлі жолдары, соған сәйкес қосымша білім берудің білімдік қызмет аймағының ерекшеліктеріне тоқталады.

Түйін сөздер: андрогогика, қосымша білім беру, үздіксіз білім, ересектерге қосымша білім беру жүйесінің негізгі ереже-талаптары, андрогогикалық білім беру іс-әрекеті.

DOI: [https:// doi org/ 10.32523/2616-6895-2019-128-3-42-48](https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-128-3-42-48)

XXI ғасырдағы еліміздің әлеуметтік-экономикалық және рухани өмірінде болып жатқан қазіргі өзгерістерге қарай ересектерге қосымша білім беру қазіргі еліміздегі білім саясатының басты бағыттарының және қоғамдағы білім беру жүйесінің дамуының жағдайы мен болашағын айқындайтын негізгі факторлардың бірі болып табылады.

Ересектерге білім беру үрдісі жалпы білім беру жүйесінің бөлінбейтін, өзіндік ерекшелігі бар маңызды бөлігі болып табылады және ол тұлға дамуында қажет үздіксіз білім беруден туындайды. Ересектерге қосымша білім берудің мақсаты қазіргідей жылдам дамыған қоғамда еркін еңбек ете алатын және толыққанды өмір сүру үшін білім, білік, дағдылармен қамтамасыз ету, қоғам өзгерістеріне қарай бейімделе алуға, алған білімдерін кәсіби әлеуетін көтеруге тиімді пайдалана алуға үйрету.

Қосымша білім беру мазмұнының деңгейі көп жағдайда үздіксіз білім беру жүйесіндегі мемлекетіміздің ұлттық саясатына және соған сәйкес жоғары мектептің қазіргі жаңаруы еліміздің оқу жүйесінің, қоғамдағы мәдени-рухани жаңғыртуға бағытталған жаңа білім беру саясатымен байланысты.

Ересектерге қосымша білім берудегі үздіксіз білім берудің мәнін педагогикалық ғылым тұрғысынан түсіндіруге тырысып көрсек, ол - табиғат және қоғам мүшелерінің адамгершілік, интеллектуалдық мәдени және дене дамуы мен кәсіби біліктілігін жоғары деңгейге көтеруді мақсат ететін үздіксіз тәрбиелеу мен оқыту процесі. Бұл туралы ЮНЕСКО-ның әлемдегі білімді дамыту стратегиясында заман талабына жауап беру, әрі қарай даму үшін әрбір ересек адам оқу керек екендігі айтылған. Сол сияқты ҚР «Білім туралы» Заңында да ересектерге білім беру қоғамда болып жатқан әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге сәйкес қосымша білімдер мен дағдыларды игеру, ересек адамдардың өмір бойы білім алу қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталу қажеттігі атап көрсетілген [1].

Қазіргі таңда әлеуметтік өмірде білім берудің мәртебесі өзгеруде, ересектердің қосымша білім алуы еліміздің экономикалық саясаты, өркениетіміздің дамуының негізгі

бағытының бірі десек те болады. Осы тұрғыдан ересектер белгілі бір мамандық бойынша білім алуымен шектеліп қоймай, одан әрі білімін жалғастыру, толықтыру, қосымша білімдерін жетілдіру арқылы кәсіби әрекетінің тиімділігін арттырады, жұмыс орнының сапасы артады, соның нәтижесінде еліміз өркениетті әлемдік даму үрдісіне жақындай түседі. Ересектерге қосымша білім беру, қайта даярлау түсініктерінің астарында не жатқандығына көп естісек те мән бере қоймаймыз, ол үшін ересектерді оқыту мәселесімен айналысатын андрогогика ілімін, андрогогикалық білім беруді түсіну қажет.

Андрогогика - оқыту үрдісі барысындағы оқытушы мен үйренушілердің іс-әрекеттерін негіздейтін, ересектерді оқыту туралы ғылым. Андрогогикалық білім берудің ерекшелігі - қоғамда болып жатқан әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге сәйкес білімдер мен дағдылардың қосымша көлемін алуға, ересек адамдардың өмір бойы үздіксіз білім алу қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталғандығында.

«Андрогогика» түсінігін 1833 жылы неміс педагогикасының тарихын зерттеуші А.Капп ғылыми қолданысқа енгізді. Бұл сөз грек тілінен шыққан (андрос - адам, ер адам, агогейн - жетекші) деген «Педагогика» деген сөзбен ұқсастығына қарай құрылған. Бұл сөзді сөзбе-сөз аударып айтсақ, ол «ересек адамның жетекшісі», ересек адамды бастау, басқару болып табылады.

Бүгінгі күні андрогогика білім беру саласында дербес ғылым, ересектерге қосымша білім берудің әлеуметтік тәжірибе өрісі, оқу пәні ретінде қарастырылуда. Андрогогикада негізінен педагогикалық тұрғыда ересек адамдарға қосымша білім беру туралы айтылады. Ересектерді оқытудағы андрогогика саласының ғылыми спецификалық ерекшелігін танып, білу үшін алдымен оқыту пәнін, андрогогикадағы түсініктер жүйесі сипатталған тұжырымдамаларды, ересектердің ғылыми білімі мен трансформациясына ықпал ететін негізгі оқыту принциптері мен әдістерін айқындап алу керек: Заманауи ғылым жүйесіндегі ересектерді оқытудағы андрогогикалық білімнің орны мен функциялары осыған сәйкес айқындалады. Андрогогиканы меңгеру әлеуметтік практикада негізінен ересектерге арналған оқыту іс-әрекетінің мәніне сәйкес олардың кәсіби интенсивті білім алуын, білімдер мен дағдыларын, қарым-қатынастар құндылықтарын дамытуды көздейді.

Ересектерді оқытудағы қосымша мамандықтардың сипаттамаларын, ерекшелігін түсіну үшін андрогогикадағы андрагог мамандарды даярлау құрылымында өзінің орны мен білім беру әлеуетін белгілеу маңызды.

Андрогогика үздіксіз даму үстіндегі ғылым. Андрогогика салыстырмалы түрде ғылымның жас саласы екеніне қарамай, бүгінде оның әлеуметтік, ғылыми практикалық тұрғыда даму процесі қарқынды жүріп жатыр. Десек те, көп жылдан бері «педагогика» және «андрогогика» терминдерінің ұқсастықтарына қарамай әлі күнге дейін ересектерді оқыту мәселесі туралы пікірлер әр түрлі деңгейде өрбиде. Сондықтан да, педагогиканың саласы бойынша семантикалық үздіксіздікті сақтай отырып, «андрогогика» түсінігі ересектерге арналған білім ерекшелігін әлі де арнайы зерттеу қажеттілігін көрсетеді. Осы қарама-қайшылыққа байланысты, ғылымдар шеңберіндегі андрогогиканың орны әлі дәл анықталмаған. Кейбіреулер мұны педагогиканың аналогы болып табылатын пренатальды педагогика, мектепке дейінгі педагогика, дидактика, жоғары мектеп педагогикасы сияқты бір бөлімі деп түсінеді. Басқалар, ересек адамның табиғат ерекшелігін ескере отырып, білім беру пәні ретінде, қосымша білім берумен айналысады дейді. Осы көзқарастың жақтаушылары көптеген салаларда ересек адамға қатысты қосымша білім беруді біріктіреді және интенсивті сипатқа ие болады деп біледі.

Андрогогика мен педагогика және ересектердің білім беру теориясы арасындағы тығыз қарым-қатынастар олардың зерттеу пәндерін салыстыруда оңай анықталады. Андрогогиканың ерекшелігінің бірі, оның табиғатының пәнаралық сипатта болатындығы. Жалпы педагогиканың пәні тұлға қалыптасуы ретінде анықталуы мүмкін, ересектерге

арналған білім беру теориясының пәні әлеуметтік-мәдени институт ретінде ересектерге білім беру жүйесі болып табылады. Андрогогиканың спецификалық пәні үздіксіз білім беру контекстінде ересектерді оқытудың теориясы мен әдістемесі болып табылады.

Андрогогикалық білім беру салаларындағы ғылыми қызығушылықтардың қиылысы ересек адам екендігі анық. Андрогогиканың негізгі функциясы өз атауына тән мағынаға сәйкес ересек адамдарға қосымша білім беруді жүргізеді, бұл үшін ересектердің тұлғалық табиғаты мен ерекшеліктерін білу керек. Мұндай тұтас көзқарас білімнің дамуының бүгінгі нақты тарихи деңгейіне сәйкес келеді. Осыған орай, андрогогикалық білім ересектер арасындағы өзара әрекеттесу жүйесіндегі оқытуға байланысты мәселелерге ерекше назар аударады.

Андрогогиканың негізін салушылар білім беру саласындағы көрнекті американ қайраткері Малколм Шеппард Ноулз, ағылшын ғалымы Питер Джарвис, американдық ғалым Р.М.Смит. Малколм Шеппард Ноулз 1970 жылы «Ересектерге білім берудің қазіргі тәжірибесі» атты еңбегінде осы бағыттағы ізденіске алғашқы қадам жасады.

М.Ш.Ноулз бойынша «Андрогогика – ересектерге білім алуға көмектесу өнері мен ғылымы». Ал Швейцар зерттеушісі П.Фюрте «Андрогогика – адамды өмір бойы қалыптастыру туралы ғылым» деп есептейді.

Б.А.Тұрғынбаеваның «Андрогогика» атты оқу-құралында «Білім беру – адами қасиеттің бейнесінің мазмұндық және процессуалды жағынан жүйелендірілген оқыту мен тәрбиелеу негізінде мақсатты түрде дамуы мен қалыптасуының әлеуметтік-мәдени тетігі» деп, білімнің бірнеше түрлеріне сипаттамалар береді: терең білім, қолданбалы білім, озық білім, қабаттас білім, орнын толтыратын білім, түзететін білім, дамытпалы білім, қолдау болатын білім, толықтыратын білім. Әрине, барлық білім түрлері – субъектінің өмір тіршілігі мен кәсіби әрекетінің тиімділігі мен нәтижелілігі үшін қызмет етеді. Демек, адам өзінің дамуы барысында аталған барлық білім түрлерін игере отырып, дамиды, қалыптасады, өзінің қоғамдағы орнын табады, белгілі жетістіктерге қол жеткізеді т.б.

Ересектерді оқыту - қосымша білім берудің негізгі жолы. Сондықтан қазіргі жаһандану дәуірінде андрогогикалық білім беру ғылыми-техникалық прогрестің үдемелі дамуының құдіретті факторы және жалпы білім жүйесінің бөлінбейтін, маңызды, өзіндік ерекшелігі бар басты бөлігі болып отыр. Қазіргі таңда Еуропаның барлық бөлігінде «андрагогика» терминіне қарағанда «ересектерді оқыту», «алдағы білім алу» және «ересектер педагогикасы» терминдері жиі қолданылып жүр.

Андрогогикалық білім берудің негізгі міндеттерінің бірі ересектердің қосымша алатын білімі әр адамға қоғамның өзгерістеріне қарай бейімделе алуға, өзінің өмірлік, рухани күштерін өзгерте, сақтай, үстемелеп қоса алуға, өз шығармашылық әлеуетін көтеріп, өзін-өзі дамытуға көмектесу. Бұл процестің логикасы ересек адамдардың әр түрлі санаттары мен топтарын оқытуға қатысты қажетті ақпаратты іріктеудің теориялық негізін жасауды талап етеді. Оларды біріктіруші доминант - ересек адамның жағдайымен сипатталатын білім беру үдерістеріне қатысушылардың мәселесі. Осыған байланысты, ол педагогика теориясының ажырамас бөлігі бола алады және ересектерге білім берудің теориясы, білімі жүйесі, толығымен тәуелсіз білім беру өрісі болып қала алады. Осылайша, андрогогикада қазіргі заманғы ғылыми білімнің дамуындағы жалпы тенденциялардың көрінісі айқын көрінеді.

Андрогогикалық білімнің ғылыми контексті төмендегі категорияларды қарастыру арқылы анықталады:

- адам (ересектену деп сипатталатын оның өмір сүру кезеңіндегі тіршілік әрекетінің біртұтастығы);
- ересектену (ересек адамның ерекшелігін оқытудың субъектісі ретінде қарастыруда оның жасы мен әлеуметтік шектерін айқындайтын қасиет);

- білім беру (адами қасиеттің имиджін мазмұндық және процеуалық жағынан жүйеленген оқыту мен тәрбие берудің негізінде мақсатты дамыту мен қалыптастырудың әлеуметтік-мәдени механизмі);

- ересектерге білім беру (өмір бойы үздіксіз білім беру контексінде, адамның кәсіби-жеке даму үдерісін әр түрлі формаларда жүзеге асыратын үрдіс);

- үздіксіз білім беру (адамның тіршілік әрекетіндегі қызметінің біртұтас кеңістігіне қатысты білім беру);

- андрагог (ересектерге білім беру саласында жұмыс істейтін мамандардың жалпы атауы).

Андрогогика саласындағы қазіргі заманғы зерттеу ауқымы, ерекшеліктері мыналарды қамтиды:

- жасы, жынысы, әлеуметтік мәртебесі, кәсіптік даярлық деңгейі, денсаулық жағдайы ескеріле отырып, халықтың түрлі санаттары мен топтарының білім алу қажеттіліктерін зерттеу;

- ересектерге негізгі және қосымша кәсіптік білім беру, өз бетінше білім алуға мүмкіндік тудыру, бос уақыттарына сәйкес қосымша білім беру, ересектердің өздерінің қосымша білім беру қызметі, рухани даму деңгейі бойынша білім беру қызметінің бағыттары, қосымша білім беру формалары мен функцияларын зерттеу және моделдеу;

- ересектерге арналған білім беру жүйесіне керек мазмұндық-мақсатты, технологиялық талдауларды дамыту, кадрлық жағынан қамтамасыз ету.

Андрогогикалық білімді қалыптастыру және дамытудың қағидалары: интеграциялық, тәжірибеге бағдарланған, адамгершілікті тәрбие болып табылады. Ересек адамның білім беру қызметін ұйымдастыру принциптерінің негізгі тәжірибесі: сабақтастық, сызықтық емес, ашықтық, өзгермелілік, ынтымақтастық, өзінше білім алуды ұйымдастыру.

Ересек адамның өз білім, білік, дағдыларын әрдайым жаңартып отыруына, қосымша білім алуына төмендегі жағдайлар себеп болады:

- ересек адамның өмірінде қашанда түйткілді мәселелер туындап отыратындықтан, оларды шешу үшін оларға білім, білік, дағдыларға, іс-әрекет тәжірибесіне қосымша білімдер қажет болып, өмір сүру ережелерін ауыстыруға тура келеді, олар объективті түрде оқу мотивіне айналады;

- кез келген жастағы адамның қоғамда болып жатқан өзгерістерге қатысты ақпаратқа деген сұраныстарының болуы;

- жастың ұлғаюына сәйкес адамның танымдық қызметтің әлсізденуі мен нашарлауының табиғи динамикасына қарамастан оқуға деген қабілетінің болуы;

- адам өмірінің тіршілік әрекеті барысында басқалар үшін де, өзі үшін де тәжірибе жинастыруға деген қажеттілік.

Бәсекелестік сияқты нарықтық қатынастарға сәйкес ересектерге қосымша білім берудің әр түрлі жолдары тарай бастады. Соңғы уақыттарда қосымша білім беру «білімдік қызмет көрсету» аймағына айналғандықтан оған сұраныс пен ұсыныс жоғары. Бұл орайда, ересек адамдарға қосымша білім беруді ұйымдастырғанда қазіргі білім беру жағдайында кездесетін әдеттегі сыртқы және ішкі қиыншылықтарды ескеру керек. Кейбір ересек адамдарда өзінің оқуға деген қабілетінің төмендеуіне қатысты ішкі туындайтын кедергілер - *психофизиологиялық қиыншылық* (оқу ақпаратын қабылдау, есте сақтау, қайталау қабілетінің нашарлауы). Психологиялық тұрғыдан алғанда өз еркімен педагогикалық ықпалдың «объектісіне» айналуға дайын еместігі - *әлеуметтік-психологиялық қиыншылық*. Қоғамда өмір сүру дәрежесінің кәсіби мәртебесі үшін алған білімі жеткіліксіздігінен өзінің білімінің жаңа деңгейін талап етпеген жағдайдағы *әлеуметтік қиыншылық*. Бұл жағдайда ересек адам үшін білімін жалғастырудың мәні болмайды.

Ересек адамда өмірлік білім алу қажеттілігі мақсатының қалыптаспағандығы

психологиялық-педагогикалық қиыншылыққа әкеледі. Сол сияқты, үздіксіз білім алуға саналы адам ретінде өзі туралы, өз қабілеті, оқу материалын қабылдау ерекшелігі мен меңгеруі, ақпараттық қажеттілігі туралы тиісті білімдердің болмауы кедергі келтіреді [2,3].

Кез келген жастағы ересек адамның оқуда нашар болу сияқты қорқыныш сезімі жас баладан да қатты болады. Сондықтан білім беру үрдісін жетістікке жету бағыттылығы бойынша ұйымдастыру дұрыс. Ересектерді оқыту жүйесіндегі білім беру мазмұны ашық сипатта жүреді және олардың ақпарат көздерімен байланысы ерекше болады. Осыған орай әдебиеттер пен әртүрлі бағдарламалық өнімдерді ұсынып, оларды заманауи дерек көздерін пайдалану арқылы өз бетінше ақпараттық ізденіс жасауға бағыттау керек, өйткені ересек адам алғашқы дерек көздерін өз бетінше талдауға қабілетті. Осындай талдау қосымша білім алудың нәтижелі жолы болып табылады. Ересектерге қосымша білім беру жүйесі қазіргі қоғамның прогрессивті-қарқынды, эволюциялық дамуын тұрақтандыратын тетік қызметін атқарады. Ересек адамды оқыту, әдетте, олардың жеке уақыт тапшылығы жағдайында жүзеге асатынын ұмытпаған жөн, сондықтан мұндайда жеке дара ұсыныстар мен мүмкіндіктерді ескере отырып, уақытты нақты белгілеу аса маңызды.

Андрогагикалық амалды қарастыра отырып, негізгі іс-әрекетке мыналарды жатқызамыз: академиялық түрдегі қосымша оқыту іс-әрекеті, кәсіби іс-әрекет, қосымша оқыту-кәсіби іс-әрекет, жалпы мәдени іс-әрекет [4]. Бұл ересек адамдарды қосымша терең білімдерді игеруге бағыттайды, оларға сүйене отырып ересек адам кез келген тақырыптағы кәсіби іс-әрекеттің негізгі және қосымша жақтарын дамыта алады. Осылайша, ересектерге қосымша білім берудің мәдениетін қалыптастыру олардың түпкілікті білім инвариантын игеруімен айқындалады және ол қажетті ақпаратты қолдана отырып қандайда бір тұжырымдамалар, теориялар мен ойларды тани алып, өзінше қорытынды жасай алуы дегенді білдіреді .

Білімді ересек адам өзінің игерген қосымша білімі мен мәдениетін әдеттегі, қалыптан тыс шешімдермен қатар, жаңа шығармашылық мәселелерді шешуде өзектендіріп, дұрыс қолдана алады. Бұл ересектерге қосымша білім беру жүйесінің негізгі талаптарын, ережелерін қалыптастыруға көмектеседі. Олар:

- ересектерге қосымша білім беру жүйесінде қабылданған шешімдердің жалпылама және жергілікті болуы;
 - қосымша білім беру үлгілерінің қызмет етуінің жобалы және шынайы болуы;
 - қосымша білім беру жүйесінің контекстік мазмұнының, эволюциялық логикасының болуы;
 - нәтижелерге жетудің қайшылықсыз тұжырымды, мәдени технологиялық болуы;
 - жаңа мақсатты болжам арқылы анықтау және қабылдау;
 - әрбір адамның рухани субъектілігін мойындау, мәдени қарым-қатынасты нығайту.
- Ересектерге қосымша білім берудегі андрогагика ғылымының негізгі шарттары:
- ересек адамның жеке өзінің білім алуындағы жетекші рөл сол үйренушінің өзіне тиесілі;
 - қосымша білім алушы ересек адам өзін-өзі басқаруға, өзін-өзі көрсетуге ұмтылады және солай сезінеді;
 - қосымша білім алушы ересек адамда өзінің және өзгелердің үйренуі барысында қажет болуы мүмкін болатын өмірлік тәжірибесі бар;
 - қосымша білім алушы ересек адам өмірлік маңызы бар мәселелерді шешу мен нақты мақсаттарға жету үшін білім алады;
 - қосымша білім алушы ересек адам оқу барысында алған білім-білік-дағдыларды кейінге қалдырмай пайдалануды көздейді;
 - қосымша білім алушы ересектердің оқу іс-әрекеті кейде шектейтін, кейде көмектесетін уақыттық, кеңістіктік, тұрмыстық, кәсіптік және әлеуметтік т.б. факторлар арқылы өзгеріске

түседі;

- қосымша білім алушы ересектерді оқыту үрдісі оның барлық (жоспарлау, жүзеге асыру, бағалау және түзету) кезеңінде оқытушы мен қосымша білім алушының бірлескен іс-әрекеті түрінде ұйымдастырылады.

Қазіргі заманғы практикада сынақтан өткен жетекші идеялар мен модельдер андрогоикалық қызметтің тәжірибелік бағдарлануын, оқытудың сапасына әсер ету қабілетін көрсетеді, жұмыспен қамту орталықтары, кәсіптік оңалту орталықтары, біліктілігін арттыру институттары, қосымша білім беру мекемелері сияқты маңызды әлеуметтік институттардың мазмұны мен технологияларын дамыту үшін негіз болып табылады. Ересектерді оқыту тәжірибесін танытын және жинақтайтын ғылым ретінде, Андрогоикалық дайындық өмір бойы білім беру мәселесін шешеді, сондай-ақ, ересектердің білім беру мақсаттарын ақылға қонымды түрде тұжырымдауға және іске асыруға мүмкіндік береді. Қорытындылай келе ересектерге қосымша білім берудің білімдік қызмет аймағының ерекшеліктеріне тоқталсақ:

- оқытудың мазмұнының, түрлерінің, әдістерінің әртүрлілігі;
- білім алушыларға білімнің деңгейін, уақытын, ақысын, мазмұны мен әдістерін, түрлерін таңдауға мейлінше еркіндіктердің берілуі;
- білімдік қызметті тұтынушылардың қажеттіліктеріне бағыттау;
- көрсетілетін білімдік қызметке кепілдіктің берілмеуі;
- әртүрлі білімдік қызметтер арасындағы бәсекелестік;
- білімдік қызметтің ақылы болуы, деп тұжырымдауымызға болады.

Ол ересектер өмірінде білім берудің дамуы, әлеуметтенуі және адаптивті рөлін қамтамасыз ететін қағидаттарды көрсетеді, кәсіби білім берудің және біліктілігін көтерудің ғылыми және әдістемелік құралдар деңгейін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

1. Тұрғынбаева Б.А. Андрогоика. -Алматы: «Алатау» баспасы, 2011. - 180 б.
2. Громкова М.Т. Андрогоика: ересектерге арналған білім беру теориясы мен практикасы. ЮНИТИ-М: 2005. -310 б.
3. Абдраманова Г. Б., Оспанова Г. К. Үздіксіз білім беру жүйесінде ересектерді оқыту ерекшеліктері // Молодой ученый. - 2016.
4. Андрогоикалық тәсілдеменің негізгі ұғымдары. Кукуев А.И.// Оңтүстік Федеральді Университетінің Хабарлары. Педагогикалық ғылымдар. - № 9, 2009. - 57-64 б.

Б. Ж. Жиентаева

*Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева,
Нур-Султан, Казахстан*

Особенности дополнительного образования взрослых

Аннотация. В данной статье подчеркивается важность андрагогического образования, рассматриваются особенности дополнительного образования взрослых, андрагогические условия образования взрослых и основные принципы андрагогики.

Дополнительное образование взрослых - одно из важных направлений, способствующих развитию страны. Эффективная профессиональная деятельность не ограничивается знаниями по конкретной специальности. Необходимы дальнейшее обучение, совершенствование имеющихся навыков и получение новых. Особенность андрагогического образования заключается в том, что оно направлено на получение

дополнительных знаний и навыков в соответствии с социальными и экономическими изменениями в обществе, а также на удовлетворение потребностей взрослого в обучении на протяжении всей жизни.

Ключевые слова: андрагогика, дополнительное образование, непрерывное образование, основные правила системы образования взрослых, андрагогическая образовательная деятельность.

B. Sh. Zhiyentayeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Features of Adult Education

Abstract. This article discusses the importance of the development of adult education in the country and the characteristics of adult education and the basic conditions of the science of andragogy. Also considered are the features of additional adult education and the basic principles of andragogy. Additional adult education indicates that in the country of androgynous education is one of the most important areas of development of our civilization and is not limited to their knowledge in a particular specialty, as well as the effectiveness of their professional activities by continuing their further education and advanced training. The peculiarity of androgynous education shows that it is aimed at obtaining additional knowledge and skills in accordance with social and economic changes in society, as well as at satisfying adult learning needs throughout life.

Keywords: andragogy, continuing education, continuing education, the basic rules of the adult education system, androgynous educational activities.

References

1. Turgunbaeva B.A. Andragogika [Andragogy] («Alatau» Publishing House, Almaty, 2011, 180 p.)
2. Gromkova M.T. Androgogika: eresekterge arnalfan bilim beru teorijasy men praktikasy [Andragogy: theory and practice of adult education] (UNITY-M, 2005, 180 p.)
3. Abdramanova G.B., Ospanova G.K. Yzdiksiz bilim beru zhyjesinde eresekterdi okytu erekshelikteri [Features of adult education in the system of continuous education], Molodoj uchenyj [Young Scientist], 2016.
4. Kukuev A.I. Andragogikalық tәsildemenің negizgi ұғымдары [Basic concepts of andrographic approach]. Bulletin of the Southern Federal University. Pedagogical sciences (№9, 2009, p.57-64.).

Авторлар туралы мәлімет:

Жиентәева Б.Ж. – п.ғ.к., әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының доценті, әлеуметтік ғылымдар факультеті, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш., 4/1, Нур-Сұлтан, Қазақстан.

Zhiyentayeva B.Sh. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Self-Knowledge, Faculty of Social Sciences, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str., 4/1, Nur-Sultan, Kazakhstan.

МРНТИ 14.35.07

С.А. Жолдасбекова, П.Ж. Парманкулова

*Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова,
Шымкент, Казахстан
(E-mail: saulez.63@mail.ru, perizatpa11@mail.ru)*

Проблемы подготовки педагогов к работе в условиях инклюзивного образования

Аннотация. *Актуальность исследования* связана с необходимостью подготовки практико-ориентированных, высококвалифицированных и компетентных специалистов, владеющих ключевыми и профессиональными компетенциями, к инклюзивному образованию.

Подготовка компетентных педагогов к инклюзивному образованию возможна при условиях модернизации системы образования и внедрения инклюзивного образования. В этом контексте большие перспективы представляют учебные модули. В связи с этим *целью* данной статьи является оценивание состояния изучения инклюзии путем анализа внедрения учебного модуля «Инклюзивное образование» в содержание рабочих учебных планов специальностей бакалавриата образовательного направления, обобщение результатов анкетирования по выявлению проблем подготовки педагогов к инклюзивному образованию.

Учебный модуль «Инклюзивное образование» предусматривает специальные ключевые и профессиональные компетенции в области инклюзии, которые необходимы будущим педагогам для работы в условиях инклюзивного образования. Изучены рабочие учебные планы специальностей бакалавриата и *составлено* предварительное заключение по изучению учебного модуля. В результате исследований *проанализирована* степень внедрения учебного модуля «Инклюзивное образование» в учебные планы. Материалы статьи будут интересны для педагогов, работников организаций образования, которые занимаются подготовкой педагогических кадров.

Ключевые слова: инклюзивное образование, дети с ОВЗ, лица с особыми образовательными потребностями, учебный модуль, образовательный социум.

DOI: [https:// doi org/ 10.32523/2616-6895-2019-128-3-49-54](https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-128-3-49-54)

Введение (Introduction). *Актуальность* проблемы подготовки практико-ориентированных, высококвалифицированных и компетентных специалистов, владеющих ключевыми и профессиональными компетенциями к инклюзивному образованию, интеграции лиц с особыми образовательными потребностями в образовательный социум, внедрение инклюзивного образования по обновленной программе обучения связана с необходимостью решения важной стратегической задачи по модернизации общественного сознания.

Система образования непрерывно обновляется, ставятся новые задачи. Одной из важных стратегических задач системы образования в современном обществе является внедрение инклюзивного образования. В системе образования определенное место занимают дети, имеющие особые образовательные потребности в связи с ограниченными возможностями здоровья. Следует отметить, что в основе инклюзивного образования лежит идея включающего образования. Питер Миттлер про включающее образование говорит: «это создание включающего общества, где каждый может участвовать в жизни общества» [1].

Инклюзивное образование в наше время является одним из способов включения детей с ОВЗ в социум. Для обоснования внедрения и развития инклюзивного образования разработаны международные акты в области прав человека. Оценено состояние внедрения инклюзивного образования через учебный модуль «Инклюзивное образование» в рабочие

учебные планы специальностей бакалавриата образовательного направления. Для *достижения* поставленной цели были проведены исследования проблемы подготовки будущих педагогов, способных к методологическому обеспечению процесса обучения, к инклюзивному образованию [2]. По результатам теоретических исследований, наблюдений и собственных размышлений были определены теоретические предпосылки подготовки будущих педагогов к инклюзивному образованию.

Рабочая гипотеза. Подготовка практико-ориентированных, высококвалифицированных и компетентных специалистов, владеющих ключевыми и профессиональными компетенциями к инклюзивному образованию должна быть выполнена на основе новой методологии инклюзивного образования. В перспективе будущие специалисты смогут осуществлять и выполнять функцию педагога в соответствии с требованиями государства и общества.

Материалы и методы (Materials and Methods). Для достижения цели использовались *теоретические методы* исследования – информационный поиск, изучение интернет-сайтов, нормативно-правовых документов, обобщение и систематизация научного материала по проблеме инклюзивного образования, формулирование рабочей гипотезы. Применение данных методов в целом оказало положительное влияние на исследование, *позволило достигнуть* планируемых результатов и получить дополнительную информацию к размышлению и анализу. Методы исследования применялись в следующей последовательности.

Информационный поиск позволил найти научные исследования по теме исследования на современном этапе. *Изучение интернет-сайтов* позволило ознакомиться с материалами, размещенными на различных интернет-сайтах. Полученные результаты были *обобщены и систематизированы*. На основании полученных данных было выдвинуто *прогнозное предположение* в виде рабочей гипотезы.

Результаты и обсуждение (Results and Discussion). Проблема профессиональной и личностной готовности педагогов связана с личностной психологической готовностью педагогов к работе с детьми с ОВЗ. С целью выявления правового обеспечения жизнедеятельности детей с ОВЗ в Казахстане и внедрения инклюзивного образования изучены законы и нормативно-правовые акты. Содержание подготовки педагогов к работе в условиях инклюзивного образования может быть определено с учетом тенденций развития инклюзии, что позволит выбрать адекватную стратегию профессионального развития педагога, предоставляющего образовательные услуги лицам с ОВЗ.

Следует отметить, что в Республике Казахстан подготовку будущих специалистов из числа лиц с ООП ведут 178 колледжей. Информационный поиск позволил определить, что разработаны «Типовые учебные планы технического и профессионального образования для лиц с ограниченными возможностями слуха» по специальностям 1211000 - Швейное производство и моделирование одежды, 304000 - Вычислительная техника и программное обеспечение (по видам), экспериментальный рабочий учебный план по специальности 1304000 - «Вычислительная техника и программное обеспечение» [3].

В результате проведенных нами исследований установлено, что в Южно-Казахстанском государственном университете им. М.Ауэзова не все обучающиеся педагогических специальностей образовательного направления охвачены изучением дисциплины «Инклюзивное образование», хотя возможно, что любой из них в будущем может попасть или попадет в школу, где обучают детей с ОВЗ. По рабочему учебному плану учебного модуля «Инклюзивное образование» обучаются будущие специалисты - студенты Естественной научно-педагогической высшей школы, Филологического факультета, Факультета физической культуры и спорта, Факультета педагогики и культуры, Факультета юриспруденции и международных отношений. Было выяснено, что в 2017-2018 учебном

году по программе учебного модуля «Инклюзивное образование» обучались 485 студентов: по очной форме обучения - 399 студентов, по заочной форме обучения - 65 студентов, по вечерней форме обучения - 21 студент. В 2018-2019 учебном году количество обучающихся составило 612 студентов, что на 127 студентов больше и составляет 61,75%, из них: по очной форме обучения - 482 студента, соответственно, 48,06%, по заочной форме обучения - 102 студента составляет 10,88%, по вечерней форме обучения - 28 студентов составляет 2,81%.

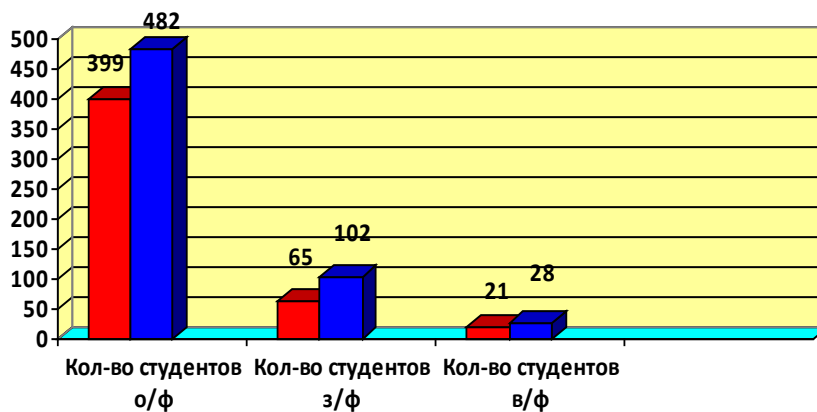

Рисунок 1. Доля обучающихся по программе учебного модуля «Инклюзивное образование» (по очной, заочной и вечерней формам обучения)

Будущий педагог, получивший инклюзивное образование по рабочему учебному плану учебного модуля «Инклюзивное образование» будет выполнять педагогическую, организационно-управленческую, аналитическую и научно-исследовательскую деятельность, что требует овладения необходимыми компетенциями - ключевыми и профессиональными.

Выделяются три аспекта подготовки будущего педагога: ценностный, организационный и содержательный. Программа подготовки педагогов построена по модулям. Обучающая модульная программа ориентирована на различные группы специалистов. Весь курс состоит из общих и профильных модулей, что позволяет дифференцировать подготовку разных специалистов [4].

Проблема подготовки будущих педагогов к работе в условиях инклюзивного образования была раскрыта А.С. Сиротюк. Рассматривая структуру профессиональной компетентности, автор выделяет следующие ее составляющие:

-профессионально-специализированные компетенции: способность и готовность педагогов к использованию полученных знаний, умений и навыков для решения практических задач в системе инклюзивного образования, к формированию толерантного отношения общества к детям с ОВЗ.

-основные профессионально значимые качества личности: высокий уровень развития мотивационной готовности к работе с детьми с ОВЗ, потребность в профессиональном и личностном саморазвитии, коммуникативные способности.

-профессионально-личностная позиция: создание толерантной, вариативной, обогащенной и индивидуализированной образовательной среды для детей с ОВЗ [5].

Изложенное выше позволяет нам заключить, что подготовка педагогов к работе в условиях инклюзивного образования должна включать ценностную, содержательную и организационную составляющие. Подготовку педагогов к инклюзивной практике

целесообразно строить по модулям для самореализации педагогов.

Для выявления проблемы подготовки педагогов к инклюзивному образованию было организовано анкетирование. Анкета была составлена авторами статьи. Состоит из 25 вопросов, вопросы открытые. В анкете 5 вариантов ответов, респонденты должны выбрать один из предложенных ответов. Количество респондентов составило 15 человек. Ими стали педагоги, работающие в специальных школах, педагоги общеобразовательных школ, учителя колледжей и преподаватели высших учебных заведений. Например, на вопрос «Знаете ли вы об инклюзивном образовании?» 14 респондентов ответили «да», только 1 респондент не имел представления об инклюзивном образовании. На вопрос «Как вы относитесь к внедрению инклюзивного образования?» 11 респондентов ответили, что это необходимо, 3 респондента считают, что невозможно создать условия для всех детей, 1 респондент сомневается в успешности внедрения инклюзивного образования, но готов участвовать в его организации. На вопрос «Что необходимо для эффективной реализации инклюзивного образования?» 5 респондентов ответили, что нужны логопеды, дефектологи, социологи, 3 респондента считают, что необходима материально-техническая база, 2 респондента ответили, что нужно совершенствовать систему повышения квалификации педагогов, 1 респондент считает, что необходимо повысить заработную плату учителей, 4 респондента не смогли выбрать ни один из ответов. На вопрос «Какие знания необходимы педагогу для работы с детьми с ОВЗ?» 5 респондентов ответили, что педагогу необходимы знания о развитии ребенка, 5 респондентов считают, что необходимы знания об особенностях детей с ОВЗ, 2 респондента выделяют знания о технологиях внедрения детей с ОВЗ, 2 респондента - знания о способах адаптации содержания образования, 1 респондент считает важным знание медицинско-педагогических условий обучения.

В результате проведенного анкетирования было выявлено, что педагоги готовы работать в условиях инклюзивного образования, но педагогам необходимы:

- получение дополнительных знаний в области инклюзивного образования и обучения лиц с ОВЗ;
- получение дополнительных знаний о медицинских показателях лиц с ОВЗ, медицинско-педагогических условиях обучения лиц с ОВЗ;
- совершенствование системы повышения квалификации;
- изучение методов и приемов обучения лиц с ОВЗ;
- воспитание толерантного отношения общества к лицам с ОВЗ;
- психологическая, профессиональная и методическая подготовка к инклюзивному образованию.

Выводы. Инклюзивное образование получает все большее распространение, так как инклюзивное образование способствует получению образования лицам с нарушениями здоровья, удовлетворению их потребностей и интегрированию в социум. Наше государство планомерно ведет работу по обеспечению каждого лица с ограниченными возможностями здоровья доступным и качественным образованием, и образовательная политика строится с учётом законодательства Республики Казахстан. Качественное образование лиц с ОВЗ осуществят на местах будущие педагоги.

Литература

- 1.Сигал Н.Г. Инклюзия как вектор гуманизации образования и общества: зарубежный опыт // Вопросы педагогики и психологии: теория и практика: материалы международной научной конференции. -Киров: МЦНИП, 2014. –С. 73-79.
2. Салгараева Г.И., Базаева Б. Тенденции развития специального и инклюзивного образования в Казахстане // Известия Национальной Академии наук Республики Казахстан. Серия общественных и гуманитарных наук. - 2015. № 3 (301). -С. 279-284.

3. Инклюзивное образование в Казахстане. URL: http://egov.kz/cms/ru/articles/2_F05inclsiveeducation (дата обращения: 22.05.2019).

4. Тебенова К.С., Дахбай Б.Д., Рымханова А.Р., Жусупбекова З.Д., Мусеева Г.Н. Проблемы подготовки педагогических кадров для работы в условиях инклюзивного образования // Международный журнал экспериментального образования. -2015. -Т.2. № 3. - С. 168–171.

5. Сиротюк А.С. Воспитание ребенка в инклюзивной среде. Методика, диагностика. М.: ТЦ Сфера. -2014. -128 с.

С.А. Жолдасбекова, П.Ж. Парманкулова

*М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент, Қазақстан*

Педагогтарды инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс жасауға даярлау мәселелері

Аңдатпа. Зерттеудің өзектілігі негізгі және кәсіби құзыреттіліктерді меңгерген, практикаға бағытталған, жоғары біліктілікті және құзыретті мамандарды инклюзивті білім беруге даярлау мәселелеріне байланысты.

Құзыретті мамандарды инклюзивті білім беруге даярлау білім беру жүйесін жаңғырту және инклюзивті білім беруді енгізу жағдайында мүмкін болады. Осы тұрғыда оқу модульдерінің болашағы зор. Сондықтан осы мақаланың мақсаты білім беру бағытындағы бакалавриат мамандықтарының оқу жұмыс жоспарларының мазмұнына «Инклюзивті білім беру» оқу модулін енгізуге талдау жасау арқылы инклюзияны зерделеу жағдайын бағалау, педагогтарды инклюзивті білім беруге даярлау мәселелерін анықтау мақсатында жүргізілген сауалнама нәтижелерін жалпылау болып табылады.

«Инклюзивті білім беру» оқу модулі инклюзивтік білім беру жағдайында жұмыс істеу үшін болашақ педагогтарға қажетті инклюзия саласындағы арнайы негізгі және кәсіби құзыреттіліктерді қарастырады. Бакалавриат мамандықтарының оқу жұмыс жоспарлары зерделенді және оқу модулін меңгеру бойынша алдын ала қорытынды жасалды. Зерттеу нәтижесінде «Инклюзивті білім беру» оқу модулін оқу жоспарларына енгізу дәрежесі талданды. Мақаладағы материалдар педагог кадрларды даярлайтын білім беру ұйымдарының қызметкерлеріне, педагогтарға қажет болады.

Түйін сөздер: инклюзивті білім беру, ДМШ тұлғалар, ерекше білімдік қажеттіліктері бар тұлғалар, оқу модулі, білім беру социумы.

S.A. Zholdasbekova, P. Zh.Parmankulova

M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan

Problems of training teachers for work in conditions of inclusive education

Abstract. The relevance of the research is connected with the need to train practice-oriented, highly qualified and competent specialists who possess key and professional competencies for inclusive education.

Competent teachers for the inclusive education is possible under the conditions of modernization of the educational system and introduction of the inclusive education. In this context, training modules present great promise. In this regard, the purpose of this article is to assess the state of the study of inclusion by analyzing the implementation of the training module “Inclusive Education” in the content of the working curricula for Bachelor’s program, summarizing the results of the survey on identifying problems in training teachers for the inclusive education.

The training module “Inclusive Education” provides special key and professional competencies in the field of inclusion that future teachers need for work in the inclusive education environment. The working curricula of Bachelor’s program disciplines were studied and a preliminary conclusion on the study of the training module has been drawn up. As a result of research, the degree of implementation of the training module “Inclusive Education” in the curriculum was analyzed. In conclusion, the authors point out, taking into account the needs of modern educational space in high-level teachers and new professional competencies presented to future teachers, the need to update the working curricula of pedagogical specialties. The materials of the article will be interesting for teachers, employees of educational organizations for the training of teachers, who can perform and carry out the work in accordance with the requirements of the state and society.

Keywords: Inclusive education, children with disabilities, persons with special educational needs, training module, educational society.

Reference

1. Sigal N.G. Inklyuziya kak vektor gumanizatsii obrazovaniya i obshchestva: zarubezhnyy opyt [Inclusion as a vector of humanization of education and society: foreign experience], Voprosy pedagogiki i psikhologii: teoriya i praktika: materialy Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii [Questions of pedagogy and psychology: theory and practice: materials of an international scientific conference] (Kirov: MTSNIP, 2014, P. 73-79).

2. Salgarayeva G.I., Bazayeva B. Tendentsii razvitiya spetsial'nogo i inklyuzivnogo obrazovaniya v Kazakhstane [Trends in the development of special and inclusive education in Kazakhstan] Proceedings of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. A series of social sciences and humanities. -2015. No.3 (301). - P. 279-284.

3. Inklyuzivnoye obrazovaniye v Kazakhstane [Inclusive education in Kazakhstan] Available at: http://egov.kz/cms/ru/articles/2_F05inclsiveeducation (Accessed: 22.05.2019).

4. Tebenova K. S., Dakhbay B. D., Rymkhanova A. R., Zhusupbekova Z. D., Museyeva G. N. Problemy podgotovki pedagogicheskikh kadrov dlya raboty v usloviyakh inklyuzivnogo obrazovaniya [Problems of training teachers for work in an inclusive education], International Journal of Experimental Education. - 2015. -No.3, -T. 2. -P. 168–171.

5. Sirotyuk A.S. Vospitaniye rebenka v inklyuzivnoy srede [Metodika, diagnostika Raising a child in an inclusive environment. Methodology, diagnostics] (TTS Sfera, Moscow, 2014, 128 p.).

Сведения об авторах:

Жолдасбекова С.А. – доктор педагогических наук, профессор кафедры «Профессиональное обучение» Южно-Казахстанского государственного университета им. М. Ауэзова, пр. Тауке хана, 5, Шымкент, Казахстан.

Парманкулова П. Ж. - PhD докторант кафедры «Профессиональное обучение» Южно-Казахстанского государственного университета им. М. Ауэзова, пр. Тауке хана, 5, Шымкент, Казахстан.

Zholdasbekova S. A. - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the “Vocational training” Department, M. Auevov South Kazakhstan State University, Tauke Khan av., 5, Shymkent, Kazakhstan.

Parmankulova P. Zh. - PhD Student of the “Professional Training” Department, M. Auevov South Kazakhstan State University, Tauke Khan av., 5, Shymkent, Kazakhstan.

XFTAP 14.43.47

Н. А. Кударова, Г. М. Тулекова

*С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік педагогикалық университеті,
Павлодар, Қазақстан
(E-mail: nazgul. Kudarova@mail.ru, Cessen@mail.ru)*

Жоғары оқу орнындағы студенттердің көшбасшылық қасиеттерін ұлттық сипатта өркендетудің амалдары мен жолдары

Андатпа. Мақалада автор жоғары оқу орны студенттерінің білім мен біліктіліктерін арттырумен қатар, білім алушылардың бойларында көшбасшыға тән қасиеттерге тоқталады. Сонымен қатар, студенттердің бойларында көшбасшылық қасиетті ұлттық сипатта дамыту жолдары қарастырылған. Студенттердің бойларында ұлттық сананы қылыптастыру барысында білім беру үдерісіне қажетті ұғымдар мен мағлұматтар іріктеліп берілген.

Жоғары оқу орнында көшбасшының қасиеттерін дамыту жолдарымен ұлттық мінез, ұлттық әдет-ғұрып және мәдениеттердің ерекшеліктерін қарастырған авторлардың еңбектері де сараланған. Мақала жазу барысында жоғары оқу орнының екі факультетінің студенттерімен зерттеу жұмыстары жүргізіліп, жұмыстардың нәтижелері диаграммаларда көрсетіліп, зерттеу жұмыстарының нәтижелері талқыланған.

Елдің болашағы – білімді жастар болғандықтан, олардың тәрбиесіне баса көңіл аударуды уақыт талап етуде. Сол себепті бәсекеге қабілетті, болашақта еліміздің гүлденуіне, дамуына өзінің маңызды үлесін қоса алатын мамандарды даярлауымыз қажет.

Түйін сөздер: көшбасшылық, креативтілік, бәсекеге қабілетті, патриоттық құндылықтар, ұлттық мінез.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-128-3-55-63>

Кіріспе. Жоғары білім беру институт, университет, академия тарапынан жүзеге асырылады. Жоғары оқу орындары тұлғаның жан-жақты, терең білім алуына бағытталады. Себебі, жоғары мектептің миссиясы жастардың білім қорын кеңейту және жаңа білімдерді қордалауға мүмкіндік беру болып табылады. Alma Mater әрқашан адамзат даналығының ордасы ретінде танылады. Сондықтан, жоғары оқу орны ежелден қазірге дейін қоғамдағы ғылыми білімді, асқақ рухани және мәдени құндылықтарды сақтаушы, зерттеуші және таратушы міндеттерді атқарып келеді. Жаңа білімнің; ғылыми теориялардың; өмірді, адамды және табиғатты пайымдап түсіндіретін парадигмалардың осы жоғары мектептердің қабырғаларында дүниеге келгендігі тарихтан белгілі [1].

Елбасы Н. Ә. Назарбаевтың 2019 жылғы жолдауында еліміздің тірегі – жастар мәселесіне жете мән бергендігімен аса маңызды деп санаймыз. Қоғамның даму үдерісін ілгерілетудің жетекші күші жастар екендігі ақиқат дүние. Жолдауда жоғары оқу орындарына мамандық алып шыққан жастардың өз мамандығы бойынша жұмысқа тұрып, елімізге қызмет етуі мәселесі қоғамның даму тенденциясын анықтайтын фактор екендігіне зор мағына берілген.

Оқу бітіруші түлектердің мамандықтарына сәйкес жұмыс істеуінің әлеуметтік-экономикалық астары түптеп келгенде еліміздің даму индексын анықтайды. Білімді де білікті маман даярлау және оны жұмыспен қамтамасыз ету білім беруші және жұмыс ұсынушы мекемелер арасындағы бар байланысқа жаңаша сипат беретін болады. Экономикалық аспектіде еліміздің өркендеп даму стратегиясы жүзеге асатын болса, жас маманның да әлеуметтік тұрғыда мұң-мұқтажсыз, игілікті өмір сүру қағидаттары орындалатын

болады. Кәсіби шеберлігі шындалған маман қоғамымыздың экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз етеді.

Елбасының жолдауы жоғары оқу орны саласында қызмет ететін педагогтарға тың серпіліс әкеліп, жаңа форматта маман даярлау және оның жұмысқа қабылдану траекториясын айқындаудағы басты бағдарымыз», – деді Садық Тілеген [2].

Еліміздің рухани және әлеуметтік тұрғыда жаңғыруы, дамуы білімді қоғамның зияткерлік әлеуетінің жоғары дегейімен іске асады. Егеменді еліміздің болашағын көркейтіп, қоғамымыздың дамуына өз үлесін қосатын – жастар. Сол себепті, жастардың бойларында қоғам талап ететін қасиеттер мен білім мен білікті тәрбиелеуіміз қажет.

Жастардың бүгінгі мен болашағына қамқорлық жасау саясатымыздың негізгі мәні деп санаймыз. Өйткені жастар қоғамның бір бөлігі ретінде мемлекетте маңызды рөл атқарады. Сондықтан жастар өздерінің бойларында заман талап етіп отырған қасиеттерді дамытулары тиіс. Осы тұрғыда жоғары оқу орнының оқу-тәрбие үдерісіне де жаңалықтар енгізу көзделуде.

Майнор – бакалавриатта оқып жатқан студенттер үшін жаңа білім жүйесіне енгізілген қосымша бағдарлама. Мысалға, болашақ «Педагог-психолог» адам ресурстарын басқару саласы бойынша қосымша білім алса, болашақ әлеуметтік жұмыскер, әлеуметтік-еңбек қатынастары бойынша білімін жетілдіреді. Яғни, бағдарламаның негізгі мақсаты жұмыс беруші, болашақ маманнан күтетін дағдыларды дамыту «4 «К»: 21 ғасырдың дағдылары: коммуникативтілік, креативтілік, критикалық ойлау, командамен жұмыс». Аталып кеткен дағдыларды болашақ маман өз бойында Майнор бағдарламасы арқылы жетілдіре алады. Майнор бағдарламасының арқасында болашақ маман өзі таңдаған сала бойынша, қабілетін іс жүзінде сәтті атқаруға мүмкіндігі артады.

Болашақ маманның бойында білім, білік, 21 ғасырға сай дағдыларды дамытумен қатар, өз мақсатын көздеп, іс жүзіне асыра алатын көшбасшылық қасиеттерін ұштауымыз керек.

Мәселенің тұжырымдамасы. Көшбасшылық – мақсатқа жетелейтін қасиет, сонымен қатар сенімділік ұялататын мінез-құлық. Көшбасшыға алғырлық, ақылдылық, қажырлылық, ұйымдастырушылық, жауапкершілік, іскерлік т.б. қасиеттер мен қабілеттер тән.

Көшбасшылыққа бейімділік ерте балалық шақта байқалады, тұлғаның қасиеті ретінде дамиды және тұлғаның өз-өзін анықтау және өз-өзін таныту құралы ретінде қызмет етеді.

Көшбасшыны ұсынатын көбінесе – ұжым. Негізінен ұжым, көшбасшының қасиетінің дамуына, қалыптасуына жағымды орта болып табылады. Л. И. Уманскийдің зерттеулері бойынша көшбасшылық қасиеттің дамуына қылыптасуына негіз болатын топ, жеке топтың психологиялық ерекшелігі [3].

Қазіргі таңдағы көшбасшылардың дағдылар тобын келесі кестенден байқауға болады (Кесте 1).

Кесте – 1

Қазіргі көшбасшылардың дағдылар тобы

Топтық дағдылар	Көшбасшының қасиеттері
Жүйелі дағдылар	Пайымдау
	Мақсаттылық
	Өзгерістерге сезімталдық
	Икемділік
	Мақсаткерлік, табандылық

Қарым-қатынастық дағдылар	Мотивациялау, шабыттандыру, сендіру
	Қарым-қатынасқа бейімділік
Ішкі сапа	Сенімділік
	Батылдық
	Белсенділік
	Өзін-өзі ұстай білу
	Ішкі тұтастығы

Көшбасшылар басқаларды ынталандырып, оларды бағыттауы керек, тобының әрекет жауапкершілігін өзіне алуы және мақсат қоя білуі тиіс. Басқаларды ұйымдастыру мен ынталандыру және бастаманы өзіне алу өте маңызды. Ойындағыдай болмайтын сәттер болады. Мұндай жағдайда көшбасшы сәтсіздіктің өзінен тиімді жағын байқап, табандылық танытып, өзінің қателігін мойындап, алға жылжи алу керек, жағдайдың өзгеруіне байланысты өз мақсаттарын бейімдеуге дайын болғаны жөн. Осы аталған көшбасшылық қасиеттер табысты көшбасшы болуға көмектеседі [4].

Қазіргі таңда білім берудің негізгі парадигмасы ретінде – өзін-өзі ұсыну, өз білімін жетілдіру, өзін-өзі тәрбиелеу, өзін-өзі дамыту аумағын атап кетуге болады. Өзін-өзі дамыту – бұл күнделікті, үнемі өз-өзімен жұмыс жасау; өзін-өзі жетілдіру және жеке дара қасиетті дамыту; өзінің жеке дара мақсатына және қалауына зейінінді тұрақтату; өмірлік жетістікке жету үшін үнемі жаңа білімге ұмтылу. А. И. Кочетов: «Өзін-өзі тәрбиелеу – бұл өзін саналы түрде басқара алу, алдын ала өзінің қабілеті мен күшін жобалау, өзінің қызығушылығы мен мақсатын қоғам талабына сай келтіретін, өзін-өзі тәртіпке келтіре алатын тұлға» [5].

Өз білімін жетілдіру – жалпы ой-өрісін кеңейту, жалпы білімін көтеру, өзіндік танымдық-шығармашылық қабілеттерін арттыру, кәсіби шеберлігін, біліктілігін жетілдіру. Ю. П. Фатневтің тұжырымдауы бойынша: «Өзінің болашақ кәсіби ісінде үлкен жетістікке жету үшін, біріншіден атқаратын ісіне шығармашылықпен қарау қажет; екіншіден үнемі өзін-өзі кәсіби және жеке дара білімін жетілдіріп, толықтырып отыруы абзал» [6].

Өзін-өзі жобалау – бұл мәдени схемалар мен өзін-өзі ұйымдастыру нормаларын игеруге және ұсынуға негізделген өзіндік бірегейлікті құру процесі. Өзін-өзі жобалау тұлғаның дамуымен тығыз байланысты.

Мақаланың мақсаты. Қазіргі жоғары оқу орны білім беру үдерісінің негізгі мақсаты – жеке тұлғаның танымдық, зияткерлік әрекеттері дамыған және бәсекеге қабілетті, теориялық білімдерін тәжірибе жүзінде тиімді ұштастыра алатын түлектерді даярлау.

Бүгінгі жас ұрпақ – болашақ Қазақстан азаматы. Ұлттың бүгінгі мен келешегі – білімді жастың қолында. Анығырақ айтқанда, тарихын терең білетін, ұлттың рухани құндылықтарын бойына сіңірген ұрпақ қана ел болашағын қалыптастыра алады [7].

Жоғары оқу орнындағы студенттердің көшбасшылық қасиеттерін ұлттық сипатта өркендету мақсатында С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің «Психология және педагогика» кафедрасында, «Көшбасшылық психология» пәнінің жұмыс бағдарламасына «Көшбасшылық қабілетті ұлттық сипатта өркендету» атты блок енгізілді. Аталған блокта студенттер: этнос, ұлт, діл, ұлттық идея, ұлттық тәрбие, ұлттық мәдениет ұғымдарының мән-мағынасы; ұлттық жаңғыру – болашаққа бағдар; ұлы дала елінің көшбасшылары атты тақырыптары қарастырылады. Жалпы тақырыптарды өту барысында студенттер маңызды ақпараттар мен мағлұматтармен таныса алады. Этнос, ұлт, діл, ұлттық идея, ұлттық тәрбие, ұлттық мәдениет ұғымдарының мән-мағынасын терең меңгерді. Мәселен: «Этнос» ұғымын М. Вебер, Л. Н. Гумилев, О. Бауер зерттеген. Ұлт туралы О. Бауер: «Ұлт – тағдыр ортақтығы байланыстырған ортақ сипатты адамдардың

бүкіл жиынтығы. Осы тағдыр ортақтығы негізінде пайда болған белгі ұлттық мәдениет ортақтығын интернационалдық ортақтықтардан: кәсіби, таптық, мемлекетті құрайтын халықтық – бір сөзбен айтқанда, түп негізін бір тектілік құрайтын осындай барлық ортақтықтардан бөліп тұрады... Ұлттық сипат – сол ұлт тарихының таңбасы, одан басқа ештеңе де емес», – деп айтады [8].

Менталитет немесе діл – ойлаудың үлгісі, этностың, әлеуметтік топтың, индивидтің жалпы рухани мінез-құлқы. Ұлттық идея дегеніміз – халықтың, бүкіл елдің әдет-ғұрып, салт-дәстүрін, санасын ғасырлар бойы дамытып, жетілдіру арқылы ұрпақтан-ұрпаққа берілген ережесі, ол сол халықтың тілін, ділін, мемлекетін қалыптастыруға қызмет етеді. Ұлттық тәрбие – отбасынан басталады. Отбасы – адам баласының өсіп-өнер алтын ұясы. Адамның өміріндегі ең қуанышты қызық дәурені осы отбасында өтеді. Бала өмірінің алғашқы күнінен бастап ата-ана өздерінің негізгі борыштарын – тәрбие жұмысын атқарады. Мәдениет – жеке адамның өмір сүру мақсаты мен құндылық жүйесі, адамның өмір сүрген ортамен қарым-қатынасы. Ол – өзара қарым-қатынас нәтижесінде қалыптасатын ерекше құбылыс.

Ал, «Ұлттық жаңғыру – болашаққа бағдар» атты тақырыбын өтеу барысында білім алушылар Елбасының жолдауымен танысып, өздерінің пікірлерімен бөлісе алады. «Ұлы дала елінің көшбасшылары» атты тақырыбы білім алушылардың Ұлы Даланың ел болуына үлесін қосқан тұлғалармен танысады.

Адам өткенін жақсы білмесе, болашаққа нық қадам баса алмайды. Тәуелсіз ел ретінде өткенімізді зерделеу, қазіргі күнге қалай келгенімізді бағамдау, білу біз үшін өте маңызды.

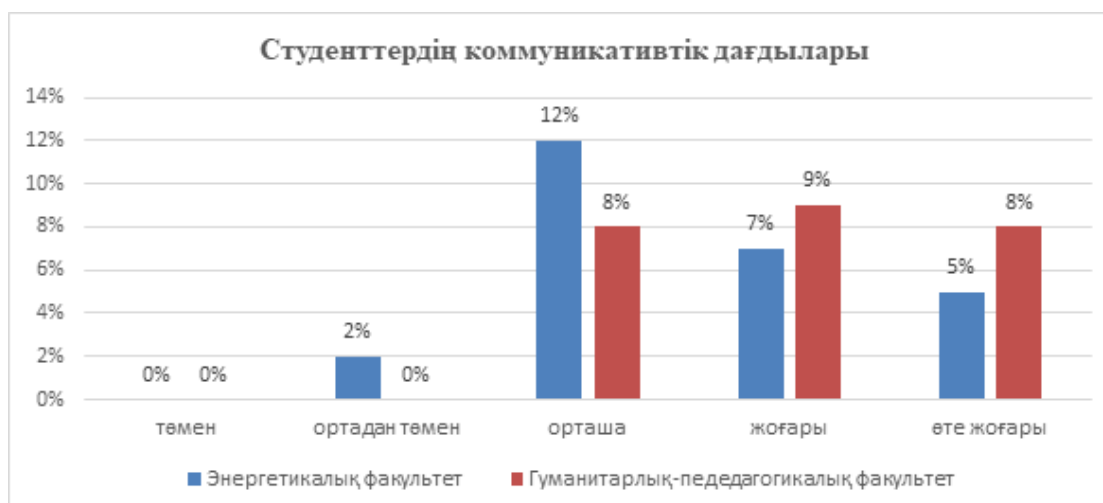
Қалыптасу тарихы. Жоғары оқу орнындағы студенттердің бойларында көшбасшылық қасиетті дамыту жолдары бойынша Анде Моруа көшбасшының бойында: «Харизма, қарым-қатынасқа бейімділік, күзиреттілік, жинақылық, бастамашылдық, өзіне деген сенімділік, өзін-өзі тәртіпке келтіре алу» болу керек жөнінде кезінде атап кеткен [9]. Осы аталған қасиеттерді білім алушылардың бойларында қалай дамытуға болатынын А.Р. Ерментаеваның [1], А.К. Мынбаеваның [10], Р.Л. Кричевскийдің [11], А.В. Сорокиннің [4], Е.В. Селезневаның [12], Ж.И. Намазбаеваның [13] ғылыми еңбектерінде қарастырылған.

Ұлттық мінез, ұлттық әдет-ғұрып және мәдениеттердің ерекшеліктері: Л.Н. Гумилевтың [14], К.К. Манаштың [15], Е. Жұматаеваның [16], Н. Жангильдиннің [17], А.А. Налчаджянның [18] еңбектерінде сипатталады.

Ал, С.М. Арутюнянның [19], Д.Б. Парыгинның [20], Ю.В. Бромлейдің [21], Н.С. Сарсенбаевтың [22], Ю.П. Платоновтың [23] еңбектерінде ұлттардың ерекшеліктеріне психологиялық мінездеме беріледі.

Зерттеу тәсілі. Зерттеу жұмыстарына «Энергетика» және «Гуманитарлық-педагогикалық факультетінің» студенттері қатысты. Жалпы зерттеу жұмыстарына 51 студент қатысты, оның 26-сы энергетика факультетінің студенттері, 25-сі гуманитарлық-педагогикалық факультетінің студенттері. Зерттеу жұмыстары барысында екі әдістеме қолданылды. Бірінші әдістеме «Коммуникативтік және ұйымдастырушылық бейімділік» деп аталады, әдістemenің авторлары В.В. Синявский., В.А. Федорошин. Аталған әдістеме студенттердің коммуникативтік және ұйымдастырушылық дағдыларын анықтауға мүмкіндік береді. Зерттеу барысында қолданылған екінші әдістеме – «Өзін-өзі бағалау деңгейін анықтау» әдістемесі. Авторы С. В. Ковалёв.

Зерттеу жұмыстарының нәтижелері келесі диаграммаларда көрсетілген (Суреттер 1, 2).

Сурет 1. Студенттердің коммуникативтік дағдылары

Сурет 2. Студенттердің ұйымдастырушылық дағдылары

«Коммуникативтік және ұйымдастырушылық бейімділік» әдістемесінің нәтижелерін тарқататын болсақ, студенттердің коммуникативтік және ұйымдастырушылық дағдыларын анықтау нәтижелері энергетика факультетінің студенттеріне қарағанда гуманитарлық-педагогикалық факультетінің студенттерінде жоғары. Гуманитарлық-педагогикалық факультетінде оқитын студенттердің коммуникативтік және ұйымдастырушылық дағдылары жоғары. Бұл бірнеше себептерге байланысты. Біріншіден, студенттердің білім алу мамандықтарының ерекшеліктеріне байланысты. Екіншіден, білім алу барысында басты дамытылатын қасиеттер мен икемділіктер тұлғаның қалыптасуына өзінің әсерін қалдыратыны дәлелденілді.

Зерттеу барысында қолданылған екінші әдістеме С. В. Ковалёвтың «Өзін-өзі бағалау деңгейін анықтау» әдістемесі, зерттеу жұмыстарының нәтижелері келесі диаграммада көрсетілген (Сурет 3).

Сурет – 3. «Өзін-өзі бағалау деңгейін анықтау» әдістемесі

Ковалёвтың С.В. «Өзін-өзі бағалау деңгейін анықтау» әдістемесі 32 сұрақтан тұрады, әрбір сұрақ студенттердің бойларында өзін-өзі бағалау деңгейін анықтауға негізделеді. Әдістеме нәтижесі бойынша энергетика факультетінде оқитын студенттерге қарағанда, гуманитарлық-педагогикалық факультетінде оқитын студенттердің өзін-өзі бағалау дәрежелері жоғары екендігі анықталды.

Нәтижесі. Жалпы мақалада жоғары оқу орындағы студенттердің бойларында көшбасшылық қабілеттерін ұлттық сипатта өркендету жолдары қарастырылды. Мақала жазу барысында студенттердің коммуникативтік және өзін-өзі бағалау деңгейлері анықталды. Зерттеу жұмыстарының нәтижелеріне сүйене отырып, білім алушыларға көшбасшылық қасиеттерін дамытуға қажетті нұсқаулар, ұсыныстар берілді.

Әдебиеттер

1. Ерментаева А.Р. Жоғары мектеп психологиясы: оқулық. – Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2012. – 492 б.
2. Қазан Жолдауы: 2019 жылы - Жастар жылы [Электрон. ресурс]. - 2018. – URL: <https://www.qamshy.kz/article/zholdaw-2019-zhil-zhastar-zhili.html> (қаралған күні: 05.10.2018).
3. Уманский Л.И. Личность, организаторская деятельность, коллектив: избр. тр. – Кострома: Изд-во Костром. гос. ун-та, 2001. – 208 с.
4. Сорокин А.В. Лидерство: учебно-методическое пособие для студентов заочной формы обучения направления подготовки 080200.62 «Менеджмент» / Рубцовский индустриальный институт. – Рубцовск, 2012. – 49 с.
5. Кочетов А. И. Актуальные проблемы педагогики: спецкурс для студентов-выпускников пед. институтов. – Рязань: Рязанский гос. пед. ин-т, 1971. – 281 с.
6. Фатнева Ю.П. Готовность к самообразованию как условие профессионального роста будущего специалиста в вузе / Ю.П. Фатнева // Формирование профессиональной компетентности специалистов как цель модернизации образования. Материалы Всероссийской научно-практической конференции. – Оренбург: РИК ГОУ ОГУ, 2005. – С. 339-340.
7. Мырзақеримова А.Н. Мәңгілік елдің ұрпағы – біздің болашағымыз. - 2016. [Электрон. ресурс]. – URL: <http://www.bilim-all.kz/jospar/2164-Mangilik-eldin-urpagy-izdinbolashagymyz> (қаралған күні: 17.12.2012).
8. Этнос. [Электрон. ресурс]. - 2015. – URL: <https://kk.wikipedia.org/wiki> (қаралған күні: 11.19.2015).
9. Развитие лидерских компетенций [Электрон. ресурс]. - 2014. – URL: <https://www.trn.ua/articles>

(қаралған күні: 17.12.2012).

10. Мынбаева А.К. Основы педагогики высшей школы: учебное пособие. – Алматы: Қазақ университет 2008. – 144 с.
11. Кричевский Р.Л. Психология лидерства: Учебное пособие. – М.: «Статут», 2007. – 278 с.
12. Селезнева Е.В. Лидерство: учебник и практикум для академического бакалавриата. – М.: Издательство Юрайт, 2018. – 429 с.
13. Намазбаева Ж.И. Жалпы психология: оқулық. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ. Психология институты, 2006. – 296 б.
14. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. Л.: Гидрометеиздат, 1990. – 528 с.
15. Қозыбаев М.Қ. Өркениет және ұлт. – Алматы : Сөздік Словарь, 2001. – 369 б.
16. Жұматаева Е. Ұлттық құндылықтардың консолидацияға ықпалы // Ұлттық тәрбие. – 2013. – №6 (14), 16 б.
17. Джангильдин Н. Природа национальной психологии. – Алма-Ата: Казахстан, 1971. – 302 с.
18. Налчаджян А.А. Атрибуция, диссонанс и социальное познание. – М.: «Когито-Центр», 2006. – 549 с.
19. Арутюнян С.М. Нация и ее психический склад // Науч. тр. КГПИ, 1966. Вып. 53. – 271 с.
20. Парыгин Б.Д. Общественное настроение. – М.: Мысль, 1966. – 327 с.
21. Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 440 с.
22. Сарсенбаев Н. С. Обычай и традиции в развитии. – Алма-Ата, 1965. – 328 с.
23. Платонов Ю. П. Психология национального характера: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведения. – М.: Издательский центр «Академия», 2007 – 240 с.

Н. А. Кударова, Г. М. Тулекова

*Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова,
Павлодар, Казахстан*

Пути и способы развития лидерских качеств у студентов высших учебных заведений на основе национального характера

Аннотация. В статье автор останавливается на вопросах повышения знаний и умений студентов высших учебных заведений и лидерских качествах обучающихся. Также рассматриваются пути развития лидерских качеств в рамках национального характера. Сделан акцент на необходимых в процессе обучения, связанного с формированием национального сознания студентов, понятиях и сведениях. Изучены труды авторов, в которых наряду с развитием лидерских качеств в стенах высших учебных заведений рассматривались национальный характер, национальная культура и традиции. В ходе написания статьи были проведена исследовательская работа со студентами двух факультетов вуза, результаты исследования отражены в диаграммах, представлены выводы.

Будущее страны – образованная молодежь, воспитание ее требует времени и пристального внимания. Поэтому необходимо подготовить конкурентоспособных специалистов, способных в будущем внести свой вклад в процветание и развитие нашей страны.

Ключевые слова: лидерство, креативность, конкурентоспособный, патриотические ценности, национальный характер.

N. A. Kudaraova, G. M. Tulekova

S. Toraighyrov Pavlodar state University, Pavlodar, Kazakhstan

Ways and means of leadership development among students of higher educational institutions on the basis of national character

Abstract. In the article the author, along with the increase of knowledge and professional skills of students studying in higher education, emphasizes that students are characterized by leadership qualities. The ways of development of leadership qualities of national character are also considered. In the process of formation of national consciousness of students in the educational process was emphasized the necessary concepts and information. The article mentions the authors who consider the peculiarities of national consciousness, national character, national customs and cultures through the development of leadership qualities. During the writing of the article, research works of students of two faculties of the University were carried out, the results of the work are reflected in the diagrams, the results of the research were discussed.

The future of the country – educated youth, as their education requires time and attention. Therefore, it is necessary to prepare competitive specialists who can contribute to the prosperity and development of our country in the future.

Keywords: lead, creativity, competitive, patriotic values, national character, national character.

References

1. Ermentaeva A.R. Zhogary mektep psichologysty [Graduate School of Psychology] («Daur», Almaty, 2012, 492 p.).
2. Kazan Zholdauy. 2019 zhyly - Zhastar zhyly [Message: 2019 Year of Youth], [Electron. resource]. 2018. Available at: <https://www.qamshy.kz/article/zholdaw-2019-zhil-zhastar-zhili.html> (Accessed: 10.05.2018).
3. Umansky L.I. Lichnost', organizatorskaya deatelnost', kollektiv [Personality, organizational activity, collective] (Publishing house Kostrom. state University, 2001, Kostroma, 208 p.)
4. Sorokin A.V. Liderstvo: uchebno-metodicheskoye posobiye dlya studentov zaочноy formy obucheniya napravleniya podgotovki 080200.62 «Menedzhment» [Leadership: a teaching aid for part-time students in the field of study 080200.62 “Management”] (Rubtsovsk Industrial Institute, Rubtsovsk, 2012, 49 p.).
5. Kochetov A. I. Aktual'nyye problemy pedagogiki: spetskurs dlya studentov-vypusknikov ped. institutov [Actual problems of pedagogy: a special course for students of graduate ped. Institutions], (Ryazan state. ped Inst., Ryazan, 1971, 281 p.).
6. Fatneva Yu.P. Gotovnost' k samoobrazovaniyu kak usloviye professional'nogo rosta budushchego spetsialista v vuze [Readiness for self-education as a condition for professional growth of a future specialist at a university], Formirovaniye professional'noy kompetentnosti spetsialistov kak tsel' modernizatsii obrazovaniya [Formation of professional competence of specialists as the goal of modernization of education] Materials of the All-Russian Scientific and Practical Conference] (RIC GOU OGU, Orenburg, 2005, p. 339-340.).
7. Myrzakerimova A.N. Ma'nqiliq eldin' urpaqy – bizdin' bolas'agymyz. [The eternal heritage of the country is our future] [Electron. resource]. - 2016. Available at: <http://www.bilim-all.kz/jospar/2164-Mangilik-eldin-urpaqy-izdinbolashagymyz> (Accessed: 12.17.2012)
8. Etnos [Ethnicity] [Electron. resource]. 2015. Available at: <https://kk.wikipedia.org/wiki> (Accessed: 11.11.2015).
9. Razvitiye liderskikh kompetentsiy [Development of leadership competencies] [Electron. resource]: 2014. Available at: <https://www.trn.ua/articles> (Accessed:12.17.2012).
10. Mynbaeva A.K. Osnovy pedagogika vysshey shkoly: uchebnoe posobie [Fundamentals of pedagogy of higher education: textbook] (Kazakh University, Almaty, 2008, 144 p.).
11. Krichevsky R.L. Psikhologiya liderstva [Psychology of Leadership]. Tutorial («Statute», Moscow, 2007, 278 p.)

12. Selezneva E.V. Liderstvo: uchebnik i praktikum dlya akademicheskogo bakalavriata [Leadership: A textbook and workshop for academic undergraduate studies] (Yurayt Publishing House, Moscow, 2018, 429 p.)
13. Namazbaeva Zh.I. Zhalpy psichologiya: okulyk [General psychology. Textbook] (Abay Kazakh National Pedagogical, Almaty, 2006, 296 p.).
14. Gumilev L. N. Etnogenez i biosfera zemli [Ethnogenesis and the biosphere of the Earth] (Gidrometeoizdat, Leningrad, 1990, 528 p.).
15. Kozibaev M.Q. O'rkeniyet ja'ne ult. [Civilization and nation], (Almaty: So'zdik Dictionary, 2001 . – 369 b.)
16. Zhumatayeva E. Ul'ttyq qundylyqtardyn' consolidaciaq'a yqpaly [Impact of consolidation on national values], Ul'ttyq ta'rbie, 14 (6), 16 (2013).
17. Dzhangildin N. Priroda natsional'noy psikhologii [The nature of national psychology] (Kazakhstan, Almaty, 1971, 302 p.).
18. Nalchajyan A.A. Atributsiya, dissonans i sotsial'noye poznaniye [Attribution, dissonance and social cognition] («Kogito-Center», Moscow, 2006, 549 p.)
19. Harutyunyan S.M. Natsiya i yeye psikhicheskiy sklad [The nation and its mental warehouse], Scientific. tr KSPI. (53) 271 p (1966).
20. Parygin B.D. Obshchestvennoye nastroyeniye [Public mood] (Thought, Moscow, 1966, 327 p.).
21. Bromley Yu.V. Ocherki teorii etnosa [Essays on the theory of ethnos], (Publishing house LKI, Moscow, 2008, 440 p.) [in Russian].
22. Sarsenbaev N. C. Obychai i traditsii v razvitii [Customs and traditions in development] (Alma-Ata, 1965, 328 p.).
23. Platonov Yu. P. Psikhologiya natsional'nogo kharaktera: uchebnoye posobiye dlya studentov vysshego uchebnogo zavedeniya [Psychology of a national character: a textbook for students of a higher educational institution] (Publishing Center «Academy», Moscow, 2007, 240 p.).

Авторлар туралы мәлімет:

Кударова Н. А. – 6D010300 – «Педагогика және психология» мамандығының 2 курс докторанты, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, Толстой көш. 107/5-13, Павлодар қ., Қазақстан.

Түлекова Г. М. – PhD докторы, Павлодар мемлекеттік педагогикалық университетінің педагогика ғылымдарының қауымдастырылған профессор (доцент), Ткачева көш., 10-120, Павлодар қ., Қазақстан.

Kudarova N. A. S. Toraighyrov Pavlodar state University, 2nd year doctoral student, specialty 6D010300 – «Pedagogy and psychology», Tolstoy str., 107/5-13, Pavlodar, Kazakhstan.

Tulekova G. M. - Pavlodar state pedagogical University, PhD, associate Professor, Tkachev str., 10-120, Pavlodar, Kazakhstan.

XFTAP 14. 07. 09

Д.К. Кунтубаева

*Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, Тараз, Қазақстан
(E-mail: Kuntubayeva@mail.ru)*

Инновациялық білім берудегі оқыту технологияларының маңызы

Аннотация. Қазіргі таңда ЖОО-да инновациялық және интерактивтік әдістемелерді сабақ барысында пайдалану, сабақтың сапалы әрі қызықты өтуіне ықпалын тигізуде. Сондықтан қазіргі заманғы оқыту технологиялар әрбір студенттің білім беру үрдісіне шығармашылық қабілетін дамытуға айқын мүмкіндіктер берумен қатар, студенттердің жеке қасиеттерін сипаттауды қалыптастырады.

Инновациялық үрдістің негізі – жаңалықтарды қалыптастыру, қолдану, жүзеге асырудың тұтастық қызметі болып табылады. Білім беру саласы қызметкерлерінің алдына қойылып отырған міндеттердің бірі — оқытудың әдіс-тәсілдерін үнемі жетілдіріп отыру және қазіргі заманғы педагогикадағы оқыту технологияларын меңгерту. Соңғы кездері білім беру жүйесінде инновациялық технологияларды кеңінен қолдана отырып, студенттерге өзіндік және топпен бірлесе жұмыс жасауды үйретеді. ЖОО-дарында инновациялық әдістер мен оқыту технологияларын қолдану арқылы, дамыта оқыту, дара тұлғаны бағыттап оқыту мақсаттарын жүзеге асыра отырып, оқу- тәрбие үрдісінің барлық деңгейлерінің тиімділігі мен сапасын жоғарлатуды көздейді. Болашақ жас мамандарымыз білім берудің нәтижесінде оқыту мен тәрбиелеудің соңғы әдіс-тәсілдерін инновациялық-педагогикалық технологияны меңгерсе, нақты тәжірибелік іс-әрекет үстінде өзіндік даңғыл жол салуға икемді, шығармашыл педагог, зерттеуші, жаңаша мұғалім болып шығады.

Түйін сөздер: білім беру, ресурстар, идентификация, трансформация, технология, контекст, кәсіби инновациялық әлеует.

DOI: [https:// doi org/ 10.32523/2616-6895-2019-128-3-64-69](https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-128-3-64-69)

Кіріспе. «...Қазақстанның интеллектуалды элитасын тәрбиелеудің іргетасы болып табылатын жаңа мектептер, ұлттық интеллектің ядросын құруымыз қажет. Біз Қазақстанды әлемдік деңгейдегі білім ордасына айналдыруымыз керек» деді елбасымыз Н.Ә.Назарбаев [1, 3].

XXI ғасырда Қазақстанда білім беру жүйесінде инновациялық серпіліс жасалынды. Жаңа мыңжылдық білім беру үдерісін мүмкіндігінше кеңірек қарауды талап етеді. Әр адамды жаңа әлемде жұмыс істеуге, білім алуға, өмір сүре алуға, бірлесіп өмір сүре білуге үйрету қажет. Сол кезеңге сай интеллектуалды, дені-сау, ой-өрісі жоғары дамыған әлемдік деңгейдегі жоғары білімі бар азаматтарды тәрбиелеу – мемлекеттік ең маңызды стратегиясы. Әлемдік өркениетте өз орнын тауып, жаһандану ағысына енген еліміздің алдында міндеттер мен бұлтартпас бағыттар тұр.

Мемлекеттің ең маңызды әлеуметтік функциясы ретінде инновациялық білім беру айрықша практикалық маңызға ие және қазіргі заманның адам өмірінің барлық салаларында көріністерді табады. «Мәдениет» ұғымымен тығыз байланыста болғандықтан, білім беру мәдениет үлгілерін игеруді, дәстүрлер мен тәжірибелердің көбеюін және таратылуын қамтамасыз етеді. Инновациялық білім беру процесінде сыни ойлау қабілетіне, әлеуметтік мәселелерді талдауға және әлеуметтік жауапкершілікке тартуға қабілетті білімді және тереңдетілген азаматтар тәрбиеленеді.

Заманауи білім беруді гуманизациялауда маңызды рөл атқаратын оқытудың инновациялық тәсілдерінің қалыптасқан үрдістері мен басымдықтары тұрақты

инновациялық фактор. Тұрақты инновациялық фактор - білім берудің сабақтастығы және оның әлеуметтік маңызы. Оқу үдерісі адам дамуының демократиялық нормаларына, адамның мүдделері мен қажеттіліктеріне бейімделуде. Инновациялық білім беру үрдісіндегі танымдық белсенділік жеке шығармашылық әлеуетін жандандыру, өзін-өзі дамыту үшін қосымша мүмкіндіктер тудыратын заманауи ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы жүреді.

Инновациялық технология кәсіби салада инновациялық іс-әрекетке даярлықтың негізгі критерийі ретінде, тұлғаның инновациялық белсенділігін дамыту, білімнің алуан түрлі салалсындағы іргелі және қолданбалы зерттеулерді дамыту, жаңа өнімдерді, технологияларды құру, жаңа идеяларды генерациялау үшін қажет инновациялық әлеуетті оңтайландырудың механизмі болады. Инновациялық белсенділікті қалыптастырудың мотиві ретінде инновациялық іс-әрекетті жүзеге асырудағы қажеттілік, кәсіби іс-әрекет үдерісінде, құрылатын оқыту жағдайында оларды меңгеру мен қолданудың қажеттілігін саналы ұғыну алынады.

Инновациялық технологиядағы даярлықты қалыптастыру бойынша оқушылардың кәсіби идентификациясына, олардың қазіргі заманғы кәсіби даярлау контекстінде, кәсіби және тұлғалық сапаларға бағдарландыруына бағытталған.

Қазіргі кезде адамның жеке қатысу мүмкіндігін, өзінің біліміне әсерді негіздейтін білім беруші мынандай :

- бағдарламалар мен технологияларды құрастыру, жүзеге асыру қажет;
- жеке білім беру траекториясын анықтау және таңдау үшін жағдай

жасайды;

- инновациялық іс-әрекетке қажет біліктер мен құзырлылықтарды қалыптастырады [2, 8 - 10].

Технология-бұл «әдістеме»терминінің синонимі. Басқалардың пайымдауынша, технология (әдістемеге қарағанда) тек жаңғырту әрекеттерін қамтиды. Бірақ ол әрдайым қайталанбас педагог тұлғасын сипаттайды, ал әдістеме, іс-әрекет алгоритмінен басқа, оның авторы тұлғасының сипаттарын қамтидыда, онсыз әдістеме қажетті нәтижелер бермейді. Қоғамның білім деңгейіне және жеке тұлғаның дамуына қойылатын жаңа талаптары оқыту технологияларын өзгерту қажеттілігіне әкеледі. Бүгінгі таңда оқытудың кәсіби бағытын ескере отырып, оқу үдерісін ұйымдастыруға мүмкіндік беретін технологиялар, сондай-ақ студенттің жеке тұлғасына оның қызығушылықтары, бейімділігі мен қабілеттері бағдарлы болып табылады.

Оқыту технологиясы - қойылған білім беру мақсаттарын табысты іске асыруға мүмкіндік беретін оқыту мен тәрбиелеудің теориялық негізделген үрдістерін жаңғырту құралдары мен әдістерінің жиынтығы. Оқыту технологиясы тиісті ғылыми жобалауды болжайды. Мақсаттары бір мәнді қояды және объективті кезеңдік өлшеулер мен қол жеткізілген нәтижелерді қорытынды бағалау мүмкіндігі сақталады. XX ғасырдың 60-70 жылдары бұл ұғым оқытудың техникалық құралдарын (ТСО) қолдану әдістемесімен байланысты болды. Бұл мағынада ол әлі күнге дейін көптеген шетелдік басылымдарда қолданылады. Оқыту технологиясы дегеніміз белгілі бір оқыту әдісі, онда функцияны іске асыру бойынша негізгі жүктемені адам басқаруында оқыту құралы орындайды. Оқыту технологиясы бірнеше өзара байланысты бөліктерден тұрады:

1) қызмет тәсілдерінің нұсқалары (дидактикалық процестер). Дидактикалық тұрғыдан оқыту технологиясы-бұл педагогикалық жүйенің жеке элементтері бойынша жүзеге асырылуын сипаттайтын қолданбалы әдістемелерді әзірлеу;

2) Осы қызмет іске асырылуы тиіс жағдайлар (оқытудың ұйымдастырушылық нысандары);

3) осы қызметті жүзеге асыру құралдары (мұғалімді мақсатты даярлау және ТСО

болуы»).

Оқыту технологиясында жетекші рөл оқыту құралдарына беріледі. Оқытушы студенттерді оқытпайды, олардың қызметін ынталандыру және үйлестіру функцияларын, сондай-ақ оқыту құралын басқару функциясын орындайды. Оқытушының педагогикалық шеберлігі қажетті мазмұнды таңдап алу, бағдарламаға және қойылған педагогикалық міндеттерге сәйкес оқытудың оңтайлы әдістері мен құралдарын қолдану болып табылады.

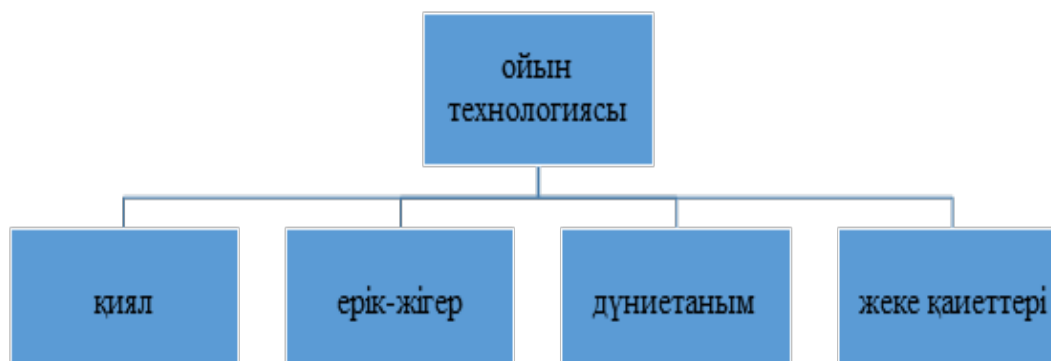
Оқыту технологиясында студенттердің жеке қасиеттерін сипаттау туралы мәселе күрделі болып табылады. Педагогикалық процестің барлық сатыларында жеке тұлға құрылымының таңдалған тұжырымдамасы қолданылуы мүмкін, бірақ сапаны диагностикалық ұғымдарда түсіндіру қажет. Жеке тұлғаның тәжірибесін және оның зияткерлік қасиеттерін диагностикалық сипаттау әдістемесі оқушылардың диагностикалық қойылған оқыту мақсаттарына қол жеткізу дәрежесін бақылау үшін параметрлердің және олармен байланысты критериалды-бағытталған тесттердің кейбір жиынтығымен ұсынылған. Аталған жиынтыққа оқыту мазмұны мен оны меңгеру сапасын сипаттайтын параметрлері кіреді. Тұлғаны инновациялық жағынан дамыту үшін оқу кезінде студенттерге жаңа әдіс-тәсілдерді қолдану керек. Білім беру жүйесінде студенттерге мына оқыту технологияларды қолданғанымыз жөн:

1. Контексті оқыту технологиясы - бұл студент белсенділігі мен үйретуді қабылдау немесе ес үдерістеріне сүйеніп, ең алдымен шығармашылық, нәтижелі ойлауға, қарым-қатынастағы қарама-қайшылықты оңтайландыруды үйретеді.

2. Жобалық оқыту технологиясы - бұл технология қазіргі заманғы ойлаудың анықтаушы белгісі. Е.С.Полаттың анықтамасына сүйенсек «студенттерді белгілі тұлғалық сапаларын бір мезгілде қалыптастыруды және креативтілікті дамытуды, өзінің мәні бойынша ізденістікпен шығармашылық» деп айтады.

3. Оқытудың ойын технологиясы – бұл қоғамдық тәжірбиені барлық көріністерде – білімде, дағдыларды, эмоционалды бағалаушы іс-әрекетте қайта құруға және меңгеруге бағытталған, шартты жағдайындағы оқу үдерісінің формасы.

Мәселен ойын технологиясын білім беруде пайдаланатын болсақ, ол студенттердің қарым-қатынасын, бірлесе отырып жұмыс жасауын қалыптастырады. Оны мына төмендегі кестеден көруімізге болады.

1 сурет. Оқытудың ойын технологиясы

Ойын қаншалықты көпқырды болса, соғұрлым дамытады, тәрбиелейді, әлеуметтендіреді, қызықтырады және демалдырады [3, 79-86].

Г.К.Селевко дәстүрлі және инновациялық әдістемелер мен технологиялардың кең спектрін жіктеуді ұсынды. Ол сыныптамалық параметрлер мен олардың әрқайсысының негізгі сипаттамаларын көрсетті. Автормен технология кластары анықталды, олар қолдану деңгейі, философиялық негіз, баланың психикалық дамуының жетекші факторы, ғылыми

тұжырымдама, студенттердің танымдық қызметін ұйымдастыру және басқару типі, білім алушылар санаты және т. б. бойынша ерекшеленеді. Ал В.В.Гузеев белгілі бір дәрежеде білім берудің даму кезеңдерін сипаттайтын технологиялардың 4 сатысын қарастырады:

2 сурет. Білім берудегі технологиялар

Білім берудегі технологиялар заманауи білім беруде ұсынылған, интегралдық технологиялардың үлес салмағының ұлғаю үрдісін анықтайды.

Инновация жоғарғы кәсіби білім берудің әлеуеті ретінде қарастырылады. Ол білім беру үдерісіне студенттердің іс-әрекет тиімділігін арттырады. Сонымен қатар кәсіби жолды қалыптастырудың өзіндік стратегияларына қатынасы бойынша рефлексияның мүмкіндіктерін қарастырады. «Инновациялық білім» дегеніміз не? - Бұл өзін-өзі дамытуға қабілетті және оның барлық қатысушыларының толыққанды дамуына жағдай жасайтын білім. Инновациялық білім беруді дамыту болып табылады. Инновациялық білім беру технологиясы өзара байланысты үш компоненттің комплексі:

1. Қазіргі заманғы контент тәжірибеге сәйкес келетін құзыреттілікті дамыту сияқты пән білімін дамытуды қамтиды. Бұл құрылымдалған және заманауи байланыс құралдары арқылы берілетін мультимедиялық оқу материалдары түрінде ұсынылуы;
2. Оқудың заманауи әдістері – студенттердің өзара әрекеттесуіне және олардың оқу процесіне қатысуына негізделген құзыреттілікті қалыптастырудың белсенді әдісі және материалды пассивті қабылдауы;
3. Қашықтықтан оқытудың артықшылықтарын тиімді пайдалануға мүмкіндік беретін ақпараттық, технологиялық, ұйымдастырушылық және коммуникациялық компоненттерді қамтитын заманауи оқыту инфрақұрылымы.

Қазіргі білім беру жүйесі жаңа инновациялық технологияларды қалыптастыра отырып, оқушыларды дәстүрлі сабақ беру үдерісінен жаңа оқыту технологиялары арқылы сабақ беру болып табылады. Инновациялық оқыту арқылы біз оқушыларымызға сабақ барысында мына әдістерді қолдануымыз керек:

- Сөздік әдісі – сұхбат, түсіндіру, кітаппен жұмыс, пікірталас. Бұл әдіс арқылы біз студенттерімізді көпшілік алдында көркем сөйлеуіне, өз ойын ашық жеткізуіне және өзіндік дамытуға үйретеміз. Бұл әдіс менің ойымша, қазіргі біздің өскелең ұрпағымызға аса қажет деп ойлаймын.
- Практикалық әдіс – жаттығу, іскерлік ойындар, зертханалық жұмыс. Оқушылардың теориялық білімдерін практикалық жағынан үйретіп, ұштастыру.
- Миға шабуыл әдісі – өткен тақырыптарды қайталау арқылы оқушының ақыл-ой іс-әрекетіне ұйымдастыруға бағытталған әдіс [4, 368].

Білім беру адамды дамытуға бағытталған. Ғылымның дамуында туындайтын қарама-қайшылықтар жаңа ғылымды құру құралдарына арқылы шешіледі. Білім беру үдерісін қамтамасыз ететін, креативтілігін арттыратын, тұлғаның барынша қолайлы өзіндік дамуына жағдай жасайтын, білім беру ортасын құру маңызды болып саналады.

Инновация білім берудегі технологияларды оқытуды реттеуге, оны дұрыс бағытта бағыттауға мүмкіндік береді. Адамдар әрқашанда белгісіз және жаңадан келгендерден қорқып, кез келген өзгерістерге теріс әсер етеді деп ойлайды. Кәдімгі санада өмір сүрудің әдеттегі түріне әсер ететін стереотиптер ауыр құбылыстарға әкеліп соғады, оқытудың барлық түрлерін жаңартуға жол бермейді. Бірақ заман өз ағынымен дамып, жаңа серпілістерді әкелуде. Сондықтан біз заманауи білім беру мекемелерінде енгізілген инновациялар қоғамдық тәртіпті жүзеге асыруға көмектеседі: оқушыларға, студенттерге патриотизм сезімін, азаматтық жауапкершілікті, туған елге деген сүйіспеншілікті, халық дәстүрлерін құрметтеу [5, 245].

Қорытынды. Білім беруді модернизациялаудың басты мақсаты білім беру жүйесін тұрақты дамытудың механизмін құру, оның ХХІ ғасырдың қиындықтарына, елдің дамуының әлеуметтік-экономикалық қажеттіліктеріне, жеке тұлғалардың, қоғамның және мемлекеттің қажеттіліктерін сақтауды қамтамасыз ету болып табылады.

Инновациялық үдерістер өздігінен жүретін процестер болып табылмайды. Оларды өзін-өзі ұйымдастыру қазіргі уақытта басым рөл атқаратын және мемлекеттің маңызды рөлін атқаратын ұйым толықтыруда. Қазақстандық білім беруді жаңғырту - білім берудің барлық мамандықтары, білім деңгейі, білім беру мекемелері, ақпараттық және білім беру ресурстары бойынша студенттердің білім алу қажеттіліктерін барынша қанағаттандыруға бағытталған білім берудің барлық жүйесін трансформациялаудың инновациялық үдерісі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. - Астана, 2004. – 2 б.
2. Загвязинский, В. И. Инновационные процессы в образовании и педагогическая наука / В. И. Загвязинский // Инновационные процессы в образовании: Сборник научных трудов. — Тюмень, 2013. - С. 8-10.
3. Дебердеева Т.Х. Новые ценности образования в условиях информационного общества / Т.Х. Дебердеева // Инновации в образовании. - 2005, № 3. - С. 79-86.
4. Полат Е.С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования. - М.: Издательский центр «Академия», 2008. – С.368.
5. Коллюткин Ю.Н., Муштавинская И.В. Образовательные технологии и педагогическая рефлексия. - СПб.: СПб ГУПМ, 2002. - С. 245.

Д. К. Кунтубаева

Таразский государственный педагогический университет, Тараз, Казахстан

Роль образовательных технологий в инновационном образовании

В настоящее время применение инновационных и интерактивных методик в вузе способствует качественному и интересному проведению занятий. Поэтому современные технологии обучения формируют не только широкие возможности для развития творческих способностей каждого студента, но и личные качества.

Основой инновационного процесса является целостная деятельность по формированию, использованию, реализации новшеств. Одними из задач, поставленных перед работниками образования, являются постоянное совершенствование методов и приемов обучения и освоение современных технологий обучения в педагогике. Применение инновационных технологий способствует выработке у студентов навыков

самостоятельной и групповой работы. Использование инновационных методов и технологий обучения в вузах реализует цели развивающего, личностно-ориентированного обучения, предполагает повышение эффективности и качества всех уровней учебно-воспитательного процесса. В результате обучения будущие молодые специалисты осваивают новейшие методы и приемы инновационно-педагогических технологий обучения и воспитания, становятся творческими педагогами, исследователями, учителями новой формации.

D. K. Kuntubaeva

Taraz state pedagogical University, Taraz, Kazakhstan

The role of educational technology in innovative education

Abstract: The role of educational technologies in innovative education. Currently, the use of innovative and interactive techniques in the University contributes to the quality and interesting conduct of classes. Therefore, modern learning technologies form not only clear opportunities for the development of creative abilities of each student to the educational process, but also personal qualities.

The basis of the innovation process is a holistic activity on the formation, use, implementation of innovations. One of the tasks set for education workers is the continuous improvement of methods and techniques of training and the development of modern technologies of teaching in pedagogy. The use of innovative technologies teaches students independent and group work. The use of innovative methods and technologies of education in universities, implements the objectives of developing training aimed at student-centered learning, involves improving the efficiency and quality of all levels of the educational process. As a result of training, future young professionals master the latest methods and techniques of innovative pedagogical technologies in teaching and education, are able to build an independent road in practice, become a creative teacher, researcher, new teacher.

Keywords: education, resources, identification, transformation, technology, context, professional and innovative potential.

References

1. Kazakstan Respublikasynda bilim berudi damytudyn 2011-2020 zhyldarga arналган мемлекеттік бағдарламасы [General provisions education development Program of the Republic of Kazakhstan for 2011-2020] (Astana, 2004, 2 p.).
2. Zagvyazinsky V.I. Innovacionnye processy v obrazovanii i pedagogicheskaja nauka [Innovative processes in education and pedagogical science], Innovacionnye processy v obrazovanii [Innovative processes in education] Collection of scientific works (Moscow state University Publ., Moscow, 2013, P. 8-10).
3. Deberdeev T.H. Novye cennosti obrazovaniya v uslovijah informacionnogo obshhestva [New values of education in the information society], Innovacii v obrazovanii [Innovations in education]. № 3, P. 79-86 (2005).
4. Polat S.S. Sovremennye pedagogicheskie i informacionnye tehnologii v sisteme obrazovaniya [Modern pedagogical and information technologies in the education system] (Publishing center "Academy", Moscow, 2008, P. 368).
5. Kulyutkin Yu.N., Mushtavinskaya I.V. Obrazovatel'nye tehnologii i pedagogicheskaja refleksija [Educational technologies and pedagogical reflection]. SPb GUPM, SPb, 2002, P. 245).

Автор туралы мәлімет:

Кунтубаева Д.К. - «География және экология» кафедрасының оқытушысы, Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, Жамбыл даңғылы, 16 а, Тараз, Қазақстан.

Kuntubaeva D. K. - Teacher of the Department of «Geography and ecology», Taraz state pedagogical University, Zhambyl avenue, 16 a, Taraz, Kazakhstan.

МРНТИ 14.07.03

Р.Б. Оразалиева

*Казахстанская инновационная академия, Семей, Казахстан
(E-mail: rsaldyo@mail.ru)*

Современные тенденции образования в условиях независимого Казахстана

Аннотация. Сегодня всё более популярными становятся инновации, которые на первый план выдвигают не столько обобщенный опыт человечества, сколько личный опыт индивида, его способность ориентироваться в сложных жизненных ситуациях, находить оптимальные решения постоянно возникающих проблем. Демократическое гражданское общество нуждается в учителе, ориентированном на развитие личности воспитанника. Предметные знания для такого учителя важны, но не как цель, а как средство побуждения саморазвития учащихся, поэтому ориентированный на личность воспитанника учитель в первую очередь стремится побуждать ребёнка к поиску истины, добра, красоты. Он отказывается от единого для всех содержания образования, вместе с учениками и родителями ищет ответ на главный вопрос - чему научиться.

В связи с этим актуален еще один аспект данной проблемы: духовное состояние молодежи и ответственность гуманитарных наук «за стандарт цивилизации». Казалось бы, сегодня система гуманитарного образования - это поле духовного воспитания, и оно значительно расширено, а фундамент образования и воспитания разрушается на глазах, идет хаотический процесс духовного оскудения и нравственной деградации. И дело, конечно же, не в том, что у нас появилась какая-то другая молодежь. Дело в другом: роль семьи, школы, общества в духовном воспитании молодежи всё более снижается

Ключевые слова: индивид, реформирование системы образования, непрерывное образование, элементы этнокультур, потенциал науки, стандарты образования.

DOI: [https:// doi org/ 10.32523/2616-6895-2019-128-3-70-75](https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-128-3-70-75)

Введение. В своем выступлении «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» Н.А. Назарбаев подчеркнул, что приоритетом молодежи должно быть образование, так как это является фундаментом для успеха в будущем. Только благодаря высокому уровню образования нацию ждет успех. Высокообразованный человек может относительно легко реализовать свои возможности и быть успешным в любой области профессиональной деятельности.

За последние годы в системе образования Казахстана произошли самые разные изменения - внедрялись новые образовательные программы, учебники, различные проекты. Возникли частные учебные заведения, набрали силу новые типы образовательных учреждений: лицеи, гимназии, колледжи. Можно выделить определенные этапы в процессе реформирования системы образования в течение последних двадцати лет:

- 1991 - 1993 гг. - этап становления законодательной базы системы образования независимого Казахстана;
- 1993 - 1995 гг. - этап концептуального пересмотра содержания образования на всех его уровнях;
- 1996 г. - по настоящее время - проведение основной работы по концептуальному обновлению содержания образования; реализация долгосрочных государственных программ в этой области; децентрализация управления и финансирования системы образования, диверсификация типов учебных заведений и форм их собственности.

• 2019 г. - Министерством образования и науки Республики Казахстан разработаны проекты Законов «О статусе педагога» и «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан».

В законопроекте «О статусе педагога» предусмотрено регулирование правовых, социально-экономических отношений, связанных с деятельностью педагогов, которые будут способствовать качественному улучшению их правового положения, гарантий их социальной защищенности.

В феврале проект закона будет рассмотрен в Парламенте страны и если его одобрят, то будет подписан в июле этого года. Новый документ признает за учителями особый статус. Причем педагоги всех организаций образования будут обладать единым статусом и различаться между собой особенностями профессиональной деятельности.

Было принято большое количество законодательных и подзаконных актов, направленных на реформирование всей системы образования, его приближение к европейским и американским стандартам в свете подписанной Казахстаном Болонской декларации. Казалось бы, меры принимаются достаточно эффективные, но вот каков результат? И здесь возникает немало вопросов и сомнений [2].

При этом нельзя не признать, что за годы свободы и самостоятельного развития самые большие потери мы, безусловно, понесли в сфере науки, образования и воспитания. И здесь нельзя не согласиться с российским историком Владимиром Холиным, который пишет: «Мы стоим в оцепенении перед нашим прошлым, в котором до сих пор не можем разобраться. Наши дети учатся по разным учебникам с разными трактовками одних и тех же исторических фактов. Одни говорят, что советский режим был ужасен и ему нет оправдания, другие твердят о его справедливости и даже гуманности. Наше прошлое не отпускает нас и не отпустит, пока мы в нём не разберёмся. И пока мы серьёзно не оценим минувшее, молодёжь нам не поверит. ...Каждая эпоха, в том числе и советская, имела свой общественный идеал. Ныне его нет, и чем больше нас развлекают и отвлекают, тем менее способны мы к осознанию прошлого, выработке перспективы. Все неурядицы родом из нашего прошлого. Поймем его, оценим и движение пойдет как-то понятнее, осмысленнее и увереннее. Общество, знающее свои корни, выберет лучшую дорогу, по которой согласны будут пойти большинство его членов».

Но при этом, как представляется, нельзя забывать и другое: критика образования имела место всегда. Сегодня в связи с глобальным кризисом общеобразовательной школы всё больше и больше и теоретиков, и практиков задаются вопросом, который будоражит умы с начала XX века: «Зачем учить в школе тому, что впоследствии окажется бесполезным или даже отвергнутым?» И если задуматься, то в этих рассуждениях есть определённый смысл. Действительно, мы живём в то время, когда формируются мощнейшие информационные потоки, которые становятся мощной силой, управляющей массами. Как считает известный литовский педагог, профессор Б. Битинас, всеобщая доступность к информации неизбежно изменит бытующее представление о характере общего и даже профессионального образования.

Цели и задачи исследования. В условиях информационного общества важнейшим показателем образованности становится не владение сведениями, даже не умение пользоваться их источниками, а способность индивида определить, какие сведения в данной конкретной ситуации ему необходимы и где их искать. Благодаря развитию мировой информационной системы на компьютерно-телевизионной основе в недалёком будущем исчезнет различие между очным и заочным обучением (развитие т.н. задач в области образования) [4].

Другая особенность - наступление эры «общества непрерывного образования», когда образование в течение всей жизни станет главной тенденцией. В условиях

чрезвычайно быстрого обновления научной информации невозможно и не имеет смысла приобретать знания «на всю жизнь», как это представлялось возможным и целесообразным в недалёком прошлом. Наконец, в условиях информационного общества осуществится практически полная индивидуализация образования. Все эти обстоятельства приведут к отмиранию классической парадигмы образования, к которой все мы так привыкли и считали единственно возможной.

Педагогическая деятельность - это канал образования, через который проходит если не всё, то самое существенное для любой культуры содержание с тем, чтобы стать достоянием конкретного индивида и его деятельности, а через них снова вернуться в культуру.

В современных условиях, когда резко возросли требования к активной творческой деятельности учащихся в различных типах учебных заведений, необходимо сосредоточить внимание на исследовании проблем взаимодействия педагогов и учащихся в учебном процессе для научного обоснования интерактивных методов обучения и новых технологий.

Методы и методология исследования. Во всей своей остроте встаёт и проблема обеспечения должного заслона потоку некачественных учебников. И ещё один вопрос: уровень истинной образованности самих педагогов. Ещё великий Гёте говорил, что те, у кого мы учимся, правильно называются нашими учителями, но не всякий, кто учит нас, заслуживает это имя.

Надо всегда помнить, что воспроизводство обществоведческих знаний - неотъемлемый компонент процесса социальной адаптации подрастающих поколений, индивидуальной и групповой дифференциации и интеграции общественной сущности каждого молодого человека, формирования духовно-нравственной личности. Представляется, что для обеспечения определённого единства и рациональной направленности в социально-гуманитарном образовании следует:

- добиться обновления структуры и содержания преподавания социально-гуманитарных дисциплин, возрастания их роли в формировании личности, духовном воспитании;

- наполнить учебно-воспитательные программы элементами этнокультур народов и национальностей, проживающих в Республике Казахстан;

- восстановить единство учебно-воспитательного процесса, многоплановости и органичности форм и методов профессиональной и мировоззренческой, духовно-нравственной и общекультурной подготовки учащихся средних школ и студенческой молодёжи;

- в процессе преподавания и формирования профессиональных навыков студентов шире использовать внутренний гуманитарный потенциал любой науки, накопленный в ходе его исторического развития и становления как самостоятельной отрасли знания;

- в школьной и молодёжно-студенческой среде постоянно расширять сферу использования творческих форм и методов гуманитарного образования, мировоззренческого и духовно-культурного диалога преподавателей и студентов [3].

На этот счет министерство образования Республики Казахстан поделилось своими планами. В законопроекте прописаны права и этика педагога, также рассматриваются статус педагога и его педагогическая деятельность, защита чести и достоинства педагога, условия обеспечения профессиональной деятельности педагога, допуск педагога к профессиональной деятельности, академические свободы и права педагога в профессиональной деятельности, права на материальное обеспечение и социальные гарантии. Здесь представлена выполненная работа и намеченные планы:

- во-первых, приступить к активному распространению опыта Назарбаев Университета, Назарбаев интеллектуальных школ на всю систему казахстанского образования;

- во-вторых, в дошкольном образовании внедрено раннее изучение английского языка, осуществлено пилотное внедрение полиязычия в школьной программе и внедрение английского языка с 1-го класса;

- в-третьих, в школьном образовании и ТиПО начат поэтапный переход на подушевой механизм финансирования. Это позволит выровнять расходы на образование в региональном сравнении, повысит прозрачность и эффективность затрат, что в конечном итоге будет способствовать повышению и выравниванию качества обучения во всех регионах;

- в-четвертых, для повышения качества педагогического состава следует усилить стандарты базового педагогического образования и требования к повышению квалификации преподавателей школ и вузов. Созданы интегрированные центры повышения квалификации педагогов в каждом регионе;

- в-пятых, в техническом и профессиональном образовании следует приступить к внедрению дуального образования через базовые предприятия ФНБ «Самрук -Қазына». Это позволит осуществлять подготовку специалистов, имеющих навыки практической работы. Профессиональные лицеи будут преобразованы в колледжи, что позволит учащимся получать стипендию;

- в-шестых, в высшем и послевузовском образовании следует запустить аккредитацию вузов совершенно в новом формате. Этот инструмент поддержания и развития качества образования основан не на государственном контроле и администрировании, а на общественно-профессиональной оценке. Вузы будут проходить независимую аккредитацию с участием общественных организаций и ведущих зарубежных экспертов. Активно будет вовлекаться студенчество. Все это позволит объективно оценивать качество образования;

- в-седьмых, создана независимая система подтверждения квалификации выпускников вузов. Она включает разделение процесса оказания образовательных услуг от оценки их качества и создание в пилотном режиме независимого центра подтверждения квалификации педагогов.

Министерство и далее будет осуществлять перевод и издание на государственном языке лучших зарубежных учебников для студентов вузов.

Решается вопрос об изменении системы школьных отметок. Предполагается перейти на критериальную систему по 10 - или 12 - балльной шкале оценки знаний: «Между «двойкой» и «пятеркой» - небольшой интервал, а между «единицей» и «двенадцатью» - это такой интервал, который позволит оценить как теоретический потенциал ученика, так и его умение применять знания на практике» [1].

Обеспечена законодательная база для перехода на 12-летнее среднее образование, дело осталось только за переподготовкой педагогов и созданием новой материально-технической базы для школ.

В связи с социально-экономическими изменениями в обществе, остро стоит проблема социализации личности. Поэтому так актуальна разработка этих проблем применительно к учащейся молодежи. Социально-экономические условия жизни в Казахстане требуют решения проблем развития малокомплектных сельских школ и подготовки педагогических кадров для них. Необходимо развивать новые отрасли педагогической науки, востребованные в изменившихся социально-экономических условиях

Педагоги обязаны воспитывать у своих питомцев жажду к знаниям, заинтересованность в получении образования, а не только специальности. Как это сделать, нужно подумать вместе, но образцом должны служить те, кто стоял у истоков образования в республике - в полном смысле этого слова интеллигенты, что ни имя, то высокообразованная личность с энциклопедическими знаниями, высочайшим интеллектом,

Существует мнение, что европейская культура лишила многие неевропейские народы их национальной самобытности. Разве, к примеру, Аль-Фараби мог бы стать

великим мыслителем Востока, если бы не изучал Платона и Аристотеля? А великие Абай Кунанбаев и Каныш Имантаевич Сатпаев? Разве они стали бы гордостью своей нации, не имея блестящего образования, не впитав в себя достижения мировой науки и культуры?

Заклучение. Таким образом, необходимо всемерно способствовать общечеловеческому характеру ценностей, истин, методологических и теоретических установок, специальных языков гуманитарных дисциплин, что требует более глубокого овладения духовными богатствами мировой цивилизации и национальной культуры. Центральная проблема для общества – образование на протяжении всей жизни – должна основываться на следующих принципах (ЮНЕСКО):

а) научиться работать, совершенствоваться в своей профессии, приобретать компетентность, дающую возможность гибко решать различные задачи и ситуации;

б) научиться жить в новых условиях, поскольку от всех потребуется большая самостоятельность и способность к оценке, сочетающиеся с усилением личной ответственности в рамках реализации коллективного проекта [3].

Только системно-комплексный, социально ориентированный подход явится важнейшей предпосылкой развития общего и специального образования. Без этого невозможно обеспечить независимость образования от политического и идеологического воздействия, препятствующего получению объективных знаний.

Литература

1. Концепция государственной политики в системе образования. – Сборник законодательных документов по высшему образованию. – Алматы, 2006. - С. 329.
2. Концепция этнокультурного образования в Республике Казахстан // Учитель Казахстана. 2017. № 25-26. 14 августа. - С.4.
3. Комплексная программа воспитания в организациях образования РК // Учитель Казахстана. 2010. № 21-24. 17 июня. - С.2.
4. Закон Республики Казахстан «Об образовании» № 319-III от 27 июля 2007 г. - URL: https://kodeksy-kz.com/ka/ob_obrazovaniia.htm.

Р.Б.Оразалиева

Қазақстан инновациялық академиясы, Семей қаласы, Қазақстан

Тәуелсіз Қазақстан жағдайындағы білім берудің заманауи үрдістері

Аннотация. Бүгінгі таңда инновациялар адамзаттың жалпыланған тәжірибесін ғана емес, сонымен қатар, адамның жеке тәжірибесін, қиын өмірлік жағдайларды шарлауға, үнемі пайда болған проблемаларға оңтайлы шешімдерді табуға мүмкіндік беретін, танымал болып келеді. Демократиялық азаматтық қоғам, жеке оқушыны дамытуға бағытталған оқытушыға қажет. Осындай мұғалім үшін пәндік білім маңызды емес, мақсат емес, сонымен қатар оқушылардың өздігінен дамуын ынталандыру құралы ретінде, сондықтан жеке адамға бағытталған тәрбиеші, мұғалім баланы шындықты, ізгілікті, сұлулықты іздеуге шақырады. Ол барлық адамдар үшін бірдей болып табылатын білім мазмұнын қабылдамайды, ал оның оқушылары мен ата-аналарымен басты сұраққа - не үйренуге болады деген жауап іздейді.

Осыған байланысты осы мәселенің тағы бір аспектісі: жастардың рухани күйі және гуманитарлық ғылымдардың «өркеніет стандарты үшін» жауапкершілігі. Бүгінде гуманитарлық білім беру жүйесі рухани білім беру саласы болып табылады және ол едәуір кеңейе түседі және білім беру мен тәрбиенің іргетасы біздің көз алдымызда құлдырай бастайды, рухани құнсыздандыру және моральдық тозудың хаотикалық үрдісі бар. Әрине, бізде басқа да жастар жоқ. Мәселе өзгеше, отбасылық, мектеп және қоғамның жастардың рухани тәрбиедегі рөлі барған сайын азайып келеді

Түйін сөздер: білім беру жүйесін жеке реформалау, үздіксіз білім беру, этникалық мәдениеттің элементтері, ғылымның әлеуеті, білім беру стандарттары.

R.B.Orazalieva

Kazakhstan Innovation Academy, Semey, Kazakhstan

Modern educational trends in the conditions of independent Kazakhstan

Abstract. Today, innovations are becoming more and more popular, which bring to the fore not only the generalized experience of mankind, but also the personal experience of the individual, his ability to navigate in difficult life situations, to find the optimal solutions to constantly emerging problems. Democratic civil society, needs a teacher, focused on the development of the individual pupil. Subject knowledge for such a teacher is important, not as a goal, but as a means of encouraging students' self-development. Therefore, a personality-oriented educator, the teacher primarily seeks to encourage the child to search for truth, goodness, beauty. He refuses the content of education that is uniform for all, and together with his pupils and parents seeks the answer to the main question - what to learn.

And in this regard, another aspect of this problem: the spiritual state of the youth and the responsibility of the humanities "for the standard of civilization." It would seem that today the system of humanitarian education is a field of spiritual education and it is significantly expanded, and the foundation of education and upbringing is crumbling before our eyes, there is a chaotic process of spiritual impoverishment and moral degradation. And the point, of course, is not that we have some other young people. The matter is different; the role of the family, school, and society in the spiritual education of young people is increasingly decreasing.

Keywords. Individual reform of the education system, continuing education, elements of ethnic cultures, the potential of science, educational standards.

References

1. Kontseptsiya gosudarstvennoi politiki v sisteme obrazovaniya [The concept of public policy in the education system] Collection of legislative documents on higher education] (Almaty, 2006, 329 p.) .
2. Kontseptsiya etnokulturnogo obrazovaniya v Respublike Kazakhstan [The concept of ethnocultural education in the Republic of Kazakhstan], Uchitel Kazakhstana [Teacher of Kazakhstan], August 14 (25-26), (2017).
3. Kompleksnaya programma vospitaniya v organizatsiyakh obrazovaniya RK [Comprehensive program of education in educational organizations of Kazakhstan], Uchitel Kazakhstana [Teacher of Kazakhstan], June 17 (21-24), (2010).
4. Zakon Respubliki Kazakhstan № 319-III «Ob obrazovanii» ot 27 ijulja 2007 g. [The Law of the Republic of Kazakhstan on Education No. 319-III of July 27, 2007] Available at: https://kodeksy-kz.com/ka/ob_obrazovani.htm.

Сведения об авторе:

Оразалиева Р.Б. – старший преподаватель кафедры педагогики, психологии и дизайна Казахстанского инновационного университета, ул.Байсеитова, 5, Семей, Казахстан.

Orazalieva R.B. - senior Lecturer of the Department of "Pedagogy, Psychology and Design" of the Kazakhstan Innovation University, Baiseitov str., 5, Semey, Kazakhstan.

МРНТИ 14.15.15

А.В. Рахымбердиева

*Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Казахстан
(E-mail: www.ainurka.ru@mail.ru)*

Научно-методическое обеспечение подготовки менеджеров системы образования

Аннотация. В статье рассмотрена актуальность подготовки будущих менеджеров для системы образования в нашей стране. Раскрыты вопросы научно- методического обеспечения процесса подготовки будущих менеджеров образования. Представлено описание экспериментальной образовательной программы «Менеджмент в образовании» в рамках специальности магистратуры «БМ010300- Педагогика и психология», которая реализуется в данное время на кафедре педагогики и психологии в Казахском национальном педагогическом университете имени Абая. В содержании статьи дано описание степени, присуждаемой по завершении обучения, сферы профессиональной деятельности менеджера образования, освоившего данную образовательную программу, а также представлена цель, задачи образовательной программы, компетенции выпускника, формируемые в результате освоения образовательной программы. Представлен перечень дисциплин, рекомендуемых для внесения в образовательную программу подготовки менеджеров образования.

Ключевые слова: менеджер образования, подготовка менеджера образования, методическое обеспечение, профессиональная компетентность.

DOI: [https:// doi org/ 10.32523/2616-6895-2019-128-3-76-83](https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-128-3-76-83)

Подготовка высокообразованного конкурентоспособного специалиста является первоочередной задачей высшего профессионального образования во всем мире.

В стратегии «Казахстан - 2050» Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев подчеркнул, что знания и профессиональные навыки являются ключевыми ориентирами современной системы образования, подготовки и переподготовки кадров. В этом стратегическом документе определены новые приоритеты в сфере образования, направленные на развитие доступного и качественного образования [1].

В Государственной программе развития образования и науки Республики Казахстан на 2016-2019 гг. отмечается важность и значимость усовершенствования менеджмента и мониторинга развития всех уровней образования и науки в республике и определены индикаторы их развития [2].

В Государственной программе развития образования и науки в РК на 2011-2020 гг. указано, что «руководителями организаций образования признаются лица, прошедшие подготовку и переподготовку по менеджменту в образовании» [3].

Решение поставленных задач обусловило необходимость разработки теоретико-методологических и методических оснований для внедрения менеджмента в систему образования.

С позиций педагогического менеджмента деятельность менеджеров образовательного процесса представляется как непрерывная цепь разрешения постоянных противоречий между формализмом и творчеством в каждом управленческом аспекте, в каждом управленческом воздействии на учащихся. Можно привести перечень обнаруженных характеристик, которые касаются: а) необходимых знаний; б) способностей; в) требований; г) ролей; д) общих качеств; е) личностных качеств; ж) этики менеджера; з) лидерских

качеств [4, с. 71].

В свете реализации вышеупомянутых задач проводятся исследования по разным аспектам развития менеджмента в сфере образования, к примеру, такими учеными, как Г.К.Ахметова, З.А.Исаева, Н.А.Абишева, З.М.Садвакасова, А.А.Жайтапова, Ж.Б.Умирбекова, Е.Ш.Козыбаев, Л.Н.Ким, С.К.Исламгулова, А.А.Кирхмаер, Ф.Я.Вассерман и др [5, с. 141].

В последнее время в методической и учебной литературе, посвященной проблемам профессиональной подготовки, все чаще используется понятие «научно-методическое обеспечение». Появление этого термина обусловлено потребностью образовательного процесса в поиске новых, научно обоснованных решений, позволяющих учебным заведениям решать задачи профессиональной подготовки выпускников, востребованных практикой и работодателями. Опираясь на контекст компетентного подхода в образовании, мы понимаем категорию «научно-методическое обеспечение» как один из процессов, способствующих подготовке компетентного специалиста, готового качественно выполнять свою работу и брать на себя ответственность за свою деятельность [6, с. 56]. Дополняя эту точку зрения, Кувшинкова И.А. рассматривает феномен научно-методического обеспечения с позиций личностного подхода в образовании, когда его основное назначение состоит в оказании такой научной, информационной, психологической, методической поддержки преподавателя и студента как субъектов образовательного процесса, при которой будущий специалист становится на путь профессионально-личностного развития, а педагог имеет возможности для саморазвития и самореализации [7, с. 53].

Наиболее общим моментом большинства исследований на тему научно-методического обеспечения можно назвать положение о том, что в его основании должны лежать требования государственных образовательных стандартов. Поэтому особенность разработки и реализации научно-методического обеспечения процесса профессиональной подготовки менеджеров образования заключается в определении формируемых на современном этапе квалификационных требований к профессии «менеджера образования», составлении перечня общекультурных и профессиональных компетенций, построении модели и определении этапов формирования личности специалиста, выборе средств контроля сформированности названной личности и эффективности профессиональной подготовки в учебном заведении.

Определение вышеперечисленных положений в качестве методологической платформы научно-методического обеспечения процесса поэтапной профессиональной подготовки менеджера образования можно объяснить тем, что профессиональная деятельность предъявляет к его личности ряд специфических требований, заставляющих формировать определенные личностные качества как профессионально важные, то есть образовательный процесс должен иметь личностно-ориентированный характер [8, с. 132].

В структуре научно-методического обеспечения традиционно выделяются следующие компоненты:

1. Совершенствование системы повышения квалификации педагогических и руководящих работников;
2. Развитие партнерства с работодателями с целью исследования их требований к содержанию и уровню общекультурных и профессиональных компетенций, формируемых в вузе;
3. Разработка учебно-методического обеспечения учебных дисциплин, междисциплинарных профессиональных модулей и блоков, производственного обучения и производственной практики в контексте ГОСО;
4. Разработка и реализация модели выпускника с учетом компетенций, основанных на требованиях работодателей и социальном заказе;

5. Изучение и внедрение информационно-компьютерных, интерактивных, модульных и других деятельностных технологий;

6. Разработка электронных дидактических и методических материалов на учебно-методического и информационного обеспечения системы оценки качества учебно-методических комплексов, сертификации учебных курсов и программ, контроля знаний обучающихся [9].

Одной из важнейших причин наличия недостатков в ходе решения проблемы является отсутствие единой методологической основы, определяющей концептуальные подходы к решению задач подготовки и воспитания менеджеров образования в контексте современного социального заказа, которому, скорее всего, подойдет термин «личность универсального типа», а формирование этой личности должно осуществляться, по нашему мнению, в рамках поэтапной профессиональной подготовки. В связи с этим актуальным является выявление проблем и определение единых подходов при разработке научно-методического обеспечения функционирования и развития системы поэтапной профессиональной подготовки будущих менеджеров образования.

Выделенные компоненты взяты за основу разработки научно-методического обеспечения процесса подготовки будущих менеджеров образования в нашем университете.

С 2011 года на базе Казахского национального педагогического университета имени Абая ведется научно-исследовательская работа по направлению «Менеджмент в сфере образования». По результатам исследования разработаны основные положения образовательной программы «Менеджмент в сфере образования» для применения их в организациях образования, в дальнейшем они могут быть применены при разработке учебно-методической литературы по подготовке менеджеров образования [10, с. 154].

С 1 сентября 2017 года, согласно приказу Министерства образования и науки РК №350 от 24 июля 2017 года, осуществляется реализация экспериментальной образовательной программы «Менеджмент в образовании» в рамках специальности магистратуры «БМ010300- Педагогика и психология».

Степень, присуждаемая по завершении обучения: магистр менеджмента в образовании.

Сферами профессиональной деятельности менеджера образования, освоившего образовательную программу «Менеджмент в сфере образования», являются образовательные учреждения и органы управления образованием.

Целью образовательной программы является подготовка высококвалифицированных специалистов в области управления образованием в соответствии с международными требованиями, обладающих профессиональными компетенциями, необходимыми для эффективного осуществления организационно-управленческой и педагогической деятельности.

Основная задача образовательной программы состоит в определении содержания, форм, средств и методов управления образовательным процессом для формирования общекультурных, профессиональных, предметных компетенций будущего менеджера в образовании.

Компетенции выпускника, формируемые в результате освоения образовательной программы:

Должен иметь представление:

- об актуальных методологических и философских проблемах социальных, гуманитарных и экономических наук;
- о тенденциях в развитии современного менеджмента; о проблемах управления образовательными системами; об инновациях в образовательной деятельности и управлении образования; о ключевых образовательных тенденциях, теориях, дискуссиях для реформ

образования в национальных, региональных и международных контекстах.

Знать:

- методологию научного педагогического исследования;
- закономерности, принципы и методы управления социально-экономическими системами;
- современные концепции в сфере управления человеческими ресурсами; основные функции менеджмента и механизмы их реализации в практике управления организациями образования;
- нормативно-правовые основы управления в образовании;
- методы экономического и стратегического анализа и маркетинга в образовании; механизмы и способы построения эффективных систем управления качеством образовательного процесса;
- основные понятия, методы и инструменты оценки экономической эффективности хозяйствования;
- теоретические основы психологии менеджмента; теории мотивации и методы стимулирования труда.
- этнокультурные особенности поведения людей, влияющие на процесс управления образованием;
- способы создания, развития и эффективного использования управляемых информационных образовательных ресурсов.

Уметь:

- использовать полученные знания для применения идей в контексте научных исследований;
- критически анализировать существующие концепции, принципы и методы, применять их для оптимизации организационного развития;
- осуществлять выбор эффективных методических приемов и персонал-технологий, обеспечивающих организацию процессов развития, воспитания и обучения;
- формировать критерии, целевые показатели (индикаторы), различные виды контрольно-измерительных материалов и на этой основе осуществлять оценку и мониторинг качества образовательного процесса;
- осуществлять проектную деятельность в системе образовательного менеджмента; использовать инновационные технологии в управлении образовательным учреждением, опираясь на отечественный и зарубежный опыт;
- прогнозировать и планировать развитие персонала с использованием инновационных технологий менеджмента;
- организовать своевременное и правильное создание документов (документирование) всех процессов в организации;
- использовать результаты маркетинга как фактора, влияющего на систему повышения мотивации деятельности педагогов;
- определять и практически применять методы исследования экономических проблем для принятия решений различного рода;
- использовать психологические методы и инструменты диагностики и развития персонала и организационной культуры;
- проводить информационно-аналитическую и информационно-библиографическую работу с привлечением современных информационных технологий;
- обобщать результаты научно-исследовательской и аналитической работы в виде диссертации, научной статьи, отчета, аналитической записки и др.

Иметь навыки:

- разработки и проведения точных научно-исследовательских работ по важным

национально-образовательным темам по выбору;

- разработки стратегии для управления изменениями в своих образовательных организациях;
- организации совместной и эффективной работы в контексте многоязычия и полиэтнической среде;
- развития потенциала для участия в профессиональных и академических дискуссиях и дебатах по реформам системы образования, как в Казахстане, так и в других международных контекстах;
- реализации основных управленческих функций (принятие решений, организация, мотивирование и контроль);
- принятия стратегических решений по особо важным проблемам в организации; подбора, адаптации, аттестации, стимулирования, обучения, управления карьерой персонала;
- рефлексивного анализа, управления и разрешения возникающих педагогических ситуации и конфликтов;
- педагогического проектирования образовательной среды, образовательных программ и индивидуальных образовательных маршрутов;
- экспертной оценки текущего состояния и противоречий в системе управления персонала;
- применения современных методик и технологий организации образовательного процесса на различных образовательных ступенях в различных образовательных учреждениях;
- организации совместной деятельности и межличностных взаимодействий субъектов образовательной среды и эффективного влияния на индивидуальное и групповое поведение в организации;
- диалога с субъектами образовательного процесса, профессионального общения и межкультурной коммуникации, ораторского искусства, правильного и логичного оформления своих мыслей в устной и письменной форме;
- формирования и поддержания этичного климата в организации, формирования и развития психолого-педагогической культуры;
- использования современных информационных технологий в образовательном процессе и формирования ресурсно-информационной базы для решения профессиональных задач;
- организации работы с документами;
- расширения и углубления знаний, необходимых для повседневной профессиональной деятельности и продолжения образования в докторантуре.

Быть компетентным:

- в области методологии научных исследований;
- в области научной и научно-педагогической деятельности в высших учебных заведениях;
- в вопросах современных образовательных технологий;
- в выполнении научных проектов и исследований в профессиональной области;
- в способах обеспечения постоянного обновления знаний, расширения профессиональных навыков и умений.

Общий объем изучаемых дисциплин и дополнительных видов обучения составляет 59 кредитов.

В целях формирования вышеперечисленных компетенций разработано содержание образовательной программы. В качестве обязательных определены такие дисциплины, как «История и философия науки», «Иностранный язык», «Педагогика», «Психология», «Культурно-исторический и деятельностный подход в психологии и образовании».

В числе элективных дисциплин присутствуют такие дисциплины, как, например, «Реформа образования в Республике Казахстан», «Инновационный менеджмент в сфере образования», «Проектирование образовательных систем», «Нормативно-правовые основы управления образовательными учреждениями», «Маркетинг в сфере образовательных

услуг» и др.

Научно-методическое сопровождение подготовки менеджеров образования предполагает его обеспечение дидактическими средствами: учебными программами, учебниками, учебными пособиями, мультимедийными ресурсами и т.д. В соответствии с этим определены компетенции обучающихся и преподавателей, ведущих занятия по базовым и профилирующим дисциплинам; разработаны рабочие учебные планы, каталоги элективных дисциплин, модульные образовательные программы.

Анализируя перечень ключевых компетенций, основанный на опыте и практике различных высших учебных заведений в Литве и за рубежом, мы предложили преподаваемые элективные дисциплины, которые должны охватывать наиболее важные области исследований в области управления образованием и руководства [11, с. 113].

Внесены коррективы в учебно-методические комплексы, силлабусы и рабочие программы предметов. В частности, дополнительно к имеющимся предлагаются элективные курсы, такие как «Стратегический менеджмент в сфере образования», «Финансовый менеджмент в образовании», «Тайм-менеджмент», «Менеджмент дополнительного образования», «Кадровый менеджмент в образовании» и др.

В настоящее время организована работа по повышению квалификации профессорско-преподавательского состава в части более совершенного овладения вопросами внедрения и использования менеджмента в сфере образования. Педагоги принимают участие в семинарах по проблемам внедрения и продвижения менеджмента, разрабатываются курсы повышения квалификации.

В целом, разработка системы научно-методического сопровождения процесса подготовки будущих менеджеров образования в КазНПУ имени Абая способствует не только повышению качества образования, но и решению стратегической государственной задачи – формированию компетентного специалиста новой формации.

Литература

1. Назарбаев Н.А. Strategy «Kazakhstan-2050» // Казахстанская правда. 2012 - 15 декабря. № 437-438 (27256-27257).
2. Государственная программа развития образования и науки РК на 2016 - 2019 годы (утв. Указом Президента РК от 1 марта 2016 года № 205). - URL: <http://adilet.zan.kz> (Дата обращения: 25.01.2019).
3. Государственная программа развития образования и науки РК на 2011 - 2020 годы. - URL: <http://control.edu.gov.kz/ru/gosudarstvennaya-programma-razvitiya-obrazovaniya-na-2011-2020-gody> (Дата обращения: 24.01.2019).
4. Абыкаримулы Б., Ахметкаримова К.С., Абитаева Р.Ш. Технология развития управленческой компетентности руководителей организаций образования. - Астана, 2010. - 150 с.
5. Аганина К.Ж., Жунусбекова А. Сущностная характеристика понятий менеджмента в сфере образования // Материалы международной научно-практической конференции: «Актуальные проблемы подготовки научно-педагогического потенциала в условиях послевузовского образования», Алматы, 2012. - С. 139-144.
6. Ковалева Н.И. Научно-методическое обеспечение подготовки специалистов в области сервиса (высшее образование). - Волгоград, 2005. - С. 145
7. Кувшинкова И.А. Научно-методическое обеспечение регионального дополнительного образования. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Рязань, 2006. – С. 136
8. Инновационное обучение: Стратегия и практика: материалы Первого науч.-практ. семинара психологов и организаторов школьного образования, Сочи, 3-10 октября 1993 г. / Под ред. В.Я. Ляудис. - М.: Изд-во МГУ, 1994. - С. 203.
9. Терлецкая Н.В. Научно-методическое обеспечение введения ФГОС в образовательный процесс колледжа. 5 февраля 2015 г. - URL: <http://ntk-nn.com/metodsluzhba3.html> (Дата обращения: 4.02.2019).

10. Нарыбаев К.Н., Аганина К.Ж., Нурлихина Г.Б., Жунусбекова А, Кенесарина М.М. Менеджмент в сфере образования Республики Казахстан. Учебное пособие. - Алматы, КазНПУ им.Абая, 2014. - С. 220
11. Intellectual Innovations and Competencies: Multiple Criteria Approach. Antanas Buracas, Margarita Starkevičiute, Rimantas Želvys.- OmniScriptum Management GmbH Saarbrücken HRB 18918 Germany- 2016. – P. 127.

А.В. Рахымбердиева

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

Білім беру жүйесі менеджерлерін даярлауды ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету

Аннотация. Мақалада біздің еліміздегі білім беру жүйесіне болашақ менеджерлерді даярлаудың өзектілігі қарастырылған. Болашақ білім беру менеджерлерін даярлау үдерісін ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету мәселелері айқындалған. Қазіргі уақытта Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Педагогика және психология кафедрасында 6М010300 - Педагогика және психология мамандығы аясында жүзеге асырылып жатқан «Білім берудегі менеджмент» эксперименттік білім беру бағдарламасының сипаттамасы ұсынылған. Мақала мазмұнында осы білім беру бағдарламасын меңгерген білім беру менеджерінің кәсіби қызмет саласы, оқуды аяқтағаннан кейін берілетін дәреженің сипаттамасы берілген, сондай-ақ білім беру бағдарламасының мақсаты, міндеті және түлектің білім беру бағдарламасын меңгеру нәтижесінде қалыптасатын құзыреттілігі берілген. Білім беру менеджерлерін даярлаудың білім беру бағдарламасына енгізуге ұсынылатын пәндер тізімі берілген.

Түйін сөздер: білім беру менеджері, білім беру менеджерін дайындау, әдістемелік қамтамасыз ету, кәсіби құзыреттілік.

A.V. Rakhymberdiyeva

Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

Scientific and methodological support of training managers of the education system

Abstract. The article considers the relevance of training future managers for the education system in our country. The questions of scientific and methodological support of the process of training of future managers of education are revealed. The description of the experimental educational program “Management in education”, within the specialty of magistracy 6M010300 - Pedagogy and psychology, which is being implemented at the Department of pedagogy and psychology at the Kazakh national pedagogical University named after Abai is presented. The content of the article describes the degree awarded upon completion of training, the scope of professional activity of the education Manager who has mastered this educational program, as well as the purpose, task of the educational program and the competence of the graduate formed as a result of the development of the educational program. The list of the disciplines recommended for entering into the educational program of training of managers of education is presented.

Keywords: education manager, training of education manager; methodological support; professional competence.

References

1. Nazarbaev N.A. Strategija «Kazakhstan-2050» [Strategy «Kazakhstan-2050»], Kazhastanskaja pravda [Kazakh truth], December 15, 2012. № 437-438 (27256-27257)
2. Gosudarstvennaja programma razvitija obrazovanija i nauki RK na 2016 - 2019 gody [State Program for the Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2016 - 2019] (approved By the decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated March 1, 2016 No. 205). Available at: <http://adilet.zan.kz> (Accessed: 25.01.2019).
3. Gosudarstvennaja programma razvitija obrazovanija i nauki RK na 2011 - 2020 gody [State program for the development of education and science of the Republic of Kazakhstan for 2011 - 2020]. - Available at: <http://>

- control. edu.gov.kz/ru/gosudarstvennaya-programma-razvitiya-obrazovaniya-na-2011-2020-gody (Accessed: 24.01.2019).
4. Abykarimuly B., Ahmetkarimova K.S., Abitaeva R.Sh. Tehnologija razvitija upravlencheskoj kompetentnosti rukovoditelej organizacij obrazovaniya [Technology for the development of managerial competence of heads of educational organizations] (Astana, 2010, 150 p.).
 5. Aganina K.Zh., Zhunusbekova A. Sushhnostnaja harakteristika ponjatij menedzhmenta v sfere obrazovaniya, Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii: «Aktual'nye problemy podgotovki nauchno-pedagogicheskogo potenciala v uslovijah poslevuzovskogo obrazovaniya» [The essential characteristic of the concepts of management in the field of education Materials of the international scientific-practical conference: "Actual problems of the preparation of scientific and pedagogical potential in postgraduate education] (Almaty, 2012, p. 139-144).
 5. Kovaleva N.I. Nauchno-metodicheskoe obespechenie podgotovki specialistov v oblasti servisa (vysshee obrazovanie [Scientific and methodological support for training specialists in the field of service (higher education)] (Volgograd, 2005, p. 145).
 6. Kuvshinkova I.A. Nauchno-metodicheskoe obespechenie regional'nogo dopolnitel'nogo obrazovaniya [Scientific and methodological support of regional continuing education]. Abstract of dissertation for the degree of candidate of pedagogical sciences (Rjazan, 2006, p. 136).
 7. Innovacionnoe obuchenie: Strategija i praktika: materialy Pervogo nauch.-prakt. seminaru psihologov i organizatorov shkol'nogo obrazovaniya [Innovative Learning: Strategy and Practice: Materials of the First Scientific and Practical Seminar of Psychologists and School Organizers] Sochi, October 3-10, 1993. Under the editorship of V.Ya. Liaudis (MGU publishing house, Moscow, 1994, p. 203).
 8. Terleckaja N.V. Nauchno-metodicheskoe obespechenie vvedenija FGOS v obrazovatel'nyj process kolledzha [Scientific and methodological support for the introduction of GEF in the educational process of the college] (February 5, 2015) - Available at: <http://ntk-nn.com/metodsluzhba3.html> (Accessed: 4.02.2019).
 9. Naribaev K.N., Aganina K.Zh., Nurlihina G.B., Zhunusbekova A, Kenesarina M.M. Menedzhment v sfere obrazovaniya Respubliki Kazahstan [Education Management in the Republic of Kazakhstan] Tutorial (Abay KazNPU, Almaty, 2014, p. 220).
 10. Intellectual Innovations and Competencies: Multiple Criteria Approach. Antanas Buracas, Margarita Starkevičiute, Rimantas Želvys.- OmniScriptum Management GmbH Saarbrücken HRB 18918 (Germany, 2016, 127 p.).

Сведения об авторе:

Рахымбердиева А.В. – докторант специальности «6D010300 - Педагогика и психология», Казахский национальный педагогический университет имени Абая, пр. Достык, 13, Алматы, Казахстан.

Rakhymberdiyeva A. V. – Doctoral student specialty 6D010300- Pedagogy and Psychology, Abai Kazakh National Pedagogical University, Dostyk Ave., 13, Almaty, Kazakhstan.

XFTAP 14.37.27

Т.С. Сламбекова, А.К. Жумыкбаева

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: tolkyn_1969@mail.ru, akmaral_kazbek@mail.ru)*

Педагог кадрлардың біліктілігін арттырудағы бағалаудың халықаралық стандарттарға сәйкестігі

Аннотация. Мақалада «Назарбаев Зияткерлік мектептері» дербес білім беру ұйымы тәжірибесі негізінде жалпы білім беретін мектептердің педагог кадрларының біліктілігін арттыру шеңберінде халықаралық стандарттарға сәйкес бағалау жүйесінің ерекшеліктері талданады. Еліміздегі біліктілік арттыру жүйесінің дамуына, негізгі бағыттарына шолу жасалады. Зерттеу барысында «Назарбаев Зияткерлік мектептері» дербес білім беру ұйымының «Педагогикалық өлшеулер орталығы» филиалының бағалау бойынша құжаттары зерделеніп, тәуелсіз бағалауды жүзеге асыру тәжірибесіне талдау жүргізіледі. Талдау негізінде біліктілік арттыру шеңберінде бағалау жүйесінің ерекшеліктері анықталып, бағалау үдерісінің оқыту сапасын арттыруға қалай ықпал ететіндігі бойынша тұжырымдар келтірілген.

Түйін сөздер: біліктілік арттыру жүйесі, бағалау жүйесінің ерекшеліктері, бағалау қағидалары, бағалау құралдары, бағалау критерийлері.

DOI: [https:// doi org/ 10.32523/2616-6895-2019-128-3-84-89](https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-128-3-84-89)

Сапалы білім беру еліміздің негізгі даму басымдықтарының бірі болып табылады. Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының «Мұғалім қызметі» баяндамасында: Тиімді мұғалімдерді дамыту, оларды тарту және тұрақты түрде қалай ұстап тұру мәселесі бойынша «қоғамның тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін мұғалімдер тез өзгеретін әлемге үнемі бейімделуі тиіс» екендігі аталады [1,3 б]. Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты жолдауының «Адами капитал– жаңғыру негізі» бөлімінде білім берудің жаңа сапасын қамтамасыз етудің нақты алгоритмі ұсынылған. Барлық жастағы азаматтарды қамтитын білім беру ісінде өзіміздің озық жүйемізді құруды жеделдету қажет екендігі баса назар қойылып айтылған. Ол үшін педагогтарды оқыту және олардың біліктілігін арттыру жолдарын қайта қарау қажеттілігі негізделген [2, 1 б].

Білім беру жүйесінде соңғы он бес жылда педагог кадрлардың біліктілік арттыру жүйесін модернизациялау үдерісінің трендке айналғанын көруге болады. Оның себебі ретінде білім беру жүйесінің осы буыны экономиканың барлық салалары мен қоғамның рухани өмірі үшін қажетті кез-келген қоғамды дамытудың маңызды механизмдерінің бірі болып табылатындығын айтуға болады. Сондықтан, қоғамның барлық саласындағы болып жатқан өзгерістер елімізде педагог кадрлардың біліктілік арттыру жүйесін модернизациялау қажеттілігін негіздейді. Мемлекет тарапынан мектептегі білім беруге жан-жақты қолдау көрсетілуде, соның арқасында мектептегі білім берудің ұлттық моделі қалыптасты. Оған әсер етуші фактор ретінде мұғалімдердің біліктілік арттыру жүйесінің дамуын атап көрсетуге болады. Біліктілікті арттыру мұғалімнің кәсіби дамуының міндетті шарты болып табылады. Педагогикалық қызметкердің ұзақтығы төрт айдан аспайтын кем дегенде бес жылда бір рет біліктілігін арттыруға құқығы бар. Мұғалімдердің біліктілігін арттыру жүйесі үздіксіз білім беру жүйесінде лайықты орынға ие болды. Еліміз тәуелсіздік алғаннан бері біліктілікті арттыру курстарымен, конференциялармен, семинарлармен,

вебинарлармен және кәсіби дамудың басқа нысандарымен 1,6 миллионнан астам мұғалім қамтылды [3, 242-243 б].

Елімізде 2011-2012 жылдары педагог кадрлардың біліктілігін арттыру жүйесіне өзгерістер енгізіліп, модернизацияланды. Мұғалімдердің инновациялық бағдарламалар бойынша курстық дайындықтан өтудің жаңа инфрақұрылымы – «Назарбаев зияткерлік мектептері» дербес білім беру ұйымы (ДББҰ) жанындағы Педагогикалық шеберлік орталығы еліміздің 16 аймағында филиалдарымен қоса құрылды. Республикалық білім беру жүйесі педагогикалық қызметкерлерінің біліктілігін арттыру институтын мен 16 облыс орталықтарындағы филиалдарымен «Өрлеу» Ұлттық біліктілікті арттыру орталығы» акционерлік қоғамы құрылды. Осы екі оқыту орталығы негізінді халықаралық тәжірибеге сәйкес жалпы білім беретін мектептердің педагог кадрлар біліктілігінің кәсіби деңгейін дамыту бойынша біршама жұмыстар жүргізілуде. 2012 жылдан бастап елімізде «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ мен Кембридж университетінің Білім беру факультеті бірлесіп әзірлеген мұғалімдердің біліктілігін арттырудың үш деңгейлік «базалық», «негізгі», «ілгері» бағдарламалары, кейін 2016 жылдан бастап модернизацияланған «Тиімді оқыту мен оқу», «Мектептегі мұғалім көшбасшылығы», «Педагогикалық қоғамдастықтағы мұғалім көшбасшылығы» бағдарламалары сәтті жүзеге асырылып келеді. Оқытудың деңгейлік тәсілі осы жобаның инновациялық аспектісі болып табылады. Бағдарламалардың мазмұны Қазақстандық білім беруді дамыту стратегиясының мақсаттарымен, ЮНЕСКО-ның және Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының ұсыныстарымен үйлеседі. Курстардың жаңартылған бағдарламасы оқыту мен оқудағы жаңа әдістердің, диалогтық оқытудың, сын тұрғысынан ойлауға үйретудің, жас ерекшеліктеріне сәйкес оқытудың, ақпараттық коммуникациялық технологияларды қолданудың, талантты және дарынды балаларды оқытудың, оқу үшін және оқыту үшін бағалау, оқытуды басқару және көшбасшылық идеяларына негізделген. Мұғалімдерге оқу барысында алған білім мен дағдыларды барынша тиімді қолдануға мүмкіндік береді.

Біліктілік арттыру жүйесін модернизациялау нәтижесінде енгізілген өзгерістің айрықша бөлігі оқыту нәтижесі бойынша педагогтың біліктілігін растау үдерісі болды. Демек, педагогтер біліктілік арттыру курсы бойынша меңгерген білімін растау үшін тәуелсіз бағалау үдерісі жүргізіліп, оның нәтижесі бойынша педагог сертификатталады. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық өлшеулер орталығы мен Кембридж (Кембридж Халықаралық Емтихан Кеңесі мен Кембридж университетінің Білім беру Факультеті) арасындағы ынтымақтастық нәтижесінде педагогикалық қызметкерлерді тәуелсіз бағалау жүйесін әзірледі. Бұл бағалау жүйесі Қазақстан Республикасының педагог қызметкерлерінің біліктілігін арттыру курстары бағдарламасы мен Қазақстан Республикасының жалпы білім беретін ұйымдары басшыларының біліктілігін арттыру курстарында қолданылады. Біліктілік арттыру шеңберінде бағалаудың бір ерекшелігі бағдарламаның барлық қатысушыларының түйінді критерийлерге сәйкес үнемі бағаланып отыруында. Бағдарламаға қатысушылар деп отырған курс тыңдаушылары – жалпы білім беретін мектептің педагог кадрлары, оларды оқытатын тренерлер және бағалау үдерісін жүзеге асыратын эксперттер. Бағдарламаның барлық қатысушылары түйінді критерийлерге сәйкес бағаланады: бағдарламаның идеяларын білу мен түсіну, осы идеяларды өз тәжірибесінде қолдану мен идеяларды тәжірибеде жүзеге асыру рефлексиясы. Бағалау құжаттарының ағылшын тіліндегі алғашқы нұсқалары Кембриджбен ынтымақтастықта жасалған. Бағалау үдерісінде Кембридж Халықаралық Емтихан Кеңесі бағдарлама тренерлері мен эксперттерін бағалау және аккредиттеу сапасын сыртқы қадағалауды жүзеге асырды. 2012 мен 2015 жылдар аралығында Кембридж Халықаралық Емтихан Кеңесінің басшылығымен Педагогикалық өлшеулер орталығы эксперттері бағалау рәсімдерін өткізді. Осы кезең барысында басты назар эксперттердің мақсатты түрде біліктілігін арттыру

болды. Эксперттер 2016 жылдан бастап тренерлер мен эксперттерді тәуелсіз бағалау және аккредитациялауды жүргізе алады. Осылайша, 2016 жылдың қаңтарынан бастап рәсімдер мен материалдарға барлық өзгерістер Кембридждің қатысуынсыз енгізіледі [4, 2-3 б]. Бұл дегеніміз біліктілік арттыру курстары шеңберінде жүргізілетін бағалаудың халықаралық стандарттарға сәйкес екендігін растайды.

Педагог кадрлардың біліктілік арттыру курстары шеңберінде формативті (қалыптастырушы) және суммативті (жиынтық) бағалау жүргізіледі. Оқытуды, оқытуда қолданылатын әдіс-тәсілдерді жақсарту мүмкіндіктерін және осы мүмкіндіктерді іске асыру түрлерін анықтауға бағытталған бағалау формативті (қалыптастырушы) бағалау деп аталады. Егер бағалау мақсаты баға қою, сертификаттау немесе оқытудың алға жылжуын тіркеу үшін оқыту қорытындысын шығару болса, онда өзінің функциясы бойынша суммативті (жиынтық) бағалау жиынтық болып табылады. Бағалаудың мақсаты оқу сапасына қатысты түзету міндетін, оқу үдерісіндегі қиындықтарды анықтау, оқыту нәтижелері туралы кері байланыс, мотивация, болжау және іріктеу, стандарттарды бақылау және орындау, білім беру бағдарламасының мазмұнын және оқыту стилін бақылауды қамтиды. Кез келген нысанды бағалаудың негізінде тек қана объективті немесе жеткілікті дәрежеде объективті емес нормалар мен стандарттар ғана емес, сондай-ақ білім алушының дамуы, оқуы және ынтасы туралы түсінік, сонымен қатар өзін өзі бағалау, қабілеттілік және күш-жігер сияқты ұғымдарға қатысты құндылықтар жатады (Александр, 2001) [5, 52 б]. Бағалау – одан арғы оқу туралы шешім қабылдау мақсатымен оқытудың нәтижелерін жүйелі түрде жиынтықтауға бағытталған қызметті белгілеу үшін қолданылатын термин. «Бағалау» термині «жақын отыру» дегенді білдіретін латын сөзінен шыққандығы кездейсоқ емес, себебі бағалаудың негізгі сипаты бір адам басқа адамның не айтып, не істегенін немесе өзін-өзі бақылау жағдайында өзінің дербес ойлауын, түсінігін немесе тәртібін мұқият бақылауы болып табылады. Бұл ресми тестілер мен емтихандардан бастап, мұғалімдер сыныптарда күніне жүз рет өткізетін бейресми бағалауға дейінгі бүкіл бағалау түрлерін қамтиды. Бағалау түрлі мақсаттарды көздейтін түрлі формада өткізіледі. Дегенмен, бағалаудың барлық түрлеріне жалпы сипаттамалар тән: бақылау; алынған мәліметтердің интерпретациясы; бұдан арғы іс-әрекетті анықтауға бағытталған қорытынды [5, 53 б].

Біліктілік арттыру жүйесіндегі бағалауға қатысушылар үшін тәлімгерлік арқылы формативті бағалау, өз тәжірибелеріне енгізілген өзгерістермен даму дәлелдемелері негізінде суммативті бағалау жүзеге асырылады. Біліктілік арттыру курстары бағдарламаларына қатысушылар үшін түйінді бағалау критерийлері бірыңғай анықталғанымен, оларды бағалау рәсімдерді өткізу бойынша ерекшеленеді. Біліктілік арттыру курсынан өткен мұғалім үш компонент бойынша суммативті бағаланады: портфолио, таныстырылым, тестілеу форматындағы біліктілік емтиханы. [6, 5 б]. Бағалаудың сенімділік қағидатын қамтамасыз ету үшін бағалау үдерісіне тыңдаушы, тыңдаушыны оқытқан тренер және бағалаушы эксперт қатысады. Бұл өз кезегінде бағалаудың объективтілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Біліктілік арттыру курсы барысында тыңдаушы бағдарлама идеяларына сәйкес өз тәжірибесіне қандай өзгерістер енгізгені бойынша тәжірибесін талдау дәлелдемелерін құрайтын рефлексиялық есеп түрінде портфолио жинақтайды. Тыңдаушы портфолиосын топ тренері суммативті бағалайды. Тыңдаушы портфолио дәлелдемелерінің шынайылығын көрсету мақсатында критерийлерге сәйкес таныстырылым даярлайды. Таныстырылымды арнайы тағайындалған тәуелсіз тренер және тыңдаушының әріптестері суммативті бағалайды. Бағалаудың үшінші компоненті тест бағдарлама идеяларын барлық модульдерін қамти отырып, тыңдаушылардың бағдарлама идеяларын білу мен түсінуін тексереді. Жазбаша түрдегі тестілеу форматындағы біліктілік емтиханын Педагогикалық өлшеулер орталығы жүргізеді. Бағалаудың үш компоненті бойынша «қанағаттанарлық» бағасын алған тыңдаушы курс нәтижесі бойынша сертификатталады. Осы орайда, негізгі

суммативті бағалау мақсаты сертификация болғанымен, тренерлер мен тыңдаушылармен сұхбаттасу барысында бағалауға дайындық үдерісі тыңдаушылардың бағдарлама идеяларын тереңірек меңгерулеріне, өзін өзі реттелулеріне ықпал ететіндігі айқындалды. Себебі, бағалау құралдары бағдарламаның түйінді идеяларына негізделі отырып, бағалау мақсатының курстың оқу мақсатына сәйкестігінде болып табылады. Бұл дегенімін бағалау құралдарының валидтілігін көрсетеді. Бағалау рәсімдерінің тыңдаушының бағдарлама идеяларын білу, түсіну, өз тәжірибесінде қолданын және рефлексиялауын түрлі формадағы бағалау құралдары арқылы тексерілуі бағалаудың сенімділігін, жеткіліктілігін көрсетеді. Бағалау рәсіміне тыңдаушылардың, топ тренерінің, әріптестерінің, бағалаушы эксперттің қатысуы, осы қатысушылардың бағалау шешімдерінің бірыңғай болуы, түрлі бағалау құралдары бойынша алынған нәтижелер корреляциясының талдануы бағалаудың сенімділігін, әділдігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Біліктілік арттыру бағдарламалары аясында бағалауға қатысушылардың кәсіби дамуын формативті және суммативті бағалау үдерісінде валидтілік, сенімділік, шынайылық, жеткіліктілік қағидаттары негізге алынады. Бағалаушы эксперттер бағалау нәтижелерін талдау арқылы оқыту үдерісіндегі кедергілерді анықтауға, олардың алдын алу үшін оқыту үдерісіне қолдау көрсету тәсілдерін ұсынады.

Біліктілік арттыру жүйесі шеңберінде бағалау мынадай ерекшеліктерге тән:

- ✓ ҚР педагог қызметкерлерінің біліктілік арттыру жүйесі шеңберінде бағалаудың халықаралық деңгейде мойындалған Кембридж халықаралық емтихан кеңесінің стандарттарына сәйкестігі;
- ✓ Оқыту мен бағалауды жүргізуші орталықтардың бір-біріне тәуелсіздігі;
- ✓ Біліктілік арттыру курстары тыңдаушыларының бірнеше компонент бойынша бағалаудан өтуі;
- ✓ Бағалау үдерісіне қатысатын барлық тұлғалардың (курс тыңдаушысы, оны оқытатын тренер және бағалаушы эксперттің) бірыңғай түйінді критерийлер арқылы бағалануы.
- ✓ Формативті және суммативті бағалаудың үйлесімділігі;
- ✓ Бағалау үдерісіне қатысушы тұлғалардың бағалау талаптарын алдынала білуі, бағалау нәтижелерінің порталға жүктелуі арқылы бағалаудың ашықтығы қамтамасыз етіледі;
- ✓ Бағалаудың валидтілігі - бағалау құралдарының біліктілік арттыру курстары бағдарламаларының күтілетін нәтижелеріне сәйкестігі арқылы қамтамасыз етіледі;
- ✓ Бағалаудың сенімділігі – бағалаудың топ тренері, тәуелсіз тренер, эксперт, тәуелсіз эксперт, тимлидердің бағалары сәйкестендіріліп, модерация үдерісі арқылы қамтамасыз етіледі.

Қорыта келе, біліктілік арттыру курстары шеңберінде бағалау – курс тыңдаушыларының өзінің оқу нәтижесіне деген жауапкершілігінің артуына, бағалау арқылы тыңдаушылардың бағдарламаның түйінді тұстарына көбірек мән беруіне, өз тәжірибелері туралы ойланып, жетілдіру жолдарын анықтауларына мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бағалау нәтижелері бойынша біліктілік арттыру курстарының қай бағытта дамыту қажеттігі бойынша әкімшілік шешімдер қабылдауға мүмкіндік ашады.

Елбасымыздың халыққа арналған жолдауында «...біліктілікті растаудың тәуелсіз жүйесін құру қажет. Мемлекет бір мезгілде білім беру қызметтерін ұсынып және олардың сапасын бағаламауы тиіс» деп көрсетуі, қазіргі уақытта халықаралық стандарттарға сәйкес тәуелсіз бағалау жүйесін зерттеудің, оны тәжірибеге кеңінен енгізудің қажеттігін көрсетеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Мұғалім қызметі: тиімді мұғалімдерді дамыту, оларды тарту және тұрақты түрде ұстап тұру. Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының баяндамасы, 2005. – 36. - URL: <https://www.oecd.org/education/school/34990905.pdf> (қаралған күні: 6.03.19).
2. ҚР Президенті Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы: Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері. 10.01.2018 - URL: <https://www.oecd.org/education/school/34990905.pdf> (қаралған күні: 6.03.19).
3. Қазақстан Республикасы білім беру жүйесінің жай-күйі мен дамуы туралы ұлттық баяндама (Қазақстан Тәуелсіздігінің жылдарында). - Астана, 2017. - 242-243 б. - URL: http://iac.kz/sites/default/files/nd-2017_kaz_18.08.2017-ilovepdf-compressed.pdf (қаралған күні: 6.03.19).
4. Білім беру бағдарламалары шеңберінде тренерді бағалау үлгісі / Назарбаев зияткерлік мектептері 2016. - 2-3 б.
5. «Тиімді оқыту мен оқу» бағдарламасы бойынша мұғалімдерге арналған нұсқаулық / Астана 2016. - 52-53 б.
6. «Тиімді оқыту мен оқу» бағдарламасы бойынша мұғалімдерді бағалау қағидалары / Назарбаев зияткерлік мектептері 2015. - 5 б.

Т.С. Сламбекова, А.К. Жұмыкбаева

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Соответствие независимого оценивания в системе повышения квалификации педагогических кадров международным стандартам

Аннотация. В статье анализируются особенности системы оценивания в соответствии с международными стандартами в рамках повышения квалификации педагогических кадров общеобразовательных школ на основе опыта автономной организации образования «Назарбаев Интеллектуальные школы». Представлены обзор основных направлений системы повышения квалификации педагогических кадров и история ее развития. В ходе исследования были изучены документы по оцениванию и опыт осуществления независимого оценивания филиала «Центр педагогических измерений» автономной организации образования «Назарбаев Интеллектуальные школы». На основе анализа определены особенности системы оценивания в рамках повышения квалификации, приведены выводы о том, как процесс оценивания способствует повышению качества обучения.

Ключевые слова: система повышения квалификации, особенности системы оценивания, принципы оценивания, инструменты оценивания, критерий оценивания.

T.S. Slambekova, A.K. Zhumykbayeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Compliance of independent assessment in the system of professional development of teachers with international standards

Annotation: The article analyzes the features of the assessment system in accordance with international standards in the framework of professional development of teachers of general education schools based on the experience of the autonomous educational organization «Nazarbayev Intellectual Schools». The article presents an overview of the main directions and development of the professional development system of pedagogical personnel. In the course of the study, the documents on evaluation and experience of independent evaluation of the branch «center for pedagogical measurements» of the Autonomous educational organization «Nazarbayev Intellectual

schools» were studied. On the basis of the analysis, the features of the assessment system in the framework of professional development are determined, the conclusions about how the evaluation process contributes to improving the quality of training are given.

Keywords: professional development system, features of the assessment system, principles of assessment tools of assessment, criteria of assessment.

References

1. Mugalim kyzmeti: Tiimdi mugalimderdi damyту, olardy tartu zhane turakty turde ustap turu, JeYDY [Organisation for economic Co-operation and development (OECD). Teachers matter: Attracting, developing and retaining effective teachers, Paris], 2005. – P. 3. Available at: <https://www.oecd.org/education/school/34990905.pdf> (Accessed: 6.03.19).
2. KR Prezidenti N.Nazarbaevtyн Kazakstan halkuna Zholdaу: Tortinshi onerkasiptik revoljucija zhagdajyndagy damudyn zhana mymkindikteri [Message of the President of the Republic of Kazakhstan N.Nazarbayev to the people of Kazakhstan: new opportunities for the development of the fourth industrial revolution], 10.01.2018. Available at: <https://www.oecd.org/education/school/34990905.pdf> (Accessed: 6.03.19).
3. Kazakstan Respublikasy bilim beru zhujesinin zhaj-kыji men damuy turaly ulttyk bajandama (Kazakstan Taulsizdiginin zhyldarynda) [National report on the state and development of the education system of the Republic of Kazakhstan (for the years of independence of Kazakhstan) (Astana, 2017, p. 242-243). Available at: http://iac.kz/sites/default/files/nd-2017_kaz_18.08.2017-ilovepdf-compressed.pdf (Accessed: 6.03.19).
4. Bilim beru bagdarlamalary shenberinde trenerdi bagalau ylgisi [Assessment model of coach within the educational programs of the Nazarbayev Intellectual school] (Nazarbaev Zijatkerlik mektepteri, 2016, p. 2-3).
5. «Tiimdi okytu men oku» bagdarlamasy bojnsha mugalimderge arnalgan nuskaulyk [Instruction for teachers on the program «Effective teaching and learning»] (Astana, 2016, p. 52-53).
6. «Tiimdi okytu men oku» bagdarlamasy bojnsha mugalimderdi bagalau kagidalary [Rules of teachers' assessment under the program «Effective teaching and learning» (Nazarbayev Intellectual schools, 2015, p.5).

Авторлар туралы мәлімет:

Сламбекова Т.С. - педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор м.а., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Жумыкбаева А.К. - «Педагогика және психология» мамандығының докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Slambekova T.S. - Candidate of pedagogical science, acting Professor, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Zhummykbayeva A.K. - Doctoral Student of specialty «Pedagogy and psychology», L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

МРНТИ 14.25.07

М. А. Уайханова

*Павлодарский государственный университет им. С. Торайгырова, Павлодар, Казахстан
(E-mail: mira.p2011@mail.ru)*

Культурологическая модель содержания школьного учебника

Аннотация. В свете глобальных вызовов человечества возрождение духовных ценностей является одним из приоритетных направлений развития казахстанского общества на сегодняшний день. Одна из ключевых сфер реализации данного направления представлена образованием. Руководствуясь этой стратегией, автор видит ее осуществление в наполнении содержания школьного учебника культурологическим компонентом. В связи с этим в статье на основе культурологической концепции содержания образования И. Я. Лернера предлагается культурологическая модель содержания школьного учебника. Актуальность данной модели заключается в том, что представленная модель универсальна и отвечает современным вызовам и требованиям мировой педагогики. В начале статьи автором дается краткий обзор работ тех ученых и педагогов, которые исследовали содержание образования и содержание учебников. Также систематизируются современные принципы построения содержания образования. Представленная авторская модель содержания школьного учебника состоит из системы педагогических закономерностей, онтокультурологических принципов создания концепции учебника и функций, реализующих данную модель. Дается подробный анализ культурологической модели и доказываются ее достоверность и валидность в рамках культурологического, онтологического (аксиологического) подходов. Посредством культурологической модели дополняются компоненты содержания образования культурологической концепции.

Ключевые слова: культурологическая модель, содержание учебника, содержание образования, принципы построения содержания образования, культурологическая концепция, педагогические закономерности, онтокультурологические принципы, функции учебника.

DOI: [https:// doi org/ 10.32523/2616-6895-2019-128-3-90-99](https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-128-3-90-99)

Введение. Проблема разработки культурологической модели содержания школьного учебника практически не исследовалась в отечественной методической литературе. Некоторые аспекты данной проблемы рассматриваются в зарубежных учебниках и справочно-информационной литературе, однако они не учитывают современных цивилизационных условий развития Республики Казахстан, для которой новой является не только культурологическая модель содержания школьного учебника, но и сама идея культурологической концепции содержания образования.

Постановка задачи. Цели. В настоящей статье мы предлагаем культурологическую модель содержания школьного учебника, разработанную нами на основе педагогических закономерностей, дидактических принципов и функций учебника с целью создания модели учебника, направленной на усвоение учащимися культурной идентичности, позволяющей осмысленно формировать субъективное пространство отношения к эмоционально-ценностным сферам личности (идеалы, мотивы, ценности).

История. Культурологическая модель содержания школьного учебника нами разрабатывается в русле культурологического, онтологического (аксиологического) подходов. Одним из представителей данных направлений был известный немецкий педагог XIX в. Адольф Дистервег, который разработал три основных принципа развивающего обучения: самодеятельность, природосообразность и культуросообразность. Одним из основоположников культурологической концепции содержания образования является И. Я. Лернер. Проведя анализ компонентов культуры с педагогической точки зрения,

И. Я. Лернер утверждал, что «культура – это прежде всего, совокупность процессов материальной и духовной деятельности, выработанных человечеством, которая может быть усвоена личностью и стать ее достоянием» [1]. Это утверждение ученый истолковывал так, что под содержанием образования следует понимать:

- 1) Систему знаний о природе, обществе, мышлении, технике, способах деятельности;
- 2) Систему общих интеллектуальных и практических навыков и умений, являющихся основой множества конкретных деятельностей;
- 3) Опыт творческой деятельности, обеспечивающий способность к дальнейшему развитию культуры;
- 4) Опыт эмоционально-волевого отношения к миру, друг к другу, являющийся условием формирования у личности системы ценностей.

И. Я. Лернер достаточно подробно сформулировал структуру культуры (социального опыта), на основании которой дидакты могут определить содержание и структуру общего образования.

Теории содержания образования разрабатывали такие ученые, как С.В. Абрамова, Ю.Н. Березин, А.А. Вербицкий, З. Гэмсон, О.Б. Ермакова, Н.В. Ключева, С.С. Кунанбаева, М. Николз, В.Б. Новичков, Л.М. Перминова, А. Чикеринг. Теорией создания учебников занимались следующие ученые: Д.Д. Зуев, О.Н. Журавлева, Т.Ю. Мартемьянова, И. Н. Пономарева, Ц.Ц. Соктоева. Однако культурологическая модель содержания школьного учебника в рамках онтокультурологического подхода разрабатывается впервые.

Методы исследования. При написании данной работы мы использовали теоретические и эмпирические методы педагогического исследования. Нами были взяты за основу следующие теоретические методы: анализ и синтез, обобщение и классификация, аналогия и сопоставление, исторический метод (опыт преподавания и методическое наследие), сравнительно-сопоставительный метод. Из эмпирических методов педагогического исследования мы основывались на таких методах, как наблюдение за педагогическими явлениями и процессами, изучение и обобщение педагогического опыта, изучение продуктов деятельности учащихся, беседа, интервью.

Результаты / обсуждение. В «Требованиях к разработке современного учебника для общеобразовательных школ Республики Казахстан» дается четкое, емкое и актуальное определение учебника: «Учебник – носитель содержания образования и средство обучения, способствующее освоению учебного материала и развивающее базовые умения и навыки самостоятельной творческой деятельности учащихся. Учебник должен соответствовать дидактическим принципам отбора содержания, обеспечивать реализацию системы целей обучения, мотивированное освоение учебного материала. Он выполняет функции формирования научного мировоззрения, нравственных качеств личности обучающегося, учит его учиться, ориентироваться в мире духовных ценностей, решать проблемы, выполнять определенные социальные роли. Современный школьный учебник реализует связь обучения с жизнью и практикой, актуализирует знания в учебной деятельности и жизненных ситуациях» [2].

Культурологическую модель содержания современного школьного учебника мы разрабатываем на основе системы педагогических закономерностей, дидактических принципов содержания образования и образовательных функций учебника.

И. П. Подласый предлагает систему педагогических закономерностей содержания образования, которая наиболее точно и конкретно отражает современную действительность. Содержание образования зависит от:

- общественных потребностей и целей обучения;
- темпов социального и научно-технического прогресса;

- возрастных возможностей школьников;
- уровня развития теории и практики обучения;
- материально-технических и экономических возможностей учебных заведений [3].

Данные педагогические закономерности содержания образования определяют дидактические принципы разработки культурологической модели содержания школьного учебника.

В педагогической науке существует система основных принципов построения содержания учебника, выработанная из системы принципов формирования содержания образования. Наиболее полную и стройную такую систему представил Ю.Н. Березин. Он делит эти принципы по педагогической направленности на четыре группы: выражающие интересы человека, общества, дидактические и теоретические [4].

В ходе дальнейшего анализа научной литературы и имеющихся исследований по данной теме нами были выделены три группы принципов разработки содержания учебника: принципы моделирования, проектирования и конструирования.

Моделированием содержания образования занимались С.В. Абрамова, А.А. Вербицкий и О.Б. Ермакова, О.Н. Журавлева, А. Чикеринг и З. Гэмсон, С.С. Кунанбаева.

Ученые Н.В. Ключева, Ц.Ц. Соктоева, М. Николз проектировали содержание образования, предлагая для этого соответствующие принципы.

Исследования по конструированию содержания образования проводили следующие ученые: Л. М. Перминова, Т. Ю. Мартемьянова, В. Б. Новичков.

Все три группы принципов разработки учебника можно увидеть в «Требованиях к разработке современного учебника для общеобразовательных школ Республики Казахстан», которые выделены в три группы принципов: дидактические, методологические и психолого-педагогические [2].

Проведя исследование различных представлений зарубежных и отечественных ученых о принципах моделирования, проектирования и конструирования школьных учебников, мы пришли к выводу, что культурологическая модель содержания школьного учебника должна основываться на следующих принципах: аксиологичности, эмпатийности, контекстности, проблемности и диалогичности, диалектичности и полисемичности, личность-ориентированности, осмысленности и рефлексивности.

Раскроем содержательный смысл каждого принципа данной культурологической модели.

Принцип аксиологичности проявляется в следующем:

- наличие культурологических доминирующих идей в содержании: акценты на ценностных аспектах человеческого бытия (аксиологические акценты), введение в мир общечеловеческих, национальных, этнонациональных и личных ценностей, нравственных идеалов;

- передача устоявшихся типов культурного поведения, образцов культурного мышления, которые прошли длительную апробацию и объективно отвечают потребностям развития общества;

- вопросы и задания, дидактические материалы, способствующие ценностно-смысловому самоопределению ученика;

- употребление эмоционально окрашенных структурно-семиотических единиц языка, которые передают отношение к сообщаемому (модальные слова, метафоры, аналогии, знаки препинания и т. п.).

Принцип эмпатийности предполагает направленность содержания учебника на формирование условий для:

- выражения учеником эмоционально-ценностного отношения к миру и самому себе;
- развития способности ученика распознавать, описывать чувства и настроения

других людей и т. д.;

- эмпатийного понимания у ученика, т. е. сопереживания учеником;
- использования приемов обучения и воспитания, различных изобразительных средств, способов художественного познания, которые оказывают впечатления на личность и в то же время позволяют личности выразить себя.

Принцип контекстности выражается в:

- внедрении комплекса современных знаний о человеке, человеческой деятельности, ее целях, способах и результатах; выработке целостного представления о человеке и окружающем мире (межпредметные связи), рассмотрении проблем развития человечества и путей их решения;

- выявлении роли изучаемого предмета в жизнедеятельности общества, человека, в развитии его личностных качеств;

- постижении объектов, явлений, событий и т.д. в конкретно-исторических условиях (исторически точное изложение, рассмотрение с учетом развития идей, взглядов и т. д.);

- раскрытии социальной значимости, роли идей, событий, деятельности, их культурологического смысла, а также уникальности.

Принцип проблемности и диалогичности излагается в следующем:

- отрицание навязывания в качестве эталона конкретных представлений об истине, ценностях, создание морального выбора; формирование навыка установления фактов и мнений, аргументов и выводов, правдоподобных ложных суждений и достоверных утверждений и т.п.; побуждение к сопоставлению обыденного и научного познания; введение ситуаций парадокса, необычности;

- установление уважительного отношения к мнению других людей исходя из принципа равенства субъектов взаимодействия, способности учитывать мнение оппонентов, идти на плодотворные соглашения.

Принцип диалектичности и полисемичности прослеживается в:

- формировании умений анализировать, обосновывать каждое явление с авторской, собственной, с разных точек зрения;

- внедрении ситуаций вариативности (изложение гипотез, мнений и др.), применении разнообразных источников информации, знаковых систем, диалоговых технологий, способствующих созданию образовательного пространства учебника как открытой системы.

Принцип личность-ориентированности:

- личностная значимость материала, обращение к важным для ученика проблемам, открытие учеником знания;

- проработка способов, методов культурологической деятельности, перемещение культурологических знаний на уровень личностных идей и убеждений через организацию учебного сотрудничества, применение коммуникативных, проектных и других технологий для определения позиции ученика, углубления его опыта по раскрытию смысловых значений человеческой деятельности;

- формирование условий для возможности создания индивидуального направления освоения предмета, развития способности человека быть управляющим своей деятельности (ставить и корректировать цели, отбирать материал, способы познания и т. п.).

Принцип осмысленности и рефлексивности:

- направленность содержания на осмысление и понимание учеником, т. е. не на автоматическое усвоение информации, а на освоение мира культуры, мира человека;

- развитие умений продуктивного рефлексивного разбора и обсуждения: оценивать, критически осмысливать идеи, действия, прогнозировать их последствия и влияние, регулировать собственные взгляды, поступки с социальным опытом, нравственными

культурологическими установками.

Принципы культурологической модели содержания школьного учебника гармонично вписываются в критерии концепции содержания образования по И.Я. Лернеру, которые выражают содержание образование в свете культурологического подхода, одним из основоположников которого и является ученый.

Данное наполнение культурологической модели содержания учебника в качестве дополнения содержания образования в рамках культурологической концепции И. Я. Лернера можно конкретно представить в таблице.

Таблица 1

Дополнение компонентов содержания образования по И. Я. Лернеру посредством принципов культурологической модели содержания школьного учебника

Название принципа	Название компонента содержания образования			
	Знания	Навыки и умения	Творческая деятельность	Эмоционально-волевое отношение
Аксиологичность	Культурологические знания	Развитие способности употребления эмоционально окрашенных структурно-семиотических единиц языка, которые передают отношение к сообщаемому	Передача устоявшихся типов культурного поведения, образцов культурного мышления и дидактические материалы, способствующие ценностно-смысловому самоопределению ученика	Аксиологические акценты
Эмпатийность			Использование приемов обучения и воспитания, различных изобразительных средств, способов художественного познания, которые оказывают впечатления на личность и в то же время позволяют личности выразить себя	Выражение учеником эмоционально-ценностного отношения
Контекстность	Внедрение комплекса современных знаний			Раскрытие социальной значимости, роли идей, событий, деятельности, их культурологического смысла, а также уникальности
Проблемность и диалогичность		Формирование у учеников навыка установления фактов и мнений, аргументов и выводов	Введение ситуаций необычности	Наличие способностей учитывать мнение оппонентов, идти на плодотворные соглашения

Диалектичность и полнсемичность		Формирование умений анализировать, обосновывать каждое явление с авторской, собственной, с разных точек зрения	Внедрение ситуаций вариативности (изложение гипотез, мнений и др.), применение разнообразных источников информации, знаковых систем, диалоговых технологий	Формирование умений обосновывать каждое явление с собственной точки зрения
Личность-ориентированность	Система знаний через внедрение комплекса современных знаний на личностно значимом материале		Формирование условий для возможности создания индивидуального направления освоения предмета, развитие способности человека быть управляющим своей деятельности	Перемещение культуру логических знаний на уровень личностных идей и убеждений
Осмысленность и рефлексивность			Развитие умений продуктивного рефлексивного разбора и обсуждения	Направленность содержания на освоение мира культуры

В соответствии с представлениями онтокультурологического подхода по таблице ясно видно, что ведущий принцип культурологической модели содержания учебника, аксиологический, отражается во всех четырех компонентах содержания образования культурологической концепции, которая признана во всем мире и является одной из эталонных концепций теорий образования. Также четвертый компонент содержания образования по И. Я. Лернеру – опыт эмоционально-волевого отношения, который в данной модели является доминантным, раскрывается всеми принципами настоящей модели.

Получается, что принципы культурологической модели полностью взаимосвязаны с культурологической концепцией содержания образования, и поэтому достоверны и валидны.

Данный анализ дает основание полагать, что принципы культурологической модели содержания школьного учебника имеют под собой научное обоснование и выработаны в соответствии с актуальными, прогрессивными и научно признанными нормами культурологической концепции содержания образования В.В. Краевского, И.Я. Лернера и М.Н. Скаткина.

Функции школьного учебника определяют всю функциональную базу самого учебника и являются органичным и неотъемлемым компонентом модели создания учебника. Одним из основоположников теории создания школьных учебников XX в. является Д.Д. Зуев, который внес большой вклад в исследования по проблемам школьного учебника. Он предложил систему основополагающих функций школьного учебника, которые заключаются в следующем: информационная, систематизирующая, трансформационная, функция закрепления и самоконтроля, интегрирующая, координирующая, воспитательно-развивающая, обучающая [5].

В начале XXI в. ученые предлагают функции школьного учебника новой формации в связи с обновлением школьного образования и глобальными мировыми изменениями во

всех сферах человеческой деятельности.

О.Н. Журавлева предлагает комплекс инновационных функций учебника таких, как функцию онтологическую, аксиологическую (смыслообразующую), идентификационную, личностно-созидательную (человекотворческую) [6].

И.Н. Пономарева выделяет следующие функции школьного учебника: экологизированное, культурологическое, эмоционально-ценностное, мотивированное и природосообразное раскрытие учебных материалов; обретение духовно-нравственного опыта и социальной компетентности; развитие мировоззрения и мышления, ответственного отношения к живому миру, самостоятельности в познании, рефлексии на свои знания и поступки, волевых качеств, мотивации к поиску дополнительной информации из разных источников образовательной среды [7].

Мы, исходя из принципов культурологической модели содержания школьного учебника, определяем следующие функции содержания, проектируемого через учебник: аксиологическую (принципы аксиологичности и эмпатийности), трансляционную (принцип контекстности), онтологическую (принципы проблемности и диалогичности, диалектичности и полисемичности) и личностно-творческую (принципы личность-ориентированности, осмысленности и рефлексивности).

Аксиологическая функция способствует формированию у ученика ценностных ориентаций, помогает ему различать добро и зло, хорошее и плохое, прекрасное и безобразное и т. д. Критерием таких различий и оценок являются прежде всего духовно-нравственные, этические, эстетические ценности. Содержание учебника призвано вводить ученика в мир общечеловеческих, национальных, этнонациональных и личных ценностей, нравственных идеалов, способствовать пониманию, поиску личностного смысла, настраивать на позитивно-критическое мышление, расширение ценностного опыта и согласование жизненных ориентиров, т. е. создавать условия для выработки культурологического мировоззрения на основе осмысленных, принятых учеником культурных идеалов, эмоционально-ценностных ориентаций личности.

Трансляционная функция заключается в том, что содержание учебника должно поддерживать непрерывность, преемственность культурной системы, формируя необходимый запас культурных знаний, социального опыта, передавая из прошлого в настоящее и из настоящего в будущее устоявшиеся типы культурного поведения, которые прошли длительную апробацию, приобрели ценностную окраску и объективно отвечают потребностям общества.

Онтологическая функция подразумевает, что учебные материалы должны способствовать формированию у учащихся целостной картины окружающего мира, рассматривать законы, принципы устройства мирового, человеческого бытия (в том числе морали), выдвигать вопросы о природе, месте и сущности человека как особой структуры бытия [8].

Личностно-творческая функция обеспечивает понимание учеником собственной индивидуальности, закладывает основы для осуществления продуктивной рефлексивной деятельности и личностного выбора, согласования собственного поведения с культурологическими нормами. Содержание учебника призвано не формировать ученика, а, давая бесценный опыт культурологического взаимодействия, помогать ему стать самим собой.

Учебник, выполняя данные функции, реализует систему принципов культурологической модели, внедрение которой в практику обучения актуализирует личностно-развивающий потенциал его содержания.

Проработав современные теории создания (моделирования, проектирования и конструирования) учебников, основываясь на требованиях к разработке учебников

и принимая во внимание современные вызовы общества, нами была выработана культурологическая модель содержания школьного учебника как ядро концепции, обеспечивающее реализацию онтокультурологического подхода. Ценностное основание (человечность), согласованность цели (способствовать целостному развитию ученика, становлению личности ученика) и результата (приобретения в личности ученика) обеспечивают единство элементов модели. Модель построения культурологического содержания учебника выражается в реализации:

- ряда актуальных педагогических закономерностей: общественные потребности и цели обучения; темпы социального и научно-технического прогресса; возрастные возможности школьников; уровни развития теории и практики обучения; материально-технические и экономические возможности учебных заведений;

- совокупности содержательно-инструментальных принципов внесения культурологичности в учебное содержание: аксиологичности, эмпатийности, контекстности, проблемности и диалогичности, диалектичности и полисемичности, личность-ориентированности, осмысленности и рефлексивности;

- комплекса инновационных функций учебника, актуализирующих личностно-развивающий потенциал его содержания: аксиологической, трансляционной, онтологической, личностно-творческой.

Культурологическая модель содержания школьного учебника в самом содержании современного школьного учебника должна отражаться во всей структуре учебника: как во внешних, видимых (задания, иллюстрации, аппарат ориентировки и др.), так и во внутренних (стиль изложения, контекст, обращенность к личностно значимым проблемам и др.), обеспечивая реализацию принципов и функций культурологической модели учебного содержания.

Выводы по данной работе:

- была выработана культурологическая модель содержания школьного учебника, основанная на ряде актуальных педагогических закономерностей, комплексе содержательно-инструментальных принципов и инновационных функциях учебника в соответствии с концепцией онтокультурологического подхода;

- были выявлены три группы современных принципов разработки содержания образования: моделирования, проектирования и конструирования;

- были дополнены компоненты содержания образования по культурологической концепции И. Я. Лернера наполнением содержания культурологической модели учебника.

Таким образом, представленная культурологическая модель содержания школьного учебника является универсальной. Ее компоненты служат материалом не только для проектирования содержания (например, авторами программ, учебников, учебно-методических пособий, разработчиками уроков и др.), но и для экспертного анализа воспитательного, развивающего потенциала учебных материалов, влияния на развитие культурологической составляющей личности. Учебник - важнейший посредник, системообразующий элемент в связке «содержание образования - учебный процесс», содержание учебника во многом определяет цели, способы их достижения и результативность предстоящего образовательного процесса.

Разработка новых моделей содержания образования с учетом новых культурных реалий жизни и цивилизационных изменений в Республике Казахстан позволяет сформулировать у учащихся общечеловеческие, национальные, этнонациональные и личные ценности, научные знания, знания мирового и национального культурного наследия. В центре такой модели находится человек со всем набором его целей и возможностей, интересов и чувств. Культурологическая модель содержания школьного учебника предполагает, что сам человек становится носителем и единицей культуры.

Культурологическая модель содержания школьного учебника базируется на диалогичности, проблемности, критическом осмыслении действительности, вариативности представленных образовательных идей, толерантности по отношению к инакомыслию. Культурологическая модель продвигает идею индивидуальности в педагогике, ведь для того, чтобы стать творцом культуры, человек должен обрести личностные смыслы бытия, ценности и идеалы.

Литература

1. Лернер И. Я. Философия дидактики и дидактика как философия. – М.: Изд-во РОУ, 1995. – 44 с.
2. Требования к разработке современного учебника для общеобразовательных школ Республики Казахстан [Электрон. ресурс]. – Астана: Республиканский научно-практический центр «Учебник», 2017. – URL: <http://okulyk-edu.kz/front/img/project.pdf> (дата обращения: 15.05.2017).
3. Подласый И. П. Педагогика: 100 вопросов – 100 ответов: учеб. пособие для вузов/ И. П. Подласый. – М.: ВЛАДОС-пресс, 2004. – 365 с.
4. Березин Ю.Н. Формирование содержания общего и гуманитарного образования в школе. В 2-х ч. Ч. I. – Самара, 1996. – 95 с.
5. Зуев Д. Д. Школьный учебник. – М.: Педагогика, 1983. – 240 с.
6. Журавлева О. Н. Дидактическая концепция гуманитаризации содержания современного школьного учебника: Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. д-ра пед. наук [Электрон. ресурс]. – Санкт-Петербург, 2013. – Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat. - URL: <http://www.dissercat.com/content/didakticheskaya-kontseptsiya-gumanitarizatsii-soderzhaniya-sovremennogo-shkolnogo-uchebnika#ixzz4gJhS5ha> (дата обращения: 15.05.2017).
7. Пономарева И. Н. Новые функции школьного учебника по биологии [Электрон. ресурс]. – Санкт-Петербург, Октябрь 2015. – URL: <https://infourok.ru/novye-funkcii-shkolnogo-uchebnika-po-biologii-1342821.html> (дата обращения: 15.05.2017).
8. Канке В. А. Философия учебника (100 рекомендаций для авторов учебников и учебных пособий)/ В. А. Канке. — М.: Университетская книга, 2007. — 118 с.

М. Ә. Уайханова

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар, Қазақстан

Мектеп оқулығы мазмұнының мәдениеттанулық үлгісі

Аннотация. Адамзаттың жаһандық сын-тегеуріндерінің тұрғысынан рухани құндылықтарының жаңаруы бүгінгі таңда қазақстандық қоғам дамуының басым бағыттың бірі. Осы бағыттың жүзеге асыру кілт саласы білім саласымен көрсетілген. Осы стратегияны басшылыққа алып оның іске асыруды автор мектеп оқулығы мазмұнын мәдениеттанулық компонентпен толтыру деп табады. Осыған байланысты мақалада И. Я. Лернердің білім мазмұны мәдениеттанулық тұжырымдамасын негізінде мектеп оқулығының мазмұнын мәдениеттанулық үлгісі ұсынылады. Үлгінің өзектілігі көрсетілген үлгі әмбебап және әлемдік педагогиканың қазіргі заман сын-тегеуріндеріне және талаптарына сай болып табуынан тұрады. Мақаланың басында білім және оқулықтар мазмұнын зерттеген ғалымдар мен педагогтар жұмыстарын қысқа шолуы автормен берілген. Сонымен қатар білім мазмұның құру заманауи қағидалары жүйеленеді. Көрсетілген авторлық үлгі педагогикалық заңдылықтарын жүйесінен, оқулығының тұжырымдама құрудың онтомәдениеттанулық қағидалардан мен бұл үлгісін жүзеге асырылған қызметтерден тұрады. Мәдениеттанулық үлгісінің егжей-тегжейлі талдау беріледі және мәдениеттанулық, онтологиялық (аксиологиялық) тәсілдерді шеңберінде оның сенімділігі мен шындығын дәлелділеді. Мәдениеттанулық үлгі көмегімен мәдениеттанулық тұжырымдамасын білім мазмұның компоненттер толықтырылады.

Түйін сөздер: мәдениеттанулық үлгі, оқулық мазмұны, білім мазмұны, білім мазмұның құру қағидалары, мәдениеттанулық тұжырымдамасы, педагогикалық заңдылықтары, онтомәдениеттанулық қағидалары, оқулық қызметтері.

M. A. Uaikhanova

S. Toraighyrov Pavlodar State University, Pavlodar, Kazakhstan

The culturological model of the school text-book content

Abstract: In the light of the mankind global challenges, the revival of the spiritual values is one of the priority directions of Kazakhstan society development for today. One of the key spheres of this direction realization is represented by education. Being guided by this strategy, the author sees its implementation in the filling of a school text-book content with a culturological component. In connection with this in the article a culturological model of the school text-book content is proposed, based on I. Ya. Lerner's culturological conception of the education content. The urgency of the model lies in the fact that the presented model is universal and meets modern challenges and requirements of world pedagogy. In the beginning of the article also the short review of the works of those scientists and educators who researched the education content and text-books content, is given by the author. Also the modern principles of the education content design are systematized. The presented author's model consists of a system of pedagogical regularities, ontoculturological principles for creation a text-book conception and functions implementing this model. A detailed analysis of the culturological model is given and its reliability and validity are proved within the framework of culturological, ontological (axiological) approaches. Through the culturological model, the components of the education content of the culturological conception are complemented.

Keywords: culturological model, text-book content, education content, the principles of education content design, culturological conception, pedagogical regularities, ontoculturological principles, text-book functions.

References

1. Lerner I. Ya. *Filosofiya didaktiki i didaktika kak filosofiya* [Philosophy of didactics and didactics as philosophy] (ROU, Moscow, 1995).
2. *Trebovaniya k razrabotke sovremennogo uchebnika dlya obscheobrazovatel'nykh shkol Respubliki Kazakhstan* [The requirements to the design of a modern text-book for general schools of the Republic of Kazakhstan] (Respublikanskii nauchno-prakticheskii tsentr "Uchebnik" [The Republican scientific and practical centre "Text-book"], Astana, 2017). Available at: <http://okulyk-edu.kz/front/img/project.pdf> (accessed: 15.05.2017).
3. Podlasii I. P. *Pedagogika: 100 voprosov – 100 otvetov: ucheb. posobiye dlya vuzov/ I. P. Podlasii* [Pedagogics: 100 questions – 100 answers: educational manual for higher educational institutions/ I. P. Podlasii] (VLADOS-press, Moscow, 2004).
4. Berezin Yu. N. *Formirovaniye soderzhaniya obshego i gumanitarnogo obrazovaniya v shkole* [The content formation of general and humanitarian education at school], 2, (Samara, 1996).
5. Zuyev D. D. *Shkolnii uchebnik* [School text-book] (Pedagogika [Pedagogics], (Moscow, 1983).
6. Zhuravlyova O. N. *Didakticheskaya kontseptsiya gumanitarizatsii soderzhaniya sovremennogo shkolnogo uchebnika*. Doctor diss. [The didactic conception of humanitarization of the modern school text-book content. Doctor thesis]. Saint Petersburg, 2013. *Nauchnaya biblioteka dissertatsii i avtoreferatov disserCat* [The scientific library of theses disserCat]. Available at: <http://www.dissercat.com/content/didakticheskaya-kontseptsiya-gumanitarizatsii-soderzhaniya-sovremennogo-shkolnogo-uchebnika#ixzz4gJhS5ha> (accessed: 15.05.2017).
7. Ponomaryova I. N. *Noviye funktsii shkolnogo uchebnika po biologii* [New functions of a school text-book on biology]. Saint Petersburg, October 2015. Available at: <https://infourok.ru/novye-funkcii-shkolnogo-uchebnika-po-biologii-1342821.html> (accessed: 15.05.2017).
8. Kanke V. A. *Filosofiya uchebnika (100 rekomendatsii dlya avtorov uchebnikov i uchebnykh posobii)/ V. A. Kanke* [Philosophy of a text-book (100 recommendations for the authors of text-books and educational manuals)/ V. A. Kanke] (Universitetskaya kniga [University book], Moscow, 2007).

Сведения об авторе:

Уайханова М. А. – докторант по специальности «Педагогика и психология», Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, ул. Ломова, 64, Павлодар, Казахстан.

Uaikhanova M. A. – PhD student with a major in Pedagogy and Psychology, S. Toraighyrov Pavlodar State University, Lomov str., 64, Pavlodar, Kazakhstan.

XFTAP 14.35.07

С.С. Чункенова

*І.Жансүгіров ат. Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған, Қазақстан
(E-mail: Symbat_27.07@mail.ru)*

Жаңа білім беру жүйесіне үйлесімді мұғалім тұлғасы

Андатпа. Бұл мақалада бәсекеге қабілетті, рухани дүниесі бай шығармашыл мұғалім тұлғасының кәсіби іс-әрекеті мен жаңа тұрпатты мұғалім тұлғасының болмысы, оның мақсаттары мен міндеттері, оқу үрдісінде инновациялық әдістер мен технологияларды қолданудың тиімділігі туралы баяндалады. Жаңа заман мұғалімі- рефлексияға қабілетті, өзін-өзі жүзеге асыруға талпынған әдіс-тәсілге бай, зерттеушілік қабілеті жоғары, дидактикалық-әдістемелік, ақпараттық және басқа да құзиреттіліктің жоғары деңгейімен сипатталған рухани адамгершілікті, азаматтық жауапты, белсенді, сауатты, шығармашыл тұлға болуы тиіс екендігі қарастырылды. Мұғалім тұлғасы жан-жақты сипатталып, жаңа тұрпатты мұғалімнің шешетін міндеттері мен оқытуының мақсаты берілді.

Мақалада отандық және шетелдік ғалымдар, педагогтар, психологтар еңбектерінде көрініс тапқан мұғалім тұлғасының кәсіби іс-әрекеті туралы пікірлері айтылады.

Түйін сөздер: кәсіби іс-әрекет, мұғалім тұлғасы, жаңа білім беру жүйесі, нәтижеге бағытталған іс-әрекет, шығармашыл тұлға, тәрбие.

DOI: [https:// doi org/ 10.32523/2616-6895-2019-128-3-100-104](https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-128-3-100-104)

Кіріспе. Мұғалім – мектеп ұжымының басты тұлғасы. Қай мектептің болсын, нәтижелі, жемісті жұмыс істеуі, түптен келгенде, сол оқу орнында еңбек ететін әр мұғалімнің өз міндетіне, қарым-қатынасына, көзқарасына тікелей байланысты. Мұғалім әрқашанда болашақ үшін қызмет етеді. Әр сыныпта ұстаз алдында отырған шәкірттерде сол болашаққа барар жол үстіндегі талапкерлер. Олардың әрқайсының мектеп қабырғасынан аттанып үлкен өмірге араласуы мен қоғамдық ортадан алатын орны, оған көзқарасы-өздерін оқытқан ұстаздарының берген білімінің, үлгі-өнегісінің, тәрбие тағылымының заңды жалғасы болатындығы айқын.

Зерттелуі. Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев Қазақстан Республикасының білім және ғылым қызметкерлерінің III съезінде сөйлеген сөзінде: «Жаңа формацияға жаңа педагог қажет» -деп атап көрсетті.

Бүгінгі ұстаз шәкіртіне ғылым негіздерінен мәлімет беріп қана қоймай, оны дүниежүзілік білім, ақпарат, экономика кеңістігіне шығуға, яғни қатаң бәсеке жағдайында өмір сүруге тәрбиелеу - нағыз ұстаздың ұстанымынан туындайтындығы шындық.

Жаңа талпыныс, жаңа ашылған жолдардың бірі – білім берудің жаңа жүйесінің жасалуы. Бұл педагогикадағы, тұтас педагогикалық үрдістегі өзгертулермен тығыз байланысты. Білім беру саласының барлық жағына жаңаша көзқарас, жаңаша қарым-қатынас (білім мазмұнын жетілдіру, жаңа базистік оқу жоспарына көшу, жаңа буын оқулықтары мен оқу-әдістемелік кешендерге көшу т.б.) жаңаша ойлау қалыптасуда.

Жастарға білім мен тәрбие берудің негізі болып саналатын жалпы білім беретін мектептердің педагогикалық үрдісін жақсарту бірінші кезектегі мәселе болса, бастауыш мектеп-мұның түп қазығы, бастауыш білімнің мемлекеттік стандарты және оны мектеп тәжірибесіне енгізуде шешуші орынды мұғалім қызметі алатыны анық.

Сонымен қатар, елбасы Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқына арналған Жолдауында дамудың жеті басым бағытын айқындады, оларды жүзеге асыру әлемдегі бәсекелестікке қабілетті елдердің қатарына біздің еліміздің де қосылуына жол ашатын міндеттерді шешуге

мүмкіндік береді. Осындай ең өзекті басымдылықтардың бірі қазіргі білім беру мен озық ғылымды дамыту болып табылады. Білім беру жүйесі–бұл ұлттық мәдениеттің, ұлттық сана-сезімнің даму көрсеткіші болып отыр. Ол экономика, саясат, мәдениет саласындағы өзгерістерді бейнелеп қана қоймайды, сонымен бірге осы түбегейлі өзгерістерге белсенді ықпал етеді. Оқу-білім беру – жеке адамның әлеуметтік-экономикалық процесстерге еркін қосылуын қамтамасыз ететін басты жағдайлардың бірі. Бүгінгі таңда заман ағымына сай жас ұрпақтарды тәрбиелеуде ұстаздардың алдындағы жауапкершілік салмақтана түскендей [1].

Мақсаты. Қазіргі мектепке шығармашылық ізденіс қабілеті дамыған, жаңа педагогикалық технологияларды жете меңгерген мамандық шеберлігі қалыптасқан мұғалім қажет. Ол бір мезгілде әрі педагог, әрі психолог және оқу үрдісін ұйымдастырушы технолог бола білуі тиіс. Сонымен қатар, оқушының шектеусіз қабілетін дамыта алатындай білім берудің әлемдік кеңістігін құруға қабілеті бола білуі шарт. Бұдан мұғалімнің мамандық шеберлігі анықталады. Елімізде білім берудің жаңа жүйесі жасалып, оның мазмұнының түбегейлі өзгеруі, дүниежүзілік білім кеңістігіне енуі бүкіл оқу-әдістемелік жүйеге, оқытушылар алдына жаңа талаптар мен міндеттер қойып отыр. Әрбір сабақта оқытудың тиімді әдіс-тәсілдерін пайдаланып, қазіргі заманауи инновациялық технологияларды меңгеру білім сапасына елеулі әсер етуде. Яғни, қазіргі білім беру жүйесінің мақсаты – бәсекеге қабілетті маман дайындау. Мектеп-үйрететін орта, оның жүрегі – мұғалім. Ізденімпаз мұғалімнің шығармашылығындағы ерекше тұс – оның сабақты түрлендіріп, тұлғаның жүрегіне жол таба білуі. Ұстаз атана білу, оны қадір тұту, қастерлеу, арындай таза ұстау – әр мұғалімнің борышы. Ол өз кәсібін, өз пәнін, барлық шәкіртін, мектебін шексіз сүйетін адам. Өзгермелі қоғамдағы жаңа формация мұғалімі – педагогикалық құралдардың барлығын меңгерген, тұрақты өзін-өзі жетілдіруге талпынған, рухани дамыған, толысқан шығармашыл тұлға құзыреті. Жаңа формация мұғалімі табысы, біліктері арқылы қалыптасады, дамиды.

Негізгі бөлім. Бүгінгі таңда мұғалім тұлғасы деген мәселе өте өзекті болып отыр. Ол туралы ойшылдарымыз да, ғалымдарымыз да, қоғам қайраткерлері де ерекше мән беріп, түрлі тұжырымдар мен пайымдаулар жасаған. Солардың бірі – ұлтымыздың ұлы тұлғасы, алаштың біртуар қоғам қайраткері Жүсіпбек Аймауытов. Жүсіпбек Аймауытовтың ұстаз тұлғасын қалыптастыруға негіз болатын ой-тұжырымдарына назар аударсақ: «... Мұғалімдікке арналған адам жақсы оқытушы болу үшін өзіне тиісті нәрселерді мына ретпен үйренсе керек. Әуелі оқытудың мағлұмат жағымен, яғни дидактикамен, математикамен жақсы таныс болады. Сонан соң әрбір сабақ берушілердің оқыту ыңғайларын, әдістерін бақылап, қарап жүреді. Одан кейін жақсы ысылған оқытушыларының жетегімен, солардың алдында өзі сабақ беріп, күшін шамалайды. Бұны үлгі сабағы дейді, содан соң өз бетімен бала оқытуға кіріседі. Бірақ, оқыту–баланы ғана оқыту емес, баламен бірге өзі де оқу екенін есте естен шығармау керек.» [2].

Бүгінгі таңда білім беру жоғары технологиялық деңгейге көтерілуде. Осыған орай соңғы онжылдықта алуан түрлі педагогикалық жүйелер ұсынылып, нәтижесінде түрлі инновациялық типтегі мектептер пайда болуда. Педагогика мен психология ғылымында «педагогикалық технология», «білім беру технологиясы», «оқыту технологиясы», «тәрбие технологиясы», «тұлғаны дамыту технологиясы» т.б. ұғымдар кеңінен қолданылуда.

Білім беруді ақпараттандыру үрдісі мұғалімнің дайындық деңгейі мен мамандық сапасына үлкен талап қояды. Ол мұғалімнің өзін-өзі дамуына, өзіндік білім алуына және шығармашылық түрде өзіндік қызметтерін іске асыруға мүмкіндік береді. Сондықтан мұғалімдердің жаңа ақпараттық технологияны өз қызметтеріне еркін пайдалана білуі үшін және оқыту құралы ретінде пайдалану бағыттары бойынша білімдерін көтеру және қайта

даярлауда ақпараттық (технологияны) әлемде оқу-тәрбие үрдісін ұйымдастырудың негізгі құралдарын, жаңа әдістер мен формаларды кез келген уақытта таба білуіне мүмкіндік туғызды. Мұндай жағдайда педагог мамандар өзін-өзі дамытуға және өздігінен білім алуға мүмкіндік алады. Біздің бүгінгі мектеп партасында отырған шәкірттеріміз—баға жетпес ұлттық байлығымыз, еліміздің ертеңі. Ертеңін ойлаған әрбір азамат, дәлірек айтсам әрбір ұстаз, өз біліктілігін шыңдай түсуге міндетті.

«Мұғалім әдісті көп білуге тырысу керек. Оларды сүйеніш, қолғабыс есебінде қолдану керек» -деп А.Байтұрсынов атамыз айтқандай қазіргі мұғалімдер рухани байлықты бойына жинаған, заман ағысына сай біліммен қаруланған ой-өрісі жоғары, зерделі, жан-жақты дамыған маман болғаны жөн [3].

Бүгінгі студент – ертеңгі маман. Оқыту үрдісін басқарудың педагогикалық-психологиялық мәселелерін анықтауда педагог пен оқушылардың арасындағы қарым-қатынастарды ұйымдастыру мұғалімнің теориялық білімінің болуын қажет етеді. Осыған орай, бастауыш оқыту педагогикасы мен әдістемесі бөлімдерінде жаңа мазмұн, оны оқыту әдістемесін студенттерге игертудің түрлі жолдары іздестірілуде.

Ғылыми-педагогикалық әдебиеттерді зерттеу мұғалімнің инновациялық іс-әрекетіне байланысты мәселелер жан-жақты қарастырылғанын көруге мүмкіндік тудырып отыр. Жүйелі бағыттылық зерттеулерде инновациялық іс-әрекет креативті парадигманың жеке бас, регулятивтік-коммуникативтік және қорытынды жүйе бөлшегін талдауда анық айқын қарастырылады. Осылайша, бастауыш мектеп мұғалімі қазіргі қоғам талаптарын ескеріп, өзінің алдына педагогикалық міндеттерді қоя және шеше білетін, оқыту мен тәрбиенің озық технологияларын меңгерген, білім беру процесін басқара алатын, тәжірибеде педагогикалық ситуацияларды оқушы тұлғасының дамуына бағыштап жобалай және жүзеге асыра алатын бәсекеге қабілетті, шығармашыл жаңа тұрпатты мұғалім болуы қажет. Ал жаңа тұрпатты мұғалім-заманауи педагогикалық құралдардың бүкіл әлеуетін меңгерген, инновациялық технологиямен қаруланған, өзін-өзі жетілдіруге үнемі ұмытылып отыратын, рухани дамыған, шығармашыл, креативті, интеллектуалды тұлға, білікті маман.

Жаңа тұрпатты мұғалімнің шешетін міндеттері төмендегідей:

- Жаңаша ойлауға, таным және өзіндік ұйымдастыру әдістеріне оқыту;
- оқушыны есікке дейін алып келіп, қолына кілітті беріп, сол құралды қалай падалану керек екендігін үйрету. Білім дүниесіне оқушының өзінен басқа ешкімнің де кіре алмайтындығын еске сақтау;
- оқушыны өзін-өзі ұйымдастыруға үйрету, өз бетінше өмір сүрудің нақты жолдарын көрсету: өзін-өзі тану, өзін-өзі зерттеу, өзін-өзі тәрбиелеу, өзін-өзі реттеу, өзін-өзі белсендіру, өз бетінше білім алу, өзін-өзі дамыту, өзін-өзі жетілдіру;
- Оқушының барлық ішкі әлеуетін ашуға және оған шығармашылықтың шыңына шығуға көмектесу.

Мұғалім оқытуының мақсаты мынадай:

- білім беру аймағының пәндік және негізгі мақсаттарын ескере отырып, оқу үрдісінің нақты мақсаттарын жобалау;
- оқу үрдісінің оқу материалдарын игеруді ұйымдастыруда міндеттер кешенін шешуге бағдарланған білім беру стандартының талаптарына сәйкес құрастыру;
- оқу материалдарын даярлау және іс жүзінде іске асыруға ақпараттық ортаның әлеуетін пайдалану;
- оқушының оқу материалын игеруінің тұлғалық-әрекеттік бағыттылығын реттеу;
- оқушының дамуын ұйымдастыру үшін толыққанды жағдай жасау;
- күзиреттілік түрінде жеке қол жеткізген нәтижелеріне жағымды эмоция туғызу, қолдау көрсету және психологиялық жағымды орта құру [4].

Жаңа тұрпатты мұғалім оқу-тәрбие үрдісіне инновациялық технологияны енгізе

алатын, қажетті өзгертулерді, түзетулерді жасай алатын, өз білімін толықтырып отыратын ұдайы ізденіс үстіндегі инновациялық-технологиялық іс-әрекетті меңгерген маман болуы тиіс, ал ол инновациялық ғылым мен білім арқылы болашақ мұғалімнің интеллектуалдық-технологиялық әлеуетін қалыптастыруды көздейді. Осыған орай В.А.Сластенин мен Л.С.Подымова инновациялық іс-әрекетті шығармашылық пен кәсіпшіліктің сәйкестілік тұрғысынан қарастырады. Авторлардың айтуы бойынша, инновациялық іс-әрекет мәнін акмеологиялық тұрғыдан талдау мұғалімнің жеке бас дамуының заңдылықтарын түсінуге мүмкіншілік туғызады.

Бастауыш сынып мұғалімінің инновациялық іс-әрекеті құрылымын қарастырған кезде, «инновация» және «педагогикалық іс-әрекет» деген негізгі түсініктердің мәнінің мағынасын талдауды қолдану керек деген ғалымдардың (В.А.Сластенин, Л.С.Подымова) ой-пікіріне қосыламыз. Белгілі зерттеушілердің (А.А.Бодалев, Ф.Н.Гоноболін, В.А.Кан-Калик, С.В.Кондратьева, Н.В.Кузин және т.б.) еңбектерінде педагогикалық іс-әрекеттің құрылымы туралы түсінік жан-жақты қарастырылған. Олар мұндай қасиеттерге жатқызатындары: жалпы және кәсіби мәдениет, педагогикалық бағдарлылық, моральдық қасиеттер, дидактикалық қасиеттер, ерік қасиеттері, сөйлеу қабілеттері, ұйымдастырушылық, коммуникативтік, педагогикалық елестету.

Бұл ғалымдардың еңбектерінде іскерліктің екі үлкен тобы жіктелгені көрсетілген: операциялық және жеке бас. Бірінші топ білім беру үрдісіне жататын болса, екінші балалармен, ата-аналармен, мектеп оқушысымен нәтижелі қарым-қатынас құруға қажетті әлеуметтің және жеке бас іскерліктері жатады. И.Ф.Исаева, И.М.Шиянова, А.И.Мищенконың зерттеулерінде инновациялық іс-әрекеттің құрылымында іс-әрекеттің жеке бас және операциялық аспектілердің өзара байланысы қарастырылады [5].

Қорытынды. Қорыта келе, жеке тұлғаны қалыптастырудағы шешуші факторлардың бірі – тәрбие. Тәрбие – өсіп келе жатқан жас ұрпақты өмірге даярлаудың барлық жағын қамтитын, жеке тұлғаны ғасырлар бойы жиналған адамзат тарихындағы тәжірибені игертіп, біліммен жарақтандыруға бағытталған қоғамның талап-тілегіне тәуелді күрделі үдіріс. Тәрбиенің қоғамдық ортаның объективті, субъективті факторларына тәуелді болуы, жеке адам дамуы мен тәрбиенің байланыстылығы, тәрбиеленушілердің іс-әрекетін қоғамға пайдалы етіп ұйымдастыру. Бізге бұрыннан белгі болып келген тәрбиенің ұйымдастырушылары: отбасы – ата-ана, балабақша – тәрбиеші, мектеп – мұғалім. Жеке тұлға тәрбиесін қоғам талабына сай етіп ұйымдастыру бастауыш мектеп мұғалімдеріне де жаңаша талап қояды. Жеке тұлғаның қалыптасуына үлкен ықпал ететін тұлға мұғалім – тәрбие көзі. Жоғарыда аталып кеткен қасиеттерге ие тұлғаны қалыптастыру үшін мұғалімнің кәсіби қасиеттері, икемділіктері жаңаша қырынан сипат алуы керек деген ой туады. Ендеше, бүгінгі білім мен білік бәсекелес заманда ұландарымыздың биіктен көрінуіне күнделікті ісіміздегі жаңашылдығымыз арқылы, жан-жақты берген тәрбиеміз арқылы қол жеткіземіз. ХХІ ғасыр – білімділер ғасыры. Ендеше бізге ой өрісі жоғары дамыған, зерделі, жан-жақты дамыған, парасатты ұрпақ керек екенін бір сәтте естен шығармағанымыз жөн.

Әдебиеттер тізімі

1. ҚР Президентінің «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. URL: https://www.inform.kz/kz/kr-prezidentinin-kazakstan-2050-strategiyasy-kalyptaskan-memlekettin-zhana-sayasi-bagyty-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy_a2518877 (Қаралған күні: 5.03.19).
2. Аймауытов Ж. Психология. – Алматы: «Рауан», 1995. – 312 б.
3. Тарихи тұлғалар. Танымдық-көпшілік басылым. Мектеп жасындағы оқушылар мен көпшілікке арналған. Құраст: Тоғысбаев Б.- Алматы: «Алматы кітап» баспасы, 2009. – 78 б.
4. Шалавина Т.И. Твоя профессиональная карьера: учебник для общеобразовательных учреждений / Под ред. С.Н. Чистяковой, Т.И. Шалавиной. - М.: Просвещение. - 1998. – С.191
5. Аверин В. Психология личности. Учеб. пособие. – СПб.: Изд-во «Михайлова», 2001. – 57 с.

С.С. Чункенова

Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан

Личность учителя в новой системе образования

Аннотация. В данной статье показана конкурентоспособная, духовно богатая творческая личность учителя в профессиональной деятельности, а также цели, задачи, сущность личности учителя новой формации. Рассматриваются инновационные методы и технологии и их эффективное применение в учебном процессе. Учитель нового времени должен быть духовно нравственной, граждански ответственной, активной, грамотной, творческой личностью, способной к рефлексии, обладающей способностью к самореализации, высокими исследовательскими способностями, имеющей высокий уровень дидактико-методических, информационных и других компетенций. Подробно описаны цели и задачи обучения, решаемые учителем новой формации.

В статье также приводятся мнения о профессиональной деятельности личности учителя, отраженные в трудах отечественных и зарубежных ученых, педагогов, психологов.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, личность учителя, новая система образования, деятельность, ориентированная на результат, творческая личность, воспитание.

S.S. Chunkenova

Zhetysu state University named after Ilyas Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan

Teacher's personality in the new education system

Abstract. This article shows the competitive, spiritually rich creative personality of the teacher in professional activities and goals, objectives, essence of the personality of the teacher of the new formation. Innovative methods and technologies and their effective application in educational process are stated. The teacher of the new time should be spiritually moral, civic responsible, active, competent, creative person, capable of reflection, rich ability to self-realization, possessing high research abilities, characterized by a high level of didactic - methodical, information and other competencies. The goals and objectives of training, solved by the teacher of the new formation, are described in detail.

The article also provides opinions on the professional activity of the teacher's personality, reflected in the works of domestic and foreign scientists, teachers, psychologists.

Keywords: professional activity, teacher's personality, new education system, result-oriented activity, creative personality, education.

References

1. KR Prezidentinin «Kazakstan-2050» strategijasy kalyptaskan memlekettin zhana sajasi bagyty» atty Kazakstan halkyna Zholdauy [Message from the President of the Republic of Kazakhstan - Leader of the Nursultan Nazarbayev to the people of Kazakhstan "Kazakhstan-2050 Strategy: A New Political Course for a Successful State"] Available at: https://www.inform.kz/kz/kr-prezidentinin-kazakstan-2050-strategiyasy-kalyptaskan-memlekettin-zhana-sajasi-bagyty-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy_a2518877 (Accessed: 5.03.19).
2. Аумауытов Ж. Психология [Psychology]. («Rauan», Almaty, 1995, P. 312).
3. Togysbaev B. Tarihi tulgalar [Historical figures] Cognitive public edition. School-aged students and the public («Almatykitap baspasy», Almaty, 2009, P. 78).
4. Shalavina T. Tvoja professional'naja kar'era [Your professional career] Textbook for educational institutions. Under the editorship of S. N. Chistyakova, T. Shalavina («Prosveshhenie», Moscow, 1998, 191 p.).
5. Averin V. Pсихология lichnosti [Psychology of personality]. Tutorial (Publishing House «Mikhailov», Sankt-Petersburg, 2001, 57 p.).

Автор туралы мәлімет:

Чункенова С.С. - 2 курс PhD докторанты, І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, педагогика және психология факультеті, оқыту және тәрбиелеу әдістемесі кафедрасы, Жансүгіров көш., 187а, Талдыкорған қ., Қазақстан.

Chunkenova S.S.- 2nd year PhD student of the Zhetysu state university named after I.Zhansugurov, Department of Pedagogy and psychology, Faculty of methods and education, Zhansugurov str., 187a, Taldykorgan, Kazakhstan.

МРНТИ 15.21.41

Ұ.Ж.Туякова, Қ.Қ.Шалғынбаева

*Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: ulbosun70@mail.ru, kadisha1954@mail.ru)*

Эмоциялардың психологиялық теорияларының эмоционалдық интеллектіге негіз болу мәселелері

Аннотация. Мақалада педагогикалық-психологиялық әдебиеттерді талдау нәтижесінде ғалымдардың эмоциялардың психологиялық теориялар мәселесіне арналған түрлі көзқарастары ұсынылып, эмоционалдық интеллектінің мәнін ашу үшін осы уақытқа дейінгі ғылыми-теориялық зерттеулер мен тұжырымдарды негізге ала отырып, талдау жасалынды. Ғылымның әрбір кезеңіндегі психолог ғалымдардың эмоцияларға берген анықтамалары мен болжамдары хронология бойынша беріліп, ол ғылыми тұжырымдардың зерттеу объектісіне яғни, эмоционалдық интеллектіге қалай негіз болатыны салыстырмалы түрде берілді.

Сонымен қатар, мақалада тұлғаның эмоционалдық және когнитивті қабілеттері мен жеке қасиеттер кешені өзара байланысты құбылыстар екендігі де ғалымдардың тұжырымдары негізінде қарастырылған.

Түйін сөздер: эмоция, эмоциялардың психологиялық теориялары, эмоционалдық интеллект.

DOI: [https:// doi org/ 10.32523/2616-6895-2019-128-3-105-117](https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-128-3-105-117)

Тақырыпқа кіріспе. Әлемдік білім кеңістігінде білім беру парадигмасы белсенді және шығармашыл ойлайтын, өзіндік әрекет жасай алатын, ұдайы өз білімін жетілдіретін, біліктілікті қайта арттыруға дайын азамат тәрбиелеу мәселесін негізгі мақсаттар ретінде қойып, білім беру жүйесі алдына жаңа талаптар қойып отыр.

Аталған мәселелер бойынша, ғалымдардың зерттеулеріне сүйенсек, осылардың ең бастысы ретінде білім беру парадигмасының «өмірлік білім алудың» орнына «өмір бойы білім алу» тұжырымдамасына ауысуы білім, білік және дағдылар жүйесіне қойылатын талапты өзгертті. Сол себепті, бүгінгі таңда «білетін адам» емес «тіршілік әрекетіне дайын адамның» қажеттілігі басым болып тұр. Әлемдік білім беру кеңістігінде жинақталған тәжірибенің өте маңызды қырының бірі – білімнің құндылығын арттыру арқылы білім беру жүйесінің әр адам өміріндегі маңыздылығын, оның тағдырына тигізер ықпалын күшейту [1] дейді.

Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында «Еліміз жаңа тарихи кезеңге аяқ басты. Мен жыл басындағы халыққа Жолдауымда Қазақстанның үшінші жаңғыруы басталғанын жарияладым. Осылайша, біз қайта түлеудің айрықша маңызды екі процесі – саяси реформа мен экономикалық жаңғыруды қолға алдық. Біздің мақсатымыз айқын, бағытымыз белгілі, ол – әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына қосылу. Аталған екі жаңғыру процесінің де нақты мақсат-міндеттері, басымдықтары мен оған жеткізетін жолдары бар. Мен көздеген жұмыстарымыздың бәрі дер уақытында және барынша тиімді жүзеге асарына сенімдімін. Бірақ, ойлағанымыз орындалу үшін мұның өзі жеткіліксіз. Мақсатқа жету үшін біздің санамыз ісімізден озып жүруі, яғни одан бұрын жаңғырып отыруы тиіс. Бұл саяси және экономикалық жаңғыруларды толықтырып қана қоймай, олардың өзегіне айналады», [2] – деп атап көрсеткен. Елбасымыздың мақсатқа жетудегі әрбір адамның санасы, ақыл-ойы, парасатының ісінен озық болуының қажеттігін баса айтуы мәселенің өзектілігін айғақтай түседі.

Сондықтан да біздің қарастырып отырған тақырыбымызда да адамның әлеуметтік-

психологиялық бейімделу, кәсіби іс-әрекет нәтижелілігінің факторы ретінде қарастырылуымен ерекшеленеді. Ғалымдардың тұжырымдары бойынша, эмоционалдық интеллект – адамның ішкі жай-күйінде, айналадағыларға деген эмпатиялық (жанашырлық) қатынаста, идентификацияда, эмоционалды күйлермен мінез-құлықты бақылау және рефлексиялауда, эмоциялық ақпаратты айналадағы адамдармен қарым-қатынаста қолдануда көрінеді.

Мақсаты. Педагогика және психология ғылымында іргелі және қолданбалы зерттеулерде «эмоционалдық интеллекті» ұғымының ғылыми таным объектісі ретінде зерттелуінің теориялық аспектілерін зерделеп, эмоциялардың психологиялық теорияларын анықтау.

Міндеттері. Эмоциялардың психологиялық теорияларына талдау жасап, қортындылар мен тұжырымдарын эмоционалдық интеллектіні зерттеуге негіздеме жасау.

Тарихы. Білім беру парадигмасының өзгеруіне орай эмоционалдық интеллект – психология, педагогикалық-психология, әлеуметтік педагогика ғылымында өзекті зерттеу нысанын айналған мәселелердің бірі болып отыр.

Эмоционалдық интеллектінің мәнін ашу үшін осы уақытқа дейінгі ғылыми-теориялық зерттеулер мен тұжырымдарды негізге ала отырып, талдау жасасақ, «эмоционалдық интеллект» ұғымы салыстырмалы түрде жақында енгізілгенмен, қолданбалы психологияда жеткілікті түрде кең тарағанын аңғаруға болады. Эмоциялардың психологиялық теориялары шартты түрде бірнеше топқа бөлінеді. Атап айтсақ: психологияның классикалық мектебі аясындағы эмоциялар теориялары, фрустрациялық теориялар және қажеттілік-мотивациялық теориялар.

Төменде берілген 1-кестеде ғылымның әрбір кезеңіндегі психолог ғалымдардың эмоциялардың психологиялық теорияларына берілген анықтамалары мен болжамдары хронология бойынша беріліп, ол ғылыми тұжырымдардың зерттеу объектісіне яғни, эмоционалдық интеллектіге (көріну, басқару, қолдану, бағалау) қалай негіз болатыны салыстырмалы түрде (беруге талпындық) берілді.

1 кесте

Эмоциялардың психологиялық теорияларының эмоционалдық интеллектіге (көріну, басқару, қолдану, бағалау) негіз болуы

Ғалымдар	Эмоциялардың психологиялық теорияларының мәні	Эмоциялардың психологиялық теорияларының эмоционалдық интеллектіге (көріну, басқару, қолдану, бағалау) негіз болуы
В. Вундт	В. Вундттың үш өлшемді эмоциялар теориясы структурализм аясында эмоцияларды «сезім» ретінде түсінуді ұсынады.	Үш позициядан бағаланатын (белсенділік, күш және жағымдылық) тұтас сезімдерді талдауға көмектесетін когнитивтік қабілеттер және/немесе жеке қасиеттер кешені)
У. Джемс П. Фресс Ж. Пиаже	Функционализм шеңберіндегі эмоциялар теориялары эмоцияларды сыртқы ортамен субъектінің бейімделу өзара қарым-қатынасының ізі немесе көрінісі ретінде көрсетеді	Жағдайдың эмоциогендігі туралы пайымдауларды құруға, реакцияның стимулға бейімделу дәрежесін бағалауға және пайда болған эмоциялық реакциялар, мотивация мөлшері мен субъектінің нақты қабілеттері арасындағы байланысты іздеуге жәрдемдесетін когнитивтік қабілеттер және/немесе жеке қасиеттер кешені.

Ф. Крюгер	Эмоциялар жеке тұлғаның тұтастығының бастапқы және жалғыз тасымалдаушысы ретінде	Жеке тұлғаның тұтастығы шараларын талдауға, көрсетілген эмоциялық реакциялар мен тұлғаның дүниетаным құрылымы арасындағы байланысты іздеуге, сол сияқты субъектінің сипаты туралы жалпы пікірлерді құруға ықпал ететін когнитивтік қабілеттер және/немесе жеке қасиеттер кешені.
Дж. Уотсон	Эмоциялар теориясы Дж. Уотсон бихевиоризм аясында эмоционалдық құбылыстарды негізгі, стереотипті және күрделі жағдайларға бөледі. Автордың теориялық көзқарастарының ерекшелігіне байланысты ұсынылған стимулға тұқым қуалайтын «шаблонды» реакциялар ретінде анықталатын стереотиптік эмоцияларды сипаттауға көп көңіл бөлінеді,	Күрделі әлеуметтік эмоцияларды талдауға және базальқ сезімдерді тануға, субъектінің қоғамға кірігу дәрежесі туралы пайымдауларды құруға жәрдемдесетін когнитивтік қабілеттер және/немесе жеке қасиеттер кешені.
З. Фрейд	З. Фрейдтің эмоциялар теориясы классикалық психоанализ аясында «эмоциялық уайымдау» немесе «эмоциялық экспрессия» түрінде эмоцияларды сырттан қабылданған перцептивті түрде белсендірілген мобилизацияланған инстинктивтік энергияның сыртқы қызметінде аталмаған разрядтау арнасы қызмет ететін еріксіз белсенділік түрі ретінде көрсетеді.	Ағымдағы психикалық жай-күйдің жарақаттану дәрежесін талдауға ықпал ететін когнитивтік қабілеттер немесе жеке тұлғалық қасиеттер кешені.
К. Юнг	К. Юнгтің эмоциялар теориясы аналитикалық психология шеңберінде негізгі психологиялық функциялардың бірі ретінде эмоцияны (сезім) ұсынады, оның жетекші сипаты экстравертті немесе интровертті қондырғымен ұштастыра тұлғаның психологиялық типінің қалыптасуына әсер етуі мүмкін	Эмоциялық реакциялардың мазмұнындағы объектінің рөлін талдауға және тұлғаның экстравертивтілігі/ интровертивтілігі туралы қорытынды қалыптастыруға ықпал ететін когнитивтік қабілеттер және/немесе жеке қасиеттер кешені.
А.Н.Леонтьев	А.Н.Леонтьевтің пайымдауынша, социум ішінде өтіп жатқан онтогенездегі эмоциялар қоғамдық-тарихи дамудың өнімі ретінде полидетерминирленген сипатқа (ерте инстинктивке қарсы) ие болады, бұл олардың төменгі және жоғары эмоционалдық процестерге саралануына ықпал етеді	Мотивация мен қызметті жүзеге асыру арасындағы қарым-қатынасты көрсететін эмоциядан туындайтын уайымдауды талдауға ықпал ететін когнитивтік қабілеттер және/немесе жеке қасиеттер кешені.
С.Л.Рубинштейн	С. Л. Рубинштейн эмоциялық ден қоюдың әмбебаптығына пікір білдірді.	Субъектінің жай-күйі және оның уайымдау объектісіне қатынасы туралы ақпарат алу үшін эмоционалдық көріністі талдауға; мотивациялық және зияткерлік процестерді бағалауға көмектесетін когнитивтік қабілеттер және/немесе жеке қасиеттер кешені.
М. Арнольд	М. Арнольд танымдық-бағалау теориясындағы эмоциялар сезімдік пікір деп аталатын жағдайды жедел тікелей әдейі емес бағалау салдары ретінде анықталады.	Эмоциялық реакция мен пайымдауларды құру арқылы бастапқы сезімдік пайымдаудың арасындағы байланысты іздеуге көмектесетін когнитивтік қабілеттер және/немесе жеке қасиеттер кешені.
С. Шехтер и Д. Сингер	С. Шехтер мен Д. Сингердің танымдық-физиологиялық теориясындағы эмоциялар эмоциогендік жағдайды талдау негізінде белсендірудің себептері туралы адамның рефлексия және белсендірудің өзара әрекеттесуінің нәтижесі ретінде анықталады.	Адамның ағымдағы қажеттіліктері мен мүдделеріне қатысты жағдайды пайда болған эмоциялық реакциясы мен бастапқы зияткерлік бағасы арасындағы байланысты іздеуге жәрдемдесетін когнитивтік қабілеттер және/немесе жеке қасиеттер кешені.

Л. Фестингер Э. Клапаред	Эмоциялардың фрустрациялық теориялары когнитивті болып келеді, өйткені олардың шегінде эмоциялық құбылыстар ақыл-ой ретінде көрінеді және мақсатқа жетудің үлгермеушілік дәрежесін бағалаудан не қажеттілікті қанағаттандырудан туынды болып табылады.	Жағдаяттың мазмұнына эмоционалдық ден қоюдың жалпы бейімделуін талдауға көмектесетін когнитивтік қабілеттер және/немесе жеке қасиеттер кешені; адамның эмоционалдық көріністері мен оның қызметінің үлгермеушілік дәрежесін бастапқы бағалау арасындағы байланысты іздеу.
К. Изард	К. Изардтың дифференциалдық теориясы эмоцияларды сезімдер ретінде уайымдайтын, қабылдауын, ойлау мен іс-қимылдарды ынталандыратын, ұйымдастыратын және бағыттайтын іс-әрекеттер; нейрофизиологиялық, аффективті және когнитивті активаторлармен іске қосылатын іс жүргізу күрделі жүйелік реакциялар; санада тұрақты түрде болатын	іс-әрекеттің энтропия деңгейін арттыруға немесе конструктивті мінез-құлықты жеңілдетуге көмектесетін когнитивтік қабілеттер және/немесе жеке қасиеттер кешені
Р. Липер	Р. Липердің мотивациялық теориясы мотивациялық және перцептивті үдерістермен функционалдық біртұтас эмоциялық үрдістерді білдіреді, алайда автор басқа жағынан, әр түрлі қабылдау өз табиғатына байланысты эмоционалдық емес екенін көрсетеді.	эмоциялық көріністер мен бастапқы уәждер немесе перцептивті түрде арасындағы байланысты іздестіруге ықпал ететін когнитивтік қабілеттер және/немесе жеке қасиеттер кешені; Эмоционалдық-эмоциялық-перцептивтік үдерістерді өзектендіру сәтінен бастап мінез-құлықтың конструктивтік дәрежесінің өзгеруін талдау.
У. Макдау-голл	У. Макдауголлдың гормиялық теориясында инстинктің аффективті аспект ретінде түсінілетін эмоционалдық құбылыстар үш топқа бөлінеді: бастапқы сезімдер, екінші (күрделі, аралас) сезімдер мен шынайы эмоциялар	Эмоционалдық көріністің топтардың біріне (бастапқы сезімдерге, екінші сезімдерге немесе шынайы эмоцияларға) жататындығы туралы пікірлерді қалыптастыруға ықпал ететін когнитивтік қабілеттер және/немесе жеке қасиеттер кешені);
П.В. Симон-нов	П. В. Симоновтың ақпараттық теориясы қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін қажетті мәліметтердің жетіспеушілігі немесе артық болуы салдарынан эмоциялық үрдістерді ұсынады.	Эмоциялық көріністер мен жұмылдырушы қажеттілік түрі (физиологиялық немесе әлеуметтік шартталған) арасындағы байланысты іздеуге жәрдемдесетін когнитивтік қабілеттер және/немесе жеке қасиеттер кешені).

Зерттеу әдістері. Зерттеу мәселесі бойынша психологиялық және педагогикалық ғылыми әдебиеттерге теориялық және салыстырмалы әдіснамалық талдау.

Нәтижелер. Классикалық психологиялық мектептер теориясындағы эмоциялар туралы ұғымдардағы айырмашылықтар XIX ғасырдың аяғынан бастап эмоциялық құбылыс ұғымына қатысты өзгерістерді байқауға мүмкіндік береді.

Ғалым В. Вундт [3] эмоциялардың үш өлшемді теориясы структурализм аясында эмоцияларды «сезім» деп түсінуді ұсынады. Автор қарапайым сезімдерді түйсінудің субъективті элементтеріне жатқызып, қарапайым бірліктерге бөлінбейтін, сананың басқа элементтерімен бірігуге қабілетті және сапа мен қарқындылық қасиеттеріне ие деп тұжырымдайды.

Эксперименталды психологияның негізін қалаушы ұсынған эмоциялық күй бірлігі принципін (эмоциялық үздіксіздік) «Санадағы барлық сезімдер кез келген уақытта бірдей әрекет ететін сезімге біріктіріледі» деп пайымдайды. Осы принципке сәйкес біріктірілетін қарапайым сезімдер бір-бірін өзара түрлендіреді және бірыңғай тең әсер ететіні жағынан

модификацияға ұшырайды; жекелеген қарапайым сезімдер бөлшек ретінде ажыратуды тоқтатады және тек сананың эмоциялық ажарына өз үлесін қосады, - дейді.

Бірыңғай тең әсер ететін сезімдер де ішінара сезімдерден тұратын, кішіден үлкенге қарай саралау тәртібімен қалыптасатын тұтас сезімдер деп аталады (қарапайым сезімдер ішінара қосылады, ішінара бірыңғай тең әсер ететін сезімдерге қосылады). Тұтас сезім үш өлшемді кеңістігінде орналасқан, алты бағыттармен шектелген (биполяarly айнымалы): белсенділік (қозуға қарсы тыныштық); күш (кернеуге қарсы босаңсу); бағалау (қанағатсыздық қарсы қанағаттануға). Сонымен қатар, зерттеуші қандай да бір полюсте биполяarly айнымалы сезімдерді бастан кешіру көрсеткіштерінің қарқындылық шамасына, сапасына және стимулдың әсер етуінің уақытша сипаттамаларына тәуелділігін анықтады – мысалы, қозу немесе тыныштану күйлері стимулдың сапасына тәуелділігі.

Өз кезегінде, біз эмоционалдык бірігудің жалпы принциптерін қарастырамыз: элементтерді саралау (градациялау) принципі (бір ішінара сезімнің тұтастықта үстемдігі, соңғысына оның негізгі сипатын беретін) және тұтас құндылықтың принципі (түпкі тұтас сезімнің өзіндік ерекшелігі, оның құрамдастарының өзара әрекеттесуімен ғана пайда болады).

Осыған байланысты эмоцияналдык интеллект үш позициядан (белсенділік, күш және жағымдылық) бағаланатын тұтас сезімдерді талдауға, ішінара сезімдік туралы пікірлерді құруға және алдыңғы ынталандырудың сезімдері мен параметрлері (оның қарқындылығы, сапасы және уақытша сипаттамалары) арасындағы байланыс іздеуге жәрдемдесетін когнитивтік қабілеттер немесе жеке тұлғалық қасиеттер кешені ретінде қарастырылуы мүмкін.

Функционализм шеңберіндегі эмоциялар теориялары эмоцияларды субъектінің сыртқы ортамен бейімделу өзара қарым-қатынасының көрінісі немесе ізі ретінде көрсетеді. Джемс-Лангенің перифериялық тұжырымдамасында эмоция объектіні қабылдағаннан кейінгі ағзадағы физиологиялық өзгерістердің күйлері (стимул) ретінде қарастырылады. У. Джемс [4] «Эмоциялардың әртүрлілігі, сыртқы объектілердің әсерінен пайда болатын және бірден ұғынуға ұшырайтын рефлекторлық актілердің сансыздығына байланысты болуы мүмкін», - деген қорытындыға келеді.

Ал П. Фресс пен Ж. Пиаженің көзқарастары бойынша: «Эмоция субъектінің нақты мүмкіндіктерімен салыстырғанда мотивация тым жоғары болған кезде болатын бейімделу деңгейінің төмендеуіне сәйкес келу»[5]. Ғалымдар бейімделу деңгейінің осындай төмендеу жағдайлары жаңашылдық, ерекше немесе күтпеген сипатқа ие болуы мүмкін немесе бірнеше аталған қасиеттерді біріктіре алатын эмоциогендік жағдайлар деп атайды.

Индивид, дамудың әр түрлі сатыларынан өтіп және әртүрлі эмоциогендік жағдайларда болып, қорғаныс жүйесін қалыптастыру арқылы мінез-құлқындағы тәртіпсіз бұзушылықтардың көрінуінен осы жүйенің жоғалуына және адекватты эмоционалдык реакцияларды қалыптастыру қажет.

Сондықтан, эмоционалдык интеллект когнитивтік қабілеттер және жеке тұлғалық қасиеттер кешені ретінде, жағдайдың эмоционалдык сезімділігі туралы пікірлерді тең әрекет етіп құру, реакцияның стимулға бейімделу дәрежесін бағалау және пайда болған эмоциялық реакциялар, мотивация мөлшері мен субъектінің нақты қабілеттері арасындағы байланысты іздеу ретінде қарастырылуы мүмкін.

Ф. Крюгер теориясы [6] тұтас психология аясында эмоцияны жеке тұлғаның тұтастығының бастапқы және жалғыз тасымалдаушысы ретінде сипаттайды, диффузды, сондай-ақ қатаң ұйымдастырылған сананың бірліктеріндегі тұтастықты репрезентациялайды; индивидтің біртұтас дүниені түйсінудің бөліктерін шамадан тыс оқшаулау және құрылымдауға кедергі келтіретін; тұтастықтың өлшемі болып табылатын; тұтас қасиеттерді бастан кешіру деп қарастырады. Ол сананың құрылымы эмоцияларда көрінеді, осыған байланысты

эмоционалдык көріністерді талдау нәтижесінде біз, адамның жеке даралық сипаты туралы қорытынды жасай аламыз дейді. Крюгер эмоцияларды төмендегідей қасиеттеріне сәйкес бөлді. Олар: тереңдік (бөліну дәрежесі), қарқындылық; қысқа мерзімдік және лабильдік («нәзіктік», күйлердің бөлшектенуінде зейіннің шоғырлануы кезінде қарқындылығы мен айқындылығын жоғалту).

Осыған орай, эмоционалдык интеллект когнитивті қабілеттер және жеке тұлғалық қасиеттер кешені ретінде қарастырылады, ол тұлғаның тұтастығы шараларын талдауға, көрсетілген эмоциялық реакциялар мен тұлғаның дүниетаным құрылымы арасындағы байланысты іздеуге, сонымен қатар субъектінің сипаты туралы жалпы пікірлерді құруға ықпал етеді.

Дж. Уотсонның бихевиоризм [7] шеңберіндегі эмоциялар теориясы эмоционалдык құбылыстарды негізгі, стереотипті (қорқыныш пен ашу-ыза) және күрделі (әлеуметтік шартты үйренумен байланысты) деп бөлшектідейді.

Автордың теориялық көзқарасының ерекшелігіне байланысты, ұсынылған стимулға тұқым қуалайтын «үлгі» реакциялар ретінде анықталатын стереотиптік эмоцияларды сипаттауға көп көңіл бөлінеді, ол висцералды және темір жүйелері жағдайында терең өзгерістерді қамтиды, туа біткен іс-әрекет түрлерінің көмегімен орындалатын мінез-құлық деңгейінде.

Зерттеуші «үлгі реакциясын» былай түсіндіреді, реакция - бұл ағзаның жалпы жағдайының белгілі бір сәтте осы кезде ынталандыру жағдайында қоздырушы ынталандыруы, ағзаның жалпы жағдайының белгілі бір сәтте ынталандыру жағдайында ынталандырушы / жалпы жағдайды ұсынған сайын белгілі бір тұрақты, дәлдікпен және белгілі бір тәртіппен көрінетін қасиеттері бар реакция.

Екінші жағынан, әлеуметтік генездің күрделі эмоциялық көріністері тұқым қуалайтын үлгінің іс жүзінде толық жоғалуымен сипатталады, ерекше жағдайлар мен психопатологияның вариациясы ғана ерекшелік болып табылады.

Осы теорияға сәйкес эмоциялар, жалпы, олардың биологиялық пайдасы (бейімделу құндылығы) шараларына қарамастан, эволюцияланған адамның өміріне әртүрлілікті енгізуге арналған және қоғам ішіндегі интегративтік процестерге ықпал етеді.

Дж. Уотсон, көптеген жағдайларда эмоционалдык стимулдың тікелей әсері (эмоциогендік жағдайдың пайда болуы) ұйымдасқан іс-әрекетке жойқын әсер етеді, баяулатады, іріткілейді немесе тоқтатылады дейді.

Постэмоционалдык жағдай ағзаны жақсартылған физиологиялық жағдайға әкелуі, кері әсер етуі немесе іс-әрекет деңгейін алдыңғы деңгейде қалдыруы мүмкін, бірақ кейде күшті эмоциялық дағдарыстан кейін біз жекелеген индивидтерде орындалатын іс-әрекеттердің аса көрнекті нәтижелерін байқай аламыз.

Сонымен қатар, ілеспелі заңдылықтар анықталды: елеулі эмоциялық шиеленіс әлеуметтік және тұқым қуалайтын факторлар ұсынатын арналардың бірі арқылы рұқсат етіледі; егер эмоциялар қандай да бір салада бөгет жасаса, онда ол басқа жерде шығу табады; эмоциялық шиеленіс болған сайын, реакцияның уақыты аз болады.

Бұл түсіндірмеде эмоционалдык интеллект күрделі әлеуметтік эмоцияларды талдауға және негізгі (базалық) эмоцияларды тануға көмектесетін когнитивті қабілеттер және жеке тұлғалық қасиеттер кешені ретінде қарастырылуы мүмкін. субъектінің қоғамға кірігу дәрежесі туралы пікір қалыптастыру (мысалы, базалық және күрделі эмоциялардың пайда болу жиілігінің арақатынасы туралы; психопатологияның болуы немесе болмауы туралы), сондай-ақ көрсетілген эмоциялық реакциялар мен белгілі бір ынталандыруға деген ықыластылық, эмоциялық кернеу шарасы, сондай-ақ эмоциялар қызметін керіұйымдастыру (дезорганизациялаудың) жеке шарасы арасындағы байланысты іздеу сияқты.

3. Фрейдтің классикалық психоанализ шеңберіндегі эмоциялар теориясы [8] «эмоционалдык

күйзеліс» немесе «эмоционалдық экспрессия» түрінде эмоцияларды сырттан қабылданған перцептивті түрде белсендірілген мобилизацияланған инстинктивтік энергияның сыртқы іс-әрекетте қолданылмаған, сырттан перцептивті түрде өзектілендірілген инстинктивтік энергияны разрядтау арнасы қызмет ететін энергия.

Эмоционалдық күйзеліс және эмоционалдық экспрессия бір мезгілде, кезекпен немесе бір-біріне қарамастан көрінуі мүмкін. Басқа сөзбен айтқанда, эмоцияның («аффект») аспектісі осы теорияның шегінде болып саналады: инстинктивтік ұмтылыс энергетикалық компоненті («аффектінің»заряды»), аффекті» разрядтау» процесі және соңғы разрядтауды қабылдау (эмоцияны сезіну/бастан кешіру).

Сондай-ақ, психоанализ териясының негізін қалаушы З.Фрейдтің пікірінше, басқа адамның эмоционалдық жағдайына қатысуы жұқтыру немесе еліктеу арқылы жүзеге асырылуы мүмкін екенін де көрсету керек; Жағымсыз эмоциялардың қарқындылығын жеңу немесе төмендету психологиялық қорғаныс механизмдерінің көмегімен қол жеткізілуі мүмкін; басылмаған аффект психикалық жарақаттық жағдайдың туындауын тудырады, ал разряд әртүрлі, көбінесе оң эмоцияларды тудырады. Жалпы, берілген тұжырымдамада біз эмоцияның, мотивацияның, ұмтылыстың және оны қанағаттандыру жағдайларының тығыз байланысының сипаттамасын көре аламыз.

Осы позициядан, эмоционалдық интеллект ағымдағы психикалық жай-күйдің жарақаттану дәрежесін талдауға ықпал ететін, когнитивті қабілеттер және/немесе жеке тұлғалық қасиеттер кешені; адамның эмоциялық күйлері туралы эмоциялық экспрессияның болуы/болмауы негізінде пікір құру; пайда болған эмоциялық реакциялар мен бастапқы жұмылдырылған перцептивті бейне арасындағы байланысты іздеу; психологиялық қорғаныстарды табу және одан арылу; басқаның эмоционалдық күйіне қатысу механизмдерін пайдалану ретінде қарастырылуы мүмкін.

К. Юнгтің эмоциялар теориясы аналитикалық психология [9] аясында негізгі психологиялық функциялардың бірі ретінде эмоцияны (сезім) көрсетеді, оның басты сипаты экстравертті немесе интровертті қондырғымен ұштастыра отырып, тұлғаның психологиялық типінің қалыптасуына әсер етуі мүмкін.

Экстравертацияланған орнату кезінде эмоция объективті, жалпы қабылданған құндылықтармен үйлеседі – сезімталдық объектісін күйдің түрін анықтау қажет. Интровертацияланған орнату кезінде эмоциялар субъективті, жеке құндылықтармен үйлесімде болып – сезімталдық объектісі екінші дәрежелі рөл атқарады.

Сонымен қатар, К. Юнг «аффективті кешен» ұғымын да анықтап, оны психиканың күрделі когнитивті түзілімдері деңгейінде пайда болатын эмоциялық синтез ретінде жіктейді.

Басқаша айтқанда, аффективті кешен қатты эмоциялық күйзеліс тудырған жағдайға тікелей немесе кездейсоқ байланысты бейнелердің жадында берік құрылымдалған жиынтығы бар, бұл ретте құрылымның бір элементін өзектендіру басқа элементтердің санасында өзектендіруге алып келеді және сөйлеу реакцияларын және олармен ұштасқан моторлы реакцияларды тежеу арқылы ассоциациялардың қалыпты ағысын бұзады.

Сонымен қатар, зерттеуші келесі заңдылықтарды анықтайды: кейбір теріс эмоционалдық жай-күйді туындататын жағдайлардың көпше қайталануы «аффектілік жарылыспен» басқарылмайтын мінез-құлықтың қатты ағатын актілерінің сериясымен бәсеңдетуге қабілетті аффекттің жинақталуын туындатады. Біз оң эмоционалдық жағдайларға әкеп соқтыратын жағдайларды көпше жаңғырту аффекттік жарылыспен ыдырайтын аффектті тең дәрежеде жинақтауы мүмкін деп болжаймыз. Сондықтан эмоционалдық интеллект эмоциялық реакциялардың мазмұнындағы объектінің рөлін талдауға және тұлғаның экстравертивтілігі/интровертивтілігі туралы қорытынды қалыптастыруға ықпал ететін когнитивтік қабілеттер және/немесе жеке тұлғалық қасиеттер кешені ретінде

қарастырылуы мүмкін; эмоционалдық экспрессияның болуы/болмауы негізінде басқа негізгі психологиялық функцияларға (ойлау, түйсіну және интуиция) қатысты эмоцияның (сезімнің) маңыздылығы туралы пайымдауларды құру-эмоцияның жетекші, қосымша немесе қабылдамайтын функциясы болып табылатыны туралы; ассоциативті үдерістің дезорганизациясын және сөйлеу реакцияларын кідірту бойынша аффективті кешендерді анықтау; анықталған аффективті жарылыс пен бастапқы аффектогенді жағдай арасындағы байланысты іздестіру.

Кеңестік психология шеңберіндегі эмоциялар теориялары эмоционалдық құбылыстарды олардың жеке тұлғаның іс-әрекетке қатынасы арқылы сипаттайды.

А.Н. Леонтьев социум ішінде өтіп жатқан онтогенездегі эмоциялар қоғамдық-тарихи дамудың өнімі ретінде полидетерминирленген сипатқа (ерте инстинктивке қарсы) ие болады, бұл олардың төменгі және жоғары эмоциялық процестерге (мысалы, интеллектуалды, эстетикалық) саралануына ықпал етеді деп пайымдайды. [10].

Жеке тұлғаның іс-әрекетінің эмоциялық құбылыстары оның құрылымына кіретін элементтеріне жатпайтын, жалпы алғанда тұлғаның іс-әрекетінің релеванттық құбылыстары; мұндай нәтижеге дәлелдер арасындағы қарым-қатынастың эмоцияларын көрсету және осы себептерге сәйкес келетін іс-әрекетке күйлер түрінде жүзеге асыру арқылы қол жеткізіледі. Осылайша, оқиғаның тұлғалық мағынасы туралы белгі бере және іс-әрекет динамикасын реттеуге қатыса отырып, эмоциялар жағдайдың субъективті бағасы (айыптау, татуласу, мақұлдау) болып табылатын сананың күрделі жұмысын өрістетуге бастамашылық етеді.

Эмоционалдық құбылыстардың әртүрлі сыныптары-аффект, шын мәнінде эмоциялар мен сезімдер – олардың туындататын жағдайларына, ағу деңгейіне және атқаратын рөліне байланысты тілдік фразаларды ұйымдастыру ерекшелігінде: олардың құрылымында, сөздерді таңдауда, қайта құрастырудың, қателердің, өзін-өзі түзетудің, артық қайталаудың болуы немесе болмауы арқылы жеке тұлғаның жеке тәжірибесіне әртүрлі үлес қосады [10, 39 б.]

Осы тұрғыдан алғанда, эмоционалдық ой-пікір, эмоционалдық іздің эмоциялық құбылыстарының бастапқы класының (аффект, шын мәнінде эмоция немесе сезім) арасындағы қарым-қатынасты бейнелейтін эмоциямен туындайтын уайымдауды талдауға көмектесетін когнитивтік қабілеттер және жеке қасиеттер кешені ретінде қарастырылуы мүмкін.

С. Л. Рубинштейн эмоциялық ден қоюдың әмбебаптығы, субъект жағдайының мән-мағыналы көріністегі кез келген психикалық үдеріске оның қатысуының және оның күйзеліс объектісіне қарым-қатынасының пайдасы [7] туралы тұжырымдар жасады. Автор сондай-ақ адамның психикалық келбетінде көрсетілген үдерістердің тұтастығын қалыптастыратын эмоциялар мен уәждемелердің, эмоционалдық және интеллектуалдық процестердің қиылысуына ерекше назар аударады. Сонымен қатар зерттеуші бөлінген деңгейлерді, оның ішінде эмоцияларды дамыту сатысы ретінде көрсете отырып, эмоциялық сала көріністерінің деңгейлік сыныптамасын әзірледі.

Бірінші деңгей органикалық аффективті-эмоционалдық сезімталдық көріністеріне, атап айтқанда рахаттың немесе сәтсіздіктің физикалық сезімдеріне, органикалық қажеттіліктермен детерминацияланған – бұл жазықтықта адамның жеке сезімдері мен жалпы, анықталмаған жай-күйлері эмоционалды түрде боялуы мүмкін.

Екінші деңгей кейбір затқа сәйкес және белгілі бір саламен сараланған заттық эмоцияларға жатады – зияткерлік, моральдық немесе эстетикалық.

Үшінші деңгейде тұлғаның жалпы тұрақты дүниетанымдық ұстанымдарын – әзіл, ирония, жоғары, қайғылы және т. б. сезімдерін беретін дүниетанымдық сезімдер көрсетілген.

Рубинштейн моделіндегі көңіл-күй, аффект және құмарлық эмоциялардан бөлінген,

бірақ туыстық білім деп саналады. Осы көру бұрышынан эмоциялық интеллект субъектінің жағдайы және оның тәжірибе объектісіне қатынасы туралы ақпарат алу үшін эмоциялық көріністі талдауға ықпал ететін когнитивтік қабілеттер және жеке қасиеттер кешені ретінде қарастырылуы мүмкін; эмоциялық көріністе тұрған мотивациялық және зияткерлік процестерді бағалау; эмоция деңгейі туралы пайымдауларды құру деп атап көрсетеді. (физикалық сезімталдық, пәндік эмоция, дүниетанымдық сезім).

Когнитивтік психология аясындағы эмоциялар теориялары эмоцияларды когнитивтік жанама түрде көрсету фактілерін көрсетеді.

М. Арнольд танымдық-бағалау теориясындағы эмоциялар сезімдік пікір деп аталатын жағдайды жедел тікелей әдейі емес бағалау салдары ретінде анықтайды. [10, 54-55,60,756.]. Зерттеуші жағдайдың келесі аспектілерін бағалау кезінде пайда болатын эмоционалдық реакцияларды базалық эмоцияларға жатқызады: жалпы тәжірибе объектісінің пайдалылық өлшемі, қазіргі сәтте объектінің әсерінің болуы/болмауы, объектіні меңгеруге немесе объектіні қашуға қол жеткізу дәрежесі. Бұл әдіс арқылы автор негізгі эмоциялар тізімін шығарды. Олар: махаббат, симпатия, тілек, ықылас, ықылас, ләззат, қуаныш, жек көрушілік, антипатия, қайғы-қасірет, қайғы-қасірет (импульсивті эмоциялар тобы); Үміт, үмітсіздік, үміт, үміт, үміт, батылдық, батылдық, қорқыныш, қорқыныш, ашулану, ашулану (күрес эмоциялар тобы).

Біз көріп отырғанымыздай, бұл жіктемеге эмоциялардан басқа мотивациялық білім, ерік-жігер, сезім және қабылдаудың эмоциялық реңкі кіреді.

Осының салдарынан эмоционалдық интеллект көрінген эмоционалдық реакциялар мен бастапқы сезімдік пайымдаулар арасындағы байланыс іздеуге ықпал ететін, бастан кешудің объектісі субъектіге қаншалықты пайдалы көрінуі, объектінің қазіргі сәтте субъектіге әсер етуі, субъект объектіні иелену немесе оны болдырмау міндетін қол жетімді деп есептей ме деген мәселелерге пікір құруға көмектесетін, когнитивтік қабілеттер және/немесе жеке қасиеттер кешені ретінде қарастырылады.

С. Шехтер және Д. Сингердің танымдық-физиологиялық теориясындағы эмоциялар [10] белсенді және адамның эмоционалдық жағдайды талдау негізінде активтендіру себептері туралы рефлексивті тұжырымдарының өзара әрекеттесуінің нәтижесі ретінде анықталады.

Аталған қозу (белсенділік) авторлар эмоциялар түрінде когнитивті белгілеуді талап ететін диффузды ретінде жіктеледі – осындай жоспарды талқылау және эмоциялардың когнитивті табиғаты туралы ойға әкеледі. Зерттеушілердің назары эмоциялық құбылыстардың пайда болуының детерминациясына негізделген – олар көрсетілген процеске қабылданатын ынталандырулар, қабылданатын ынталандырулардан туындайтын ағзадағы физиологиялық өзгерістер, адамның жеке тәжірибесі, адамның қазіргі жағдайды оның ағымдағы қажеттіліктері мен мүдделеріне қатысты бағалауы, ауызша нұсқаулықтар және әсіресе эмоционалдық қондырғылар әсер етеді деп пайымдайды.

Сонымен қатар, Шехтер мен Сингер эмоциялық уайымның сипаты мен қарқындылығы субъектімен жақын адамдардың мазасыздануының болуымен және сапасымен байланысты екенін анықтады.

Осыған байланысты эмоциялық интеллект адамның ағымдағы қажеттіліктері мен қызығушылықтарына қатысты туындаған эмоциялық реакциясы мен бастапқы зияткерлік бағасы арасындағы байланысты іздеуге; эмоциялық құбылыстардың пайда болуының басым детерминанты туралы пікірлерді құруға; субъектінің эмоциялық күйзелістерінің сипаты мен қарқындылығын түзету мақсатында жанасу көріністерін басқаруға көмектесетін когнитивтік қабілеттер және/немесе жеке қасиеттер кешені ретінде қарастырылуы мүмкін.

Эмоциялардың фрустрациялық теориялары когнитивті болып келеді, өйткені олардың шегінде эмоционалдық құбылыстар ақыл-ой ретінде көрінеді және мақсатқа

жетудің табыстылығы немесе қажеттілікті қанағаттандыру дәрежесін бағалаудан туынды болып табылады.

Л. Фестингер теориясындағы когнитивті диссонанс феномені [10,73б.] - қызметтің жоспарланған және нақты нәтижелері арасындағы алшақтық-автордың пікірі бойынша, теріс эмоциялардың қалыптасуын негіздейді (бос уақыт, қорқыныш, ашулану, ашулану, таяқ); когнитивті консонанс күту мен нәтиженің сәйкес келуі болып табылады, оң эмоцияларға бастау береді.

Э. Клапаред эмоционалдық құбылыстарды эмоциялар мен сезімдерді бейімделу белгісі бойынша бөлді [11,91-101б.].

Зерттеушінің көзқарасы бойынша эмоциялар (әсіресе, олардың аффектке жақындағанда) объективті түрде бейімсіздікті және өзінің болуымен қазіргі уақытта жағдайдың барабар реттелуінің мүмкін еместігінен туындаған қабылдаудың синкреттік примитивтілігін көрсетеді.

Сезімдер, керісінше, орынды және бейімді, объектіге немесе жағдайға қатысты денені орнатуды сезудің салдары ретінде анықталады, адамның жағдайы мен уайымдау объектісінің арасындағы қарым-қатынасты білдіреді.

Маңызды ескертуді Клапаред интеллектуалды сезімдерге байланысты соңғыларын түсіну, қалыптасқан бейімделуді ұғыну сезімдері ретінде белгілейді (оларға ұқсастық, импликация, сәйкестік, сенімділік, мүмкіндіктер, күмән, бекіту, терістеу, логикалық қорытынды сезімдерін жатқызады).

Осы көзқарастар аясында эмоциялық интеллект когнитивтік қабілеттер немесе жеке тұлғалық қасиеттер кешені ретінде қарастырылуы мүмкін, ол эмоциялық ден қоюдың жалпы бейімделуін талдауға; адамның эмоционалдық көріністері мен оның қызметінің табыстылығы деңгейінің бастапқы бағасы арасындағы байланысты іздеуге көмектеседі.

Эмоцияның психологиялық теорияларының көлемді үлесін «қажеттілік-мотивациялық» концепциялар құрайды. Олардың шекарасында эмоциялардың, қажеттіліктер мен уәждемелердің өзара тығыз байланысы сипатталады.

Ғалым К. Изардтың [12] дифференциалдық теориясы эмоцияларды сезімдер ретінде уайымдайтын, қабылдауын, ойлауын және әрекеттерін уәждейтін, ұйымдастыратын және бағыттайтын процессуалды күрделі жүйелік реакциялар; нейрофизиологиялық, аффективті және когнитивті активаторлармен іске қосылатын; санада тұрақты түрде болатын үдеріс ретінде көрсетеді. Жалпы, автор эмоциялық құбылыстарды немесе қызметтің энтропия деңгейін жоғарылатуға бейім, (күшейту, аффектіге бағытталған реакция ауқымын кеңейту), конструктивті мінез-құлықты жеңілдететін, алайда зерттеушінің бірқатар базистік эмоцияларды сипаттауына аса қызықты мәселе ретінде қарастырады.

Он негізгі эмоциялар-қызығушылық, таңдану, қуаныш, қайғы, жеккөрушілік, қайғы – қасірет, ұят, шарап, қорқыныш, ашу - Изардтың пікірінше, адамның өмір сүруінің мотивациялық жүйесін құрайды, уайымдап, когнитивті жүйеге және қажеттіліктермен, гомеостатикалық, перцептивті, танымдық және моторлы процестермен өзара іс-қимыл жасау арқылы мінез-құлыққа әсер етеді. Маңызды, зерттеуші эмоциялық жай-күйдің дифференциациясы бейімделу функциясын атқаратынын дәлелдейді-адамның эмоциялары неғұрлым сараланған сайын, оның мінез-құлқы ортаның сын-қатерлеріне неғұрлым икемді жауап береді деп тұжырымдайды. Сонымен қатар, ғалымның көзқарасы бойынша эмоциялардың табиғаты туралы одан арылу тәсілдерін яғни, басқа эмоциямен алмастыру, когнитивті немесе моторлы реттеу әдістерімен жағымсыз эмоционалдық жағдайды ығыстыруды да айтады. Сондықтан эмоционалдық интеллект когнитивтік қабілеттер мен жеке қасиеттер кешені ретінде қарастырылуы мүмкін, ол қызметтің энтропия деңгейін көтеруді анықтауға немесе конструктивті мінез-құлықты жеңілдетуге; белгілі бір уақытта жетекші базалық эмоцияны немесе олардың үйлесімділігін анықтау мәніне эмоциялық

көріністерді талдауға; эмоциялық көріністердің саралану дәрежесі бойынша эмоционалдық реакцияның бейімделуін бағалауға; белгілі бір эмоциялық жай-күйлері бар адамның ар-ұжданының жеке сипаты туралы пайымдауларды қалыптастыруға ықпал етеді.

Р. Липердің мотивациялық теориясы [11] мотивациялық және перцептивті үдерістермен функционалды біртұтас эмоционалдық үрдістерді ұсынады, алайда автор басқа жағынан, кез келген қабылдау өзінің табиғаты бойынша эмоционалдық емес екенін көрсетеді. Оппозиция ретінде мақсатты әрекеттердің дезорганизаторы ретінде эмоция зерттеушісі өркениетті өмірге қажетті адам қызметінің конструктивті негізі ретінде түсініледі.

Осыдан біз эмоционалдық интеллект эмоциялық көріністер мен бастапқы мотивтің немесе перцептивті түрде арасындағы байланысты іздеуге жәрдемдесетін когнитивтік қабілеттер және/немесе жеке тұлға қасиеттер кешені ретінде қарастырылатынын көреміз.

У. Макдауголлдың гормиялық теориясында инстинктің аффективті аспект ретінде түсінілетін эмоционалдық құбылыстар үш топқа бөлінеді: бастапқы сезімдер, екінші (күрделі, аралас) сезімдер және шынайы эмоциялар [10,8,596.,11.103-1086.] деп қарастырылады. Бұл тұжырымда маңызды болып табылатын ұғым «гормия» - туа біткен инстинктерге немесе жүре пайда болған бейімділікке негізделген биологиялық маңызды мақсатқа ұмтылу (ал эмоциялық күйзелістер осы детерминанттардың субъективті корреляттары болып табылады). Сонымен, бастапқы сезімдер-қанағаттану немесе қанағаттанбау-қажеттіліктерге жауап береді және дененің ұмтылысын анықтайды; екінші сезімдер-үміт, үрей, қорқыныш, үмітсіздік, ашулану, ұялу, ашулану, өкіну, қайғы, қайғы, құрмет - қанағаттану мен қанағаттанбаудың кейбір үйлесімінен тұрады, қызмет шарттарына жауап береді, адамның жеке тұлға ретінде ұмтылысын жүзеге асыру шамасына қарай пайда болады және когнитивтік функциялардың даму деңгейіне байланысты.

Шынайы эмоциялар – қорқыныш, ашулану, таңқалу, ашу – ыза, мойынсұну, өзін-өзі мақтау-мадақтау, нәзіктік-басқалардан мықты-инстинктпен байланысты (тиісінше жүгіру, итермелеу, Әуесқойлық, драчивость, өзін-өзі құлдырату, өзін-өзі сенімділік және ата-ана инстинктімен), табысқа немесе табысқа дейін, талпыныс күшінің өзгеруіне тікелей әсер етпей, ал тек қолда бар қажеттіліктерді сезіну деңгейіне шығара отырып.

Осыдан эмоционалдық интеллект сипатталған топтардың біріне (бастапқы сезімдерге, екінші сезімдерге немесе шынайы эмоцияларға) эмоционалдық көріністің тиесілігі туралы пайымдауларды құруға жәрдемдесетін когнитивтік қабілеттер және/немесе жеке қасиеттер кешені ретінде қарастырылуы мүмкін; эмоционалдық көріністер мен жүзеге асырылатын ұмтылыстардың түрі арасындағы байланысты іздеу (белгілі бір топқа жататындығын ескере отырып) – қажеттілікті ұғыну, дене қажеттілігін қанағаттандыру немесе жеке тұлға деңгейінде қажеттілікті қанағаттандыру.

Қорытынды. Біз эмоционалдық ой-өрісін айқындау мақсатында эмоционалдық ақпаратты қайта өңдеуге қабілетті кешен ретінде эмоционалдық ой-өрісін анықтауды кеңейту мақсатында 1-ші кестеде көрсетілген эмоциялардың негізгі психологиялық теорияларына шолу жасадық.

Феноменді сипаттай отырып, біз «талдау», «пікір құру», «байланыс іздеу», «бағалау», «табу» сияқты тірек лексемаларға жүгіндік. Мұндай таңдау бір жағынан құбылысты теориялық зерттеудің ерекшелігін, екінші жағынан – эмоционалдық интеллектінің аналитикалық аспектісінің әлеуетін көрсетеді.

Жұмыс барысында зерттелетін тұжырымдаманың эмоциялық нүктелі сезімдер мен перцептивті үдерістермен, қажеттіліктермен және мотивациялық үдерістермен, бекіту (із қалыптастыру, есте сақтау) және жадыдан шығару үдерістерінің ерекшеліктерімен, жеке тұлғаның құрылымы мен оның тұтастығымен, оның мақсатты іс-әрекетімен және бейімделу шаралары бар мінез-құлықтың басқа түрлерімен тығыз байланыстары ашылды.

Әдебиеттер тізімі

1. Жадрин М.Ж. Білім беру кеңістігін ізгілендірудегі «Өзін-өзі тану» рухани-адамгершілік білімнің мүмкіндіктері. - Открытая школа, 2008.
2. «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру». ҚР президенті Н. Ә. Назарбаевтың бағдарламалық мақаласы. 12 сәуір, 2017. URL: http://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy (қаралаған күні: 19.02.19).
3. Вундт В. Очерк психологии / В. Вундт / пер. с нем. Г.А. Паперна. – М: «Терра», 2015. – 464 б.
4. Джемс У. Психология / У. Джемс // Серия «Классики мировой психологии» / под ред. Л. А. Петровской. – М.: Педагогика, 1991. – 368 б.
5. Экспериментальная психология / под ред. П. Фресса, Ж. Пиаже. – М.: «Прогресс», 1975. – Вып. V. – 288 б.
6. Симонов П. В. Что такое эмоция? / П.В. Симонов. – М.: Наука, 1966. – 94 б.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / сост. К.А. Абульханова-Славская, А.В. Брушлинский // Серия «Мастера психологии». – СПб: Питер, 2007. – 720 б.
8. Фрейд З. Основные психологические теории в психоанализе. Очерк истории психоанализа / З. Фрейд. – СПб: Алетейя, 1998. – 256 б.
9. Юнг К. Психологические типы / К. Юнг // Серия «Классики зарубежной психологии». – М.: АСТ, 1997. – 716 б.
10. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции / А.Н. Леонтьев. – М.: МГУ, 1971. – 400 б.
11. Психология эмоций. Тексты. Под ред. В.К. Виллюнаса, Ю.Б. Гиппенрейтер. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 288 б.
12. Изард К. Эмоции человека / К. Изард. - М.: Директ-Медиа, 2008. - 954 б.

У.Ж.Туякова, К.К.Шалгынбаева

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Проблемы психологических теорий эмоции как основы эмоционального интеллекта

Аннотация. На основе анализа психолого-педагогической литературы мы предлагаем аналитическое сопоставление психологических теорий эмоций с потенциалом понятия «эмоциональный интеллект». Содержание эмоционального интеллекта преломлено сквозь призму позиций изложенных концепций. В статье приведены выводы ученых, где комплекс эмоциональных и когнитивных способностей личности и индивидуальных качеств являются взаимосвязанными явлениями.

Ключевые слова: эмоция, психологические теории эмоций, эмоциональный интеллект.

U. Z. Tu yakova, K. K. Shalgynbayeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Psychological theory of emotion is the basis of emotional intelligence

Abstract. Based on the analysis of psychological and pedagogical literature, we propose an analytical comparison of psychological theories of emotions with the potential of the concept of «emotional intelligence» The content of emotional intelligence is refracted through the prism of the positions of the concepts presented.

The article presents the findings of scientists, where a complex of emotional and cognitive abilities of the individual and individual qualities are interrelated phenomena.

Keywords: emotion, psychological theories of emotions, emotional intelligence.

References

1. Zhadrina M. Zh. Bilim beru kenistigin izgilendirudegi «Ozin-ozni tanu» ruhani-adamgershilik bilimnin mymkindik-teri [Possibilities of spiritual and moral education «self-Knowledge» in the humanization of the educational space] Open school, 2008.
2. «Bolashakka bagdar: Ruhani zhangyru». KR prezidenti N. Ə. Nazarbaevtyн bagdarlamalyк makalasy [«Looking to the future: the modernization of public consciousness». The President of RK N. B. Nazarbayev Nazarbayev’s program article], 12.04. 2017. Available at: http://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy (Accessed: 19.02.19).
3. Vundt V. Oчерk psihologii [Essay on psychology]. Translation from German by G.A. Papern (“Terra”, Moscow, 2015, 464 p.).
4. Dzheims U. Psihologiya [Psychology]. Series «Klassiki mirovoy psihologii». Edited by L. A. Petrovskoy (Pedagogika, Moscow, 1991, 368 p.).
5. Eksperimentalnaya psihologiya [Experimental psychology]. Edited by P. Fress, Zh. Piazhe. Issue 5 (Progress, Moscow, 1975, 288 p.).
6. Simonov P. V. Chto takoe emotsiya? [What is emotion?] (Nauka, Moscow, 1966, 94 p.).
7. Rubinshteyn S.L. Osnovy obschey psihologii [Foundations of general psychology] Compiled K.A. Abulhanova-Slavskaya, A.V. Brushlinskiy. Series «Mastera psihologii» (Piter, SPb, 2007, 720 p.).
8. Freyd Z. Osnovnyie psihologicheskie teorii v psihoanalize. Oчерk istorii psihoanaliza [Basic psychological theories in psychoanalysis. Essay on the History of Psychoanalysis] (Aleteyya, SPb, 1998, 256 p.).
9. Yung K. Psihologicheskie tipyi [Psychological types] Series «Klassiki zarubezhnoy psihologii» (AST, Moscow, 1997, 716 p.).
10. Leontev A.N. Potrebnosti, motivyi i emotsii [Needs, motives and emotions] (MGU, Moscow, 1971, 400 p.).
11. Psihologiya emotsiy [Psychology of emotions] Edited by V.K. Vilyunas, Yu.B. Gippenreyter (Moscow University Press, Moscow, 1984, 288 p.).
12. Izard K. Emotsii cheloveka [Human emotions] (Direkt-Media, 2008, 954 p.).

Авторлар туралы мәлімет:

Туякова У.Ж. – әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандығы бойынша 1-курс докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Шалгынбаева К.К. – әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының профессоры, педагогика ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Туякова У.З. – 1st year PhD student of the specialties Social pedagogy and self-knowledge, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

К.К. Shalgynbayeva – Professor of the Department of Social pedagogy and self-knowledge, Doctor of Pedagogical Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

ПСИХОЛОГИЯ PSYCHOLOGY

XҒТАР 14.35.07

К.С. Адильжанова

*Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей, Қазақстан
(E-mail: adilzhanova77@mail.ru)*

Эмоционалды интеллект түсінігі және оны зерттеудегі бағыттар

Аңдатпа. Мақалада қазіргі таңдағы психологиядағы эмоционалды интеллект және оны зерттеудегі бағыттардың сипаттамасы берілген. Шетелдік және отандық авторлардың эмоционалды интеллектіні зерттеудегі бағыттары қарастырылған. Авторлар эмоционалды интеллектіні «өзінің және басқа адамдардың сезімдері мен эмоцияларын басқара алу, ажырата алу қабілеті және бұл ақпаратты ойлау және әрекет ету үшін пайдалану» деп қарастырды. Эмоционалды интеллектінің құрылымында өзара тығыз байланысқан және де бір-біріне тәуелсіз әртүрлі сапалар үйлеседі. Эмоционалды интеллектіні зерттеудегі қызықты бағыттардың бірі оны онтогенезде даму мүмкіндіктерін және алғышарттарын зерттеу. Мұндай зерттеулерде алынған нәтижелер эмоционалды интеллект түсінігінің табиғатын анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар эмоционалды интеллект өзінің және басқа адамдардың эмоцияларын түсіне алу және оларды басқара алу қабілеті ретінде түсіндіріледі.

Түйін сөздер: эмоционалды интеллект, эмоция, эмоционалды құзыреттілік, идентификация, эмпатия, концепция, экстраверсия, нейротизм, эмоцияларды түсіну, эмоцияларды басқару, энтузиазм.

DOI: [https:// doi org/ 10.32523/2616-6895-2019-128-3-118-124](https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-128-3-118-124)

Қазіргі өзгермелі, бәсекелестікке бағдарланған қоғам жас ұрпаққа жоғары талап қояды. Осындай жаңашыл үрдістерге толы қоғамда білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі – шығармашылық тұрғыда ойлай білетін, алғыр, өзгермелі жағдайларға бейімделуге, өзіндік білім алуға, өзін-өзі бақылауға, өзін-өзі жетілдіруге қабілетті тұлға қалыптастыру.

Қазіргі таңда әдебиетте осы қабілетке қатысты екі түсінікті кездестіруге болады: «эмоционалды интеллект және эмоционалды құзіреттілік». Айта кету керек, көптеген зерттеушілер бұл екі түсінікті бір құрылымның әртүрлі белгіленуі ретінде қарастырады. «Эмоционалды интеллект» ғылыми терминін 1990 жылы американдық психологтар Питер Сэловей және Джон Мэйер енгізген, олар «эмоционалды интеллектінің» бірінші моделін өңдеп, эмпирикалық тұрғыдан негіздемесін жасады. Авторлар эмоционалды интеллектіні «өзінің және басқа адамдардың сезімдері мен эмоцияларын басқара алу, ажырата алу қабілеті және бұл ақпаратты ойлау және әрекет ету үшін пайдалану» деп қарастырды [1]. Сөйтіп, Сэловей және Мэйер эмоционалды интеллектінің жеке түрі белгілі бір когнитивті қабілет болып табылатынын айтады. Сэловей және Мэйер бұл қабілетті өзара бағынатын иерархиялық төрт құрамдас бөлігін бөліп көрсетті:

1. Эмоциялардың идентификациясы, яғни эмоционалды көріністерді байқау және оларды бір-бірінен ажырата алу қабілеті
2. Эмоцияларды ойлау және іс-әрекет нәтижелілігін арттыру үшін пайдалану.

3. Эмоцияларды түсіне алу, яғни эмоциялардың арасындағы байланысты, олардың мағынасын, себептерін және салдарын түсіне алу қабілеті.

4. Эмоцияларды басқару: өз эмоцияларын сапалы деңгейде түсіну, олардың көрініс беруіне және қарқындылығына бақылау жасай алу [2]. Эмоционалды интеллектінің бірінші ғылыми концепциясының авторлары бұл терминді интеллектінің ерекше түрі ретінде түсінді, оны өңдеумен, талдау және эмоционалды ақпаратты қолданумен байланыстырды.

Сэловей мен Мэйердің моделінің негізінде келесі, аса танымал Д.Гоулманның моделі өңделіп жасалды. Оның 1995 жылы жарық көрген «Эмоционалды интеллект» атты еңбегі бестселлер болып, бұл мәселенің ғылыми және кең таралған әдебиеттерде кеңінен талқылануына себеп болды [3]. Осы сәттен бастап «эмоционалды интеллект» термині психология ғылымының аймағынан шығып, кеңінен талқыланған мәселеге айналды. Эмоционалды интеллект және оның маңыздылығы, қарым-қатынаста алатын ролі, көшбасшылықта және өмірде жетістікке жетудегі маңыздылығы туралы көптеген кеңінен таралған әдебиеттер жарық көрді. Осыған байланысты, кейінгі зерттеулер күрделене түсті және эмоционалды интеллект туралы, оны өлшеу әдістері және берілген анықтамалар туралы ғылыми негізделмеген басылымдар көбейіп кетті [4].

Сэловей мен Мэйер бөліп көрсеткен құрамдас бөліктерге Гоулман энтузиазм, әлеуметтік дағдылар және алған бетінен қайтпау сияқты сипаттамаларды қосып, эмоционалды интеллектінің келесі құрамдас бөліктерін көрсетті:

- өзіндік сана-сезім
- өзін-өзі бақылау
- мотивация
- эмпатия
- әлеуметтік дағдылар [5].

Д. Гоулман концепциясы бойынша, эмоционалды интеллектінің құрылымында өзара тығыз байланысқан және де бірінен-бірі тәуелсіз әртүрлі сапалар үйлеседі. Бұл бағыттың аясында эмоционалды интеллектіні басқарушы қызметінің нәтижелі болуының шарты ретінде қарастырылады. Автордың ойынша, когнитивті құрамдас бөлігі көп жағдайда екінші роль атқарады. Сөйтіп, Х. Гарднердің интеллектінің көпжақтылық моделіндегі сияқты бұл модельде әлеуметтік дағдылар аясында көшбасшылық аспектісі қайта пайда болды.

Эмоционалды интеллект концепциясы негізінде Д. Гоулман ЕСІ тестін жасады (Emotional Competence Inventorj), ол когнитивті қабілеттер және тұлғалық сипаттамаларды өлшеуге арналған. Д. Гоулман эмоционалды интеллектінің әрбір құрамды бөлігіне бірнеше элементтерді жатқызады.

Бұл тесттің ерекшелігі берілулерді алу ерекшелігінде: сауалнаманы зерттелінуші ғана емес, сонымен қатар оның әріптестері толтырады. ЕСІ тест, негізінен эмоционалды интеллектіні көшбасшылық және басқарушылық контекстінде зерттеуге бағытталғандығын айтуымыз керек, бұл қызметтің басқа аймақтарында оны қолдануға шектеу қояды.

Кеңінен таралған моделдердің бірі R. Bar-On концепциясы болып табылады. Мұнда эмоционалды интеллект эмоционалды және әлеуметтік құзыреттіліктердің, қабілеттердің және білімнің жиынтығы ретінде қарастырылады, ол әртүрлі өмірлік жағдайларды шеше алуды және айналасындағы адамдармен нәтижелі өзара әрекеттесуді қамтамасыз етеді.

R. Bar-On эмоционалды интеллектінің бес құрамдас бөлігін көрсетті және оны өлшеу үшін өзінің сауалнамасын ұсынды (EQ-i: emotional quotient inventorj), ол бес блок бойынша 15 шкалаға жататын 133 бекітулерден тұрады:

1. Тұлғашылық интеллект: өз эмоцияларын саналы түсіну, өзіне деген сенімділік, өзін құрметтеу, өзін өзектендіру, тәуелсіздік.

2. Тұлғааралық интеллект: эмпатия, тұлғааралық қарым-қатынастар, әлеуметтік

жауапкершілік.

3. Бейімделу қабілеті: мәселені шешу, шынайылықпен байланыс, иілгіштік.

4. Стресстік жағдайларды басқару: стресске деген тұрақтылық, ырықтылыққа бақылау жасау.

5. Жалпы көңіл-күй: бақыт, оптимизм [6].

R. Bar-On концепциясында эмоционалды интеллектінің атқаратын қызметінің бірі тұлғаның шынайы өмірге бейімделуі. Мұны осы сауалнама көмегімен жүргізілген зерттеулердің нәтижесі дәлелдейді. EQ-і шкалалары тұлғаның субъективті сәттілігі және әлеуметтік жетістігі сияқты көрсеткіштермен байланыста, сонымен қатар өзін ұстай алудың нәтижелі стратегияларын қолдану бейімділігімен де тығыз байланыста [7].

Эмоционалды интеллект туралы ойлардың дамуында эмоционалды интеллектіні когнитивті қабілет ретінде түсінуден бастап, бұл ұғымды тұлғалық сипаттама ретінде түсінуге дейін өзгерістер болды. Атап айтсақ, Сэловей және Мэйердің моделінде эмоционалды ақпаратты қабылдау және қайта өңдеумен байланысты қабілеттер ғана бар. Гоулман кейбір тұлғалық сипаттамаларды ғана қосады (Мысалы, ынталы болу, оптимизм, көшбасшылық және тағы сол сияқты). Bar-On түсінігінде, эмоционалды интеллект адамның ортасы қоятын талаптарына және оның қысымына қарсы тұра алу қабілетіне әсер ететін когнитивті емес дағдылары, іскерліктері және құзыреттіліктерінің жиынтығы болып табылады. Мұндай көзқарас күмәнді болып келеді, себебі, «интеллект» түсінігі әркезде белгілі бір когнитивті сипаттамалар ретінде түсініледі.

Эмоционалды интеллект туралы ойларды отандық авторларда дамытты. Мысалы, В. Люсин эмоционалды интеллект туралы өз моделін ұсынды, мұнда эмоционалды интеллект өзінің және басқа адамдардың эмоцияларын түсіне алу және оларды басқара алу қабілеті ретінде түсіндіріледі.

Эмоцияларды түсіне алу қабілеті дегеніміз адамның өзінің және басқа адамдардың эмоцияларын тани білуі; оның атауын атайды, туындау себептерін және олардың салдарын түсіне алады. Эмоцияларды басқара алу қабілеті эмоциялардың сыртқы көрінісін және қарқындылығын басқару, сонымен қатар қандай да бір эмоцияларды түсіну және басқару адамның өз эмоцияларымен қатар, айналасындағы басқа адамдарға да бағытталатын болғандықтан Люсин эмоционалды интеллектінің екі құрамдас бөлігін бөліп көрсетеді: тұлғайшілік және тұлғааралық [1].

Д.В. Люсиннің концепциясындағы эмоционалды интеллект моделін келесі кестеде ұсынуға болады (кесте 1):

Кесте 1

Д.В. Люсиннің моделіндегі эмоционалды интеллектінің құрылымы (Люсин, 2004)

	Тұлғааралық эмоционалды интеллект	Тұлғайшілік эмоционалды интеллект
Эмоцияларды түсіну	Басқа адамдардың эмоцияларын түсіну	Өз эмоцияларын түсіну
Эмоцияларды басқару	Басқа адамдардың эмоцияларын басқару	Өз эмоцияларын басқару

Эмоционалды интеллектіні түсіндіруге бағытталған қазіргі таңдағы бағыттарды екі үлкен топтарға бөліп қарастыруға болады: қабілеттер моделі және аралас модельдер [2]. Бірінші топқа эмоционалды интеллект когнитивті сипаттама ретінде қарастыратын

концепциялар кіреді. Екінші топ концепциялары эмоционалды интеллект когнитивті қабілеттер және тұлғалық сипаттамалардың жиынтығы ретінде қарастырады.

К.В. Петридес және Фернхем еңбектерінде эмоционалды интеллект модельдерінің өзгеше топтастырылуы ұсынылған [8].

Авторлар эмоционалды интеллектіні түсіндіруге тырысатын бағыттарды қолданылатын өлшеу әдістері бойынша бөлуді ұсынады. Мұндай жағдайда барлық бағыттарды эмоционалды интеллектіні қабілеттер және тұлғалық бітістер ретінде қарастырғанда, көп жағдайда психологиядағы классикалық ақыл-ой тестерін қолданады. Ал эмоционалды интеллект бітіс ретінде бағалау әртүрлі жағдайдағы мінез бітістерінің тұрақтылығы туралы ақпарат алуға мүмкіндік беретін сауалнамаларды қолдануды көздейді.

Сонымен, қазіргі таңда эмоционалды интеллект мазмұнын және құрлымын түсіндіруге бағытталған әртүрлі бағыттар бар. Осыған байланысты, эмоционалды интеллектінің адамдар қызметінің әртүрлі саласында атқаратын ролі және қызметтері туралы бағыттардың көп екендігінде айтуымыз керек

Эмоционалды интеллектіні зерттеудегі қызықты бағыттардың бірі оны онтогенезде даму мүмкіндіктерін және алғышарттарын зерттеу. Мұндай зерттеулерде алынған нәтижелер эмоционалды интеллект түсінігінің табиғатын анықтауға мүмкіндік береді. Мысалы, тұлғаның эмоцияларды түсіну және басқару қабілеттерінің дамуына және қалыптасуына алғышарт болатын биологиялық және әлеуметтік факторларды бөліп көрсетеді. Биологиялық факторларға мидың функционалды асимметриясы және темперамент қасиеттері сияқты туа берілетін ерекшеліктерді жатқызуға болады.

Эмоционалды интеллектінің дамуы және қалыптасуының әлеуметтік алғышарттарына отбасылық қарым-қатынас ерекшеліктерінде жатыр және ерлі-зайыптылар арасындағы өзара қарым-қатынас сипатымен, баланың ішкі сезімдеріне деген көңіл бөлуімен, сонымен қатар тандап алған тәрбиелеу стратегиясымен анықталады [9].

Жаңа ұғымның мазмұнын анықтау кезінде оның зерттелінген тұлғалық қасиеттер, қабілеттермен арақатынасы мәселесі ерекше маңызды және қызықты болып табылады. Осыған байланысты әдебиеттерде эмоционалды интеллектінің және оның құрамдас бөліктерінің әртүрлі тұлғалық тесттер және сауалнамалардың нәтижелерімен өзара байланысын анықтауға арналған көптеген зерттеулер бар. Зерттеушілердің қызығушылығын туғызған сұрақтардың бірі, ол эмоционалды интеллект және адамның ақыл-ой тесттері арасында корреляциялық байланыс жоқ. Мысалы, ЕСІ тестінің берілулері жалпы ақыл-ой қабілеттері шкаласымен, Векслер тестімен, Равеннің прогрессивті матрицасының шкаласымен корреляциясы жоқ [10], ал Уотсон-Глейзердің сыни ойлауды зерттеуге арналған тестімен корреляциясы жағымсыз [11].

Ал эмоционалды интеллект деңгейінің әртүрлі тұлғалық сапалармен өзара байланысына қатысты, керісінше корреляциялық байланыс бар. Әртүрлі зерттеулер эмоционалды интеллектінің құрамдас бөліктерінің «Үлкен Бестіктен» өзара байланысын көрсетеді: экстраверсия, мейірімділік, адалдық, нейротизм және тәжірибеге ашық болу.

Эмоционалды интеллектіні зерттеудегі келесі бағытың бірі эмоцияларды білдіре алу, түсіне алу және басқара алу қабілеттерінің көрінуінің гендерлік ерекшеліктерін анықтау болып табылады. Мысалы, К. Клейн және С.Д. Ходжес зерттеулерінде қызықты берілулер алынған. Олардың эксперименттерінің нәтижесі бойынша басқа адамдардың эмоционалды күйін танып білудегі гендерлік айырмашылықтар басқа адамдардың эмоцияларын түсіне алу қабілетімен емес, ал мотивациялық ерекшеліктерімен анықталады. Мысалы, әйел адамдар өз қабілеттерін бағалаумен байланысты жағдайларда ғана бейнесюжеттегі эмоцияларды тану бойынша жақсы нәтижелер көрсеткен. Дұрыс жауаптары үшін ақшалай сыйақы болған тәжірибелерде ер және әйел адамдарда әдеттегіге қарағанда жоғары нәтиже көрсеткен, сонымен қатар гендерлік айырмашылықтар аса үлкен емес.

Эмоционалды интеллектіні зерттеуде тұрмыстық стереотиптерге сәйкес келетін гендерлік ерекшеліктерде байқалған. Мысалы, әйел адамдар басқа адамдардың эмоцияларын түсіну қабілеті бойынша жоғары нәтижелерге ие болған (экспрессия немесе ішкі түйсігі арқылы) бірақ өздерінің эмоционалды күйлерін бақылауда төмен нәтиже көрсетеді [1].

Қазіргі таңда эмоционалды интеллектінің басқа да тұлғалық ерекшеліктерімен өзара байланысын зерттеудің көптеген бағыттары бар. Мысалы, тұлғаның эмоционалды интеллектінің деңгейінің өз өмірімен қанағаттану сезімімен өзара байланысын көрсететін зерттеулер де бар. Эмоционалды интеллектінің құрамдас бөліктерінің ішінен эмоцияларды басқару және оларды бақылау неғұрлым маңыздырақ болады [12]. Сонымен қатар эмоционалды интеллект және шаршауды субъективті түсіну деңгейі арасында жағымсыз корреляцияның бар екендігін көрсететін берілулер бар. Басқа сөздермен айтсақ, тұлғаның эмоционалды интеллект жоғары болса, шаршау түйсігі төмен деңгейде болады (физикалық, ақыл-ой немесе әлеуметтік). Алынған эмпирикалық берілулер мұндай өзара байланыстың әртүрлі көрсеткіштермен шартты болатындығын көрсетеді: яғни үрей деңгейі, депрессия, оптимизм және тағы сол сияқты [13].

Эмоционалды интеллект деңгейі және үреймен депрессияның деңгейінің өзара байланысы туралы мәселе зерттеу жұмысының өзекті пәні болып табылады [14]. Мұндай зерттеулердің нәтижелері эмоционалды интеллект деңгейі жоғары болған тұлғада үрей мен депрессияны сезіну деңгейі төмен болады. Сонымен қатар, авторлар эмоционалды интеллект және өзін-өзі сыйлаудың арасында өзара байланыс бар деп көрсетеді, яғни адамдардың өзінің эмоционалды күйін басқара алу және көңіл-күйін реттей алу қабілеті өзін сыйлаудың жоғары деңгейімен байланысты. Сондай-ақ эмоционалды интеллект деңгейі жоғары болса, адамның жағымды эмоционалды сезім күйлері басым болады екен, ал эмоционалды интеллект деңгейі төмен болса, адамға өткен тәжірибесімен байланысты жағымсыз күйлерінде «тежеліп қалу» тән деп көрсетеді зерттеулердің нәтижесі. Мұндай нәтижені авторлар эмоционалды интеллектінің жоғары деңгейінің адамның оптимист болуымен, және де екінші жағынан эмоционалды интеллект деңгейі төмен болғанда жағымсыз эмоционалды күйлерге бейімділік, сезімталдылықпен түсіндіріледі [15].

Эмоционалды интеллект деңгейінің тұлғаның өзін өзектендіру деңгейімен байланысты талдау барысында қызықты берілулер алынған [16]. Бұл зерттеудің де нәтижелерінің көрсетуі бойынша эмоционалды интеллект жоғары адамдардың өзін құрметтеу және өзін қабылдау деңгейі де жоғары болатындығын көрсетті.

Сонымен қатар, эмоционалды интеллектінің деңгейі жоғарылаған сайын тұлғаның өзін өзектендіру құндылықтарын қабылдау деңгейі де арта түседі.

Әдебиеттер тізімі

1. Люсин Д. В. Современные представления об эмоциональном интеллекте / Д. В. Люсин // Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования / Под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. - М.: Институт психологии РАН, 2004.
2. Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. R. Emotional Intelligence as Zeitgeist, as Personality, and as a Mental Ability. In: R. Bar-On, J.D.A. Parker (Eds.), Handbook of emotional intelligence: Theory, development, assessment, and application at home, school, and in the workplace. San Francisco, CA: Jossey-Bass. 2000. - P. 92–117.
3. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект / Д. Гоулман // Пер.с англ. - М.: АСТ, 2008. – 478 с.
4. Андреева И.Н. Об истории развития понятия «эмоциональный интеллект» / И. Н. Андреева // Вопросы психологии. - 2008. - № 5. - С. 83-95
5. Гоулман Д. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта/ Д. Гоулман, Р. Бояцис, Э. Макки // Пер.с англ. - М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 301 с.
6. Bar-On R. Emotional and Social Intelligence. Insights from the Emotional Quotient Inventory/ Bar-On R., Parker

- J. D. //The Handbook of Emotional Intelligence, Jossey-Bass, 2000.
7. Bar-On R. Baron Emotional Quotient Inventory (EQ-i): A Measure of Emotional Intelligence. Technical Manual. Toronto, Canada: Multi-Health Systems, 2004.
8. Petrides K. V., Frederickson N., Furnham A. The role of trait emotional intelligence in academic performance and deviant behavior at school // *A Personality and Individual Differences*. - 2004. - №36. - (2004). - P. 277-293.
9. Андреева И. Н. Предпосылки развития эмоционального интеллекта // *Вопросы психологии*. - 2007. - №5. - С. 57-65
10. Derksen J., Kramer, L. Katzko, S. Does a self-report measure for emotional intelligence assess something different than general intelligence? // *Personality and Individual Differences*. - 2002. - № 32. - P. 37-48
11. Easterbrook, J. The effects of emotion on cue utilization and the organization of behavior. // *Psychological Review*. - 1959. - № 66. - P. 183-200.
12. Gannon N., Ranzijn R. Does emotional intelligence predict unique variance in life satisfaction beyond IQ and personality? // *Personality and Individual Differences*. - 2005 - P. 1353-1364
13. Brown R. F., Schutte, N. S. Direct and indirect relationships between emotional intelligence and subjective fatigue in university students // *Journal of Psychosomatic Research*. -2006. - № 60. - P. 585-593.
14. Fernandez-Berrocal, P., Alcaide, R., Extremera N. The Role of emotional intelligence in Anxiety and Depression among Adolescents // *Individual Differences Research*. - 2006. - № 4 (1) - P. 16-27.
15. Носенко, Е. Л. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції. Монографія. / Е. Л. Носенко, Н. В. Коврига. - Киев: Вища школа, 2003
16. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект как фактор самоактуализации // *Социальный и эмоциональный интеллект*. - М.: ИП, 2009.

К.С. Адильжанова

Казахский гуманитарно-юридический университет, Семей, Казахстан

Понятие эмоционального интеллекта и направления его исследования

Аннотация. В статье рассматривается понятие «эмоциональный интеллект» в современной психологии и дано описание направлений его изучения. Приведены исследования эмоционального интеллекта зарубежных и отечественных авторов. Авторы рассматривали эмоциональный интеллект как «способность контролировать, различать собственные эмоции и других и использовать эту информацию для мышления и действия». В структуре эмоционального интеллекта они взаимосвязаны и имеют разные качества, которые не зависят друг от друга. Одним из наиболее интересных аспектов эмоционального интеллекта является исследование возможностей и перспектив развития онтогенеза. Результаты, полученные в таких исследованиях, позволяют определить характер понятия эмоционального интеллекта. В то же время под эмоциональным интеллектом понимается способность понимать и управлять эмоциями других людей.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, эмоция, эмоциональная компетенция, идентификация, эмпатия, концепция, экстраверсия, нейротизм, восприятие эмоции, управление эмоциями, энтузиазм.

K.S. Adilzhanova

Kazakh Humanitarian Law Innovative University, Semey, Kazakhstan

The concept of emotional intelligence and directions in its research

Abstract. The article presents emotional intelligence in modern psychology and describes the directions of its study. The directions of the study of the emotional intelligence of foreign and domestic authors are given. The authors viewed emotional intelligence as “the ability to control, distinguish between the emotions and the emotions of one and others, and use this information for thinking and acting”. In the structure of emotional intelligence, they are interrelated and have different qualities that do not depend on each other. One of the most interesting aspects of

emotional intelligence is the study of the possibilities and prospects for the development of ontogenesis. The results obtained in such studies allow us to determine the nature of the concept of emotional intelligence. At the same time, emotional intelligence refers to the ability to understand and control other people's emotions.

Keywords: emotional intelligence, emotion, emotional competence, identification, empathy, concept, extroversion, neuroticism, emotion perception, emotion management, enthusiasm.

References

1. Lyusin D. V. *Sovremennyye predstavleniya ob emotsional'nom intellekte. Sotsial'nyy intellekt: Teoriya, izmereniye, issledovaniya* [Modern ideas about emotional intelligence. Social Intelligence: Theory, Measurement, Research] Edited by D. V. Lyusin, D. V. Ushakov (Institute of Psychology, Russian Academy of Sciences, 2004).
2. Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. R. Emotional Intelligence as Zeitgeist, as Personality, and as a Mental Ability. In: R. Bar-On, J.D.A. Parker (Eds.), *Handbook of emotional intelligence: Theory, development, assessment, and application at home, school, and in the workplace* (San Francisco, CA: Jossey-Bass. 2000, p. 92–117).
3. Goulman, D. *Emotsional'nyy intellekt* [Emotional intellect]. Translation from English (AST, Moscow, 2008, 478 p.).
4. Andreyeva I. N. *Ob istorii razvitiya ponyatiya «emotsional'nyy intellekt»* [On the history of the development of the concept of “emotional intelligence”] *Voprosy psikhologii* [Psychology issues], (5), 83-95 (2008).
5. Goulman D. *Emotsional'noye liderstvo: Iskustvo upravleniya lyud'mi na osnove emotsional'nogo intellekta* [Emotional Leadership: The Art of Managing People Based on Emotional Intelligence]. Translation from English (Al'pina Biznes Buks, Moscow, 2005, 301 p.).
6. Bar-On, R. *Emotional and Social Intelligence. Insights from the Emotional Quotient Inventory/ Bar-On R., Parker J. D. // The Handbook of Emotional Intelligence, Jossey-Bass, 2000.*
7. Bar-On, R. *Baron Emotional Quotient Inventory (EQ-i): A. Measure of Emotional Intelligence. Technical Manual. Toronto* (Muiti-Health Systems, Canada, 2004).
8. Petrides K. V., Frederickson N., Furnham A. *The role of trait emotional intelligence in academic performance and deviant behavior at school// A Personaliny and Individual Differences, (36) 277-29 (2004).*
9. Andreyeva I. N. *Predposylki razvitiya emotsional'nogo intellekta* [Background for the development of emotional intelligence], *Voprosy psikhologii, (5), 57-65 (2007).*
10. Derksen J., Kramer, L. Katzko, S. *Does a self-report measure for emotional intelligence assess something different than general intelligence?*, *Personaliny and Individual Differences, (32), 37-48 (2004).*
11. Easterbrook, J. *The effects of emotion on cue utilization and the organization of behavior, Psychological Review, (66), 183-200 (1959).*
12. Gannon N., Ranzijn R. *Does emotional intelligence predict unique variance in life satisfaction beyond IQ and personaliny?* // *Personaliny and Individual Differences, 38, 1353-1364 (2005).*
13. Brown, R. F., Schutte, N. S. *Direct and indirect relationships between emotional intelligence and subjective fatigue in university students // Journal of Psychosomatic Research, (60), 585-593, (2006).*
14. Fernandez-Berrocal, P., Alcaide, R., Extremera N. *The Role of emotional intelligence in Anxiety and Depression among Adolescents // Individual Differences Research, (1), 16-27 (2006).*
15. Nosenko, E. L. *Emotsiynny intellekt: kontseptuallizatsiya fenomenu, osnovni funktsii* [Emotional intelligence: conceptualization of the phenomenon, basic functions] *Monograph (Vyshcha shkola, Kiev, 2003).*
16. Andreyeva I. N. *Emotsional'nyy intellekt kak faktor samoaktualizatsii* [Emotional intelligence as a factor of self-actualization], *Sotsial'nyy i emotsional'nyy intellekt* [Social and emotional intelligence] (IP, Moscow, 2009).

Автор туралы мәлімет:

Адильжанова К.С. - Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университетінің 6D010300 «Педагогика и психология» мамандығының 1 курс докторанты, Шмидт көш., 44, Семей, Қазақстан.

Adilzhanova K.S. - 1st year doctoral student of specialaty 6D010300 - “Pedagogy and psychology” of the Kazakh humanitarian law University, Schmidt str., 44, Semey, Kazakhstan.

XFTAP 15.21.45

А.Р. Ерментаева, Ж.Қ. Аубакирова, Ж.С. Майлыбаева

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: erasem@mail.ru, janat-anar@mail.ru)*

Студенттік кезеңдегі тұлғалық даму

Аңдатпа. Мақалада студенттік кезеңдегі тұлғалық дамуының ерекшеліктері қарастырылады. Тұлғалық дамудың психология ғылымдарындағы анықтамалары мен мән-мағынасы, әдіснамалық негіздері мен теориялары, көрсеткіштері мен өлшемдері анықталып, мазмұндалды. Студенттердің психологиялық дамуының басты шарты – тұлғалық іс-әрекеттің маңызы мен мазмұны, құрылымы мен сипаты, психологиялық заңдылықтары мен механизмдері талданды. Мақалада тұлғаның теориялық негізі, мәні, сонымен қатар тұлғалық дамуға әсерін қарайды. Психолог-педагогтардың әдебиеттеріне талдау жасалды.

Студенттердің жас ерекшеліктеріне байланысты тұлғалық, когнитивтік, аффектік даму салалары қарастырылды. Сонымен қатар олардың басты шарты болатын оқу-кәсіби іс-әрекеттің анықталынуы, құрылымдары мен өзгешеліктері туралы білімдерді біртұтас жүйе ретінде сипатталды.

Аталмыш мақалада студенттердің тұлғалық даярлығы олардың оқу-кәсіби іс-әрекетті жүзеге асыруының, жетілдіруінің, психикалық және тұлғалық дамуының негізі ретінде тұжырымдалды.

Түйін сөздер: студенттік шақ, тұлға, сензитивті кезең, биогенетика, социогенетика, психогенетика.

DOI: [https:// doi org/ 10.32523/2616-6895-2019-128-3-125-132](https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-128-3-125-132)

Бүгінгі таңда тұлға - психологиядағы ең өзекті мәселелерінің бірі болып саналады. Өйткені қоғамымыздың қарқынды әлеуметтік дамуы тұлғаны дамытуға жоғарғы талап қояды. Ал қоғамның қазіргі жағдайында, елдің саяси, мәдени, әлеуметтік-экономикалық жақтарын жаңарту кезінде - жас ұрпақтың болашақта ізгі ниетті адам болып дамуына олардың тұлғалық дамуының ықпал ететіні сөзсіз. Сондықтан да тұлғаның теориялық зерттеулеріне, жалпы ұғымына сарапталған талдауларға зер салайық.

Б.Г. Ананьевтің зерттеуі бойынша студенттік шақ негізгі адамның әлеуметтік маңызды дамитын сензитивті кезеңі деп тұжырымдайды. А.Р. Ерментаева, Х.Т. Шерьяданова, С.М. Жақыпов, С.И. Самыгин, Л.Д. Столяренко, В.Е. Столяренко [1, 15 б.] еңбектерінде жоғары білім алу адамның психикасының және тұлғалық дамуына зор әсерін тигізетіндігі дәйектелген.

Студенттік жас кезеңі жасөспірімдік шақпен сәйкес келеді. Сондықтан жасөспірім шақтағы тұлғалық дамудың психологиялық ерекшеліктеріне тоқталайық.

Жасөспірімшақта адам өзінің өмір сүруіндегі мәнділікті іздейді, өзінің біртұтастылығын игеруге талпынады, басқалар арасында өз орнын табуға тырысады.

Қазіргі кезде жасөспірімдік кезеңдегі зерттеу өзекті мәселелердің бірі. Мұндай зерттеулердің ішінде жасөспірімдердің психологиялық даму ерекшеліктеріне қатысты еңбектер ерекше орын алады. Л.С. Выготский, Э. Эриксон, Р.С. Немов [2, 26 б.] және т.б. ғалымдардың зерттеуі бойынша жасөспірім кезеңіне қатысты психологияда біршама жалпы теория қарастырылған. Жасөспірім кезеңі 15-16, 21-25 жас аралыққа дейінгі жас мөлшерін қамтитындығы анықталған. Бұл кезең де жасөспірім сенімсіздік пен жүйесіздік кезеңінен шынайы ержету шағына өтеді. Осы кезеңде жасөспірімде өмір құндылықтарын таңдау мәселесі пайда болатындығы тұжырымдалған.

Ерте жасөспірімдік шақ шынайы ересектік жасқа өту уақыты, оның алғашқы белгілері, жеткіншектік шақта көрініс табады. Алайда жасөспірімдерді толық ересектер

деп атауға болмайды, себебі олардың бойында балалық шақтың белгілері әлі сақталған. Жасөспірімдік кезеңде тұлғаның адамгершілік тұрақтылығы артатындығы дәріптелген.

Жасөспірімдік кезеңде, дәстүрлі оқуға байланысты адамгершілік өзіндік сана дамитындығы анықталған. Л.Колберг бойынша бұл кезең моральдың жаңа деңгейіне өтуімен сипатталады, яғни *конвенциональды* деп аталады.

Ғылымда жасөспірім кезеңін дамуына байланысты үш негізгі бағытқа бөлінеді: *биогенетикалық, социогенетикалық, психогенетикалық*. Биологиялық теорияның негізін салушы американдық психолог С. Холл онтогенездегі филогенетикалық стадияның қайталануы, даму психологиясының басты заңы деп қарастырды. Көптеген зерттеулерде биогенетикалық бағыттың таза теориясын басқа да жағдайлармен байланыстырады. Ал, А.Гезелл концепциясында этаптар мен тенденциялардың дамуына мәдениет себепкер болмайтындығын, тек қана оны жаңартатындығын және жүйелейтіндігін тұжырымдайды.

А. Гезелл зерттеуінде 11 мен 21 жас аралығындағы дамуға мән береді, себебі әр жастағы жаңаны меңгерудегі маңыздылығына тоқталады. Ал 15 жас А. Гезеллдің айтуынша жасөспірімнің индивидуалды айырмашылығының артуымен ерекшеленеді. Бұл жастың жаңаны меңгеруі бұл тәуелсіздікке ұмтылу, осыған байланысты жеткіншектің жанұядағы, мектептегі қатынасы бұзылады, алайда ішкі бақылаудан құтылуға ұмтылу, өзіндік бақылаудың және өзін саналы тәрбиелеудің бастамасының дамуына негіз болады. Жеткіншекте осы кезеңде өте сезімталдық орын алады. Ал бұл жаста жасөспірімнің ішкі дербестігі арта бастайды, эмоция тұрақталады, қарым-қатынасқа тез түседі, болашаққа бағыт бағдар жасайды [3, 78 б.].

Социогенетикалық бағыт дамудың әлеуметтену үдерісінің, әлеуметтік факторларымен акцентуацияланады. К. Левин теориясында адамның мінез-құлқы бір мезгілде тұлғаның және оның ортасының функциясы ретінде қарастырады, осыған орай жасөспірім мәселелерін қоршаған орта факторларымен байланыстырып дәйектейді.

Ғылымда психогенетикалық бағыт психологиялық үдерістің өзіндік талдауымен байланысты, осыған сәйкес үш бағытты бөліп талдайды: З. Фрейд және Э. Эриксон теориялары психодинамикалық бағытқа негізделген, Э. Шпрангер, Ш. Бюлер персонологиялық бағытпен байланыстырады, Ж. Пиаже, Л. Кольберг когнитивтік бағдарлау бағыттарын қарастырады.

Өмір жолындағы басқа да кезеңдер сияқты, жасөспірімдік кезеңдегі маңызды теориялық-методологиялық негізі, комплекстік меңгеру Л.С. Выготский есімімен байланысты. Адамның индивид және тұлға ретінде қалыптасуы, *табиғи және әлеуметтік дамудың диалектикалық өзара* байланыстылығын көрсетеді. Физикалық жетілу үдерісіне-табиғи даму, ал әлеуметтік даму - әлеуметтену үдерісі деп анықталды.

А.Н. Леонтьев, Д.Б. Эльконин зерттеуінде жетекші іс-әрекет типі, психологиялық жас кезеңдерге байланысты өзгеруінің маңыздылығын негізге алады. Жасөспірімдік кезеңде *оқу-кәсіби* іс-әрекеті жетекші болып табылады.

Д.Б. Эльконин еңбегінде 11-17 жас аралығындағы жетілу кезеңін 2 фазаға бөледі, бірінші 11-15 жас кіші мектеп оқушылары, яғни жеткіншектерге қатысты. Мұнда жеткіншек әржақты қарым-қатынасқа түсуге үйренеді. Ал 15-17 жас жасөспірімдердің ең басты оқу-кәсіби іс-әрекетінің арқасында жасөспірімнің танымдық-кәсіби қызығушылықтары артады. Эмоция мен психосексуалды даму жағдайына байланысты анықталады.

К. Юнг зерттеуі бойынша жасөспірімдік кезең дағдарыс кезеңі деп дәйектеледі. Шынайы өмірдің талаптарына жасөспірім қатынасының сай келмеуіне байланысты деп түсіндіреді.

Л.И. Божович теориясында мектеп оқушылар арасынан, жасөспірімдерді бөліп қарастырған. Ғалым тұлғаның мотивациялық сферасының дамуын дәйектеген. Жасөспірімнің өмірдегі орнын табуы және ішкі позициясын анықтау, әлемдік көзқарасын,

моральдық сана және өзіндік сананы қалыптастырумен байланысты тұжырымдалады. Жасөспірімдік кезеңге өтуге байланысты, фактілік дипазонының кеңейетіндігі анықталды. Осыған сәйкес нормативті міндетті әлеуметтік рөлмен байланысты болатындығы нақтыланады. Бұл кезеңде жасөспірімнің өмірдегі іс-әрекеті артта түседі. Жасөспірімдік кезең белсенді *өмірлік позициясының* қалыптасуымен, өзіндік анықтаумен, өзінің мәнділігін сезінумен байланысты қарастырылады [4, 48].

М.Ю. Красовицкий еңбектерінде жасөспірім – барлық қатынас жағынан ересек адам деп дәйектеледі, бірақ оларды толық жетілген ересек адам деп айту мүмкін еместігі нақтыланады. Осыған сәйкес нақты, жасөспірім шақта тұлғаның әлеуметтік бейімделуі белсенді жүретіндігі түсіндіріледі. Сондықтан мектеп пен ата-аналардың жасөспірімдерді, жұмысқа, оқу- танымдық және қоғамдық-саяси іс-әрекеттерге, жанұя жағдайына, азаматтық борышты өтеуге тәрбиелеуде маңыздылығын толымды анықтайды.

Л.Ф. Обухова психологиялық зерттеулерінде жасөспірім тұлғасының ерекшелігі психологиялық жанақұрылымдардың түп тамыры, жеткіншек жаста қалыптасып қойған туындысы болып табылатындығын дәйектейді. Өзіндік тұлғасына деген қызығушылықтың артуы, сыншылдықтың көрінуі – бұлардың барлығы ерте жеткіншек жаста сақталады, бірақ, олар мәнді өзгерістерге ұшырап, саналы түрде бейнеленеді. Ең негізгі мәнді өзгеріс тұлғаның өзіндік дамуында болады. Оның айрықша ерекшелігі болып, өзіндік рефлексиясының қарқынды дамуымен байланысты. Яғни, өзін-өзі тануға, бағалауға, өз мүмкіншіліктері мен қабілеттіліктерін білуге талпынысы жоғары болады. «Мен кімін?», «Мен қандаймын?», «Менің қабілеттерім қандай?», «Менің өмірлік идеалым қандай?», «Мен кім болғым келеді?» - деген сұрақтарға жасөспірімдер жауап іздейді, олар үшін мұндай сұрақтар өзекті болып табылады [5, 32 б.]. Сондықтан жасөспірімдік кезеңде тұлғалық даму ерекшеліктері айрықша өзекті болып табылады.

Э. Штерн жасөспірімдік кезеңді тұлғаның қалыптасуының бір кезеңі деп қарастырды. Ғалымның ойынша психологияның қай бағыты болмасын, барлығының ортақ мәселесі, ол тұлғаның мәселесі болу керек. Өтпелі кезең тек қана ой мен сезімдерден талпыныс пен идеялдардан ғана емес, сонымен қатар әрекеттің ерекше бейнесімен сипатталу қажетігіне тоқталады.

Жасөспірім кезеңнің негізгі ерекшелігі – дамудың барлық жақтарын өзгерту болып табылады. Осы кезеңде адамның өз беттілігі өмірге деген дайындығымен анықталады. Мұнда жасөспірімнің дүниетанымы, кәсіби іс-әрекетті таңдауы және тұлғаның азаматтылық маңыздылығын нақтылау аяқталады. Факторлар әсерінен тұлғаның қоршаған адамдармен қатынас жүйесі және өзіне деген қатынасы өзгертіндігі анықталды. Осы әлеуметтік позицияның әсерінен оның қоғамдық пайдалы іс-әрекетке, оқуға деген қатынасы өзгереді. Белгілі бір болашақ мамандыққа деген көз-қарас қалыптаса бастайды.

Жасөспірімнің жеке көзқарасы дамиды, үнемі өзінің жетістіктерін көрсетуге, кемшіліктерін байқатпауға тырысады. Құрдастарының арасында болуға деген ұмтылыс, оларды белсенді түрде үлкендер арасынан өзі соған ұқсағысы келетін адам іздеуге әкеледі. Бұл кезде идентификация туындайды.

Жасөспірім тұлғасының индивидуалды дамуы мен қалыптасуы бірінші кезекте белсенді өзара әрекет, яғни қоршаған ортамен әрекеттесу нәтижесінің арқасында болады. Жас есейе келе адамның психологиялық дамуында әлеуметтік фактордың әсері күшейе түседі.

В.С. Мухина теориясы бойынша жасөспірім шақпен, ересек жас арасындағы онтогенетикалық нақтыланған адам өмірінің кезеңі деп анықталады. Бұл кезеңде жасөспірім тұлға ретінде қалыптаса бастайды. Адамның қашанда болмасын онтогенетикалық күрделі жолдан өтуімен ерекшеленеді. Осыған сәйкес тұлғаның әлеуметтік мәнді қасиеті, уайымдауы, ортақтасуға қабілеттілігі дамидындағы дәйектеледі. Өзіне, қоғамға,

табиғатқа адамгершілік қатынасы дамитындығы тұжырымдалады. Сондай-ақ жасөспірім конвенциялық рөлді, норманы, қоғамдағы тәртіп ережелерін т.б. қасиеттерді меңгеруімен анықталады. Осы шақта идентификация даму механизімі қалыптасатындығы нақтыланады [6,56].

Жасөспірімдік кезеңде жасөспірімнің *тұлғалық мәнді қатынастың артуымен* ерекшеленеді. Бұл қатынастар эмоционалды сезімдерге толы болады, бұл моральды адамгершілік сезім, эмпатия, достыққа, махаббатқа, әріптестікке ұмтылу, саяси, діни сезімдер және т.б. айтуға болады. Бұл кезеңдегі эмоционалдылықтың дамуы адамның индивидуалды-тұлғалық қасиеттерімен, өзіндік санамен, өзіндік бағалаумен және т.б. тығыз байланысты.

Жасөспірімдік кезеңдегі психологиялық жаңақұрылым, *тұрақты өзіндік сананың және стабильді «Мен» бейнесінің* қалыптасуына байланысты болатындығы нақтыланған. Мұндай өзгерістер тұлғалық бақылаудың күшеюмен, өзіндік басқару, интеллектінің жаңа стадиясының дамуымен ерекшеленеді. Осы кезеңде жасөспірім *өзінің ішкі әлемін ашады, ересектерден эмансипацияланады.*

Бұл кезеңдегі жас ерекшелік даму басқаны қабылдау *өзіндік қабылдау, өзіндік тануға* қатысты болады. Жасөспірім *басқаларға ұқсамайтын, өзіндік индивидуальды тенденциясын* айрықша бағалайды. Жасөспірімде өзіндік тұлғалық модель қалыптасады, осыған байланысты өзіне және басқаларға деген қатынасын анықтайды.

Жасөспірімнің «Мен» қасиетінің ашылуы, уникальды ішкі әлемі, көбінде психодрамалық уайымдаумен байланысты болады. Мысалы, өзінің тұлға құндылықтарының қайталанбайтыны, басқаларға ұқсамайтындығын сезіне отырып, сонда да *жалғыздық сезімі* пайда болады. Жасөспірімдік «Мен» әліде тұрақты емес, диффузды, әсерленгіш болып келеді.

Т.В. Снегирова «Мен» құрылымының уақытша құндылық типінің алты түрін анықтайды, жасөспірімдік кезеңдегі тұлғалық өзіндік анықтаудың индивидуалды жан-жақтылығын және «Мен» тұжырымын өткен, қазіргі және келешектің сәйкестігіне байланысты болатындығы нақтыланады.

Өзіндік сана жасөспірімнің үш маңызды жас ерекшелік кезімен акцентуация жасалады: 1) физикалық өсу және жыныстық жетілу; 2) жасөспірім басқалардың өзін қалай бағалайтындығына мазасызданады; 3) қоғам талабына, біліміне, индивидуальды айырмашылығына қарай, өзінің кәсіби қабілетін табуға ұмтылатындығы тұжырымдалады. Жасөспірімдік кезеңдегі өзіндік анықтау, тұлғаның тұрақталуы *дүниетанудың* дамуымен байланысты.

А.В. Петровский зерттеуінде жасөспірімдік кезеңде оқуға саналы қатынас пайда болатындығын атап көрсетеді.

Жасөспірім оқытушылармен қатынаста, интеллектуалды деңгейдегі қатынасты жоғары бағалайды. Жеткіншектер оқытушылардың кәсіби педагогикалық сапасын бағалағанда, бірінші орынға адамгершілік қасиеттерін қойса (эмоционалдық қолдау, түсіне білу және т.б.), екінші орынға кәсіби құзіреттілігін, білім деңгейін, оқыту сапасын, үшінші орынға әділетті басқара алушылықты қояды. Ал жасөспірімдер оқытушының кәсіби-педагогикалық қасиеттерін бірінші кезекке қояды. Екінші кезекке бұрынғыдай адамгершілік қасиеттерді қояды, сонымен қатар өзіне ұнайтын, оқытушыларының эмпатия деңгейін жоғары бағалайды. Бұл қысқа кезеңде жасөспірім өмірлік жоспарын жүзеге асыруға тырысады, ол кәсіби өзіндік және тұлғалық немесе моралдық өзіндік анықтаумен байланысты.

Жасөспірім кезеңде кәсіби және тұлғалық *өзіндік анықтау* негізгі жаңақұрылым болып анықталады. Осыған сәйкес жаңа ішкі позиция, қоғамда өзін мүше ретінде сезіну, ондағы орнын қабылдау деп тұжырымдалады.

И.В. Дубровина зерттеуі бойынша жоғары сынып оқушысында әзірше өзінің жоспары мен мақсатын жүзеге асыру мүмкін емес болса, ал жасөспірімдік кезеңде нақты коррективка жасау жағдайы болады. Жеткіншектерде жаңақұрылымды меңгеру, бұл тек өзіндік анықтау емес, оған психологиялық даярлықты да айтуға болатындығын ескереді.

Жасөспірім қазіргі кездегі өміріне қанағаттанса ғана, онда келешекке ұмтылыс тұлғалық дамуға жағымды әсер етеді. Ал жағымды жағдайдағы жасөспірім келешекте қазіргі жағдайдан да жақсы болатынына сенімді. Бұл жас стадиясы келешек мамандық таңдаумен байланысты болғандықтан, жасөспірім үшін маңызды кезең болып табылады. Жасөспірімнің келешек мамандық таңдауына қандайда бір жағдайлар, әлеуметтік, моралдық және құқықтық көзқарастар, қызығушылықтар, өзіндік бағалау, қабілет және т.б. түрткі болады. Жасөспірім өз мүмкіндігін жоғары бағалайды. Оның референтті топтары да мектеп қабырғасынан тыс гимназия, колледждерде болады.

Ал студенттер үшін жоғары оқу орнында оқу жылдары – олардың өмірлерінің маңызды кезеңдерінің бірі. Бұл – білімді жетілдіру, кәсіби мамандықты алу, өзінің армандарын, мүмкіндіктерін дамыту кезеңі деп анықталады. Кәсіби өзін-өзі танудың маңызды жағы – экономикалық және әлеуметтік жағынан жасөспірімдердің мамандықтары және еңбек функциялары өзара сәйкес болуы қажет.

Мұндай зерттеу студенттің сапалары мен қабілеттерін, оның жастық және тұлғалық ерекшеліктерін дамытумен дәйектеледі. Мәселен, егер студентті белгілі бір жастағы адам деп қарастырсақ, онда жасөспірім басқа жас кезеңімен салыстырғанда, есте сақтауының жоғарлығымен, зейінінің ауысуының жылдамдығымен, вербальды-логикалық есептерді тез шешуімен ерекшеленеді. Сонымен, студенттік жасты өткен кезеңдермен салыстырғанда, биологиялық, психологиялық, әлеуметтік дамуында ең жоғарғы нәтижелерге жетуімен сипаттауға болады. Студенттік кезең адамгершілік және эстетикалық сезімдердің дамуының, мінезінің қалыптасу кезеңі деп дәйектеледі. Бұл кезеңдегі негізгі ерекшелік ересек адамның әлеуметтік рөлдерінің барлық жиынтығын (азаматтық, кәсіби, еңбек және т.б.) меңгеру болып табылады. Осы кезде экономикалық белсенділік, яғни адамның өзіндік өндірістік қызметке қатысуы, еңбек биографиясының басталуы, өз жанұясын құрумен ерекшеленеді. Бұл кезде бір жағынан, кәсіпкерлікке байланысты арнайы қабілеттердің қарқынды дамуы, екінші жағынан, мінезінің және интеллектінің қалыптасуының ерекше кезеңі ретінде сипатталады. Бұл кезең – спорттық рекордтардың, көркем, техникалық және ғылыми жетістіктердің кезеңі.

Студенттік кезде интеллектуалды және физикалық ерекшеліктер көбі өз дамуының оптимумына жетеді. Алайда, олардың арасында көптеген қайшылықтар кездеседі.

Жоғары оқу орнында оқу кезеңі жастық шақтың екінші кезеңі мен ер жетудің бірінші кезеңімен сәйкес келеді. Бұл кезде дамудың өзіндік ерекшелігі – мінездің саналы мотивтерінің дамуы байқалады. Жоғарғы сыныптарда байқалмаған сапалар дамиды. Олай болса жасөспірімнің бағыттылығы, батылдығы, жігерлігі, дербестігі, инициативасы, өзін-өзі басқаруы қарқынды дамиды. Моралды мәселелерге қызығушылығы артатындығымен (мақсаттары, өмір салты, борышы, сенімділігі т.б.) ерекшеленеді.

С.И. Самыгин, В.И. Столорянко зерттеулерінде 17-19 жаста адамның өз қылықтарын саналы реттеуі әлі де толық дамып жетілмегендігі, көп жағдайда дәлелсіз тәуекелге бел буатындығын және өз қылықтарының салдарын болжай алмау байқалатындығын дәйектейді.

Жасөспірімдік кезеңде *өзіндік сыйлау* ең негізгі психологиялық ерекшеліктердің бірі болып табылады. Американдық психолог Морис Розенберг 15-18 жастағы 5 мыңға тарта, жоғары сынып оқушыларын зерттеу барысында, өзін-өзі сыйлауы төмен, жастарда «Мен» бейнесінің тұрақсыздығы тән екендігін анықтайды. Олар қоршаған адамдардан қорғанып, реалды бейнесін көрсетпейді, деген қорытындыға келді. Өзін-өзі сыйлауы

төмен жасөспірімде өздерінің бағалауына қатысты жағдайлардың барлығына өте сезімтал болады. Жасөспірімдер сын, қалжың мен ұялу жағдайын басынан кешіргенде, уайымдап, күйзеледі. Олар өзі туралы жаман бағаға қатты алаңдайды. Жасөспірім жұмысын орындай алмағанда немесе өзіне қатысты кемшілікті көргенде осыған мазасызданады, уайымдайды. Сондықтан жасөспірімдердің көпшілігінде тайынбаушылық, психикалық изоляцияға бейімділігі, армандарға берілу тән болады.

Э. Шпрангер еңбегінде студенттік кезеңнің мәдени-психологиялық концепциясын жасап тұжырымдады. Э. Шпрангер бойынша студенттік кезең мәдениет деңгейінің өсу жасы болып табылады. Ол психикалық даму жеке даралық психиканың, осы кезеңде объективті және нормативті рухқа өсуі деп жазады.

Ст. Холл, Э. Шпрангер айтқан тұжырымдарын талқылай келе, студенттің даму деңгейінің үш типін бөліп көрсетеді:

1. Өткір ашулы кризистік уақытпен сипатталады. Ол қайта дүниеге келген адамдай уайым – қайғыға түседі, түп тамырында оның жаңа өзіндік «мені» пайда болады.

2. Өте баяу, ақырын, жайбасар тұлға. Ересектік өмірге өзінің жеке тұлғасында ешқандай өзгеріс енгізбей жай басумен сипатталады.

3. Студенттік белсенді және саналы түрде өзін тәрбиелейді, өзін - өзі дамытады. Өзінің ерік-жігерінің күшімен ішкі кризистерімен мазасыздығын жеңеді, бұл өзіндік бақылау мен өзіндік мінез-құлқы жоғары деңгейдегі адамға тән болып табылады. Бұл жастағы ең басты жаңақұрылым –

Э. Шпрангер бойынша, «өзіндік менінің» ашылуы рефлексияның пайда болуы; өзінің жеке даралығын саналы түрде түсінуі, тұлғаның өзіндік анықталуы деп дәйектеледі.

Психологияның ең негізгі міндеті «тұлғаның ішкі әлемін тану» деген қағиданы ескерсек, оның мәдениетпен және тарихпен тығыз байланысты екенін айтып кеткен жөн болар.

Әлеуметтік дамыған тұлғаны тек қоғамда қабылданған нормаларды ұстанумен ғана емес, сонымен қоса белгілі бір топтарға, ұжымдық және қоғамдық құндылықтарға бағытталғанымен ерекшеленеді. Құндылықтар объект жайлы біліммен және оған деген қатынастан тұрады. Психологиялық тұрғыда өзіндік анықталған тұлға – бұл өзіне нені қажет ететіндігін (мақсаты, өмірлік жоспары, идеясы) саналы бағалауымен анықталады. Өз мүмкіндіктерін ашу процесі болып табылады. Осыған сәйкес қоғам, топ талаптарын саналы бағалау, ұжым шеңберінде белсенді іс-әрекет жасай бастайды. Сондықтан өзіндік анықталған тұлғаның көрсеткіші ретінде тек субъектіні қабылдау әлеуметтік маңызды іс-әрекет жасауға даярлықтың, қатынасты жаңғыртуға ғана емес, сонымен қоса шынайы іс-әрекеттің көрсеткіші болып табылады. Э. Шпрангер, өзіндік – сана сезімді, құнды бағыт бағдарлықты жасөспірім дүниетанымын зерттеуге бастауы деп санады.

Бұл жаста алғашқы достық және махаббат сезімдері пайда болады. Бозбала мен бойжеткен қыздар арасындағы сырласқан эмоциялық қатынастардың пайда болу кезеңі деп анықталады. Бойжеткен қыздарда, бозбалаға қарағанда бұл құбылыс ерте басталады. Жасөспірімде сенімділік, бауыр басу қасиеттері, жақын адамның тағдырына жауапкершілік сезімі дамиды. Жалпы адамгершілік қасиеттермен қатар, олар «қандай болу керек?» деген сұраққа өзінше жауап береді.

А.Р. Ерментаева еңбегінде тұлға іс-әрекетпен толыққанды аңғарылмайды. Ол адами, ізгіліктік мазмұнға басқалармен тек қарым-қатынас жасау арқылы ие болатындығын анықтайды. Сонымен қатар студент тұлғасы қарым-қатынас нәтижесі болып табылады деп дәйектейді [7]. Сондықтан біз өз зерттеуімізде осы тұжырымды негізге аламыз.

Жасөспірімдер құрбылармен қарым-қатынасы арқылы мәселелерін шеше алады. Ол

арнайы ақпараттың маңызды көзі (қандайда бір себептерге байланысты үлкендерден сұрауға ұят немесе сұрауға болмайтын), іс-әрекетін және өзара тұлғалық қатынастың арнайы түрі (статус пен рөлдерді, қарым-қатынастың коммуникативті дағдыларын, стилін меңгеру), эмоционалды қатынас (топтағы орнын табу, дербестік, эмоционалды үйлесімділік және тұрақтылық) болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Ерментаева А.Р. Студенттерді психологиялық дайындаудың негіздері. / А.Р. Ерментаева – Өскемен: ШҚМУ баспасы, 2007. – 404 б.
2. Немов Р.С. Психология. – 4-е изд. – Кн.2. Психология образования. / Р.С. Немов. – Москва: Владос, 2000. – 606 с.
3. Сапогова Е.Е. Психология развития человека. Учебное пособие для студентов вузов. / Е.Е. Сапогова – Москва: Аспект Пресс, 2005.- 206 с.
4. Божович Л.И. Проблемы формирования личности / Л.И. Божович; Под ред. Д.И. Фельдштейна. – Москва: Изд-во ин-та практ. психологии, 1995. – 352 с.
5. Обухова Л.Ф. Детская психология: теория, факты, проблемы / Л.Ф. Обухова. – Москва: 1995. – 264 с.
6. Мухина В.С. Возрастная психология. Хрестоматия / В.К. Мухина. – Москва: 1999. – 384 с.
7. Ерментаева А.Р. Студенттерді психологиялық дайындаудың негіздері. / А.Р. Ерментаева // Монография. Өскемен. С.Аманжолов атындағы ШҚМУ баспасы, 2007.- 203 б.

А.Р. Ерментаева, Ж.Қ. Аубакирова, Ж.С. Майлыбаева

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Развитие личности в студенческом возрасте

Аннотация. В статье рассматриваются особенности личностного развития студентов в студенческом возрасте. Определены и изложены определения и сущность, методологические основы и теории, показатели и критерии личностного развития в психологических науках. Проанализированы основные условия психологического развития студентов – сущность и содержание, структура и характер личностной деятельности, психологические закономерности и механизмы. Рассмотрены теоретические основы личности и его сущность, а также факторы, влияющие на развитие личности. Проведен анализ литературы педагогов-психологов.

В связи с возрастными особенностями студентов были рассмотрены сферы личностного, когнитивного, аффективного развития. Также представлены знания об определении, структуре и специфике учебно-профессиональной деятельности, главным условием которых является целостная система. В данной статье личностная подготовка студентов сформулирована как основа реализации, совершенствования учебно-профессиональной деятельности, психического и личностного развития.

Ключевые слова: студенческий возраст, личность, сензитивный период, биогенетика, социогенетика, психогенетика

A. R. Yermentayeva, Zh. K. Aubakirova, Zh. C. Mailybayeva
L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Development of personality in the student age

Abstract. The article deals with the features of personal development of students at student age. the definition and the essence of the methodological framework and theory, indicators and criteria to personal development in psychological Sciences are defined and described. The basic conditions of psychological development of students – the essence and content, structure and nature of personal activity, psychological patterns and mechanisms are analyzed. The article deals with the theoretical foundations of personality, essence, and influence on the development of personality. The analysis of the literature of teachers-psychologists is carried out.

In connection with the age characteristics of the students, areas of personal, cognitive, affective development were considered. Knowledge about the definition, structure and specificity of educational and professional activities, the main condition of which is an integrated system, was also described. In this article, personal training of students is formulated as the basis for the implementation, improvement of educational and professional activities, mental and personal development.

Keywords: student age, personality, sensitive period, biogenetics, sociogenetics, psychogenetics.

References

1. Yermentayeva A. R. Studentterdi psihologijalyk dajyndaudyn negizderi [Fundamentals of psychological training of students] (Publishing house of East Kazakhstan state University, Ust - Kamenogorsk, 2007. - 404 P.)
2. Nемов R. S. Psihologija [Psychology] Psihologija obrazovaniya [Psychology of education] 4th edition, book 2 (Vlados, Moscow, 2000, 606 p.).
3. Sapogova E. E. Psihologija razvitija cheloveka [Psychology of human development]. Textbook for University students (Aspect Press, Moscow, 2005, 206 p.).
4. Bozovic L. I. Problemy formirovaniya lichnosti [Problems of identity formation]; ed. by D. I. Feldstein (Publishing house of practical institute psychology, Moscow, 1995, 352 p.).
5. Obukhova L. F. Detskaja psihologija: teorija, fakty, problemy [Child psychology: theory, facts, problem] (Moscow, 1995, 264 p.).
6. Mukhina V. S. Vozrastnaja psihologija [Age psychology]. Anthology (Moscow, 1999, 384 p.).
7. Yermentayeva A. R. Studentterdi psihologijalyk dajyndaudyn negizderi [Fundamentals of psychological training of students]. Monograph (Publishing house of East Kazakhstan state University im. January, Astana, 2007, 203 p.).

Авторлар туралы мәлімет:

Ерментеева А. Р. – психология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан.

Аубакирова Ж. Қ. – психология ғылымдарының кандидаты, доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан.

Майлыбаева Ж. С. – психология ғылымдарының магистранты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан.

Yermentayeva A. R. - Doctor of Psychology, Professor, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Yanushkeevich str.,6, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Aubakirova Zh. K. - Candidate of Psychology, Associate Professor, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Yanushkeevich str.,6, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Mailybayeva Zh. S. – Master degree Student of Psychology, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Yanushkeevich str.,6, Nur-Sultan, Kazakhstan.

МРНТИ 159.9

Ш.О.Орынғалиева

*Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей, Қазақстан
(E-mail: sh.oryngalieva@gmail.com)*

Психологиялық құзіреттілік феноменологиясын зерттеудің теориялық мәселелері

Андатпа. Қазіргі қоғамдық дамудың үрдісі өз іс-әрекетін тиімді жоспарлай алатын, танымдық қызметінде алынған білімді орынды пайдалана білетін, түпкі нәтижеге жету үшін әр түрлі топтардағы адамдармен тиімді қарым-қатынас диалогына түсе алатын білімді тұлғаны тәрбиелеу мәселесін қойып отыр. Сапалы білім алған, танымдылығы жоғары, құзыретті, бәсекелестіктің қайсыбір жағдайларына төтеп бере алатын білімгерлер ғана болашақтың кілтін аша алады. Сондықтан да қазіргі психология ғылымында тұлғаның қалыптасуындағы іс-әрекеттің маңыздылығы өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Құзыреттілік - білім алушылардың білімі ғана емес, нақты құбылыстарды танып білу мен түсіндіруде; қазіргі заманғы техника мен технологияны игеруде; практикалық өмірде; өзінің кәсіби білім алуға дайындығын бағалауда; еңбек нарығын бағдарлау қажет болғанда; өмірден өз орнын анықтауға; өмір салтын, кикілжіндерді шешу тәсілдерін тандауға байланысты мәселелерді шешу қажет болғанда туындайтын өмірлік мәні бар мәселелерді шешу біліктілігін шығарады.

Мақалада құзіреттілік, психологиялық құзіреттілік ұғымдарына анықтама берілген. Отандық және шетелдік психологияда кәсіби іс-әрекеттің табысты және субъектінің кәсіби дамуының тиімділік детерминанты ретінде психологиялық құзіреттілікті білім берудің негізі ретінде қарастыру мәселелері ғылыми тұрғыда тұжырымдалады. Психологиялық құзіреттілік анықтамасына түсіндірмелі мінездеме бере отырып, оның өзіндік құрылымдық және мазмұндық ерекшелігімен даму, қалыптастырудың бағдарламасын ұйымдастыру жақтары да қарастырылады.

Түйін сөздер: құзіреттілік, психологиялық құзіреттілік, коммуникативті құзіреттілік, рефлексия, қарым-қатынас, психологиялық іскерлік.

DOI: [https:// doi org/ 10.32523/2616-6895-2019-128-3-133-139](https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-128-3-133-139)

Қоғамның әлеуметтік, ғылыми прогресс, экономика саласында болып жатқан өзгерістер білім беру саласына да өзіндік жаңғырту, жаңашылдық өзгерістер әкелетіні сөзсіз. Қазіргі білім беру саласындағы жаһандану өзгерістері де әлемнің жаңашыл үрдістеріне байланысты. Осыған орай, халықаралық стандарттарға сай жоғары білім беру жүйесіне де қойылатын талап өте жоғары.

Қазақстандағы білім беру саласын жетілдіру бойынша Тұңғыш Елбасы Н.Ә.Назарбаев 2012 жылғы 14 желтоқсандағы «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында түбегейлі жаңа мақсаттар қойып, білім саласы жеке жетілдіру бағыты ретінде көрсетілген. Сондай-ақ, «Қазақстан-2050» жаңа стратегиялық бағытының «Білім және кәсіби машық – заманауи білім беру жүйесінің, маман даярлау мен қайта даярлаудың негізгі бағдарлары» атты бөлімінде кәсіби-техникалық және жоғары білім ең бірінші кезекте ұлттық экономиканың мамандарға деген қазіргі және келешектегі сұранысын барынша өтеуге бағдар ұстауы керектігі нақтыланған. Жоғары оқу орындары тек оқу бағдарламаларын жетілдірумен шектелмей, өздерінің ғылыми-зерттеушілік қызметін де белсенді дамытуы тиіс екендігі аталып өтілген [1]. Себебі, білім – ұлттың бәсекеге қабілеттігін арттырудың басты құралы болып табылады. Қазіргі білім беру саласында біліктілігі жоғары болашақ маманның өсуі құзыреттіліктің кәсібилік мәселесін ерекше қарастырады.

Қазақстан Республикасы жоғары білім беру мемлекеттік стандартының

тұжырымдамасында: жоғары оқу орындарын бітірушілердің дайындық деңгейіне қойылатын талаптар түрінде белгіленген қоғамымыздың жаңа әлеуметтік тапсырыстары, өз кезегінде оқыту бағдарламаларын өзгертуді, сондай-ақ студенттердің алатын білім сапасын көтеріп, бүгінгі күнге сай кәсіптік дағдыларды игеруге бағытталған оқытудың жаңа технологияларын енгізуді көздейді, – деп көрсетілген [2]. Мұның өзі жоғары оқу орнында болашақ мамандардың құзыреттілігін қалыптастыруда қазіргі қоғам сұранысына жауап беретін, өзін-өзі жүзеге асыра алатын, дамытатын жаңашыл өзгерістерді тиімді пайдалана білетін болашақ мамандарды даярлауды міндеттейді.

Құзыреттілік мәселесіне тұлғаның маман ретіндегі интегративті сапалары, білім, шеберліктер және дағдылар жүйесі, типтік міндеттерді шешу амалдарын талдау жатады. Құзыреттілікті қалыптастыру тұлғаның әртүрлі қасиеттерінен туындайды. Оның негізгі қайнар көзі оқу және субъективті тәжірибе болып табылады. Құзыреттілік үнемі ұмтылысты жетілдіруді сипаттайды.

Заманауи психология ғылымындағы психологиялық құзыреттілік әлеуметтік психология, тұлға психологиясы, даму психологиясы, әлеуметтік психология, акмеология және педагогикалық психологияда субъектінің өмірлік іс-әрекетіндегі ғылыми рефлексияның пәні болып табылады. Психологиялық құзыреттілік феноменіне қызығушылық адамға негізделген функционалды, прогностикалық, бейімделуші жетістіктерді түсіндіретін және психологиялық құрылымның тәсілдері мен механизмдерін жүзеге асырудың негізгі мәселелеріне жауап беруден туындады.

Психологиялық білім, дағды, іскерлікті меңгеруден бастап, тұлғаның жүйелі мағыналы, мотивациялы, эмоционалды, тұлғалық және мінез-құлқын түсіндіруде «психологиялық құзыреттілік» ұғымының мазмұнын авторлар түрліше түсіндіреді. Қазіргі уақытта психологиялық құзыреттілікті диагностикалық құрал және оның феноменологиялық мазмұны, тәсілдері, құрылымын түсіндіретін психологиялық феномен әлі зерттелуде.

Психологиялық құзыреттілікті дамыту қазіргі психология мәселесі ретінде детерминанттар мен жағдайлар, кәсіпті меңгерудің әр түрлі кезеңдеріндегі кәсіби құзыреттілікті дамыту бағыттары мен үрдістері, құзыреттіліктің жоғары деңгейін игерудің сыртқы және ішкі факторларының арақатынасы, психологиялық құзыреттілікті дамыту деңгейінің өлшемі мен өлшемдері және т.б. әртүрлі бағыттар бойынша қарастырылады. Бүгінгі күні психологиялық құзыреттілікті түсіндірудің түрлі тәсілдері белгіленген. Олардың біріншісі, субъектінің психологиялық біліктерінің өсуінің басты маңыздылығын ескерсе, екіншіден, жеке тұлғаның жалпы психологиялық құзыреттілігін құрайтын құзыреттіліктің әртүрлі түрлерін дамытуға назар аударады, Бұл бағыт өкілдері құзыреттілікті дамыту туралы мәселе, ең алдымен, оның нақты аспектілерін дамыту тұрғысынан қойылуы тиіс екенін атап көрсетеді [3].

Психологиялық құзыреттілік психологиялық феномен ретінде концептуалды сызба және түрлі бағыттар аймағында шетелдік және отандық психологтар зерттеулерінің пәні болып келді. «Психологиялық құзыреттілік» түсінігі жеке санада психологиялық мазмұнның, психологиялық жағдайдың ұсынылуы және оларды шешу тәсілі ретінде көрінеді.

Н.В.Яковлева: «психологиялық құзыреттілікті адамның өзін-өзі реттеуінің құрылымдық жүйесінің сапасы» деп көрсетсе, Т.Е.Егорова: «Мен» концепциясын құрастырушы, мағыналық білімді саналы меңгеру иерархиясы» деп түсіндіреді [4].

И.С.Якиманская тұлғалық-дамыту идеясын дамыта отырып, психологиялық құзыреттілікті педагогикалық әрекетте балалармен жұмыс жасау, бала мінез-құлқын дұрыс интерпретациялау, оның қалпын адекватты бағалай алу, кәсіби позициясын нақты білудегі психологиялық білім, іскерлік және дағдылардың жиынтығы негізінде көрсетеді [5].

Отандық және шетелдік психологияда кәсіби іс-әрекеттің табысты және субъектінің кәсіби дамуының тиімділік детерминанты ретінде психологиялық құзыреттілікті білім

берудің негізі ретінде қарастырады. Психологиялық құзіреттілік мәселесі А.К.Маркова, Л.М.Митина, Л.А.Петровская, М.И.Лукьянова, А.В.Брушлинский, А.А.Бодалев, Дж.Равен, М.Аргайл, Ю.Мель, К.Рубин еңбектерінде кеңінен қарастырылған. Психологиялық құзіреттілік - психологиялық білімнің бірізділігі, әлеуметтік психологиялық мінездеме жиынтығы және психологиялық іскерлік. Аталған анықтама психологиялық құзіреттілікке түсіндірмелі мінездеме бере отырып, психологиялық құзіреттілік феноменінің өзіндік құрылымды және мазмұнды ерекшелігімен даму, қалыптастырудың бағдарламасын ұйымдастырудың мағынасын түсіндіре алады.

Қазіргі кезде құзіреттілік тұлғаның бәсекеге қабілетті интегралды мінездемесі ретінде сипатталады. А.П.Журавлев, Л.М.Литина және Т.Н.Щербакова көзқарастары бойынша, құзіреттілік бәсекеге қабілетті адамның атрибуты ретінде білім, іскерлік, дағды және тәсілдерді орындау әрекеті компоненттер қатарын біріктіреді [6].

Психологиялық құзіреттіліктің концептуалды теориялық моделін құрастыруда бірнеше позициялар ескерілген:

- акмеологиялық мінездеменің интегралды жүйесі сияқты психологиялық құзіреттілік шынайылыққа ұмтылуда дамиды, бір мезетте жоғары деңгейге жетуге ұмтылыс береді;
- тұлғалық, кәсіби іс-әрекет, кәсіби орта және т.б. жүйелерде өзіне деген ықпалдылықты сезінуге мүмкіндік береді;
- психологиялық құзіреттіліктің даму темпі, мазмұнын анықтайтын өзін-өзі реттеу жетістігіне енетін тұлғаның субъективті поозициясы.

Т.Д.Колябина білім, оқу және өзін-өзі жетілдіру үрдісіндегі болашақ маман ішкі сенімі мен эмоционалды тұрақтылығының көрінісі деп тұжырымдайды [7].

Бүгінгі күні психологиялық құзіреттіліктің жекеленген компоненттері зерттелген: кәсіби өзін-өзі тану (Д.В.Розин, А.А.Реан), іс-әрекеттің эффективті стильдері (Н.В. Кузьмина, А.К. Маркова) және қарым-қатынас (С.А.Шейн, А.А.Юодалев, Л.А. Петровская, Г.А. Ковалев), психологиялық іскерлік (Л.М.Митина, Ю.Н.Кулюткин, Н.В.Кузьмина), коммуникативті құзіреттілік (Ю.М.Жуков, Л.А.Петровская), кәсіби-тұлғалық сапа (М.И.Лукьянова). Зерттелген еңбектерде кәсіби іс-әрекетке дайындық және тиімділікті анықтау контекстері қарастырылған. Бұл сұрақтар кәсіби әрекетті анықтаудың контексін қарастырады. Сонымен қатар, мәселенің негізі кәсіби әрекеттегі психологиялық білім, іскерлік, дағды мәнін жете түсіну болып табылады. Өзара әрекетті жағымды тұрақты тиімділігін қамтамасыз ететін, интергративті білім берудің құралы ретінде психологиялық құзіреттілікті кәсіби тәжірибеде қолдану үшін оның мазмұнын, құрылымы мен моделдерін ажырата білу қажет [8].

Маманды кәсіби даярлау үрдісінің психологиялық-педагогикалық негіздері (Ю.К.Бабанский, Н.В.Кузьмина, В.В.Сериков, Н.Д.Хмель, С.М.Кеңесбаев); білім алушылардың танымдық, коммуникативтік әрекеттерінің түрлері және оны белсендендіру мәселесі (Қ.Б.Жарықбаев, С.М.Жақыпов, М.Ә.Пәрленбетов, Н.Б.Жиенбаева, А.Р.Ерментаева) отандық психология ғалымдарының еңбектерінде зерттелген [9].

Тұлға қасиеттерінің жүйесі ретінде психологиялық-педагогикалық құзіреттілік терминін М.И.Лукьянова да қарастырады. Бұл жерде кәсіби-білімдік, кәсіби-әрекетті, кәсіби-тұлғалық компоненттері негізінде психологиялық-педагогикалық құзіреттіліктің интегралды мінездемесін ажыратады [10].

Л.В.Губанова психологиялық құзіреттілікті үш бірлікте қарастырған:

- қарым-қатынас әрекетін бейнелеуші және вербалды, вербалды емес құралдар аймағында білім, іскерлік, дағдыларды қамтитын коммуникативті бірлік;
- оқытушының өзі туралы білімін негіздейтін аутопсихологиялық бірлік;
- оқытылатын пән аймағының мазмұнын көрсететін білім мен іскерліктің гностикалық бірлігі.

Бұл жерде құзіреттіліктің коммуникативті құрылымы психологиялық мазмұнда болады. Теориялық зерттеулер мен тәжірибе көрсеткендей, коммуникативті құзіреттілік тек кәсіби маңыздылығымен ғана емес, тұлғалық мәнді мінездеме негізіндегі ерекшелігімен де анықталады. Қарым-қатынастың өзі өзара әрекеттестікпен, эмпатия, рефлексия, белсенділік және эмоционалды-ерік аймағы және т.б. тұлғалық мінездемелермен байланысты.

Аутопсихологиялық бірлік тұлғаның «Мен»-ін сезіне алуына, өзінің көзқарастары мен өмірлік бағдарлары, адекватты бағалауы мен тұлғалық эталондарымен ұштасады. Аутопсихологиялық құзіреттіліктің Мен-концепция, Мен-бейнесі, өзін-өзі жетілдірудегі қажеттіліктерімен өзін-өзі тануының мазмұнды аспектілерімен байланыстылығын көреміз.

Құзіреттіліктің гностикалық бірлігі мазмұнын білім жүйесі, құрылымы, түрлері, перцептивті іскерлік, қарым-қатынас арқылы өзін және басқаларды түсіне алуы, рефлексивтілік, жоғары интеллект, креативтілік ұғымдары негізінде түсіндіріледі [11].

Т.А.Старшинованың зерттеулерін талдай отырып, психологиялық құзіреттіліктің негізі басқа да құзіреттіліктердің пайда болуының себебі деп тұжырымдауға болады. Автор еңбегінде психологиялық құзіреттіліктің зерттелу мәселесіне байланысты, оның бөлімдерін төмендегідей көрсетеді:

1. Бірлескен іс-әрекетті жүзеге асыруда ақпарат алмасу техникаларын жетік меңгеруді, адамдарды ажырата білу, өзара әрекеттестікті жүзеге асырудағы әлеуметтік-тұлғалық құзіреттіліктер.

2. Тұлғалық-әрекеттік құзіреттіліктер өзін кәсіби іс-әрекеттің субъектісі ретінде тануына, әлсіз және күшті жақтарын түсінуіне, кәсіби өзін-өзі тануына мүмкіндік береді.

3. Когнитивті құзіреттіліктер өзінің білімін жетілдіруді, табыстылыққа қол жеткізуді жүзеге асырады. Бұл түсінік, тұлғаның әрекет түріндегі тәжірибе алмасуды, өзінің даралық стилін қалыптастыруды, дағды, іскерлікті жетілдіруді түсіндіреді.

Осылайша, психологиялық құзіреттілікті жүйелі, интегралды білім беру, тұлғаның ішкі жоспарында – өзін-өзі реттеу, сыртқы жоспарында – әлеуметтік өзара әрекеттестік пен әрекетті жүзеге асыратын бірден-бір негізгі жүйе деп қарастыруға мүмкіндік береді [12].

Г.И.Метельский мен Н.В.Кузьмина зерттеулерінде «Психологиялық құзіреттілік» тұлғаның өзінің психикалық күйін басқаруда, жоғары кәсіби өзін-өзі сезіну, жалпыпсихологиялық дайындығын қамтамасыз ететін білім, дағды, іскерлік жүйесі деп нақтылайы. Психологиялық құзіреттілікті мазмұны бойынша екі бөлікке бөліп қарастырған:

- 1) интеллектуалды (когнитивті) – психологиялық білім мен психологиялық ойлау;
- 2) практикалық (әрекетті) – психологиялық іскерлік пен дағды.

Сонымен қатар, психологиялық құзіреттіліктің түрлеріне әлеуметті-перцептивті, әлеуметті-психологиялық, аутопсихологиялық, коммуникативті және психологиялық-педагогикалық мінездемелерін жатқызады [9, с. 13, 28].

Қазіргі психологиялық-педагогикалық білім беру жүйесінің даму стратегиясын анықтауға және болашақ мамандардың тұлғалық-кәсіби дамуының өзекті мәселелерін тәжірибелік тұрғыдан шешуге міндетті болашақ кәсіби даярлық жүйесінің бейнесін қалыптастыру – қазіргі педагогикалық міндеттердің аса маңыздыларының бірі болып табылады.

Сондықтан, жоғары мектептің күрделі де маңызды бір мәселесі білім алушыларды болашақ мамандығына оңтайландыру, кәсіптік біліктілігін дамыту, кәсіби бағдар берудің жаңа жүйесін жасау, іскер және құзіретті маман дайындау. Мұндай маман дайындау үшін білім беру үдерісін белсендіру, оқытудың жаңа формалары мен әдіс-тәсілдерін жетілдіру қажет. Оқу үдерісіндегі белсенділік тиянақты білім берудің жолдарын қарастырудағы болашақ мамандардың шығармашылық ойлауына, ізденуіне мүмкіндік жасау, оларды келешек мамандығына қызықтыра алу, оқу үдерісін ғылыми негізде ұйымдастыру және т.б.

Ғылым мен техниканың жедел дамыған, ақпараттық мәліметтер ағыны күшейген

заманда ақыл-ой мүмкіндігін қалыптастырып, адамның қабілетін жетілдіру психологиялық күзiреттiлiктi дамытудың шарты ретiнде қарастырылады. Осыған орай, бүгiнгi бiлiм беру кеңiстiгiнде тұлғаны дербестiкке, iзденiмпаздыққа, шығармашылыққа тәрбиелеудi жүзеге асыратын жаңартылған инновациялық педагогикалық технологияны меңгеруге үлкен бетбұрыс жасалуы қажет.

Әдебиеттер тiзiмi

1. «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттiң жаңа саяси бағыты: Қазақстан Республикасының Президентi - елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, Астана қ., 2012 жылғы 14 желтоқсан. - URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1200002050> (қаралған күнi: 17.04.19).
2. Қазақстан Республикасы жоғары бiлiм беру мемлекеттiк стандартының тұжырымдамасы. - Астана., 2016
3. Яковлева Н. В. Психологическая компетентность и ее формирование в процессе обучения в вузе: дисс... канд. психол. наук. - Ярославль, 1994. - 102 с.
4. Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала / Под ред. В. А. Бодрова. - М., 1991.
5. Романов К.М. Психологическая культура личности. - М., Когито-Центр, 2015. - 314 с.
6. Психологические проблемы профессиональной деятельности / Под ред. А.Г. Дикой, А.Н. Занковского. - М.: Наука, 1991. - 168 стр
7. Демидова Н. В. Развитие психологической компетентности студентов — будущих учителей. СПб., 1993.
8. Андросова М.И. Формирование психологической компетентности студентов педагогических вузов // Молодой ученый. - 2014. - №4. - С. 675-676.
9. Оразбаева К.О. Жаһандану жағдайында болашақ мамандардың кәсiби күзiреттiлiгiн қалыптастыру. Философия (PhD) докторы дәрежесiн алу үшiн д.диссертация. - Алматы., 2016.
10. Лукьянова М.И. Развитие психолога педагогической компетентности учителя. М., 1996. - 196 с.
11. Губанова Л.Ф. Психологическая компетентность вузовского преподавателя иностранного языка. Дисс. кандидата психол. наук. - Тверь, 1999. - 180 с.
12. Старшинова Т.А., Иванов В.Г. Интегративный подход как основа формирования компетентности // Высшее образование в России. - 2009. - №8. - С. 154-156.

Ш.О.Орынғалиева

Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, Семей, Казахстан

Теоретические проблемы исследования феноменологии психологической компетенции

Аннотация: Современное состояние развития общества ставит проблему воспитания образованной личности, способной эффективно планировать свои действия, уметь уместно использовать знания, полученные в результате познавательной деятельности, вступать в диалог с представителями различных социальных слоев для достижения конечных целей. Ключ к будущему в руках у тех, кто обладает качественным образованием, высокой степенью познавательностью, кто компетентен и способен выдержать в условиях жесткой конкуренции. В связи с этим в современной психологии одним из актуальных вопросов является значение деятельности в становлении личности. Компетенция заключается не только в знаниях учащихся, но и в познании и объяснении конкретных явлений; в освоении современной техники и технологии; практической жизни; в оценивании своей готовности к получению профессиональных знаний; в необходимости программирования рынка труда; в определении своего места в жизни; в необходимости решения проблем, связанных с жизненными традициями, путями решения недоразумений.

В статье даны определения понятий «компетенция», «психологическая компетенция». С научной точки зрения рассмотрены проблемы изучения компетенции как эффективного детерминанта плодотворной деятельности и профессионального развития субъекта в отечественной и зарубежной психологии.

Представлена сущностная характеристика понятия «психологическая компетенция», рассмотрены структурные и содержательные особенности ее развития, а также организационные аспекты программы по ее формированию.

Ключевые слова: компетенция, психологическая компетенция, коммуникативная компетенция, рефлексия, взаимоотношение, психологическая деятельность

Sh.O.Oryngalieva

Kazakh Humanitarian Juridical Innovative University, Semey, Kazakhstan

Theoretical problems of research of phenomenology of psychological competence

Abstract. The current state of development of society raises the problem of education of an educated person able to effectively plan their actions, to be able to appropriately use the knowledge gained as a result of cognitive activity, to engage in dialogue with representatives of different social strata to achieve the ultimate goals. The key to the future is in the hands of those who have a quality education, high cognition, competent, and able to withstand in a competitive environment. In this regard, in modern psychology, one of the topical issues is the importance of activity in the formation of personality. Competence is not only about students knowledge, but also in the knowledge and explanation of specific phenomena; in the development of modern technology; practical life; assessing their willingness to obtain professional knowledge in programming required of the labour market; in the definition of their place in life; the need to address the problems associated with living traditions, ways of resolving misunderstandings.

The article defines the concepts of competence, psychological competence. From the scientific point of view, the problems of studying competence as an effective determinant of fruitful activity and professional development of the subject in domestic and foreign psychology are considered in domestic and foreign psychology. Besides the characteristic of definition psychological competence is given, its structural and substantial features of development and the organization of the program of its formation are considered.

Keywords: competence, psychological competence, communicative competence, reflection, relationship, psychological activity

References

1. «Kazakstan-2050» Strategijasy kalyptaskan memlekettin zhana sajasi bagyty: Kazakstan Respublikasynyn Prezidenti - elbasy N.A. Nazarbaevtyн Kazakstan halkyna Zholdaуy [“Kazakhstan-2050 Strategy: A New Political Course for a Successful State”. Message from the President of the Republic of Kazakhstan - Leader of the Nursultan Nazarbayev to the people of Kazakhstan] (Astana December 14, 2012). Available at: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1200002050> (Accessed: 17.04.19).
2. Kazakstan Respublikasy zhogary bilim beru memlekettik standartynyn tuzhyrymdamasy [The concept of the state standard of higher education of the Republic of Kazakhstan] (Astana, 2016).
3. Jakovleva N. V. Psihologicheskaja kompetentnost' i ee formirovanie v processe obuchenija v vuze [Psychological competence and its formation in the process of studying at the University] The dissertation of the candidate of psychol. of sciences (Jaroslavl', 1994, 102 p.).
4. Psihologicheskie issledovanija problemy formirovanija lichnosti professionala [Psychological studies of the problem of professional personality formation]. Edited by V. A. Bodrov (Moscow, 1991).
5. Romanov K.M. Psihologicheskaja kul'tura lichnosti.[Psychological culture of personality] (Kogito-Centr, Moscow, 2015, 314 p.).
6. Psihologicheskie problemy professional'noj dejatel'nosti [Psychological problems of professional activity] Edited by A.G. Dikaja, A.N. Zankovskij (Nauka, Moscow, 1991, 168 p.).
7. Demidova N. V. Razvitie psihologicheskoy kompetentnosti studentov — budushhih uchitelej.[Development of psychological competence of students — future teachers] (SPb., 1993).
8. Androsova M. I. Formirovanie psihologicheskoy kompetentnosti studentov pedagogicheskikh vuzov [Formation

- of psychological competence of students of pedagogical universities], *Molodoj uchenyj*, 2014, №4, p. 675-676.
9. Orazbaeyeva K.O. Zhahandanu zhagdajynda bolashak mamandardyn kasibi kuzirettiligini kalypastyru [Formation of professional competence of future specialists in the context of globalization] (Almaty, 2016, p. 8).
 10. Luk'janova M.I. Razvitie psihologo pedagogicheskoy kompetentnosti uchitelja [Development of psychological pedagogical competence of the teacher] (M., 1996, 196 p.).
 11. Gubanova L.F. Psihologicheskaja kompetentnost' vuzovskogo prepodavatelja inostrannogo jazyka [Psychological competence of a University teacher of a foreign language] The dissertation of the candidate of psychol. of sciences (Tver', 1999, 180 p.).
 12. Starshinova T.A., Ivanov V.G. Integrativnyj podhod kak osnova formirovanija kompetentnosti [Integrative approach as a basis of competence formation], *Vysshee obrazovanie v Rossii* [Higher education in Russia]. 2009. №8. p. 154-156.

Автор туралы мәлімет:

Орынгалиева Ш. О. – «6D010300 – Педагогика және психология» мамандығының 1 курс PhD докторанты, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Мәңгілік Ел көш., 11, Семей қ., Қазақстан.

Oryngaliev Sh. O. — PhD students 1 course in the specialty 6D010300 – Pedagogy and psychology, Kazakh Humanitarian Juridical Innovative University, Mangilik El str., 11, Semey, Kazakhstan.

XFTAP 15.21.51

Г.М. Қарибаева, А.Ж. Қонысова

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: sps-enu@mail.ru, karibaeva_gm@enu.kz)*

Әскери қызметтегі жас мамандардың кәсіби іс-әрекетіне бейімделуінің психологиялық ерекшеліктері

Аннотация. Аталмыш мақалада әскери қызметтегі жас мамандардың кәсіби іс-әрекетіне психологиялық бейімделудің мәні мен мазмұны ғалым зерттеушілердің ой-пікірлеріне негізделіп қарастырылады. Қазақстан Республикасының Қарулы күштері оның егемендігі мен территориялық тұтастығын қорғау, әскердің беделі мен әскери қызметшінің мәртебесін көтеру өзекті мәселе болып отыр. Себебі, өкінішке орай қазіргі таңда мемлекетіміздегі елеулі өзгерістерге байланысты әскери қызметші маманының, жалпы Отан қорғаушының беделі едәуір төмендеді. Мұнда қоғамдағы құқықтық бастаулардың бұзылуы, әскери қызмет туралы бұрмаланған түсініктер. Отан тағдыры үшін өзіне жүктелген жауапкершіліктен қашу басты себеп болып отыр.

Сондай-ақ мақалада жеке тұлғаның психологиялық бейімделуінің формалары, типтері, тәсілдері жан-жақты талданады. Кәсіби бейімделуді анықтауға бағытталған зерттеу жұмыстарының нәтижелері берілген.

Түйін сөздер: қарулы күштер, кәсіби бейімделу, әлеуметтік- психологиялық бейімделу, әскери-кәсіптік іс-әрекет, фрустрация.

DOI: [https:// doi org/ 10.32523/2616-6895-2019-128-3-140-147](https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-128-3-140-147)

Қазіргі кезде әлеуметтік-экономикалық күрделі даму кезеңін бастан өткізіп отырған елдің бірі ретінде Қазақстан Республикасы қазіргі қоғамның талап-тілектеріне сай толықтай жауап беретін, жауапкершілік сезімі жоғары, шығармашылық белсенділігі мен адамгершілігі үндескен, интеллектуалдық қабілеттерін, бойындағы дара мүмкіндіктерін, өз іс-әрекетінде толықтай қолдана алатын жеке тұлға қалыптастыру мәселесі өзекті болып тұр.

Тұлғаның өнегелілік, адамгершілік сана-сезімін, әлеуметке деген қатынасын көрсететін мінез-құлықтары мен әдеттерін дамытудағы психологиялық механизмдерді аша отырып, тұлғаның сана-сезімінің қалыптасуын, психологиялық бейімделу шарттарын, ерекшеліктерін қарастырып зерттеу – бүгінгі таңда маңызды мәселелердің бірі, әрі бірегейі болып табылады.

Бейімделу әр түрлі факторлардың әсерінен болады – оған адамға басқа адамдардың мақсатты бағытталған тәрбиелік әсері, қоғамдық институттар және өмірлік жағдайлардың түрлі әсерін жатқызуымызға болады.

Бейімделудің психологиялық түрлі интерпретациялары бар. Біреулер үшін – бұл әлеуметтік мінез-құлықты үйрену, басқалар үшін – мәдени ортаның талаптарына сәйкес тұлғаның моделін қалыптастырса, үшіншілері үшін – топтағы «әлеуметтік қатынасуға» дайындық болып табылады.

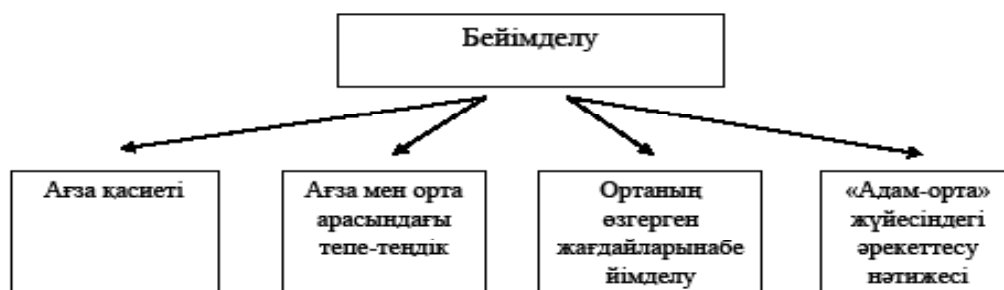
Тұлға және оның әлеуметтік-психологиялық бейімделуінің мәні мен мазмұнына байланысты ой-пікірлер тамырын тереңге жайған. Оның маңыздылығы жайлы Э. Роттердамский, К.А. Гельвеций, Д. Дидро, А. Дистервег, З. Фрейд, Д. Дьюи, Э. Торндайк, П.П. Блонский, Л.С. Выготский, Л.И. Божович, С.Л. Рубинштейн, В.В. Давыдов және т.б. зерттеген.

В.А. Ядов, Б.Г. Ананьев, А.Н. Леонтьев, А.Г. Спиркин, И.И. Чесноков еңбектерінде психологиялық бейімделу тұлға дамуының мәселелері контекстінде жалпы теориялық және әдіснамалық тұрғысынан талданады.

Құндылық бағдарымен тұлғаның бейімделуі өте тығыз байланысты. Ресей психологы М.Т. Журавлев бейімделу құндылық бағдардың адам өмірінде, қарым-қатынасында, мінез-құлқында қызығушылыққа айналуы деп түсіндірген.

И.С. Конның еңбектерінде психологиялық бейімделудің философиялық, жалпы және әлеуметтік–психологиялық, тарихи–мәдени аспектілері, теориялық мәселелері мен нақты эксперименталды алынған талдаулары қарастырылады[1, 224б]. Сонымен қоса У. Джеймс, К. Роджерс, Р.В. Бернс, Э. Берн еңбектерінде де өзіндік санаға, бейімделуге қатысы бар әр түрлі көзқарастар да жетерлік.

Бейімделу – ағзаны зерттеудегі негізгі түсініктердің бірі, себебі эволюция үрдісінде қалыптасқан бейімделу механизмдері ғана үнемі өзгеріп отыратын орта жағдайларында ағзаның өмір сүруін қамтамасыз етеді. Бейімделу арқасында ағза жүйелерінің қызмет етуі жүзеге асырылады және «адам-орта» арасындағы тепе-теңдікке қол жеткізеді. Француз физиологы Клод Бернардың ағзаның ішкі тұрақтылығы жайлы тұжырымдамасын ұсынған зерттеу жұмыстарында бейімделу динамикалық құрылымдардың жиынытығы және тепе-тең емес жүйелердің арасындағы қатынасы ретінде қарастырылады. Бейімделу туралы қазіргі таңдағы түсініктер И.П. Павловтың, И.М. Сеченовтың, П.К. Анохиннің жұмыстарына негізделген. Бейімделу феноменінің анықтамалары көптігіне қарамастан оның бірнеше негізгі түрлері бар, оның бірі:

Бейімделу кез-келген тірі ағзаға тән қасиет болғандықтан, ол адамға да тән екені белгілі. Бірақ адам – тек тірі ағза ғана емес, ол ең алдымен биоәлеуметтік жүйе және әлеуметтік макрожүйенің элементі болып табылады. Сондықтан адам бейімделуінің мәселелерін қарастырғанда мынандай үш функционалды деңгейді қарастырамыз:

сонымен қатар тұлғаның бейімделуге бейімделу қабілеті бар болуы мүмкін деп қарастыруымызға да болады.

Бейімделу түсінігі ағзада жүретін үрдістердің жиынтығын, ағзаның құрылымының бүтіндігі мен оның дамуын, дұрыс қызмет атқаруын түсіндіретін функционалды күй түсінігімен тығыз байланыста. Функционалдық күй дәрежесі жоғары болған сайын адамның жұмысқа деген қабілеттілігі де арта түседі. Бұл жағдай әскери-кәсіптік іс-әрекетте маңызы ерекше болып табылады, себебі соғыс алаңында қарсыласына қарағанда жұмысқа қабілеттілігі жоғары әскери қызметшінің артықшылығы мол екендігі айқын. Ағза жүйелерінің дұрыс қызмет атқару дәрежесі бейімделу тиімділігімен анықталады. Бұл тиімділікті қалай анықтауымызға болады?

Тірі ағза өз-өзін реттеуші көп деңгейлі жүйе. Бұл жүйенің басқарушы механизмдері – орталық және вегетативтік жүйесі, ал ағзаның қалған басқа жүйелері басқарылатындарға жатады. Дәл осы орталық жүйе жүйесі ағзаның жалпы функционалдық күйін анықтайды [2, 6 б].

Ағзаның функционалдық күйінен субъективті және объективті құраушыларын ерекшелік көрсетуге болады. Бұлардың біріншісі мотивациялық тәртіпті, ал екіншісі жүйелердің тепе-теңдік қалпының адамның функционалдық күйінің субъективті жақтары (психикалық құраушылары) жетекші болып табылады, себебі бейімделушілік қайта қалыптасулар кезінде субъективті жақтары объективтілерін көп жағдайда артта қалдырады.

Субъективті жақтар деп отырғанымыз – тұлғалық қалыптасуларға жататын уайымдауларды қоса алғандағы психикалық құбылыстар. Тұлғаның осы ерекшеліктері адам ағзасының сыртқы ортаның немесе кәсіби іс-әрекеттің реттелуінің тұлғалық қағидасы қазіргі кезде жалпыға таныс. Яғни, қалыптардың қалыптасуы көбінесе адамның өз-өзіне, қоршаған ортаға және де өз іс-әрекетіне қатынасына байланысты.

Адам тұлғасының ерекшеліктері іс-әрекеттің жаңа жағдайларына бейімделуінің табыстылығын ғана анықтап қоймай, сонымен қоса оған ағза жүйелерінің қалыпты қызмет атқаруының сипатын, оның жұмысқа қабілеттілігінің дәрежесін анықтайды.

Эксперименталды психологиялық зерттеулер әскери-кәсіптік іс-әрекет жағдайларына тиімді бейімделу үшін алдыңғы қатарлы мәнге ие тұлғалық қасиеттер жиынтығын тұлғалық бейімделу потенциалы деп атаймыз. Бейімделу потенциалы неғұрлым жоғары болған сайын, соғұрлым әскери қызметші қатаң жағдайларда өзінің кәсіби міндеттерін табысты орындай алатындығы хақ [3, 101б].

Тұлғаның өз-өзіне баға бере алуы бейімделу табысты болу үшін маңызы зор. Өз-өзіне баға беру адамның қадағалау жүйесінің орталығы және көп жағдайларда негізгі психикалық үрдістердің функционалдылығы осыған тәуелді екендігін де білеміз. Өзіне төмен баға беру теріс психикалық күйлерді сипаттайды. Өзін төмен бағалаушылар әрдайым қобалжығыш, тұрақсыз, апатиялы, тез шаршағыш, өмірге деген құлшынысын жиі жоғалтқыш, болашағын болжауды білмейтін және өз-өзін жоғары, дұрыс берілген бағалау психиканың сау екендігін дәлелдейді.

Әскери қызметшінің табысты әрі оңай бейімделуіне, сонымен қоса, айналасындағылардың оған деген қарым-қатынастарына да байланысты болады. Айналасындағылардың көзқарастары оң болмаса, бейімделу үрдістерінің жүруі де қиындай түседі [4, 253б]. Субъективті деңгейде бұл айналасындағылар жағынан демеу (әлеуметтік демеу) ретінде немесе басқаларға өзінің керектігін (референттілігін) сезіну арқылы көрінеді. Өзінің қажеттілігін сезіну және әлеумет жағынан қолдау табу белсенділікті оятып, теріс мінездердің бетін алуға септігін тигізіп қана қоймай, өз кезегінде бұл жаңа жағдайларға бейімделудің табыстылығын арттыратыны анық, ал өзінің ешкімге қажет еместігін сезіну, керісінше, бейімделу үрдісінің қиындауына әкеп соғады, теріс мінездемелердің көбеюіне, соның ішінде жүйкелік-психикалық тұрақсыздыққа әкеледі [5, 88б].

Әскери-кәсіптік іс-әрекет жағдайларына бейімделу үрдісін айқындайтын тағы бір сипаттама – тұлғаның коммуникативті қасиеттері болып табылады. Адам әрдайым басқа адамдардың ортасында болатындықтан оның іс-әрекетінің табыстылығы қарым-қатынас орната алуына да байланысты болып келеді.

Коммуникативті мүмкіндіктер немесе айналасындағылармен қатынас орната алу және өзара түсінушілікке қол жеткізе алу мүмкіндігі әр адамда әр түрлі екендігі анық. Олар қарым-қатынас кезінде қажеттілігі мен тәжірбиелігі, сонымен қатар, психологиялық ерекшеліктерімен анықталады. Адамдар ара-қатынасында қатынас орната алу қағидасының маңызы да өте зор. Бұл қағида тұлғаның басқа адамдарға қатынасын айқындайды: біреулер өздерін айналасындағыларға қарсы қойса, кейбірі, керісінше, салыстырмалы түрде жұмсақ, ал кейбірі ашулы, тағы басқалары тез тіл табысқыш болып келеді [6, 39 б].

Бейімделу үрдісінің маңызды жақтарының бірі – белгіленген әлеуметтік мәнділікті дұрыс қабылдау қабілетін анықтайтын әлеуметтену екендігін жақсы түсінеміз. Қарулы Күштердің қатарына қабылданғаннан кейін не келісім-шарт бойынша әскери қызметке тұрған индивидтің әлеуметтік рөлі біршама өзгеріп, артады. Оның Отанның қаруланған қорғанысы болуы, оған тек белгілі бір міндеттерді артып қана қоймай, одан қандай да бір нақты әлеуметтік рөлді атқаруын міндет етеді. Көптеген еңбек, әскери, шығармашылық және т.б. әріптестер оң құрылымдар болатындығын айтқан жөн, яғни жалпы адамзаттық салттар, жалпыға ортақ тәртіп нормалары негізінде құрылады. Сонымен қатар адамның тәжірбиелік іс-әрекеті әлеуметтік маңызға ие тәртіп нормаларын сақтауға ғана емес, онымен қоса тікелей әлеуметтік ортаның талаптарын орындауға да міндетті [7, 116 б].

Зерттеудің пәні болып әскери қызметтегі жас мамандардың кәсіби іс-әрекетіне бейімделуінің психологиялық ерекшеліктері табылады. Зерттеудің объектісі болып жас мамандардың кәсіби іс-әрекетіне бейімделуін қарастырамыз. Зерттеуге 21-26 жас аралығындағы 28 әскери қызметші алынды.

Зерттеу әдістері ретінде:

1. «Жеке тұлғаның алаңдаушылықты анықтау шкаласы» сауалнамасы;
2. Розенцвейгтің суреттік тесті;

Сондай-ақ сауалнаманы бөлімше мен зерттелуші әскери қызметшілердің жалпы мінездемесін анықтауда қолданды [8, 193 б].

№1 тест. Т.А. Немчины дайындап, кейінірек оны В.Г. Норакидзе өзгерткен. Сауалнама жеке тұлғаның психикалық алаңдаушылықтарын, әртүрлі тітіркенгіштіктерге психологиялық реакцияларын сонымен қатар өз-өзін бағалауын өлшеуге арналған 60 сұрақтан тұрады.

Сондай-ақ сауалнама «жалған шкала»-сымен толықтырылған, бұл сыналушының немқұрайлы жауап бергендігін анықтай аламыз. Аталмыш шкала 10 сұрақтан тұрады, бұл арқылы бізге сыналушы қаншалықты қойылған сұрақтың мәнін түсініп, қаншалықты өзінің шынайы реакцияларын жасыра алатындығын көрсетеді.

№2 тест. Психологияда бұл әдіс арқылы: агрессия, идентификация, проекция, қиял, регрессия, апатия, фиксация, рационализация, компенсация сынды күшті тітіркендіргіштерге реакциялары зерттеледі. Розенцвейг әдістемесі проективті тесттер қатарына жатқызылады. Оны қолдану барысында қиялдан шығарылған жағдаяттар беріліп, оның әрқайсысы арқылы сыналушы өзіндік қабылдауын және осы жағдайға өзіндік бағасын беруге тиіс.

Тест 24 схемалы-контурлы суреттен тұрады. Әр суретте бітпеген әңгіме үстіндегі екі немесе одан да көп адам бейнеленеді. Сондай-ақ он алты жағдайда сыналушының алдында кедергілер кездеседі; сегіз жағдайда сыналушы белгілі-бір жағдайға айыпталады. Сыналушы репликаны аяқтау қажет, ойдан шығарылған жағдайда «басқа үшін жауап беру арқылы», ол өзінің ойын ашық, жеңіл түрде жеткізіп, кикілжінді жағдайдан оңай шыға алады.

Берілген әр жауап Розенцейг теориясына сәйкес екі өлшем бойынша, яғни: реакцияның бағыты бойынша (агрессия) және реакция типі бойынша бағаланады.

Реакцияның бағыты бойынша жауаптардың өзі бірнеше бөлімшелерден тұрады. Олар:

А) Экстрапунитивті: бұл реакция тірі және өлі қоршаған ортаға бағытталған, фрустрацияның сыртқы себебі айтылады, фрустрациялық ситуация деңгейі анықталады, кейде жағдайды басқа адамның шешкендігін талап етеді.

Б) Интропунитивті: бұл реакция тікелей өзіңе бағытталған, кінәсін мойындау немесе туындаған мәселеге жауапкершілік алу, фрустрациялық ситуация айыпталмайды. Сыналушы фрустрациялық ситуацияны толығымен қабылдайды.

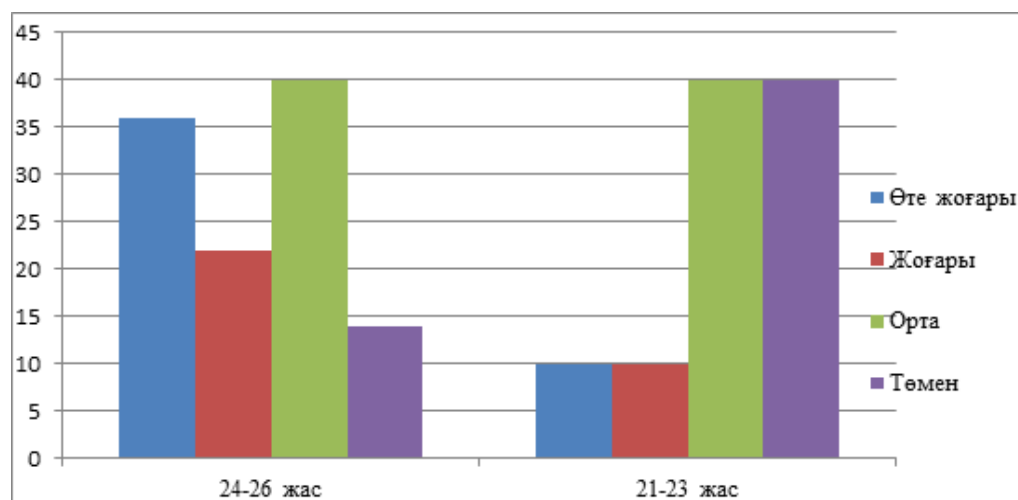
В) Импунивативті: фрустрациялық ситуация болмашы немесе міндетті түрде болатын деп қарастырылады, уақыт келе шешілетін, қоршаған орта мен өзіне деген айып болмайды.

Сонымен қатар, реакция типтік тұрғысынан да бөлінеді.

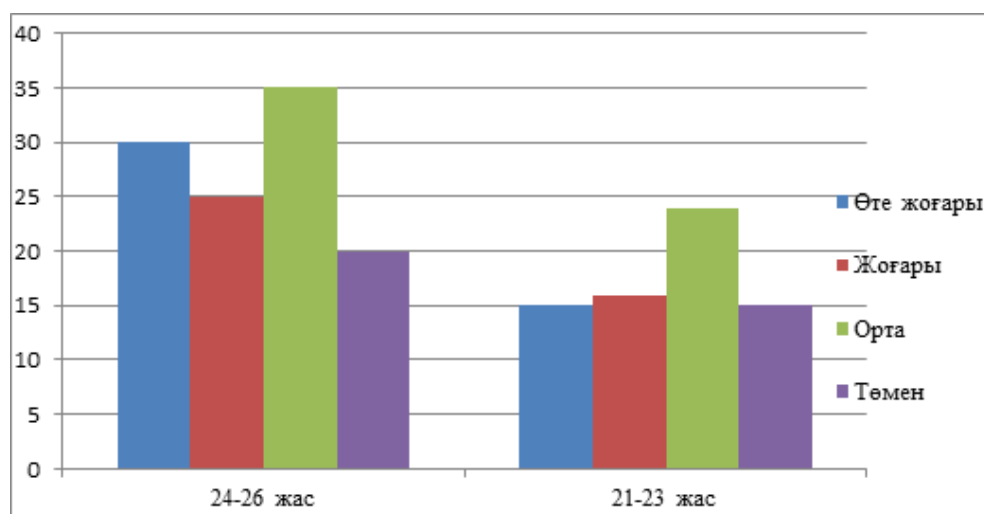
А) Кедергілі-доминатты. Реакцияның типі «фиксациядан кедергіге». Фрустрацияны туғызатын кедергі, қолайлы, қолайсыз, елеуіздігіне қарамастан бағаланады.

Б) Өзін-өзі қорғаушылық. Реакцияның типі «фиксациядан қорғанысқа». Өзінің кінәсін мойындау немесе жоққа шығару, айыптан қашу, өзіндік «менін» қорғау.

В) Табандылық-қажеттілігі. Реакцияның типі «фиксациядан қажеттілікті қанағаттандыруға». Кикілжіңді жағдайда әрдайым конструктивті шешім іздеу, немесе басқа адамнан көмекті талап ету және жағдаятты өзінше шешу.

Екі талдауға сәйкес, 24-26 жас аралығындағы мамандарда бейімделу көрсеткіш деңгейі 40%, жоғары 35%, орташа 20%, төмен 15% құрайды. 21-23 жас аралығындағы мамандарда бейімделу көрсеткіші төмен, мамандардың тек 10%-да ғана өте жоғары, жоғары 10%-да, 40%-да орташа, 40%-да төмен.

Розенцвейгтің суреттіктестінің нәтижелерін қарастырайық. Зерттеу барысында 24-26 жас аралығындағы мамандардың бейімделуі өте жоғары деңгейі 30%, жоғары 15%, орташа 35%, төмен 20% құрайды. 21-23 жас аралығындағы мамандардың тек 15%-да ғана өте жоғары бейімделген, мамандардың 16%-да жоғары, 24%-да орташа, 15%-да төмен.

Қарулы күштер – қазіргі қоғамның іргелі, бөлінбейтін бөлшегі екені анық. Оларды дамуы мен қалыптасуы сол қоғамның даму деңгейімен байланысты болады. Бірақ, тарихи жағдайлар мен әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге қарамастан, Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің ең басты міндеті Отанымыздың шекарасын қорғау болып қала береді.

Қарулы Күштер офицері қай лауазымда отырса да, заманауи ұрыс тәсілдерін біліп, әскери техникаларды жетік игеріп, кәсіби қызметті жемісті атқаруға қажет болатын психологиялық білім деңгейін игеруі тиіс. Бұл қазіргі таңда Қарулы Күштерде психологиялық білімсіз қызмет атқару қиындығын көрсетеді. Қарулы Күштерді құрудың өзекті міндеттері – бөлімдер мен бөлімшелерді сапалы құраммен қамтамасыз ету. Осы міндетті шешу кәсіби психологиялық іріктеу арқылы жүзеге асады. Тағы бірден-бір өзекті мәселе ұрыстық және басқа да жағдайларда әскери қызметшілердің кәсіби қызметін жемісті атқару болып табылады. Бұл міндетті бөлім мен бөлімшелердің жеке құрамының кәсіби қызметі психологиялық әдістер көмегімен жүзеге асырылып отырады. Заманауи офицерлер жақсы психологиялық дайындықты қажет етеді.

Қазақстан Республикасының Қарулы күштері оның егемендігі мен территориялық тұтастығын қорғау, әскердің беделі мен әскери қызметшінің мәртебесін көтеру өзекті мәселе болып отыр. Себебі, өкінішке орай қазіргі таңда мемлекетіміздегі елеулі өзгерістерге байланысты әскери қызметші маманының, жалпы Отан қорғаушының беделі едәуір төмендеді. Мұнда қоғамдағы құқықтық бастаулардың бұзылуы, әскери қызмет туралы бұрмаланған түсініктер. Отан тағдыры үшін өзіне жүктелген жауапкершіліктен қашу кәсіби бейімделуде қиындықтарды туғызудың басты себебі болып отыр.

Әдебиеттер тізімі

1. Алдамұратов Ә. Жалпы психология.-Алматы: «Білім», 1996.-224 б.
2. Маклаков А.Г. Общая психология. – СПб., 2001. - 592 с.
3. Основы военной психологии и педагогики. – М.: Воениздат, 1988. -101 б.
4. Психология личности. Учебное пособие/под ред. П.Н.Ермакова, В.А. Лабунской. – М.: Эксмо, 2007. – 253 б.

5. Психология и педагогика. Военная психология: учебник для вузов / Под ред. А.Г.Маклакова. – СПб: Питер, 2005. -88 б.
6. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психологические проблемы готовности к деятельности. – М., 1974. -39 б.
7. Столяренко Л.Д. Основы психологии. Практикум / Ред.-сост. Л.Д.Столяренко. Ростов н/д: Феникс, 1999. -116 б.
8. Альманах психологических тестов. Под ред. Р.Р. и С.А. Римских. - М., 2005. - 193 б.

Г.М. Кармбаева, А.Ж. Коньсова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

**Особенности психологической адаптации молодых специалистов на военной службе
к профессиональной деятельности**

Аннотация. В данной статье на основе изучения трудов ученых рассматриваются сущность и содержание психологической адаптации молодых специалистов на военной службе к профессиональной деятельности. Одними из актуальных проблем являются защита суверенитета и территориальной целостности страны Вооруженными силами Республики Казахстан, а также повышение репутации армии и статуса военнослужащих. К сожалению, репутация военнослужащего и защитника Отечества в целом значительно снизилась в связи с большими изменениями в нашей стране. Сюда можно отнести свертывание правовых начинаний, искаженные представления о военной службе. Главная причина – уход от ответственности за судьбу Родины.

Таким образом, в статье с разных сторон анализируются формы, типы и приемы психологической адаптации личности. Представлены результаты исследовательских работ, направленных на выявление уровня профессиональной адаптации молодых специалистов.

Ключевые слова: вооруженные силы, профессиональная адаптация, социально-психологическая адаптация, военно-профессиональная деятельность, фрустрация.

G.M. Karibayeva, A.Zh. Konysova

L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

**Features of the psychological adaptation of young specialists in military service
to professional activity**

Abstract. In this article, the essence and content of psychological adaptation to the professional activities of young military professionals are based on the views of scholar researchers. The main goal of the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan is the key issue of protecting their sovereignty and territorial integrity, the reputation of the army and the status of military personnel. Unfortunately, the reputation of the serviceman and the Defender of the Fatherland has declined due to significant changes in our country. The main reason is avoiding responsibility for the fate of the motherland.

Thus, the article analyzes the forms, types and techniques of psychological adaptation of individuals. The results of research work aimed at identifying the level of professional adaptation of young specialists are presented.

Keywords: military establishment, professional adaptation, socio-psychological adaptation, military professional activity, frustration.

References

1. Aldamuratov Ә. Zhalpy psihologiya [General psychology] (“Bilim”, Almaty, 1996, 224 p).
2. Maklakov A.G. Obshaya psihologiya [General psychology] (SPb, 2001, 592 p).
3. Osnovyi voennoi psihologii I pedagogiki [Fundamentals of military psychology and pedagogy] (Military Publishing, 1988, 101 p).
4. P.N.Ermakova., V.A.Labunskoy. Psihologiya lichnosti [Psychology of personality] (Eksmo, 2007, 253 p).
5. A.G. Maklakova. Psihologiya I pedagogika. Voennaya psihologiya [Psychology and pedagogy. Military Psychology: a textbook for universities] (Piter, SPb 2005, 88 p).
6. Dyachenko M.I., Kandybovich L.A. Psihologicheskie problem gotovnosti k deyatelnosti [Psychological problems of readiness for action] (Moscow, 1974, 39 p.).
7. Stolyarenko L.D. Osnovyi psihologii [Basics of psychology] (Phoenix, Rostov n/d, 1999, 116 p).
8. Almanah psihologicheskikh testov [Almanac psychological tests] (Ed. R.R. and S.A. Rimckij (Moscow, 2005, 193 p).

Авторлар туралы мәлімет:

Карибаева Г.М. – п.ғ.к., әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының, профессор м.а., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан.

Қонысова А.Ж. – әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының психология мамандығының I курс магистранты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан.

Karibaeva G.M. - Candidate of Psychological Sciences, Acting Professor of the Department of Social Pedagogy and Self-Knowledge, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Yanushkeevich str.,6, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Konysova A.Zh. – Master degree Student of I course in Psychology specialty of the Department of Social Pedagogy and Self-Knowledge, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Yanushkeevich str., 6, Nur-Sultan, Kazakhstan.

XFTAP 15.21.51

Г.М. Карibaева, Г.Ә. Токтарбай

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қаласы,
Қазақстан*

(E-mail: karibaeva_gm@enu.kz, toktarbay1993@bk.ru)

Мектепке дейінгі жастағы балаларда агрессиялық мінез-құлықтың пайда болуының психологиялық ерекшеліктері

Аңдатпа. Аталмыш мақала агрессивті мінез-құлықтың психологиялық ерекшеліктерін зерттеуге арналған. Агрессивтілік мәселесі бойынша әдебиеттерге талдау жұмыстары жүргізілді. Соңғы жылдары балалар агрессивтілігінің мәселесі туралы көп айтылады. Қоғамда агрессивтік мінез-құлықтың, беталыстардың өсуі байқалуда. Балалардың бойындағы агрессивті әрекеттер ерте балалық шақтан бастап көріне бастайды. Ауыр материалдық жағдай, жұмыстағы тұрақсыздық, отбасы мәселелері, сондай-ақ, экраннан агрессивті іс-әрекетті жиілеп насихаттау және т.б. сияқты көп себептер бойынша ересектердің бойында жоғары агрессивтілікті бақылауға болады, ол агрессивтік балаларға да әсер етпей қоймайды. Осы мәселеге байланысты балабақшаның орта және ересек топтарда агрессивті мінез-құлықты анықтауға зерттеу жұмыстары жүргізіліді. Зерттеу жұмысы барысында балабақшада ересек және орта топ балаларына «Дүниеде жоқ жануар» әдістемесі және «Ертегі» тестісі пайдаланылды.

Түйін сөздер: агрессивті мінез-құлық, балабақша, шабуыл, қарым-қатынас, қажеттілік, сана.

DOI: [https:// doi org/ 10.32523/2616-6895-2019-128-3-148-154](https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-128-3-148-154)

Агрессивті мінез-құлық мектепке дейінгі жастағы балалардың арасында жиі кездесетін құбылыс. Балалар агрессиясының кез-келген көрінісі мен агрессивтілікке бейімділігі баланың жақын қоршаған ортасына ғана әсер етпейді, сонымен қатар жалпы қоғам үшін де маңызы бар мәселе болып табылады. Мұндай мінез-құлық 10 жасқа дейін қалыптасатындықтан мектепке дейінгі жастағы агрессивтілікті зерттеу, агрессивті мінез-құлықты түзету және оның алдын алу қажет. Осы орайда аталмыш бағытта жұмыс істейтін әр түрлі құзыретті мамандар оны жоюға уақытында күш салуы тиіс [1, 512 б].

Балалардың агрессивті мінез-құлық ата-аналар мен қоршаған ортаға жұдырықпен соққы жасайды, сондай-ақ бала жануарларды жәбірлейді, ыдыс-аяқтарды, жиһазды сындырады, ағалары мен апа-сіңлілерінің кітаптарын жыртады, тістейді, құрдастарына, достарына тастар және т.б. заттар лақтырып, зияның тигізеді.

Агрессия мәселесін шетелдік психологтар С. Бендера, А. Басс, Э. Фромм, А. Дарки, Ю.Б. Можгтносский, К. Лоренц, Дж. Доллард, Н.Е. Миллер, Л. Берковец және т.б. жұмыстарында көп қарастырған, алайда бұл саладағы отандық зерттеулер өте аз. В.И. Замкова, Г. Доронин, Р.У. Жолдасова, А. Маханбетова, П.Ж. Жұмабаев, Л.К. Көмекбаев осы салада зерттеулер жүргізген.

«Агрессия» түсінігін әртүрлі мінез-құлықтың түрлері мен формаларын белгілеу үшін қолданады және әр автор бұл түсінікті өзінше түсіндіреді.

Э. Фроммның анықтамасы бойынша, жойқын, негативті және теріс агрессиядан басқа, агрессия оң функцияны да орындайды және тіпті қатерсіз болып табылады. Агрессивті балаға жаңа жағдайларға, ұжымдарға бейімделіп, назар аударту оңай болуы мүмкін. Агрессивтілік тірі реакция болып табылады. Агрессивті бала әрқашан базалық қажеттіліктерге ие болады [2, 129 б].

Психолог К. Лоренц агрессия туа біткен өмір сүру үшін күрес инстинктінен бастау алады деп санайды. К. Бютнер болса, агрессия деп «серіктесін қорлайтын, жаралайтын және тіпті оны жоюға бағытталған» мінез-құлық актісі деп түсіндіреді.

Ал, Е.П. Ильин болса агрессияны былай сипаттайды: «бұл қорлауға немесе басқа тірі затқа зиян келтіруге бағытталған, осындай қарым-қатынасты бұзатын, тіпті оны қабылдамайтын мінез-құлықтың кез келген түрі». Сонымен қатар, «белгісіз және даулы жағдай туындаған кезде агрессивті әрекет етуге бейімділігін көрсететін жеке тұлғаның қасиеті» деп сипаттама береді [3, 160б].

Агрессивті балалармен педагогикалық жұмысты ұйымдастырудың аталған проблемасы А.Г. Асмолов атап өткендей, тек жалпы проблеманың бір тарабының жеке мысалы - құқық бұзушылық, қатыгездік фактісінен кейін жүзеге асырылатын педагогикалық әсерлердің реактивті сипаты болып табылады.

Қ. Жарықбаев және О.Саңғылбавтың психологиялық сөздігінде агрессия (лат. aggressio-қаз. шабуыл жасау) – әлеуметтегі адамдардың арақатынас тәртібінің талаптарына қарама-қайшылықты себептенген деструктивтік қылық деп берілген [4, 15 б].

Агрессивті мінез-құлықтың қалыптасуы - көптеген факторлар әсер ететін күрделі және көп қырлы процесс. Агрессивтіліктің қандай да бір түрлері балалардың көпшілігіне тән. Алайда, белгілі бір санаттағы балаларда агрессивті мінез-құлық тұрақты түрде сақталып қана қоймай, сонымен қатар жеке тұлғаның тұрақты қасиетіне айнала отырып дамиды. Нәтижесінде баланың өнімді әлеуеті төмендейді, толыққанды қарым-қатынас мүмкіндіктері тарылады, оның жеке дамуы деформацияланады. Агрессивті бала қоршаған ортаға ғана емес, өзіне де көптеген проблема туындауына себепін тигізеді.

Мектепке дейінгі жас ерте балалық шақта қалыптасқан алғышарттар негізінде психиканың қарқынды қалыптасу кезеңі болып табылады. Психикалық дамудың барлық желілері бойынша жаңа қасиеттерімен және құрылымдық ерекшеліктерімен сипатталатын әр түрлі дәрежедегі қасиеттер пайда болады. Олар көптеген факторларға: сөйлеу, ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынас жасау, танымның әртүрлі формаларына және қызметтің түрлеріне (ойын, өнімді, тұрмыстық) қосылудың арқасында болады. Жаңа түзілімдермен қатар, жеке ұйым негізінде психофизиологиялық функциялардың дамуында жеке тұлға және оның құрылымдық элементтері (сипаты, мүдделері және т. б.), қарым-қатынас, таным және қызмет субъектілері және олардың негізгі компоненттері-қабілеттері мен бейімділігі сияқты психиканың күрделі әлеуметтік нысандары пайда болады.

Балалардың бойындағы агрессивті әрекеттер ерте балалық шақтан бастап көріне бастайды. Агрессивті мінез-құлықтың сипаты көбінесе жас ерекшеліктерімен анықталады. Әрбір жас кезеңі дамудың ерекше жағдайына ие және жеке тұлғаға белгілі бір талаптар қояды. Жас талабына бейімделу жиі агрессивті мінез-құлықтың әртүрлі көріністерімен жүреді[5,112 б]. Өмірдің алғашқы жылдарында агрессивті мінез-құлық жиі ересектердің басқаруына келмейтін тек қырсықтықтың импульсивті ұстамаларында көрінеді. Бұл көбінесе ашу немесе ыза, айқай және төбелеспен көрсетіледі. 2-3 жастағы балалар балабақшаларға барады, онда М.Д. Лисинаның, В.С. Мухинаның, Л.Д. Кошелеваның айтуынша, құрдастарымен өзара іс-қимыл жасау тәжірибесі басқаға бағытталған іс-қимылдарды ұзақ немесе аз ұстау және өрістету процесі ретінде қалыптасады[6,12 б]. Бұл кезеңде балалар арасындағы жанжалдар көбінесе ойыншыққа таласу жағдайында туындайды. Балалар психологтарының ескертуінше, көбінесе агрессивті мінез-құлық балаларда бірінші дағдарыстық кезеңде (3 жаста) байқалады. Бірінші дағдарыстан басқа, балалардың агрессивті мінез-құлық одан да үлкен жаста (ересек мектепке дейінгі және мектеп жасындағы) көрінеді. Оның себебі, оған қасындағы ең жақын адамдардың мінез-құлығының үлгісі әсер етеді [7,104 б].

Мектепке дейінгі жастағы баланың балабақшаға келуі оның әлеуметтік дамуындағы барлық жағдайды өзгертеді. Балабақшадағы топ – балалардың бірінші ұйымдастырылған

тобы, сюжеттік-рөлдік ойындары негізінде туындайтын бірінші балалар қоғамы. Олар мектепке дейінгі жастағы балаларды әлеуметтендіру процесінде бірқатар функцияларды орындайды, соның ішінде, құрбыларға қатысты баланың тәртібін реттейді, оны әлеуметтік-қолайлы тәсілдермен жанжалдарды шешуге үйретенеді.

А.А. Рояктың ойынша мектепке дейінгі жастағы балалардың құрбыларымен жанжалды қарым-қатынасын терең зерттеуі агрессивтілікті, сондай-ақ, ашушандықты қалыптастыруда үлкен рөл атқарады және жеке тұлғаның басқа да жағымсыз қасиеттері ойын кезінде мектепке дейінгі жастағы балалардың өмірінде болатын табыссыздық орын алады. Мектепке дейінгі жастағы балалармен араласуда жанжалға әкелетін себептердің екі негізгі тобын атап айтуға болады: 1) балада қызметтің орындаушы жағының жеткіліксіз дамуы (ойын қабілеті мен дағдылары), сондай-ақ, баланың құрбыларымен бірге ойын қарым-қатынасын құра алмауы (ойыншық бермеу, рөл, досына көмектесу), сондай-ақ, араласудың оң тәсілдерін игермеу, яғни, операциялық қиындықтар; 2) қызметтің негізгі жақтарын өзгерту, соның ішінде, эгоистік уәждердің басым болуы, араласу уәждерін кез-келген басқа уәждермен және мақсаттармен итеру, құрбыларымен араласуда уәждердің қалыптаспауы [8,41 б].

Агрессия – бұл базистік психологиялық қажеттіліктерді қанағаттандырмау реакциясы махаббат, құрмет, қабылдау және басқа адамға деген қажеттік. Агрессивті мінез-құлықты бала жиі өзін шеттетілген, ешкімге қажет емес сезінеді. Ата-аналардың қатыгездігі мен немқұрайлығы балалар мен ата-ана қарым-қатынасының бұзылуына алып келеді және балаға өзін ешкімге ұнамайды деген сенім ұялатады. Сондықтан біздің зерттеуде М.З Друкаревич ұсынған «Дүниеде жоқ жануар» тұлғаны жобалық зерттеу әдістемесі алынды. Әдістеме тұлғаның жеке ерекшеліктерін, кейде оның шығармашылық потенциалын анықтауға бағытталған. Бұл ең танымал сурет салу әдістемелерінің бірі. Ол балалар мен ересектерді, науқастар мен дені сау балаларды тексеру кезінде көбінесе бағдарлы әдістеме ретінде, яғни жеке тұлғаның ерекшеліктері туралы кейбір гипотезаларды ұсынуға мүмкіндік беретін отандық психологтармен кеңінен қолданылады.

Мектепке дейінгі жастағы балалармен диагностика жұмыстары жеке жүргізілді. Сыналатын балаға әлемде жоқ жануарды ойлап, салу, сондай-ақ оған бұрын болмаған атау беру ұсынылады. Зерттеу процедурасы стандартталмағандықтан (сурет салуға арналған қағаздың әр түрлі өлшемдері қолданылады, бір жағдайда сурет түрлі-түсті қарындашпен, басқаларында-бір түсті қарындашпен салынды және т.б.), суретті бағалаудың жалпы қабылданған жүйесі жоқ.

«Дүниеде жоқ жануар» әдістемесінің нәтижелері агрессивтілік симптом кешендерінің кестесінде (И. А. Фурманов бойынша) тіркелді, симптомдарын бағалай отырып балалар қойылды.

Бұл әдістемеді нәтижелерді талдау кезінде маңызды көрсеткіш сызықтар болды, себебі әдістеме психомоторлық байланыс теориясында құрылған. Психиканың жағдайын тіркеу үшін моториканы зерттеу қолданылады. И.М. Сеченов бойынша, психикада пайда болатын кез келген көрініс, осы көрініспен байланысты кез-келген үрдіс қозғалыспен аяқталады.

Егер қандай да бір себеппен нақты бір қозғалыс жүзеге асырылмаса, онда бұлшықеттердің тиісті топтарында жауап қозғалысын жүзеге асыру үшін қажетті энергияның белгілі бір кернеуі (ұсынысқа, ойға) қосылады.

Диагностиканы өткізу үшін әр түрлі көлемдегі қағаз парақтары, қарапайым қарындаш берілді. Тест әр баламен жеке жүргізілді және тапсырманы орындау кезінде баланың көңіл бөлуіне, эмоциялық жағдайына назар аударылды.

Балалардың эмоциялық құбылыстарының толық суретін алу үшін Луиза Дюссстың «Ертегі» тесті қолданылды. Бұл тест балаларды «кейіпкер» арқылы зерттеуге ыңғайлы,

онымен бала өзін сәйкестендіреді және оған таңдау жасауға тура келеді. Бала эмоциялық жағдайына байланысты ертегіде жазылған жағдайға, тыныш немесе керісінше, алаңдайды. Барлық ертегілер сұрақ фразасымен аяқталады, оған бала жауап беру керек.

Бала тестті ойын деп сезінуі керек. Бұл үшін ыңғайлы сәтті таңдап, оны ертегі туралы айтуды сұрау үшін оны жігерлендіруге тырысу керек.

Бала әңгімелер мен ертегілерді тыңдай отырып, қайталай немесе ойлай отырып, сезімге ерік береді, табиғи агрессивтіліктің лайықты дозасын сыртқа шығарады. Кейбір әңгімелер оның қорқынышын тудырады, бірақ бұл қуаныш пен қозғалысқа араласқан қорқыныш.

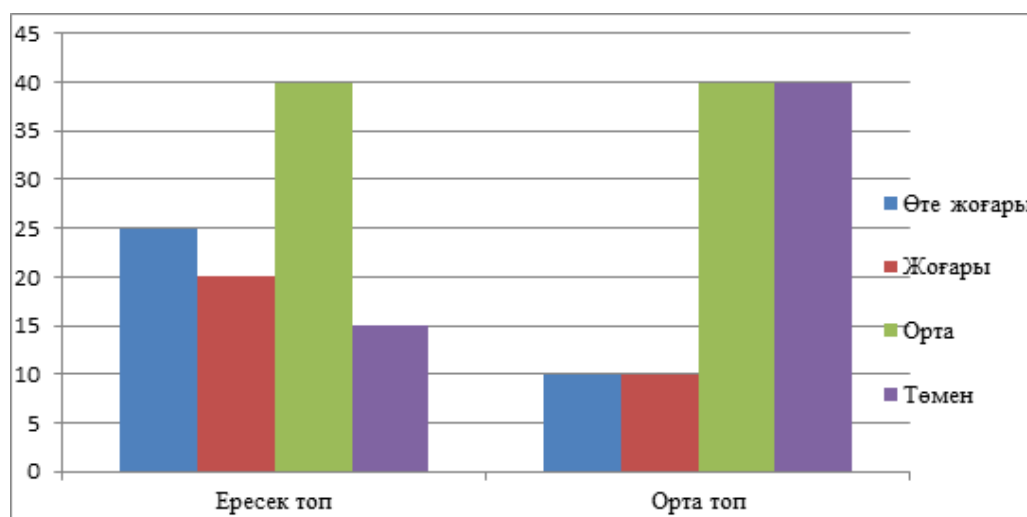
Тест нәтижелерін талдау кезінде оң да, теріс да нәтижелер алынды және оларды баланың жеке басының дамуын тікелей бақылау процесінде қолдану үшін бағдар ретінде пайдаланды.

Тест мағынасы әртүрлі он ертегіден тұрады. Барлық нәтижелер кестеге енгізілді, онда қате мінез-құлық және интерпретация анықталды.

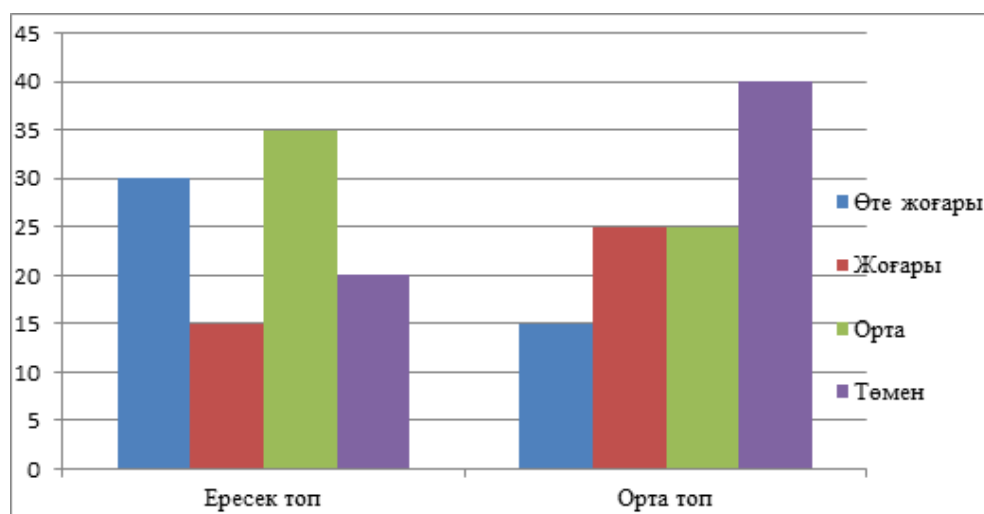
Ересек топ балаларының суреттерін талдай отырып, ерекше шығармашылық көзқарас, қызығушылық, мұқият сурет салу байқалды. Орта топтағы балалар тез сурет салды, сурет салуда мұқияттылық, шығармашылық байқалмады, тек кейбір балалар суретті ынтамен салды.

Келесі талдау балаларға сауалнама түрінде жүргізілді. Балалар сұрақтарға жауап бере отырып, өздерінің салған жануарлары туралы айтып, өзінің жеке ерекшеліктерін, шығармашылық әлеуетін көрсете отырып айтты.

Екі талдауға сәйкес, жоғары топтағы балаларда агрессивтіліктің өте жоғары деңгейі 25%, жоғары 20%, орташа 40%, төмен 15% құрайды. Орта топтағы балалар агрессивті емес, өйткені балалардың тек 10%-да ғана өте жоғары агрессивтілік, балалардың 10%-да жоғары, балалардың 40%-да орташа, балалардың 40%-да төмен.

Балалардың эмоционалдық-тұлғалық ерекшеліктері мен мәселелерін анықтауға мүмкіндік беретін Луиза Дюсс «Ертегі» жобалық тестінің нәтижелерін қарастырайық. Зерттеу барысында жоғары топтың балалары орта топтың балаларына қарағанда агрессивті екендігі анықталды. өте жоғары деңгейі 30%, жоғары 15%, орташа 35%, төмен 20% құрайды. Тесттің нәтижелері бойынша орта топтағы балалардың агрессивтілігі 15%-да ғана өте жоғары агрессивтілік, балалардың 25%-да жоғары, балалардың 25%-да орташа, балалардың 35%-да төмен.

Мектеп жасына дейінгі ересек жастағы балаларда құрдастарымен қарым-қатынас қажеттілігі, балалар ұжымында қажеттілік ерекше байқалады. Балалардың өзара қарым-қатынасы, олардың сипаты, бағыттылығы баланың эмоционалдық саласын қалыптастырады, дамытады және түзетеді. Эмоциялардың ерекшеліктері балалардың өзара қарым-қатынасына әсер етеді, олардың қарым-қатынасын реттейді. Мектепке дейінгі ересек жастағы балаларда өз міндеттерін қаншалықты жақсы орындағанына, басқа адамдар үшін жасаған іс-қимылдарының қандай маңызы бар екендігіне байланысты неғұрлым күрделі сезімдер пайда болады. Сондықтан құрдастары тобындағы қанағаттанғысыз жағдай балалардың өте өткір және жиі тиімсіз реакциялардың себебі болып табылады.

Құрдастарымен қарым-қатынас жасау қажеттілігінің қанағаттанбауы жоғары алаңдаушылыққа, агрессивтілікке, өзіне сенімсіздік сезіміне, мектепке дейінгі балаларда теріс эмоциялардың орнығуына әкеледі.

Зерттеу барысында мектепке дейінгі ересек балалардың қарым-қатынасындағы негізгі мәселе еркіндіктің, мінез-құлқына сыртқы және ішкі бақылаудың қалыптаспауы болып табылатыны анықталды.

Луиза Дюсттің «Ертегі» тестінің эмоциялық-тұлғалық ерекшеліктерінің мәліметтеріне талдау көрсеткендей, кейіпкердің жалғыз әрекетімен байланысты ертегілерді қарау кезінде балалар жиі алаңдаушылық, теріс эмоциялар көрсетті. Балалар бұл жағдайды құрдастары тарапынан бас тарту, өздерін қабылдамау ретінде қабылдайды. Әлбетте, бұл қарым-қатынастың теріс эмоционалдық тәжірибесіне байланысты. Мектеп жасына дейінгі ересек балалардың құрбыларымен қарым-қатынас жасау барысында агрессивті көріністері даулы жағдайларды оң шешу, проблеманың бірлескен шешімін табу. Қиын жағдайдан шыққан кезде мектепке дейінгі балалар ересектердің көмегіне жүгінеді немесе күш қолдануға тырысады.

Шын мәнінде, балабақшада агрессия көрсететін балалар аз емес. Бұл баланың көңілін таппаған тәрбиешілерге емес, дұрыс емес тәрбие беруге емес, нашар тұқым қуалаушылыққа емес, баланың табиғи ниетіне байланысты. Ол құрдастарымен қарым-қатынаста әртүрлі мінез-құлықты тәсілдерін байқап, қалағанын алу үшін реакциясына қарайды. Егер осы сәтте қасында құзыретті ересек болса, ол баланың мінез-құлқын оңай түзете алады. Баламен әңгімелесіп, жағдайды кез-келген уақытта (жанжалдың басталу уақыты болсын, ең қызған шағы болсын немесе болған жағдайдан кейін) талқылауға болады. Егер бала өзі еркіне берілген болса, онда ол жақын арада өзі қорытынды жасай бастайды. Ол қалағанына жету үшін түрлі мінез-құлықтың әр түрін байқап көреді және ол еңқысқа жолмен әрекет етеді.

Әдебиеттер тізімі

- 1.Осипова А.А. Общая психокоррекция. - М.: ТЦ «Сфера», 2002. -512 б.
- 2.Ермолаева М.В. Психологические рекомендации и методы развивающей и коррекционной работы с дошкольниками. // М.: Издательство «Институт практической психологии» // Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 1998. -129 б.
- 3.Берковиц, Л. Агрессия. Причины, последствия, контроль - М.:Владос, 2001. - 48 б.
- 4.Жарықбаев Қ., О.Саңғылбаев. Энциклопедиялық сөздік.«Қазақ энциклопедиясы». - Алматы, 2011. -160 б.
5. Завражин С.А. Агрессивные фантазии в детском и подростковом возрасте // Вопросы психологии. - 1993. Выпуск 5. - 43 б.
- 6.Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество. - М.: Академия, 1999. -126.
7. Смирнова Е.О., Хузеева Г.Р. Психологические особенности и варианты детской агрессивности // Вопросы психологии. - 2002. Выпуск 1. -17 б.
- 8.Психология человеческой агрессивности: Хрестоматия / Сост. К.В. Сельченков. - Минск: Харвест, 1999. - 41 б.

Г.М. Карибаева, Г.А. Токтарбай

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

**Психологические особенности возникновения агрессивного поведения
у детей дошкольного возраста**

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию психологических особенностей агрессивного поведения. Проведены работы по анализу литературы о проблемах агрессивности. В последние годы много говорится о проблеме детской агрессивности. В обществе наблюдается рост тенденций агрессивного поведения. Агрессивные действия у детей начинают проявляться с ранних лет. Такие причины, как тяжелое материальное положение, нестабильность в работе, семейные проблемы, частая пропаганда агрессивных действий с экрана и др. вызывают повышенную агрессивность у взрослых, которая не может не оказывать влияния на детей. В связи с этой проблемой была проведена исследовательская работа в средних и старших группах детского сада на предмет выявления агрессивного поведения. В ходе исследовательской работы была использована методика «Несуществующее животное» и тест «Сказка».

Ключевые слова: агрессивное поведение, детский сад, атака, общение, потребность, сознание.

G. M. Karibaeva, G. A. Toktarbai

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Psychological characteristics of aggressive behavior in preschool children

Abstract. This article is devoted to study psychological characteristics of aggressive behavior. Publications concerning problems of aggressiveness were analyzed. In recent years, much emphasis has been put on the problems of child aggression. In society, aggressive behavior trends are increased. Children at an early age begin to manifest aggressive actions. It can be observed an increased aggressiveness in adults that cannot but affect children for many reasons, such as a difficult financial situation, instability at work, family problems as well as frequent propaganda of the aggressive actions on screens, etc. In view of this, this research was carried out among children of middle and senior groups of the kindergarten to identify the aggressive behavior. A «Non-existent animals» method and a «Fairy Tale» test were used during the research for children of senior and middle groups of the kindergarten.

Keywords: aggressive behavior, kindergarten, attack, communication, need, consciousness.

References

1. Osipova, A. A. Obsheja Psihokorrekcija [General Psycho-Correction] (SC «Sphere», Moscow, 2002, p. 512 p.).
2. Ermolaeva M. V. Psihologicheskie recomendacii i metody razvivaiuchej i korrekcionnoj roboty s doshkolnikami [Psychological recommendations and methods of developing and correctional work with preschoolers] (Publishing house of Institute of practical psychology, Moscow, Publishing NGO «MODEK», Voronezh, 1998, p.129).
3. Berkowitz L. Aggressia. Prichiny, posledstvia, control [Aggression. Causes, consequences, control] (Vladost, Moscow, 2001, 48 p.).
4. Zharykbayev K., Sangylbayev O. Enciklopedialyk sozdik [Encyclopaedic dictionary], Kazak jenciklopedi-jasy [Kazakh encyclopedic] (Almaty, 2011, p.160).
5. Zavrazhin S.A. Agressivnye vantazii v detskom i podroskovym vozroste [Aggressive fantasies in childhood and adolescence], Questions of psychology, (5), 43 (1993).
6. Mukhina B.C. Vozrastnaya psihologiya: venomenologija razvitja, detstvo, otrochestvo [Age psychology: phenomenology of development, childhood, adolescence] (Academy, Moscow, 1999, 12 p.).
7. Smirnova E. O., Khuzeeva G. R. Psihologicheskie osobennosti i variant detskoj aggressivnosti [Psychological features and variants of child aggressiveness], Questions of psychology, (1), 17 (2002).
8. Psihologija chelovecheskoj aggressivnosti [Psychology of human aggression] Anthology. Compiled K.V. Sel'chenok (Harvest, Minsk, 1999, 41 p.).

Авторлар туралы мәлімет:

Карибаева Г.М. – п.ғ.к., әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының., профессор м.а., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Тоқтарбай Г.Ә. – әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының психология мамандығының I курс магистранты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Карibaeva G. M. – Candidat of Psychological Science, Acting Professor of the department of Social pedagogy and self-knowledge, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Toktarbai G. A. – Master degree of I course in Psychology specialty of the department of Social pedagogy and self-knowledge, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

МРНТИ 04.51.59

С.Н.Бейсембаев

*Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева,
Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: serikbeyssembayev@gmail.com)*

Политико-управленческие аспекты профилактики экстремизма в Казахстане

Аннотация. Проблема экстремизма считается одной из ключевых угроз безопасности современного Казахстана. Это обусловлено распространением случаев радикализации граждан на базе джихадистской идеологии, приведших к противоправным действиям как внутри, так и за пределами страны. С 2011 года в результате насильственных актов по стране погибло около 100 человек и около 800 казахстанцев, по официальным данным, выехали на территорию Сирии и Ирака [1].

Эти события стали стимулом для мобилизации государством своих административных, информационных и финансовых ресурсов. Был принят ряд законодательных нововведений, которые заложили новую политико-правовую основу для противодействия насильственному экстремизму. В частности, речь идет о Законе РК от 11 октября 2011 года № 483-IV «О религиозной деятельности и религиозных объединениях», «Концепции государственной политики в религиозной сфере Республики Казахстан на 2017-2020 годы», утвержденной Указом Президента РК от 20 июня 2017 года № 500.

Вместе с тем политика предупреждения экстремизма в Казахстане требует дальнейшего совершенствования. Прежде всего, требуется переосмысление концептуальных основ этой политики. При работе с группами риска необходимо обеспечить соблюдение конституционных прав граждан на свободу вероисповедания. Тем самым важно отделить профилактику насильственного экстремизма от религиозной политики.

Ключевые слова: насильственный экстремизм, терроризм, профилактика радикализации, дерадикализация, джихадистская идеология, реабилитация осужденных.

DOI: [https:// doi org/ 10.32523/2616-6895-2019-128-3-155-163](https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-128-3-155-163)

Введение. Проблема экстремизма и терроризма в публичном пространстве страны актуализировалась после серии насильственных актов в 2011-2012 годах. Всего за этот период было совершено 14 терактов, в которых погибли 51 преступник, 13 представителей правоохранительных органов и 6 рядовых граждан [2].

После этих событий правительство приняло ряд законодательных нововведений, направленных на противодействие экстремизму и терроризму, а также усилило масштабы и интенсивность контроля над религиозной сферой. Одновременно произошло ужесточение

ответственности за совершение преступлений, связанных с экстремизмом и терроризмом. В дальнейшем была реструктурирована и увеличена сеть бюрократического аппарата, а также были расширены полномочия правоохранительных структур.

В целом, можно утверждать, что в Казахстане в период с 2011 по 2018 год произошла заметная секьюритизация вопросов экстремизма и терроризма в стране. Это нашло отражение в учащении случаев обращения политического руководства страны к проблеме экстремизма в качестве главной угрозы безопасности [3, 6 стр.].

Актуализация проблемы в публичном пространстве повлияла на массовое сознание. Согласно данным массовых опросов Общественного фонда «Центр социальных и политических исследований «Стратегия», если в 2008 году 54% казахстанцев допускали возможность терактов в стране, то в 2013 году доля граждан с такой оценкой выросла до 72%. Также показательно, что в 2013 году каждый пятый житель страны очень сильно опасался стать жертвой терактов, а 53% имели некоторые беспокойства по этому поводу [4].

Постановка задач. В рамках настоящей статьи автором будут проанализированы ключевые политико-управленческие механизмы политики предупреждения насильственного экстремизма в условиях Казахстана. В частности, будут рассматриваться следующие вопросы: Как в казахстанском законодательстве определены такие категории, как «экстремизм» и «терроризм»? Какие существуют программы по предупреждению и борьбе с насильственным экстремизмом и терроризмом? Какую роль играют в них меры по «мягкому» противостоянию радикальной идеологии?

История. В Казахстане юридическое определение экстремизма закреплено в Законе РК «О противодействии экстремизму», принятом в 2005 году. Согласно данному документу, экстремизмом считается совершение действий от имени организаций, признанных судами Казахстана экстремистскими, либо деяния, преследующие экстремистские цели [5].

В Законе выделяются три типа экстремизма – политический, национальный и религиозный. В первом случае речь идет о насильственном изменении конституционного строя, нарушении суверенитета РК, подрыве национальной безопасности, насильственном захвате власти и т.д. Под национальным экстремизмом понимается разжигание расовой, национальной и родовой розни. Наконец, религиозный экстремизм – это разжигание религиозной вражды или розни, в том числе связанной с насилием или призывами к насилию [5].

Тождественным *насильственному экстремизму* понятием в условиях Казахстана можно считать терроризм, который определяется в Законе «О противодействии терроризму» как *«идеология насилия и практика воздействия на принятие государственными органами, органами местного самоуправления или международными организациями путем совершения либо угрозы совершения насильственных и (или) иных преступных действий, связанных с устрашением населения и направленных на причинение ущерба личности, обществу и государству»* [6].

Эти два понятия в условиях Казахстана тесно переплетаются, так как на практике одно часто сопровождается другим и наоборот.

Кроме указанных двух Законов и Уголовного Кодекса правовую основу политики противодействия насильственному экстремизму составляет ряд других нормативно-правовых актов. Это Закон РК «О религиозной деятельности и религиозных объединениях» (от 11 октября 2011 года, с изменениями и дополнениями в декабре 2016 года), Концепция государственной политики в религиозной сфере Республики Казахстан на 2017-2020 годы (утвержден в июне 2018 года), а также Закон РК «О национальной безопасности РК» (от 6 января 2012 года, с изменениями в декабре 2016 года).

Предложенное в казахстанском законодательстве определение экстремизма часто

вызывает критику со стороны международного экспертного сообщества. Считается, что существующее толкование экстремизма является чрезмерно расплывчатым, что может вести к различным дискриминациям гражданских прав в стране.

В 2016 году было опубликовано Предварительное заключение по Проекту Закона РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты РК по вопросам противодействия экстремизму и терроризму», подготовленное Бюро ОБСЕ по демократическим институтам и правам человека. Согласно экспертизе Бюро, юридическое определение экстремизма, содержащееся в Уголовном кодексе Казахстана, требует коррекции с учетом принципов юридической определенности, предсказуемости и конкретности уголовного права [7]. В частности, предлагается, чтобы криминализации подлежал только «насильственный экстремизм», так как «экстремизм» не обязательно представляет угрозу обществу, если он не связан с насилием или другими преступными деяниями...» [7]. Например, такие формулировки, как «пропаганда терроризма», «разжигание религиозной вражды», «финансирование терроризма», по мнению международных экспертов, требуют уточнения, чтобы не допустить угнетения прав граждан и ограничения свободы слова.

Важно добавить, что озабоченность по поводу расплывчатости термина «экстремизм/экстремистский» ранее уже высказывалась другими международными организациями после принятия в Казахстане Закона «О противодействии экстремизму».

Методы исследования. Планы казахстанского правительства по предупреждению и противодействию экстремизму и терроризму были впервые изложены в одноименной государственной программе, принятой в 2013 году (Государственная программа по противодействию религиозному экстремизму и терроризму на 2013-2017 гг. и План по ее реализации).

Программа была разработана Генеральной прокуратурой РК и была сосредоточена на решении трех ключевых задач: 1) совершенствование мер профилактики религиозного экстремизма и терроризма; 2) повышение эффективности выявления и пресечения проявлений религиозного экстремизма и терроризма; 3) совершенствование системы мер минимизации и ликвидации последствий экстремистской и террористической деятельности.

В качестве основных целевых индикаторов реализации госпрограммы были определены:

- охват доли молодежи и лиц, подверженных радикальной идеологии, комплексной профилактической работой;
- соотношение предотвращенных на стадии приготовления и покушения актов терроризма к общему числу готовившихся и выявленных преступлений;
- степень готовности объектов, уязвимых в террористическом отношении, населения, сил и средств уполномоченных государственных органов к минимизации и ликвидации последствий экстремистской и террористической деятельности.

Особенностью Программы является ее всеобъемлющий характер. За ее реализацию ответственны целый ряд министерств (начиная от финансово-экономического до социального блока), а также местные исполнительные органы власти. Общий объем финансирования госпрограммы составил более 103 млрд.тенге [8].

Согласно Плану мероприятий по реализации госпрограммы, были предусмотрены следующие «мягкие» меры противодействия насильственному экстремизму:

- Информационные: проведение среди граждан разъяснительных работ; обеспечение деятельности «Горячей линии» по оказанию консультативной и практической помощи в сфере религиозных отношений; проведение международных научно-практических конференций; систематическая публикация и выпуск в СМИ цикла передач, медийных продуктов и другое.

– Культурно-досуговые: организация детских, юношеских и молодежных патриотических движений; организация выездов учащихся в период учебных каникул по местам, имеющим культурно-историческую ценность и другое.

– Инфраструктурные: создание в малых городах, сельских населенных пунктах условий для культурного, духовно-нравственного, патриотического, физического развития и воспитания детей и молодежи путем возрождения кинотеатров, библиотек, сельских клубов, домов культур, спортивных секций; обеспечение доступа населения, особенно молодежи, на объекты досуговой и спортивной инфраструктуры на безвозмездной основе.

– Образовательные: разработка инструкции по преподаванию курса «Основы религиоведения», совершенствование курса; проведение мероприятий по развитию военно-патриотического воспитания, издание специальной религиозной литературы и другое [8].

Анализ показывает, что главным «мягким» инструментом в борьбе с религиозным экстремизмом в Казахстане остается работа так называемых информационно-разъяснительных групп (ИРГ). Их цель – проведение встреч с рядовыми гражданами страны для разъяснения сути государственной политики в религиозной сфере, а также повышение уровня информированности целевых аудиторий о рисках экстремизма.

Работу ИРГ отличает масштабность в плане численного охвата различных групп граждан. Как следует из официальной информации, только в 2016 году членами ИРГ было проведено свыше 25 тыс. разноформатных мероприятий с охватом более 2 млн. человек, в т.ч. среди молодежи более 11 тыс. мероприятий с охватом 917 тыс. человек [9].

Результаты. В Казахстане профилактикой насильственного экстремизма занимается главным образом Министерство информации и общественного развития РК. Ранее функции данного ведомства выполнялись различными комитетами при разных министерствах, однако после крупных терактов 2016 года государство решило создать специальный орган, который будет курировать сферу религиозных отношений в стране.

Превентивная деятельность Министерства охватывает целый спектр направлений. В 2017 году госорганом была разработана Концепция государственной политики в религиозной сфере РК на 2017-2020 гг., где продвижение светских принципов развития страны обозначается в качестве главного механизма противодействия радикализму и религиозному фундаментализму [10].

В информационной сфере деятельность Министерства сосредоточена на мониторинге СМИ, экспертизе книжной и печатной продукции на предмет выявления противоправного контента.

Министерство активно развивает сотрудничество с неправительственными организациями, все чаще вовлекая их в профилактику экстремизма. Также ведомство тесно работает с представителями официального духовенства, оказывая им поддержку в повышении квалификации и обучении.

Заметной является публичная роль Министерства. Через публикации в СМИ, официальные выступления, а также различные экспертные мероприятия (конференции, круглые столы) этот госорган в значительной степени формирует медиадискурс в отношении экстремизма и терроризма. Например, одним из ярких моментов деятельности ведомства стала официальная позиция в отношении салафизма, который был определен в качестве идеологии с деструктивным потенциалом, который, однако, не требует законодательного запрета.

Что касается борьбы с насильственным экстремизмом и терроризмом в Казахстане, то здесь задействован практически весь силовой блок правительства. При этом ключевая роль принадлежит Комитету национальной безопасности РК, который, как сообщается, за

последние 10 лет предотвратил почти сотню терактов в стране.

Для координирования деятельности различных государственных органов в борьбе с экстремизмом и терроризмом в 2003 году в Казахстане был создан Антитеррористический центр при Комитете национальной безопасности РК (далее - АТЦ). Сейчас АТЦ выступает постоянно действующим консультативно-совещательным органом, координирующим деятельность нескольких госорганов. В круг основных задач Центра входит участие в формировании госполитики в сфере противодействия экстремизму и терроризму, выработка практических мер для госорганов и органов местного самоуправления. Также Центром проводится мониторинг, оценка и прогнозирование террористических угроз.

На региональном уровне АТЦ представлены антитеррористическими комиссиями (АТК) при акиматах, руководителями которых выступают главы областей и районов. Как следует из официальной информации, деятельность АТК на сегодняшний день сфокусирована на сборе, изучении и анализе информации в каждом регионе, объединении усилий акиматов и других госорганов, обеспечении антитеррористической защищенности объектов, активизации общепрофилактических мероприятий и другой деятельности, направленной на предупреждение и борьбу с экстремизмом и терроризмом.

В Казахстане с каждым годом расширяется участие неправительственных организаций в профилактике насильственного экстремизма, что происходит, прежде всего, благодаря финансовой и организационной поддержке со стороны республиканских и местных органов исполнительной власти.

Государственная поддержка оказывается через систему государственных социальных заказов или специальных грантов. Судя по имеющейся информации в СМИ, казахстанские НПО получают финансирование на повышение религиозной грамотности граждан и оказание консультативной, психологической и информационной помощи лицам, оказавшимся жертвами деструктивных течений. Например, в рамках партнерства НПО и госорганов в стране функционирует ряд интернет-ресурсов, ориентированных на теологическое и религиозное просвещение граждан (azan.kz, muftyat.kz, muslim.kz и др.).

В регионах роль неправительственных организаций в предупреждении насильственного экстремизма менее выражена, чем в крупных городах. Сказываются факторы, связанные со слабой кадровой и ресурсной обеспеченностью НПО в регионах. В связи с этим распространена ситуация, когда организации, находящиеся в столичных городах, направляют своих людей в регионы в рамках выполнения государственного заказа.

В целом, вовлечение НПО в реализацию политики противодействия насильственному экстремизму является положительным трендом, хотя существует много вопросов по поводу результативности проводимой ими работы. Есть мнение, что НПО больше ориентированы на выполнение задач, спущенных госорганами сверху. В этом случае мотивацией для них служит получение и освоение государственного финансирования, а выстраивание устойчивой модели по решению проблем радикализации остается на втором плане. Также заметно, что слабой является методологическая подготовка неправительственных организаций, которые часто не владеют современными инструментариями диагностики и решения проблемы.

Отдельного внимания заслуживает анализ деятельности общественных организаций, задействованных в вопросах реабилитации лиц, совершивших или готовых совершить акты насилия и экстремизма.

Согласно данным Комитета по правовой статистике Генеральной прокуратуры РК, в Казахстане на сегодняшний день более 800 человек отбывают наказание за преступления, связанные с экстремистской или террористической деятельностью. 40% из них, по оценкам представителей Духовного управления мусульман Казахстана, продолжают придерживаться радикальных взглядов. Работа с этим контингентом находится на особом контроле

у властей, особенно, учитывая, что тюрьма может выступать благоприятной средой для распространения радикальной идеологии и ее сращивания с криминальной субкультурой [11, 64 стр.].

Как следует из официальных выступлений, реабилитация радикализировавшихся лиц осуществляется через индивидуальную работу и теологическое переубеждение. Для этого госорганы обращаются к помощи представителей официального духовенства, а также специализированных неправительственных организаций, как, например, общественной организации «Акниет».

Закключение. Таким образом, общественные организации в Казахстане широко вовлечены в работу по профилактике экстремизма. Однако трудно судить, насколько они успешны в плане реабилитации радикализировавшихся граждан, так как отсутствует альтернативная и независимая оценка их деятельности. На фоне других стран центральноазиатского региона подходы, используемые в Казахстане, выглядят более действенными. Хотя, как считают некоторые эксперты, систему реабилитации осужденных за экстремизм и терроризм в Казахстане нужно пересмотреть. Необходимо кроме теологического переубеждения подключать к работе психологов со специальной квалификацией.

Что касается проведения массированной информационной обработки населения, то они воспринимаются представителями госорганов самым действенным способом профилактики экстремизма. Хотя сам подход также вызывает вопросы. Многие эксперты считают, что в деятельности ИРГ преобладает ориентация на количественные показатели, а профилактическая работа подменяется пропагандой и формальными встречами с населением [12].

Отдельного внимания требует вопрос «мягкого» противодействия идеологии экстремизма. Пока в этом направлении наблюдается чрезмерное фокусирование на теологическом аспекте проблемы. Среди государственных органов преобладает мнение, что главным средством борьбы с радикализацией молодежи является повышение их религиозной грамотности и обучение канонам «традиционного» ислама. Однако насильственный экстремизм имеет больше социальные и психологические корни. Поэтому целесообразно, чтобы реализуемые проекты не ограничивались религиозным просвещением и были ориентированы на решение социально-психологических и экономических проблем у различных групп риска.

Литература

1. Радио Азаттык. Сколько казахстанцев находится за решеткой в Сирии и Ираке? [Электронный ресурс]. - URL: <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-siriya-knb-otvet/29401029.html> (дата обращения: 11.03.2019).
2. М.Шибуттов, В.Абрамов. Аналитический доклад «Терроризм в Казахстане – 2011-2012 годы». – Алматы, 2012. - URL: http://conjuncture.ru/shibutov_report_27-1-2012/. (дата обращения: 10.03.2019).
3. Решетняк А.В. Терроризм и религиозный экстремизм в Центральной Азии: проблемы восприятия. Кейс Казахстана и Кыргызстана. – Астана, КИСИ при Президенте РК, 2016. – 86 с.
4. Илеуова Г.Т.. Восприятие населением Казахстана угрозы терроризма. [Электронный ресурс]. – 2017. - URL: <http://www.ofstrategy.kz/images/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4.pdf> (дата обращения: 11.03.2019).
5. Закон Республики Казахстан от 18 февраля 2005 года № 31-III «О противодействии экстремизму» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.12.2016 г.). - URL: goo.gl/MLm11j (дата обращения: 11.03.2019).
6. Закон Республики Казахстан от 13 июля 1999 года № 416-І «О противодействии терроризму» (с

изменениями и дополнениями по состоянию на 28.12.2016 г.). - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013957#pos=1;-217(дата обращения: 11.03.2019).

7. Предварительное заключение по Проекту Закона РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты РК по вопросам противодействия экстремизму и терроризму». - Варшава, Бюро ОБСЕ по демократическим институтам и правам человека, 2016. – URL: <https://www.osce.org/ru/odihr/313101?download=true>(дата обращения: 11.03.2019).

8. План мероприятий по реализации Государственной программы по противодействию религиозному экстремизму и терроризму в Республике Казахстан на 2013 – 2017 годы. – Астана, 2013. – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1300001141> (дата обращения: 11.03.2019).

9. Заключение по итогам оценки реализации Государственной программы по противодействию религиозному экстремизму и терроризму в Республике Казахстан на 2013-2017 годы. – 2018. - URL: economy.gov.kz/sites/default/files/.../_proekt_zaklyucheniya_gppet_rus__1.docx (дата обращения: 11.03.2019)

10. Концепция государственной политики в религиозной сфере Республики Казахстан на 2017-2020 годы. – 2017. - URL: www.din.gov.kz/details/ndownload.php?fn=737&lang=rus(дата обращения: 11.03.2019).

11. Карин Е.Т. Солдаты Халифата: Мифы и реальность. – Алматы, 2014. – 173 с.

12. Бейсембаев С. Иллюзия противостояния: пропаганда против экстремизма. [Электронный ресурс]. – 2017. - URL: <https://vlast.kz/politika/18159-illuzia-protivostoania-bessilie-propagandy-v-profilaktike-ekstremizma.html> (дата обращения: 11.03.2019).

С.Н.Бейсембаев

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Қазақстандағы зомбылық экстремизмінің алдын алудың саяси-басқарушылық аспектілері

Аңдатпа. Экстремизм мәселесі қазіргі Қазақстанның қауіпсіздігіне төніп тұрған басты қатер болып есептеледі. Бұл азаматтардың джихадизм идеологиясы ықпалымен радикалдануы жағдайларының таралуымен және соның нәтижесінде елдің іші мен сыртында қылмыстық әрекеттердің орын алуымен байланысты. 2011 жылдан бері түрлі экстремистік актілердің нәтижесінде елде 100-ге жуық адам қайтыс болды және ресми мәліметтерге сәйкес 500-ден аса адам Сирия мен Ирак территориясына өтіп кетті.

Бұл оқиғалар мемлекет тарапынан өзінің әкімшілік, ақпараттық және қаржылық ресурстарын мобилизациялауына алып келді. Зомбылықтық экстремизмге қарсы тұруға бағытталған жаңа саяси-құқықтық негіздеме жасау үшін бірнеше заңнамалық өзгерістер енгізілді.

Сонымен бірге, Қазақстандағы экстремизмнің алдын алу саясаты әрі қарай жетілдіруді талап етеді. Ең алдымен, бұл саясаттың концептуалдық негіздемесін қайта қарастыру қажет. Қатерлі топтармен жұмыс істеу барысында азаматтардың дін бостандығына деген конституционалды құқығын қамтамасыз ету маңызды. Осылайша, экстремизмнің алдын алу мен діни саясатты екі бөлек жүзеге асырған жөн.

Түйін сөздер: зомбылықтық экстремизм, терроризм, радикализацияның алдын алу, дерадикализация, джихадистік идеология, сотталғандарды реабилитациялау.

S.N.Beissembayev

L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Public policy aspects of prevention of extremism in Kazakhstan

Abstract. The problem of extremism is considered one of the key threats to the security of modern Kazakhstan. The reason for this is the spread of cases of radicalization of citizens on the basis of jihadist ideology, which led to illegal actions both inside and outside the country. Since 2011, as a result of violent acts around the

country, about 100 people were killed and more than 500 Kazakhstanis, according to official data, went to the territory of Syria and Iraq.

These problems have stimulated the mobilization by the state of its administrative, information and financial resources. A number of legislative innovations have been adopted, which have laid a new political and legal basis for countering violent extremism.

At the same time, the policy of preventing extremism in Kazakhstan requires further improvement. First of all, there is a need to rethink the conceptual framework of this policy. When working with groups at risk, it is necessary to ensure compliance with the constitutional rights of citizens to freedom of religion. Thus, it is important to separate prevention of violent extremism from religious policy.

Keywords: violent extremism, terrorism, prevention of radicalization, deradicalization, jihadist ideology, rehabilitation of convicts.

References

1. Radio Azattyq. Skolko kazahstantsev nahoditsya za reshetkoy v Sirii i Irake. [How many Kazakhstanis are in prisons in Syria and Iraq?] - Available at: <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-siriya-knb-otvet/29401029.html> (accessed: 10.03.2019).
2. M.Shibutov, V.Abramov. Analiticheskij doklad «Terrorizm v Kazakhstane – 2011-2012 gody» [Analytical report “Terrorism in Kazakhstan – 2011-2012”] (Almaty, 2012). Available at: http://conjuncture.ru/shibutov_report_27-1-2012/. [in Russian]. (accessed 10.03.2019).
3. Reshetnjak A.V. Terrorizm i religioznyj jekstremizm v Central’noj Azii: problemy vosprijatija. Kejs Kazakhstana i Kyrgyzstana [Terrorism and extremism in Central Asia: the cases of Kazakhstan and Kyrgyzstan] (KISS under the President of the RK Astana, 2016, 86 p.).
4. Ileuova G.T.. Vosprijatie naseleniem Kazakhstana ugrozy terrorizma. [Perception of the threat of terrorism by the population of Kazakhstan]. – 2017. - Available at: <http://www.ofstrategy.kz/images/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4.pdf> (accessed: 11.03.2019).
5. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 18 fevralja 2005 goda № 31-III «O protivodejstvii jekstremizmu» (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 28.12.2016 g.).[Law of the Republic of Kazakhstan No. 31-III of 18 February 2005 on countering extremism]. Available at: goo.gl/MLm11j (accessed 11.03.2019).
6. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 13 ijulja 1999 goda № 416-I «O protivodejstvii terrorizmu» (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 28.12.2016 g.). [Law of the Republic of Kazakhstan No. 416-I of 13 July 1999 on countering terrorism]. Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013957#pos=1;-217 (accessed 11.03.2019).
7. Predvaritel’noe zakljuchenie po Proektu Zakona RK «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel’nye akty RK po voprosam protivodejstvija jekstremizmu i terrorizmu». [Preliminary conclusion on the Draft Law of the Republic of Kazakhstan «On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on combating extremism and terrorism»]- Varshava, Bjuro OBSE po demokraticeskim institutam i pravam cheloveka, 2016. Available at: <https://www.osce.org/ru/odihr/313101?download=true> (data obrashhenija: 11.03.2019).
8. Plan meroprijatij po realizacii Gosudarstvennoj programmy po protivodejstviju religioznomu jekstremizmu i terrorizmu v Respublike Kazakhstan na 2013 – 2017 gody. [Action plan for the implementation of the State program on combating religious extremism and terrorism in the Republic of Kazakhstan for 2013 – 2017]. - Astana, 2013. Available at: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1300001141> (accessed: 11.03.2019).
9. Zaklyuchenie po itogam otsenki realizatsii Gosudarstvennoj programmy po protivodejstviju religioznomu jekstremizmu i terrorizmu v Respublike Kazakhstan na 2013-2017 gody. [Conclusion on the results of the evaluation of the implementation of the State program on combating religious extremism and terrorism in the Republic of Kazakhstan for 2013-2017] – 2018. - Available at: economy.gov.kz/sites/default/files/.../_proekt_zaklyucheniya_gp-pet_rus__1.docx (accessed: 11.03.2019).
10. Koncepcija gosudarstvennoj politiki v religioznoj sfere Respubliki Kazakhstan na 2017-2020 gody.[The con-

cept of state policy in the religious sphere of the Republic of Kazakhstan for 2017-2020 – 2017]. Available at: www.din.gov.kz/details/ndownload.php?fn=737&lang=rus (accessed: 11.03.2019).

11. Karin E.T. Soldaty Halifata: Mify i real'nost.[Soldiers of the Caliphate: Myths and reality] (Almaty, 2014, 173 p.).

12. Beissembayev S. Illjuzija protivostojanija: propaganda protiv jekstremizma. [The illusion of confrontation: the propaganda against extremism].– 2017. Available at: <https://vlast.kz/politika/18159-illuzia-protivostooania-bessilie-propagandy-v-profilaktike-ekstremizma.html> (accessed: 11.03.2019).

Сведения об авторе:

Бейсембаев С.Н. – докторант 3 курса кафедры «Социология» Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева, ул. А. Янушкевича, 6, Нур-Султан, Казахстан.

Beissembayev S.N. - PhD candidate of Department of sociology at L.N.Gumilyov Eurasian National University, A. Yanushkevich str., 6, Nur-Sultan, Kazakhstan.

МРНТИ 04.21.31

Г.К.Каримова, С.Т.Сейдуманов

*Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилёва, Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: bashidos@mail.ru, seidumanov@parlam.kz)*

Идентичность казахской женщины: социальный статус и национальный головной убор

Аннотация. В данной статье рассматриваются взаимосвязь национальной идентичности с социальным статусом казахской женщины, а также табу и ритуалы, связанные с женскими головными уборами. Целью работы является исследование социального статуса женщины в казахском обществе посредством анализа ритуалов и табу, связанных с национальными женскими головными уборами. В данном исследовании были использованы метод исследования документов, методы индукции и дедукции. Выявлена связь между символической и ритуальной составляющими головного женского убора и процессами изменения женского социального статуса в казахском обществе (девочка и девушка, невеста, новобрачная, молодая мать и мать рода). Ритуалы и табу, связанные с головным женским убором, являются неотъемлемой частью казахской национальной идентичности и свидетельствуют о традиционно высоком социальном статусе женщины-матери в казахском обществе.

Ключевые слова: национальная идентичность, табу, обряд, ритуал, социальный статус, самоидентификация, религиозная идентичность.

DOI: [https:// doi org/ 10.32523/2616-6895-2019-128-3-164-175](https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-128-3-164-175)

Введение. В последнее время в Республике Казахстан и по всему миру прослеживается отчетливая тенденция к увеличению числа различных религиозных систем (организаций и групп). Соответственно, увеличивается и число их участников, разделяющих групповые установки, принятые в данных системах. Данная статья посвящена исследованию взаимосвязи национальной идентичности с социальным статусом казахских девушек и женщин и символикой женских головных уборов.

Целью данной работы является исследование социального статуса женщины в казахском обществе посредством анализа символики, ритуалов, верований и табу, связанных с национальными женскими головными уборами. Достижение данной цели подразумевает решение **следующих задач:**

1) выявить и исследовать взаимосвязь между символической и ритуальной составляющей процессов изменения женского социального статуса в казахском обществе (девочка, девушка, невеста, новобрачная, молодая мать и мать рода);

2) установить и проанализировать взаимосвязь между символами и ритуалами, связанными с национальными казахскими женскими головными уборами и статусом казахской женщины в обществе;

3) выявить и исследовать табу, связанные с женскими головными уборами в казахской культуре;

4) определить составляющие казахской национальной идентичности посредством исследования социального статуса и роли женщины в казахской культуре.

Задачи данного исследования тесно связаны с его **гипотезами:**

- существует взаимосвязь между символической и ритуальной составляющими головного женского убора и процессами изменения женского социального статуса в казахском обществе (девочка, девушка, невеста, новобрачная, молодая мать и мать рода);

- символы, ритуалы и табу, связанные с головным женским убором являются неотъемлемой частью казахской национальной идентичности и свидетельствуют о традиционно высоком женском социальном статусе в казахском обществе.

Объект исследования: социальный статус женщины в казахском обществе.

Предмет исследования: символика, ритуалы, поверья и табу, связанные с национальными казахскими женскими головными уборами.

В данном исследовании были использованы метод исследования документов, а также методы индукции и дедукции, что было вызвано необходимостью сбора качественных данных и их последующего анализа и интерпретации.

В последние годы в ряде светских государств были введены или планируются к введению запреты на ношение религиозной символики, атрибутов и одежды в учебных заведениях [1, 2, 3, 4]. И отдельные акторы (не только религиозные сообщества, но и политические партии), преследуя свои цели, преподносят данные запреты в качестве актов, нарушающих конституционные права верующих [5,6]. На данный момент нет решения, которое могло бы в равной степени удовлетворить всех участников конфликта [7,8].

Данная ситуация в Казахстане находит свое отражение в оживленной полемике между носителями национальной и религиозной идентичности. Одним из основных предметов полемики является ношение женщинами, девушками и девочками головных уборов и других предметов одежды, нехарактерных для традиционной казахской культуры, в том числе, хиджаба и никаба [9]. В контенте отдельных онлайн-ресурсов отмечаются попытки подмены традиционных головных уборов (кимешек и жаулык) головными уборами характерными для арабской культуры [10]. Одновременно с этим отмечены попытки провести своеобразный ребрендинг с простым переименованием хиджаба в кимешек [11, 12, 13]. Таким образом, создаются предпосылки к укоренению в казахском обществе идеи о необходимости ношения женщинами, а также незамужними девушками и девочками головных уборов, декларирующих их принадлежность к определенным религиозным сообществам. Директор Центра научных исследований и анализа при Комитете по делам религий Айнура Абдирасилкызы отмечает, что «... в последнее время во всем казахстанском обществе представители нетрадиционных течений ислама и, в частности, салафиты в своей риторике начали вдруг, как по команде, оперировать одинаковыми понятиями и концепциями. Они начали использовать традиционные казахские понятия, такие как «кимешек». При этом они их искажают и используют в своих целях» [12]. Позиция защитников национальных традиций обоснована тревогой, вызванной тенденцией к нивелированию целого ряда составляющих национальной идентичности (языковой, культурной, обрядовой). Внедрение в общественное сознание идеологических концептов, особого типа групповой идентичности и поведенческих стереотипов, противоречащих устоявшимся в казахской культуре, потенциально опасно для национальной идентичности и безопасности [14].

Данная статья посвящена исследованию взаимосвязи национальной идентичности с женским социальным статусом и соблюдением обрядов, ритуалов и табу. Соответственно, представляется необходимым представить теоретико-методологическое обоснование определения понятий *идентичность, индивидуальная и групповая идентичность, национальная идентичность*. П. Бергер и Т. Луман в совместной работе «Социальное конструирование реальности» определили идентичность как «ключевой элемент субъективной реальности» [15, 278] и отмечали «диалектическую взаимосвязь индивида и общества» [15, 279]. Э.Д. Смит в работе «Национальная идентичность» отметил фундаментальные характеристики национальной идентичности: «историческая территория или родина; общие мифы и историческая память; общая массовая общественная культура; общие для всех членов права и обязанности перед законом; общая для членов экономическая и территориальная мобильность» [16, 21]. Как вытекает из определения

Э.Д. Смита, национальная идентичность представляет собой комплекс со сложной структурой. Э.Д.Смит отмечает то, что «общая (разделяемая) историческая память может также принимать форму мифа» [16, 22]. Автор приводит в качестве примеров значимость Троянской войны, описанной Гомером, легендарной личности Вильгельма Телля и принятия христианства правителем Киева – Владимиром [16, 22]. Он подчеркивает: «нация также призвана обеспечивать создание связи между индивидами и классами, обеспечивая набор разделяемых ценностей, символов и традиций» [16, 16]. С. Хантингтон обозначил следующие ключевые характеристики идентичности: 1. Идентичность присуща не только группам, но и индивидам, однако индивидуальная идентичность может быть приобретена или изменена исключительно в составе группы; 2. Идентичность – сложный конструкт, формируемый по желанию, необходимости или принуждению» в зависимости от потребностей и устремлений; 3. Множественная идентичность характерна не только для индивидов, но и для групп, при этом идентичности могут дополнять или идти вразрез друг с другом; 4. «Самость» определяет идентичность индивида, но при этом идентичность формируется под влиянием взаимодействий человека или группы с другим человеком или группой (группами) [17, 51-52].

М.Биллиг подчеркивал то, что идентичность «может быть обнаружена в претворенных в жизнь привычках социальной жизни» [18, 8]. Именно повседневная практика с соблюдением требований и табу в отношении поведения, питания или внешнего вида участников группы играет значительную роль в формировании групповой идентичности. В ходе формирования группового стиля одежды особое внимание уделяется наличию или отсутствию различных атрибутов, символическая и ритуальная значимость которых декларирована в базовых мифах группы. Отдельные табу с точки зрения индивидов, не состоящих в данной группе, могут восприниматься как иррациональные запреты, история происхождения которых зачастую неясна или же утрачена. Фрейд отмечал, что «Запреты табу лишены всякого обоснования. Они неизвестного происхождения. Непонятные для нас, они кажутся чем-то само собой разумеющимся тем, кто находится в их власти» [19, 30-31]. Однако с научной точки зрения табу представляет собой сложную структуру, которая сочетает в себе идею, символ, ритуал и методику коррекции поведения индивида и группы, к которой он принадлежит. Фрейд отмечал две противоположные и дополняющие друг друга составляющие, необходимые для понимания сущности табу: «С одной стороны, оно означает святой, освященный, с другой стороны – жуткий, опасный, запретный, нечистый» [19, 30]. Табу – феномен, отражающий наиболее древние представления человека об опасности как неотъемлемом качестве сакрального. И в то же время создание взаимосвязанных и идеологически обоснованных групповых табу в отношении питания, внешнего вида, сексуального и (или) брачного поведения, как и их последующее безусловное принятие, позволяет четко разграничить сферы дозволенного, одобряемого и запрещенного поведения участников системы. Табу - часть повседневных практик и ритуалов, исполнение которых позволяет индивиду примыкать к некой социальной группе. Одновременно с демонстрацией индивидуальной и (или) групповой идентичности индивид приобретает внутригрупповой статус и гарантию защиты другими членами данного сообщества от участников иных предположительно конкурирующих или враждебных групп. Кроме того, процесс приобретения идентичности неразрывно связан с определением вектора развития индивида внутри его группы. Эриксон отмечал, что «базисная потребность человека в очерчивании границы своей автономии имеет институциональную защиту в принципе законности и порядка, который и в обыденной жизни, и в установленном законодательстве распределяет для каждого человека его привилегии и ограничения, его права и обязанности» [20]. Вместе с тем индивид, определяясь со своей индивидуальной и групповой идентичностью и выражая свои убеждения, в той или иной степени добровольно или вы-

нуждено дистанцируется от индивидов и групп с иной идентичностью.

Соблюдение индивидом отдельных табу и ритуалов или их взаимосвязанного «монолитного» комплекса позволяет едва ли ни мгновенно определять степень его лояльности к идеологии и ценностям системы, а также базовым идеям и мифам, заложенным в фундамент мировоззрения участников системы. Самоидентификация участников системы при помощи регламентации внешнего вида и ношения отличительных знаков характерна не только для религиозных систем, но и для других сообществ. Подобные «знаки различия», включенные во внешний облик индивида, позволяют посредством визуального осмотра идентифицировать, кто перед нами: «свой» или «чужой» [21].

Результаты/обсуждение. Форма, цвет, узоры и украшения головных уборов и, конечно же, верхней одежды могли существенно отличаться у представителей разных национальностей. Различия были обусловлены климатом и условиями территорий, в которых проживали или кочевали данные народы, а также типом хозяйственной деятельности, обеспечивающей жителей данных территорий сырьем для создания одежды. Охотники и кочевники-скотоводы традиционно шили одежды из кожи, замши, меха и тонкого войлока. Земледельцы создавали одежду и обувь из тканей и материалов растительного происхождения (лен, хлопок, береста), а также из шелка. Представители разных народов, конечно же, вступали в различные виды взаимоотношений такие, как натуральный обмен и торговля, войны и сопутствующие им захваты трофеев, военные и брачные союзы с обменом дарами. Все это многообразие деятельности позволяло представителям аристократических или состоятельных семей украшать себя аксессуарами или одеяниями, отличающими их от их среднестатистического земляка. Благодаря наличию тех или иных предметов одежды или аксессуаров на встреченном человеке одновременно с идентификацией «своего» происходило автоматическое определение его возрастного [22] и социального статуса внутри клана (рода, племени).

Национальная одежда многих народов включает в себя элементы, при помощи которых участники системы могут визуально определить не только пол и возрастную группу, к которой принадлежит человек, но и его статус в микро- и макросоциумах. К примеру, у казахов головным убором незамужних девушек в зимнее время были *борик* (*бөрік*) - шапочка, которая изготавливалась из плотной теплой материи и отделялась мехом. Летом девушки носили *такия* (*тақия - тюбетейка*) – нарядные головные уборы круглой формы, наружная часть которых изготавливалась из материалов ярких цветов. Головные уборы девочек и девушек обычно были более нарядными, чем у представителей мужского пола. Они были украшены узорами, бусинками и яркими камнями и зачастую увенчивались перьями (филина, совы, цапли и др.). Узоры содержали в своей структуре традиционные для казахской культуры символы [23]. Символы содержат в себе геометрические (круг, квадрат, ромб, крест и т.д.) [24], а также растительные, зооморфные и другие мотивы. Украшение головных уборов и одежды перьями, узорами, нанесенными при помощи аппликации и вышивки, и содержащими в своей структуре определенные символы и цвета выполняло не только эстетическую функцию, но и носило символический характер защиты от воздействия сверхъестественных сил враждебных человеку.

Исключительное право на ношение бориков, украшенных перьями, имели только те мужчины, кто посвятил свою жизнь традиционным видам искусства, которые высоко чтились казахами: акыны – певцы, поэты и импровизаторы, кюйши – музыканты, и салсерэ – степные трубадуры, создававшие и исполнявшие лирические произведения, в которых воспевали радости и муки любви [25].

За исключением подчеркнутой нарядности, головные уборы казахских девочек и девушек не имели принципиального отличия от головных уборов представителей мужского пола, принадлежащих к разным возрастным группам и также носивших борик и такия.

Ношение какого-либо головного убора незамужними девушками-казашками не было их обязанностью. И зимние, и летние головные уборы девочек и девушек не скрывали их лица и волосы, заплетаемые в косы. Напротив, для привлечения внимания к лицу и волосам девушки носили объемные серьги и *шолты* – серебряные подвески, продетые в ленты, которые вплетались в косы.

Головным убором невесты и новобрачной в течение первого года замужества был *саукеле*, который традиционно имел коническую форму. В зависимости от благосостояния семьи невесты его украшали дорогой материей, мехом, перьями, драгоценными металлами и камнями. Увенчание головы молодой девушки саукеле ознаменовывало начало нового периода в ее жизни. С этого момента девушка официально считалась выбывшей из ряда свободных претенденток на создание семейных отношений. Она приобретала статус невесты определенного мужчины и потенциальной новобрачной, пока еще не обремененной тяготами материнства.

Замужние состоятельные женщины, становясь матерями, отмечали перемену статуса тем, что снимали саукеле и надевали *кимешек*. Основу кимешека составляла шапочка или тюрбанообразный каркас, свитый из белой материи и кругообразно уложенный вокруг головы. Эта конструкция дополнительно отделялась материей так, что ею прикрывались шея, плечи и часть торса и спины. Высота и объем кимешека, а также наличие на нем украшений свидетельствовали о материальном благосостоянии семьи и социальном статусе его хозяйки, так как его форма требовала использования немалого метража материи. В свою очередь форма кимешека определялась его практической функцией: в условиях кочевого быта он обеспечивал качественную защиту головы и груди женщины от неблагоприятных погодных условий и позволял женщине, не ища укромного места, кормить ребенка грудью. Молодые женщины из малообеспеченных семей или находящиеся в услужении, став матерями в замужестве начинали носить платки. Их узлы завязывались сзади, а концы могли свободно спускаться по спине или обрамлять шею, спускаясь на грудь. Платки не были чрезмерно объемными, так как их ношение было обусловлено, скорее, санитарно-гигиеническими требованиями. Женщина, занятая заготовкой и приготовлением молочных и мясных продуктов, страховалась от попадания волос в продукты или блюда или же на лицо младенца во время кормления грудью. В прошлом, когда еще не имело место производство женских вязаных головных уборов, платок служил сохранению здоровья женщины, защищая ее голову от холода и зноя. Кроме того, кормя младенца грудью, молодая женщина могла продолжать передвигаться на лошади и (или) не искать уединенного места. Ей было достаточно прикрыть грудь и ребенка концом своего платка. Если рассматривать кимешек и платок (*жаулық* или *орамал*) как определенные вехи, символизирующие изменения статуса женщины внутри семьи и рода, то представляется возможным трактовать их как символы не столько замужества, сколько именно материнства. Впервые надевая один из этих головных уборов, казашка демонстрировала окружающим то, что она достигла статуса одной из матерей клана и всего племени, стала залогом продолжения рода и его хранительницей.

Платок как символ материнства представлен в традиционном для казахской культуры образе «*ақ жаулықты ана*» - «*мать в белом платке*». В качестве символа семейной жизни он отражен в пословице и традиционном пожелании благополучия «*Бірінші байлық - денсаулық, екінші байлық - ақ жаулық*» - «*Первое богатство – здоровье, второе богатство – та, кто носит белый платок*». Та, кто носит белый платок, - это не просто женщина, одна из многих ей подобных, она – состоявшаяся супруга и мать. Объединенные в одном предложении концепты здоровья, родительства и брака с законной супругой и матерью своего ребенка являются своеобразной квинтэссенцией представлений о счастье, которые бытовали у казахов.

Кроме того, отдельные предметы одежды и их элементы использовались и воспринимались в качестве обязательного залога, необходимого для обретения благорасположения и покровительства сверхъестественных сил, способных защитить человека от агрессии внешней среды. Соответственно, отдельные предметы одежды и их элементы наделялись символическими значениями и восприниматься в качестве оберега [26]. Представления о том, что драгоценные украшения, аксессуары и определенные предметы одежды могут выполнять не только эстетическую, но и защитную магическую функции были характерны для многих народов.

Женский (материнский) платок в контексте казахской культуры наделяется мистическим, скорее, даже сакральным значением. И как любой сакральный символ требовал особого почтительного обращения. Отзвуки подобных верований сохранились в табу на перешагивание через женский платок. Данное табу может использоваться в качестве дополнения к ритуалу примирения конфликтующих сторон – «*араша*». Структура ритуала проста: сторонники конфликтующих сторон или представители третьей, незаинтересованной стороны, произнося формулу *араша*, разводят конфликтующих в разные стороны, выслушивают их претензии к противникам и убеждают решить дело мирным путем. Обязательное примирение или хотя бы прекращение конфликта в результате применения *араша* – часть казахского культурного наследия. В исключительных случаях в ход пускался женский платок. Для осуществления этой части обряда примирения одна из старших женщин присутствующих кланов выходила в центр круга между участниками конфликта, которых предварительно разводили в разные стороны. Женщина бросала наземь свой платок. Табу на перешагивание женского платка обладает достаточной силой для того, чтобы стороны разошлись, не вступив в поединок.

Табу на перешагивание женского платка и других головных уборов в казахской культуре действует и поныне. И страх перед нарушением данного табу позволяет использовать его не только в случаях манипуляции человеком для подавления его воли. В отдельных казахских семьях практикуется похищение невесты. Порою похищаемая девушка или молодая женщина похищается малознакомым или вовсе незнакомым похитителем. Отмечены случаи, когда похищенные девушки пытаются самостоятельно или при помощи своих родственников и близких покинуть жилье похитителя. Препятствуя уходу жертвы, женщины зрелого или преклонного возраста (обычно из числа родственников похитителей) ложатся на порог или бросают через него свои платки [27, 28, 29, 30]. И жертвы похищения, и те, кто пришел им на помощь, не всегда оказываются способны нарушить древнее табу. Следующий отрывок из воспоминаний одной из жертв похищения с целью вступления в брак содержит прямую речь одной из женщин клана похитителя. Она, бросив платок через порог, угрожает похищенной девушке: «*мына ақ жаулығымды аттасаң бағың ашылмайды, бұл өмірде бақытты болмайсың, өмірбойы жылап өтесің*» [31]. Перевод высказывания: «*Если ты переступишь через вот этот мой белый платок, то не откроется (не достанется) тебе счастливый удел, не будешь счастлива в этой жизни, всю свою жизнь будешь проливать слезы*».

По сути, содержание данного высказывания представляет собой угрозу проклятия, которое может лишить нарушителя табу счастливой жизни. Представляется возможным предположить, что в основу табу на перешагивание женского платка могли быть заложены древнейшие представления о женщине. И в этих верованиях женщина-мать представляла собой неотъемлемую часть производительных сил природы. Ее платок олицетворял не только саму женщину-мать, но и символизировал саму жизнь и качества жизни (счастье). В таком случае сила табу базировалась на вере в то, что некие сверхъестественные силы могли жестоко покарать того, кто способен перешагнуть через женщину-мать и олицетворяющий ее платок.

Женский платок используется в еще одном казахском обряде, когда платки дарят девушкам и женщинам на праздновании какого-нибудь значительного семейного торжества (сватовство, свадьба, рождение ребенка, юбилей и т.п.). Традиционно в таких случаях проговаривается ритуальная формула: *«орамал тон болмайды, жол болады»*. Буквальный перевод звучит следующим образом: *«Платок не будет шубой, (но) может стать дорогой (указать путь/ дать направление)»*. Метафорически данное высказывание может быть переведено следующими способами: *«(пусть) платок – не шуба, но он стоит того, чтобы быть подаренным»* и *«из платка шубы не пошьешь, но он может расцениваться как пожелание, чтобы и у вас была такая же радость»*. В основе данного обычая лежит идея о том, что такие состояния, как счастье, радость, успех, богатство могут передаваться от одного человека другому. Существует даже специальная традиционная формула, которая может произноситься, когда люди, переживающие счастливый, удачный период в жизни или радостное событие дарят кому-нибудь небольшой презент со словами: *«жұғысты болсын»*. Данная формулировка может быть переведена как: *«пусть и вам достанется (такая радость)»* или *«пусть и у вас будет такое счастье (успех, богатство)»*.

Платок в казахской традиции и в современном казахском обществе - не просто головной убор, а символ материнства. Платки белого цвета - атрибут матери клана, женщины, которые по своему возрасту годятся молодым людям в матери. Неслучайным является то, что женщины в белых (материнских) платках в возрасте пятидесяти и старше лет пользуются особым статусом и в современном казахском обществе. Им уступают дорогу и место в присутственных местах или общественном транспорте, помогают спуститься со ступеней и подняться на них. И на сегодняшний день в общественных местах или общественном транспорте женщины, чьи головы увенчивает белый платок, могут обратиться с замечанием к незнакомым молодым людям и девушкам. Это может быть просьба или требование не нарушать общественный порядок, вести себя согласно нормам, принятым в казахском обществе, т.е. не использовать в речи нецензурную брань или прекратить намечающийся конфликт. В подобных случаях женщина, олицетворяющая для любого казаха и его собственную мать, и всех матерей его рода и народа, не повышает голоса, не выказывает признаков сильного раздражения или неуважения к тому, к кому она обращается. Обычно обращение начинается со слов *балам - дитя мое, жастар - молодежь или жігіттер - джигиты и қыздар – девочки / девицы/ девушки*. В отдельных случаях может использоваться обращение *ұлым - сын мой* или *қызым - дочь моя*. В случае обращений *балам, ұлым* или *қызым* подчеркивается то, что обращающаяся женщина по своему возрасту и иерархическому статусу в казахском обществе стоит выше того, к кому она обращается. В данном случае обращается к нему с позиции не просто старшего по возрасту, то есть взрослой женщины, но с позиции матери. Обращение *жігіттер/ джигиты* из уст женщины подчеркивает требование уважения к своему социальному статусу со стороны представителей другого пола. Кроме того, подобное обращение подразумевает, что мужчины или молодые люди (мальчики, юноши) должны продемонстрировать свое соответствие статусу джигита. *Джигит* – в казахской (тюркской) традиции – это не просто мужчина, ординарный представитель мужского пола. Джигит должен демонстрировать в своем поведении ум, смелость, благородство, готовность принимать ответственность за свои решения и поступки. Джигит – это потенциальный герой, воин и борец за справедливость, джентльмен по отношению к дамам и рыцарь, в поведении которого нет места корысти и низости.

Также могут использоваться ласковые формы обращения, как *қалқам - дорогой/ дорогая, күнім - солнышко/ солнце мое* и т.п. В обращении женщины в белом платке подчеркивается ласкательная или уважительная форма, но ее обращение не может быть проигнорировано. И связано это с тем, что один из древнейших среди существующих

культ почитания матери продолжает прорываться через множество новообразований, проникающих и пытающихся укорениться в современном казахском обществе.

Образ женщины-матери, сакрализируемый в культуре степных кочевников, является одним из несущих столпов казахской национальной идентичности. Девушки и женщины в традиционном казахском обществе обладали большей личной свободой, чем их сверстницы из более ригидных в религиозном отношении сообществ.

Выживание индивида и группы (рода, клана) в условиях резко континентального климата и (или) вооруженной борьбы требовало и от мужчины, и от женщины не только индивидуальной физической выносливости, но и активного сотрудничества и умения координировать действия. В связи с этим традиционная казахская культура, корни которой уходили в основы кочевого хозяйственного уклада, поощряла проявления независимости суждений, решительности, самостоятельности, смелости и выносливости и у мальчиков и мужчин, и у девочек и женщин. Именно поэтому в национальной культуре казахов не могли укорениться религиозные обычаи, исполнение которых привело бы к социальной изоляции женщины и, как результат, к ее дискриминации по половому признаку.

Заключение/выводы. С древнейших времен одежда и ее отдельные предметы, а также различного рода украшения выполняют не только защитную функцию, но и идентификационную функцию. В казахской национальной культуре головной убор отражал социальный статус своего владельца, а также его возраст, пол, семейное положение и иерархическое положение в клане, заслуги и соответствующие всему этому права и обязанности индивида.

Анализ национальных обычаев, связанных с головными женскими уборами, свидетельствует о сакрализации образа матери и подчеркнуто рыцарственном отношении к женщинам и девушкам. Также представляется возможным утверждать об отсутствии в казахской традиционной культуре трендов к побуждению женщин к социальной изоляции и последующей дискриминации по половому признаку.

Женские и девичьи головные уборы казашек являются неотъемлемой частью национальной культуры и идентичности. Разрушение всей совокупности национального менталитета, конечно же, не может стать результатом сбоя национальной самоидентификации отдельных участников системы. Однако подмена отдельных составляющих национальной идентичности понятиями, характерными для идентичности отдельных идеологических групп, потенциально способна привести к разрушению уникальной системы взаимоотношений в казахском обществе, являющейся основой гражданских свобод в нашем обществе. Замещение атрибутов национальной культуры на религиозные - не просто демонстрация символа веры и религиозных взглядов личности. Данный процесс косвенно свидетельствует и о степени вовлеченности личности в систему ценностно-идейных установок отдельной группы. Подобная самоидентификация, не ограничиваясь декларацией религиозной идентичности, также служит свидетельством позиции по отношению местной национальной культуре и ее ценностям, основы которой замещаются ценностями иных идеологических, в том числе и религиозных, систем. В результате этого может произойти нивелировка значительной части прав женщины, которые гарантированы ей законодательствами светских государств: конституционное и законодательное равноправие женщин и мужчин, право женщины на учебу и работу и др.

Литература

1. Запрет на ношение хиджабов во Франции вступает в силу [Km.ru]. – 2011. – URL: <https://www.km.ru/news/zapret-na-noshenie-khidzhabov-vo-frantsii-vstupayet-v-silu> (дата обращения: 05.02.2019)
2. В Австрии запретили ношение хиджабов [bezformata]. – 2017. – URL: <http://krasnoyarsk.bezformata.com/news/1000000000000000000/>

bezformata.com/listnews/avstirii-zapretili-noshenie-hidzhabov/61309462/ (дата обращения: 07.02.2019)

3. Четвертая страна Евросоюза запретила ношение никабов и хиджабов [meta.kz]. – 2011. – URL: <http://www.meta.kz/265827-chetvertaja-strana-evrosojuza-zapretila-noshenie.html> (дата обращения: 12.02.2019)

4. Дания введет запрет на ношение хиджабов [regnum]. – 2017. – URL: <https://regnum.ru/news/society/2331054.html> (дата обращения: 08.02.2019)

5. Италия сделала шаг к полному запрету на ношение хиджабов [newday]. – 2011. – URL: <https://newdaynews.ru/inworld/342221.html> (дата обращения: 11.02.2019)

6. Там, где запрещена мусульманская одежда [islam-today]. – 2014. – URL: https://islam-today.ru/islam_v_mire/tam-gde-zapresena-musulmanskaa-odezda/ (дата обращения: 12.02.2019)

7. Андреас К.Халсе (Andreas C.Halse) Запрет на ношение хиджаба – глубоко символичная политика [inosmi]. – 2016. – URL: <https://inosmi.ru/social/20160825/237636555.html> (дата обращения: 22.02.2019)

8. Асра Номани (Asra Q. Nomani), Хала Арафа (Hala Arafah) Мы, мусульманки, просим вас не надевать хиджаб во имя межрелигиозной солидарности [inosmi]. – 2016. – URL: <https://inosmi.ru/politic/20160102/234925545.html> (дата обращения: 15.02.2019)

9. Saniya Edelbay Traditional Kazakh Culture and Islam [International Journal of Business and Social Science]. – 2012. – URL: https://ijbssnet.com/journals/Vol_3_No_11_June_2012/15.pdf (дата обращения: 17.02.2019)

10. Резеда Сулейман. Если родители против хиджаба ... Как быть? [islam-today]. – 2013. – URL: https://islam-today.ru/obsestvo/esli_roditeli_protiv_xidzhabakak_byt/ (дата обращения: 12.02.2019)

11. Қазақстарда хиджаб деген киім болған [kerekinfo.kz]. – 2014. – URL: <https://kerekinfo.kz/tag/%D1%85%D0%B8%D0%B4%D0%B6%D0%B0%D0%B1/> (дата обращения: 18.02.2019)

12. Хиджаб, кимешек или форма Минобразования? [newtimes.kz]. – 2018. – URL: <https://newtimes.kz/obshchestvo/66310-khidzhab-kimeshek-ili-forma-minobrazovaniya> (дата обращения: 19.02.2019)

13. Дана Круглова. Казахстанцы разошлись во мнениях по поводу того, что такое кимешек [informburo.kz]. – 2016. – URL: <https://informburo.kz/novosti/kazahstancy-razoshlis-vo-mneniyah-po-povodu-togo-chto-takoe-kimeshek.html> (дата обращения: 19.02.2019)

14. Эрик Аубакиров Их знали только в лицо [online.zakon.kz]. – 2011. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31040604#pos=4;305 (дата обращения: 19.02.2019)

15. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. - М.: «Медиум», 1995. — 323 с.

16. Smith Anthony D. National Identity Penguin Books, 1991. — 236 p.

17. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон; Пер. с англ. А. Башкирова. — М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. — 635 с.

18. Michael Billig: Banal Nationalism. (London and Thousand Oaks and New Delhi: Sage Publications, 1995. – 200 p.

19. Фрейд, Зигмунд Тотем и табу: психология первобытной культуры и религии / Зигмунд Фрейд. – Москва: Эксмо, 2018. – 224 с.

20. Эриксон Э. Идентичность и кризис [itexts.net]. – 2016. – URL: <https://itexts.net/avtor-erik-erikson/149205-identichnost-yunost-i-krizis-erik-erikson/read/page-8.html> (дата обращения: 22.03.2019)

21. Истомина О.Б. Диалог в условиях диспозиции «свой-чужой». Вестник Бурятского государственного университета 2010 Вып 6. - С. 66 70 [cyberleninka.ru]. – 2010. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/dialog-v-usloviyah-dispozitsii-svoy-chuzhoy> (дата обращения: 20.02.2019)

22. Nurlykhan Aljanova, Karlygash Borbassova & Shamshiy Rysbekova A Semiotic Analysis of the Yurt, Clothing and Food Eating Habits in Kazakh Traditional Cultures International Journal of Critical Cultural Studies (USA) 14.1 (2015) [ucm.es/data]. – 2015. – URL: <https://www.ucm.es/data/cont/docs/119-2018-03-30-Aljanova.NewDirectionsHumanities%202014.pdf> (дата обращения: 20.03.2019)

23. Казахский орнамент и его значение [www.nur.kz]. – 2011. – URL: <https://www.nur.kz/1551418-kazakhskiy-ornament-ego-znachenie.html> (дата обращения: 20.03.2019)

24. Набиуллина М.Р. Происхождение и символика древнего орнамента [decormaster.kz]. – 2006.

– URL: https://decormaster.kz/st/kazaxskij_ornament.php (дата обращения: 12.03.2019).

25. Отынбаева К.Б. Қазақ халқының ұлттық баскиімдері [orleu.kz]. – 2017. – URL: <http://orleu.kz/?p=158908> (дата обращения: 15.03.2019).

26. Жиенбекова А.А. Национальный костюм как важнейший знак определенной культурно-исторической формации [cyberleninka.ru]. – 2012. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/natsionalnyy-kostyum-kak-vazhneyshiy-znak-opredelennoy-kulturno-istoricheskoy-formatsii> (дата обращения: 08.03.2017).

27. Видео о похищении невесты в ЮКО возмутило казахстанцев [www.zakon.kz]. – 2013. – URL: <https://www.zakon.kz/4589455-video-o-pokhishhenii-nevesty-v-juko.html> (дата обращения: 19.03.2019)

28. Эти кадры похищения невест в Казахстане потрясли Интернет – Видео [news.day.az]. – 2015. – URL: <https://news.day.az/unusual/586996.html> (дата обращения: 25.03.2019).

29. Кража невест: как складываются судьбы украденных девушек в Казахстане [www.nur.kz]. – 2015. – URL: <https://www.nur.kz/926458-krazha-nevest-kak-skladyvayutsya-sudby.html> (дата обращения: 25.03.2019).

30. Кайрат Матреков Похищение невесты: традиция или дикость? [365info.kz]. – 2017. – URL: <https://365info.kz/2017/08/pokhishhenie-nevesty-traditsiya-ili-dikost> (дата обращения: 27.03.2019).

31. Орамалдың қасиеті [old.baq.kz]. – 2015. – URL: http://old.baq.kz/kk/news/aimaktik_bak_muragat/regmedia-89120 (дата обращения: 28.03.2019).

Г.К. Каримова, С.Т. Сейдуманов

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Қазақ әйелінің сәйкестігі: әлеуметтік мәртебесі мен ұлттық бас киімі

Андатпа. Осы мақалада ұлттық сәйкестігі мен қазақ әйелінің әлеуметтік мәртебесінің өзара байланысы, солармен қатар, әйел бас киімдеріне байланысты табу мен салттары қарастырылады. Осы жұмыстың мақсаты: әйелдердің ұлттық бас киімдеріне байланысты табу мен салттарын талдау арқылы қазақ қоғамындағы әйелдің әлеуметтік мәртебесін зерттеу. Осы зерттеуде құжаттарды зерттеу әдісі мен индукция және дедукция әдістері қолданды. Әйелдің бас киіміне қатысты символикалық және салттық құрамдас бөліктері мен қазақ қоғамындағы әйелдің әлеуметтік мәртебесі өзгеруінің (қыз бала, бойжеткен қыз, қалыңдық, тұрмысқа жаға шыққан жас келін, жас ана және ру анасы) өзара байланысы анықталды. Әйелдердің ұлттық бас киімдеріне байланысты табу мен салттары қазақ елінің ұлттық сәйкестігінің ажырамас бөлігі болып танылады және қазақ қоғамындағы әйел-ана мәртебесінің жоғары болғанын куәландырады.

Түйін сөздер: ұлттық сәйкестік, табу, әдет-ғұрып, салт, әлеуметтік мәртебе, өзін-өзі тану және сәйкестендіру, діни сәйкестік.

Каримова Г.К., Сейдуманов С.Т.

Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Identity of Kazakh woman: social status and national headwear

Abstract. In this article is considered interrelation among national identity and social status of Kazakh woman and taboo and rituals associated with women's headwear. The aim of the investigation is to study social status of woman in Kazakh society through analysis of rituals and taboo associated with national women's headwear. In the investigation was used the method of documents' study and methods of induction and deduction. It was revealed interrelation among symbolic and ceremonial parts of women's headwear and processes of woman social status change in Kazakh society (girl child and girl, bride, newly-wed, young mother and mother of tribe). Rituals and taboo associated with national women's headwear are inherent element of Kazakh national identity and they indicate traditionally high social status of mother and woman in Kazakh society.

Keywords: national identity, taboo, ceremony, ritual, social status, self-identification, religious identity.

References

1. Zapret na noshenie hidzhabov vo Francii vstupaet v silu [The ban on hijabs wearing in France comes into force]. Available at: <https://www.km.ru/news/zapret-na-noshenie-khidzhabov-vo-frantsii-vstupaet-v-silu> (accessed: 05.02.2019)
2. V Avstrii zapretili noshenie hidzhabov [hijabs wearing was banned in Austria]. Available at: <http://krasnoyarsk.bezformata.com/listnews/avstrii-zapretili-noshenie-hidzhabov/61309462/> (accessed: 07.02.2019)
3. Chetvertaja strana Evrosojuza zapretila noshenie nikabov i hidzhabov [The fourth EU country has banned the wearing of nikabs and hijabs]. Available at: <http://www.meta.kz/265827-chetvertaja-strana-evrosojuza-zapretila-noshenie.html> (accessed: 12.02.2019)
4. Danija vvedet zapret na noshenie hidzhabov [Denmark will prohibit hijabs wearing]. Available at: <https://regnum.ru/news/society/2331054.html> (accessed: 08.02.2019)
5. Italiya sdelala shag k polnomu zapretu na noshenie hidzhabov [Italy has taken a step towards a total ban on hijabs wearing]. Available at: <https://newdaynews.ru/inworld/342221.html> (accessed: 11.02.2019)
6. Tam, gde zapreshhena musul'manskaja odezhda [Where Muslim clothing is prohibited]. Available at: https://islam-today.ru/islam_v_mire/tam-gde-zapreshhena-musulmanskaa-odezhda/ (accessed: 12.02.2019)
7. Andreas C. Halse Zapret na noshenie hidzhaba – gluboko simbolichnaja politika [Banning the hijab is a deeply symbolic policy]. Available at: <https://inosmi.ru/social/20160825/237636555.html> (accessed: 22.02.2019)
8. Asra Q. Nomani, Hala Arafa My, musul'manki, prosim vas ne nadevat' hidzhab vo imja mezhreligioznoj solidarnosti [We Muslim women ask you not to wear hijab in the name of interfaith solidarity.]. Available at: <https://inosmi.ru/politic/20160102/234925545.html> (accessed: 15.02.2019)
9. Saniya Edelbay Traditional Kazakh Culture and Islam [International Journal of Business and Social Science]. Available at: https://ijbssnet.com/journals/Vol_3_No_11_June_2012/15.pdf (accessed: 17.02.2019)
10. Rezeda Suleiman Esli roditeli protiv hidzhaba ... Kak byt'? [If parents are against hijab ... What is to be done?]. Available at: https://islam-today.ru/obsestvo/esli_roditeli_protiv_xidzhabakak_byt/ (accessed 12.02.2019)
11. Kazakhtarda hidzhab degen kiim bolfan [Kazakh people had wear named hijab]. Available at: <https://kerekinfo.kz/tag/%D1%85%D0%B8%D0%B4%D0%B6%D0%B0%D0%B1/> (accessed: 18.02.2019)
12. Hidzhab, kimeshek ili forma Minobrazovaniya? [Hijab, kimeshek or form of the Ministry of Education?]. Available at: <https://newtimes.kz/obshchestvo/66310-khidzhab-kimeshek-ili-forma-minobrazovaniya> (accessed: 19.02.2019)
13. Dana Kruglova Kazahstancy razoshlis' vo mneniyah po povodu togo, chto takoe kimeshek [Kazakhstanis disagreed on what kimeshek is]. Available at: <https://informburo.kz/novosti/kazahstancy-razoshlis-vo-mneniyah-po-povodu-togo-chto-takoe-kimeshek.html> (accessed: 19.02.2019)
14. Eric Aubakirov Ih znali tol'ko v lico [They were only known by sight]. Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31040604#pos=4;305 (accessed: 19.02.2019)
15. Berger P., Lukman T. Social'noe konstruirovaniye real'nosti. Traktat po sociologii znaniya [The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge] (Medium, Moscow, 1995).
16. Smith Anthony D. National Identity Penguin Books, 1991. — 236 p.
17. Hantington S. Kto my?: Vyzovy amerikanskoj nacional'noj identichnosti [Who Are We? The Challenges to America's National Identity] (ACT, Moscow, 2004).
18. Michael Billig: Banal Nationalism. (London and Thousand Oaks and New Delhi: Sage Publications, 1995. – 200 p.
19. Frejd, Zigmund Totem i tabu: psihologiya pervobytnoj kul'tury i religii [Freud, Sigmund Totem and Taboo: Psychology of Primitive Culture and Religion] (Eksmo, Moscow, 2018).
20. Erikson, Erikh. Identichnost': junost' i krizis [Identity: youth and crisis]. Available at: <https://itexts.net/avtor-erik-erikson/149205-identichnost-yunost-i-krizis-erik-erikson/read/page-8.html> (accessed: 22.03.2019).
21. Istomina O.B. Dialog v usloviyah dispozicii «svoj-chuzhoj». Bulletin of the Buryat State University [Dialogue in disposition of “Native-Strange”]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/v/dialog-v-usloviyah-dispozitsii-svoj-chuzhoj> (accessed: 20.02.2019)

22. Nurlykhan Aljanova, Karlygash Borbassova and Shamshiya Rysbekova A Semiotic Analysis of the Yurt, Clothing and Food Eating Habits in Kazakh Traditional Cultures International Journal of Critical Cultural Studies. Available at: <https://www.ucm.es/data/cont/docs/119-2018-03-30-Aljanova.NewDirectionsHumanities%202014.pdf> (accessed: 20.03.2019)
23. Kazahskij ornament i ego znachenie [Kazakh ornament and its meaning]. Available at: <https://www.nur.kz/1551418-kazahskiy-ornament-ego-znachenie.html> (accessed: 20.03.2019)
24. Nabiullina M.R. Proishozhdenie i simbolika drevnego ornamenta [The origin and symbolism of the ancient ornament]. Available at: https://decormaster.kz/st/kazahskij_ornament.php (accessed: 12.03.2019)
25. Oтынbaeva K.B. Kazakh halkynyn ulttyk baskiimderi [Headwear of Kazakh people]. Available at: <http://orleu.kz/?p=158908> (accessed: 15.03.2019)
26. Zhienbekova A.A. Nacional'nyj kostjum kak vazhnejshij znak opredelennoj kul'turno-istoricheskoy formacii [National costume as the most important sign of a certain cultural and historical formation]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/natsionalnyy-kostyum-kak-vazhneyshiy-znak-opredelennoj-kulturno-istoricheskoy-formatsii> (accessed: 08.03.2017).
27. Video o pohishhenii nevesty v JuKO vozmutilo kazahstancov [video about bride kidnapping in South Kazakhstan agitated Kazakh people]. Available at: <https://www.zakon.kz/4589455-video-o-pokhishhenii-nevesty-v-juko.html> (accessed: 19.03.2019)
28. Jetti kadry pohishhenija nevest v Kazahstane potrjasli Internet – Video [These cadres of bride kidnapping in Kazakhstan shocked the Internet.]. Available at: <https://news.day.az/unusual/586996.html> (accessed: 25.03.2019)
29. Krazha nevest: kak skladyvajutsja sud'by ukradennyh devushek v Kazahstane [Bride kidnapping: destiny of kidnapped girls in Kazakhstan]. Available at: <https://www.nur.kz/926458-krazha-nevest-kak-skladyvajutsja-sudby.html> (accessed: 25.03.2019)
30. Kajrat Matrekov Pohishhenie nevesty: tradicija ili dikost'? [Bride kidnapping: tradition or wildness]. Available at: <https://365info.kz/2017/08/pohishhenie-nevesty-traditsiya-ili-dikost> (accessed 27.03.2019)
31. Oramaldyn kasieti [Characteristics of female headscarf]. Available at: http://old.baq.kz/kk/news/aimaktik_bak_muragat/regmedia-89120 (accessed: 28.03.2019)

Сведения об авторах:

Каримова Г.К. – «6D050100 Элеуметтану» мамандығының 1 курс докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Сейдуманов С.Т. – элеуметтану ғылымдарының докторы, элеуметтану кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Каримова Г.К. - PhD student of the 1st year of the specialty “6D050100 Sociology”, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Seidumanov S.T. - Doctor of Sociology, Professor of Department of Sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

«Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Педагогика. Психология. Социология» журналында мақала жариялау ережесі

1. Журнал мақсаты. Педагогика, психология, элеуметтану салалары бойынша мұқият тексеруден өткен ғылыми құндылығы бар мақалалар жариялау.

2. Журналда мақала жариялаушы автор мақаланың қол қойылған бір дана қағаз нұсқасын Ғылыми басылымдар бөліміне (редакцияға, мекенжайы: 010008, Қазақстан Республикасы, Астана қаласы, Қ. Сәтпаев көшесі, 2, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Бас ғимарат, 408 кабинет) және vest_pedpsysoc@enu.kz электрондық поштасына Word форматындағы нұсқаларын жіберу қажет. Мақала мәтінінің қағаз нұсқасы мен электронды нұсқалары бірдей болулары қажет. Сонымен бірге автордың жұмыс орнынан ілеспе хат тапсырылуы қажет.

Мақалалар қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде қабылданады.

3. Автордың қолжазбаны редакцияға жіберуі мақаланың Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысында басуға келісімін, шетел тіліне аударылып қайта басылуына келісімін білдіреді. Автор мақаланы редакцияға жіберу арқылы автор туралы мәліметтің дұрыстығына, мақала көшірілмегендігіне (плагиаттың жоқтығына) және басқа да заңсыз көшірмелердің жоқтығына кепілдеме береді. Сонымен қатар мақала мәтінін плагиат жүйесінде тексеруге келісімін білдіреді.

4. Мақаланың көлемі 18 беттен аспауға тиіс (6 беттен бастап).

Мақаланың құрылымы

5. ХҒТАР <http://grnti.ru/> - бірінші жолдың сол жақтауында;

Автор(лар)дың аты-жөні – жолдың ортасында;

Мекеменің толық атауы, қаласы, мемлекеті (егер авторлар әртүрлі мекемеде жұмыс жасайтын болса, онда әр автор мен оның жұмыс мекемесі қасында бірдей белгі қойылу керек) – жолдың ортасында;

Автор(лар)дың E-mail-ы – жақша ішінде, курсивпен, жолдың ортасында;

Мақала атауы – жолдың ортасында;

Аннотация (100-200 сөз; мақаланың атауын мейлінше қайталамауы қажет; әдебиеттерге сілтемелер болмауы қажет; мақаланың құрылысын (кіріспе, мақаланың мақсаты, міндеттері, қарастырылып отырған сұрақтың тарихы, зерттеу әдістері, нәтижелер/талқылау, қорытынды) сақтай отырып, мақаланың қысқаша мазмұны берілуі қажет).

Түйін сөздер (6-8 сөз не сөз тіркесі). Түйін сөздер мақала мазмұнын көрсетіп, мейлінше мақала атауы мен аннотациядағы сөздерді қайталамай, мақала мазмұнындағы сөздерді қолдану қажет. Сонымен қатар, ақпараттық-ізвестіру жүйелерінде мақаланы жеңіл табуға мүмкіндік беретін ғылым салаларының терминдерін қолдану қажет.

Негізгі мәтін мақаланың мақсаты, міндеттері, қарастырылып отырған сұрақтың тарихы, зерттеу әдістері, нәтижелер/талқылау, қорытынды бөлімдерін қамтуы қажет – жоларалық интервал - 1, азат жол «қызыл жолдан» - 1,25 см, беттеу жолағы – еніне сай жасалады.

Таблица, суреттер – аталғаннан кейін орналастырылады. Әр таблица, сурет қасында оның аталуы болуы қажет. Сурет айқын, сканерден өтпеген болуы керек.

Жалпы қолданыста бар аббревиатуралар мен қысқартулардан басқалары міндетті түрде алғаш қолданғанда түсіндірілуі берілуі қажет.

Қаржылай көмек туралы ақпарат бірінші бетте көрсетіледі.

Әдебиеттер тізімі. Мәтінде әдібиеттерге сілтемелер тікжақшаға алынады. Мәтіндегі әдебиеттер тізіміне сілтемелердің номерленуі мәтінде қолданылуына қатысты жүргізіледі: мәтінде кездескен әдебиетке алғашқы сілтеме [1] арқылы, екінші сілтеме [2] арқылы т.с.с. жүргізіледі. Кітапқа жасалатын сілтемелерде қолданылған беттері де көрсетілуі керек (мысалы, [1, 45 бет]). Жарияланбаған еңбектерге сілтемелер жасалмайды. Сонымен қатар, рецензиядан өтпейтін басылымдарға да сілтемелер жасалмайды (әдебиеттер тізімін, әдебиеттер тізімінің ағылшынша әзірлеу үлгілерін журнал <http://bulpeds.enu.kz> сайтындағы мақаланы рәсімдеу үлгісінен қараңыз).

6. Мақала соңындағы әдебиеттер тізімінен кейін библиографиялық мәліметтер орыс және ағылшын тілінде (егер мақала қазақ тілінде жазылса), қазақ және ағылшын тілінде (егер мақала

орыс тілінде жазылса), орыс және қазақ тілінде (егер мақала ағылшын тілінде жазылған болса) беріледі.

Авторлар туралы мәлімет: автордың аты-жөні, ғылыми атағы, қызметі, жұмыс орны, жұмыс орнының мекен-жайы, телефон, e-mail – қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде толтырылады.

7. Қолжазба мұқият тексерілген болуы қажет. Техникалық талаптарға сай келмеген қолжазбалар қайта өңдеуге қайтарылады. Қолжазбаның қайтарылуы оның журналда басылуына жіберілуін білдірмейді.

Редакцияға түскен мақала жабық (анонимді) тексеруге жіберіледі. Барлық рецензиялар авторларға жіберіледі. Автор (рецензент мақаланы түзетуге ұсыныс берген жағдайда) өңдеп қайта, қолжазбаның түзетілген нұсқасын редакцияға қайта жіберуі қажет. Рецензент жарамсыз деп таныған мақала қайтара қарастырылмайды. Мақаланың түзетілген нұсқасы мен автордың рецензентке жауабы редакцияға жіберіледі.

Пікірі мақұлданған мақалаларды редколлегия алқасына талқылап, басуға келіседі.

8. Төлемақы. Басылымға рұқсат етілген мақала авторларына төлем жасау туралы ескертіледі. Төлем көлемі 2018 жылы 4500 тенге – Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ қызметкерлері үшін және 5500 тенге басқа ұйым қызметкерлеріне.

Реквизиттер:

1) АО «Банк ЦентрКредит»

БИК Банка: КСJBKZKX

КZ978562203105747338

Кбе 16

Кнп 859

2) АО «Bank RBK»

БИК Банка: KINCKZKA

ИИК: KZ498210439858161073

Кбе 16

Кнп 859

3) АО «ForteBank»

БИК Банка: IRTYKZKA

ИИК: KZ599650000040502847

Кбе 16

Кнп 859

4) АО «НародныйБанкКазахстан»

БИК Банка: HSBKKZKX

ИИК: KZ946010111000382181

Кбе 16

Кнп 859

Provision on Articles submitted to the Journal
“Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology Series”

Purpose of the journal. Publication of carefully selected original scientific works and book reviews in the fields of pedagogy, psychology, sociology.

An author who wishes to publish an article in a journal must submit the article in hard copy (printed version) in one copy, signed by the author to the scientific publication office (at the address: 010008, Republic of Kazakhstan, Astana, Satpayev St., 2. L.N. Gumilyov Eurasian National University, Main Building, room 408) and by e-mail vest_pedpsysoc@enu.kz in Word format. At the same time, the correspondence between Word-version and the hard copy must be strictly maintained. And also the authors must provide a cover letter.

Language of publications: Kazakh, Russian, English.

Submission of articles to the scientific publication office means the authors' consent to the right of the Publisher, L.N. Gumilyov Eurasian National University, to publish articles in the journal and the republication of it in any foreign language. Submitting the text of the work for publication in the journal, the author guarantees the correctness of all information about himself, the lack of plagiarism and other forms of improper borrowing in the article, the proper formulation of all borrowings of text, tables, diagrams, illustrations and also he/she agrees to check the uniqueness of the article text.

The volume of the article should not exceed 18 pages (from 6 pages).

Structure of the article (page – A4 format, portrait orientation, page margins on all sides - 20 mm. Font: type - Times New Roman, font size - 14)

GRNTI <http://grnti.ru/> - first line, left

Initials and Surname of the author (s) - center alignment, italics

Full name of the organization, city, country (if the authors work in different organizations, you need to put the same icon next to the name of the author and the corresponding organization) - center alignment, italics

Author's e-mail (s)- in brackets, italics

Article title - center alignment, bold

Abstract (100-200 words, it should not contain a formula, the article title should not repeat in the content, it should not contain bibliographic references, it should reflect the summary of the article, preserving the structure of the article - introduction, problem statement, goals, history, research methods, results /discussion, conclusion).

Key words (6-8 words/word combination. Keywords should reflect the main content of the article, use terms from the article, as well as terms that define the subject area and include other important concepts that make it easier and more convenient to find the article using the information retrieval system).

The main text of the article should contain an introduction, problem statement, goals, history, research methods, results / discussion, conclusion - line spacing - 1, indent of the “red line” -1.25 cm, alignment in width.

Tables, figures should be placed after the mention. Each illustration should be followed by an inscription. Figures should be clear, clean, not scanned.

All abbreviations, with the exception of those known to be generally known, must be deciphered when first used in the text.

Information on the financial support of the article is indicated on the first page in the form of a footnote.

References

In the text references are indicated in square brackets. References should be numbered strictly in the order of the mention in the text. The first reference in the text to the literature should have the number [1], the second - [2], etc. The reference to the book in the main text of the article should be accompanied by an indication of the pages used (for example, [1, 45 p.]). References to unpublished works are not allowed. Unreasonable references to unreviewed publications (examples of the description of the list of literature, descriptions of the list of literature in English, see on the journal web-site <http://bulped.enu.kz>).

At the end of the article, after the list of references, it is necessary to indicate bibliographic data in Russian and English (if the article is in Kazakh), in Kazakh and English (if the article is in Russian) and in Russian

and Kazakh languages (if the article is English language).

Information about authors: surname, name, patronymic, scientific degree, position, place of work, full work address, telephone, e-mail - in Kazakh, Russian and English.

6. The article must be carefully verified. Articles that do not meet technical requirements will be returned for revision. Returning for revision does not mean that the article has been accepted for publication.

7. Work with electronic proofreading. Articles received by the Department of Scientific Publications (editorial office) are sent to anonymous review. All reviews of the article are sent to the author. The authors must send the proof of the article within three days. Articles that receive a negative review for a second review are not accepted. Corrected versions of articles and the author's response to the reviewer are sent to the editorial office. Articles that have positive reviews are submitted to the editorial boards of the journal for discussion and approval for publication.

Periodicity of the journal: 4 times a year.

8. Payment. Authors who have received a positive conclusion for publication should make payment on the following requisites (for ENU employees - 4,500 tenge, for outside organizations - 5,500 tenge):

Requisites:

1) АО «Банк ЦентрКредит»
БИК Банка: КСЖВКЗКХ
KZ978562203105747338
Кбе 16
Кнп 859

2) АО «Bank RBK»
БИК Банка: KINCKZKA
ИИК: KZ498210439858161073
Кбе 16
Кнп 859

3) АО «ForteBank»
БИК Банка: IRTYKZKA
ИИК: KZ599650000040502847
Кбе 16
Кнп 859

4) АО «НародныйБанкКазахстан»
БИК Банка: HSBKKZKX
ИИК: KZ946010111000382181
Кбе 16
Кнп 859

Положение о рукописях, представляемых в журнал «Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева. Серия Педагогика. Психология. Социология»

1. Цель журнала. Публикация тщательно отобранных оригинальных научных работ и обзоров книг по направлениям: педагогика, психология, социология.

2. Автору, желающему опубликовать статью в журнале необходимо представить рукопись в твердой копии (распечатанном варианте) в одном экземпляре, подписанном автором в Отдел научных изданий (по адресу: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Сатпаева, 2, Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Учебно-административный корпус, каб. 408) и по e-mail vest_redpsysoc@enu.kz. При этом должно быть строго выдержано соответствие между Word-файлом и твердой копией. Также авторам необходимо предоставить сопроводительное письмо.

Язык публикаций: казахский, русский, английский.

3. Отправление статей в редакцию означает согласие авторов на право Издателя, Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, издания статей в журнале и переиздания их на любом иностранном языке. Представляя текст работы для публикации в журнале, автор гарантирует правильность всех сведений о себе, отсутствие плагиата и других форм неправомерного заимствования в рукописи, надлежащее оформление всех заимствований текста, таблиц, схем, иллюстраций, а также дает согласие на проверку уникальности текста статьи.

4. Объем статьи не должен превышать 18 страниц (от 6 страниц).

5. Схема построения статьи (страница – А4, книжная ориентация, поля со всех сторон – 20 мм.

Шрифт: тип – Times New Roman, размер (кегель) - 14):

МРНТИ <http://grnti.ru/> - первая строка, слева

Инициалы и Фамилию автора(ов)- выравнивание по центру, курсив

Полное наименование организации, город, страна (если авторы работают в разных организациях, необходимо поставить одинаковый значок около фамилии автора и соответствующей организации)

E-mail автора(ов) – в скобках курсив

Название статьи – выравнивание по центру полужирным шрифтом

Аннотация (100-200 слов; не должна содержать формулы, по содержанию повторять название статьи; не должна содержать библиографические ссылки; должна отражать краткое содержание статьи, сохраняя структуру статьи – введение, постановка задачи, цели, история, методы исследования, результаты/обсуждение, заключение/выводы).

Ключевые слова (6-8 слов/словосочетаний).

Ключевые слова должны отражать основное содержание статьи, использовать термины из текста статьи, а также термины, определяющие предметную область и включающие другие важные понятия, позволяющие облегчить и расширить возможности нахождения статьи средствами информационно-поисковой системы).

Основной текст статьи должен содержать введение, постановка задачи, цели, история, методы исследования, результаты/обсуждение, заключение/выводы – межстрочный интервал – 1, отступ «красной строки» -1,25 см, выравнивание по ширине.

Таблицы, рисунки необходимо располагать после упоминания. С каждой иллюстрацией должна следовать надпись. Рисунки должны быть четкими, чистыми, несканированными.

Все аббревиатуры и сокращения, за исключением заведомо общеизвестных, должны быть расшифрованы при первом употреблении в тексте.

Сведения о финансовой поддержке работы указываются на первой странице в виде сноски.

Список литературы. В тексте ссылки обозначаются в квадратных скобках. Ссылки должны быть пронумерованы строго по порядку упоминания в тексте. Первая ссылка в тексте на литературу должна иметь номер [1], вторая - [2] и т.д. Ссылка на книгу в основном тексте статьи должна сопровождаться указанием использованных страниц (например, [1, 45 стр.]). Ссылки на неопубликованные работы не допускаются. Нежелательны ссылки на нерецензируемые издания (примеры описания списка литературы, описания списка литературы на английском языке см. на сайте журнала <http://bulpeds.enu.kz> в образце оформления статьи).

В конце статьи, после списка литературы, необходимо указать библиографические данные на русском и английском языках (если статья оформлена на казахском языке), на казахском и английском языках (если статья оформлена на русском языке), на русском и казахском языках (если статья оформлена на английском языке).

Сведения об авторах: фамилия, имя, отчество, научная степен, должность, место работы, полный служебный адрес, телефон, e-mail – на казахском, русском и английском языках.

6. Рукопись должна быть тщательно выверена. Рукописи, не соответствующие техническим требованиям, будут возвращены на доработку. Возвращение на доработку не означает, что рукопись принята к опубликованию.

7. Работа с электронной корректурой. Статьи, поступившие в Отдел научных изданий (редакция), отправляются на анонимное рецензирование. Все рецензии по статье отправляются автору. Статьи, получившие отрицательную рецензию к повторному рассмотрению не принимаются. Исправленные варианты статей и ответ автора рецензенту присылаются в редакцию. Статьи, имеющие положительные рецензии, представляются редколлегии журнала для обсуждения и утверждения для публикации.

Периодичность журнала: 4 раза в год.

8. Оплата. Авторам, получившим положительное заключение к опубликованию необходимо произвести оплату по следующим реквизитам (для сотрудников ЕНУ им. Л.Н. Гумилева – 4500 тенге, для сторонних организаций – 5500 тенге):

Реквизиты:

1) АО «Банк ЦентрКредит»

БИК Банка: КСЖВКЗКХ

КЗ978562203105747338

Кбе 16

Кнп 859

2) АО «Bank RBK»

БИК Банка: KINCKZKA

ИИК: KZ498210439858161073

Кбе 16

Кнп 859

3) АО «ForteBank»

БИК Банка: IRTYKZKA

ИИК: KZ599650000040502847

Кбе 16

Кнп 859

4) АО «НародныйБанкКазахстан»

БИК Банка: HSBKKZKX

ИИК: KZ946010111000382181

Кбе 16

Кнп 859

Мақаланы рәсімдеу үлгісі / Template / Образец оформления статьи

ПАРАМЕТРЫ:

страница – А4, книжная ориентация, поля со всех сторон – 20 мм.

Шрифт: тип – Times New Roman, размер (кегель) – 14, межстрочный интервал – 1,

отступ «красной строки» -1,25 см, выравнивание по ширине

МРНТИ 14.35.07

А. Р. Ерментаева¹, Ж.К. Аубакирова¹, М.Д. Ауренова²

¹*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан*

²*Восточно-Казахстанский государственный университет имени С. Аманжолова,
Усть-Каменогорск, Казахстан*

(E-mail: erasem@mail.ru, janat-anar@mail.ru, danara-07@mail.ru)

Роль и значение субъектно-ориентированной психологической подготовки студентов

Аннотация. В статье посредством теоретического анализа, конкретизации, обобщения и систематизации определяется субъектно-ориентированная психологическая подготовка студентов, а также анализируется ее сущностная характеристика. Субъектность и психологическая готовность студентов рассматриваются как результаты субъектно-ориентированной психологической подготовки... [100-200 слов].

Ключевые слова: студент, субъект, психологическая подготовка, субъектность, психологическая готовность [5-7 слов/словосочетаний].

ТЕКСТ СТАТЬИ. Текст статьи должен содержать введение, постановку проблемы, цели, историю, методы исследования, результаты/обсуждение, заключение/выводы.

Список литературы

Оформление книги:

1. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер.Ком. – 1999. – 720 с.

Оформление журнальной статьи:

2. Забродин Ю.М. Методологические проблемы исследования и моделирования функциональных состояний человека-оператора // Вопросы кибернетики. Психические состояния и эффективность деятельности. - 1983. – Т. 3. № 25. – С. 15-21. doi: ... (при наличии).

Оформление материалов конференций:

3. Семенова В.Г. Самостоятельная работа студентов как важнейшая форма организации учебного процесса в рамках компетентностной модели образования // Организация самостоятельной работы студентов: материалы докладов II Всероссийской научно-практической интернет-конференции. - Саратов: Новый проект, 2013. – С. 10-15 – материалы конференций

Оформление газетной статьи:

4. Ахметова Н. Р. Психология студенческого возраста // Педагогический вестник. -2009. – № 12. – С. 4.

Оформление журнальной статьи на англ.яз.:

5. Pundak D., Herscovitz O., Shacham M., Wisner-Biton R. Instructors' attitudes toward active learning // *Interdisciplinary Journal of E-Learning and Learning Objects*. – 2009. – Vol. 5. – P. 215-232.

Оформление интернет-источников:

6. Baldwin G. The teaching-research nexus: How research informs and enhances learning and teaching in the University of Melbourne [Электрон. ресурс]. - 2005. – URL: <http://www.cshe.unimelb.edu.au/> (дата обращения 15.08.2017)

А. Р. Ерментаева¹, Ж.К. Аубакирова¹, М.Д. Ауменова²

¹*Л. Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

²*С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Өскемен, Қазақстан*

Студенттерді субъект-бағдарлы психологиялық дайындаудың рөлі мен маңызы

Аннотация. Мақалада теориялық талдау, нақтылау, жалпылап, жүйелеу әдістері арқылы студенттерді субъект-бағдарлы психологиялық дайындау анықталады және оның мәндік сипаттамасы талданады. Студенттерді субъект-бағдарлы психологиялық дайындаудың нәтижелері ретінде субъектілік және психологиялық даярлық ажыратылып, жіктеледі... [100-200 сөз].

Түйін сөздер: студент, субъект, психологиялық дайындау, субъектілік, психологиялық даярлық [5-7 сөз/сөз тіркесі].

A. R. Yermentayeva¹, Zh. K. Aubakirova¹, M.D. Aurenova²

¹*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan*

²*S. Amanzholov East Kazakhstan State University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan*

Role and importance of subject-oriented psychological training of students

Abstract. In the article, the subject-oriented psychological preparation of students is determined by theoretical analysis, concretization, generalization and systematization, as well as its essential characteristics analyzed. Subjectivity and psychological readiness of students are considered as the results of subject-oriented psychological training [100-200 words].

Keywords: student, subject, psychological preparation, subjective, psychological readiness [5-7 keywords].

References

Book design:

1. Rubinshtejn S.L. *Osnovy obshhej psihologii* [Basics of general psychology] (Piter.Kom., SPb, 1999, 720 p) [in Russian].

Journal article design:

2. Zabrodin Ju.M. Metodologicheskie problemy issledovaniya i modelirovaniya funkcional'nyh sostojanij cheloveka-operatora [Methodological problems of studying operator functional state modeling], *Voprosy kibernetiki. Psihicheskie sostojaniya i jeffektivnost' dejatel'nosti* [Questions of cybernetics. Mental status and performance], 3(25), 15-21(1983).

Conferences proceedings design:

3. Semenova V.G. Samostoyatel'naya rabota studentov kak vazhneyshaya forma organizatsii uchebnogo protsessa v ramkakh obrazovatel'noy kompetentnostnoy modeli [Independent work of students as the most important form of organization of educational process within the educational competence model], *Organizatsiya samostoyatel'noy raboty studentov: materialy dokladov II Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy internet-konferentsii* [Organization of independent work of students: materials of reports of

the II all-Russian scientific-practical Internet-conference], Saratov: Novyy proyekt [Saratov: New project], 2013. P. 10-15.

Newspaper articles design:

4. Ahmetova N. R. Psihologija studencheskogo vozrasta [Student psychology], Newspaper «Pedagogicheskij vestnik [Pedagogical messenger]», 2009. № 12. P. 4.

Article from the journal in English design:

5. Pundak D., Herscovitz O., Shacham M., Wisner-Biton R. Instructors' attitudes toward active learning, Interdisciplinary Journal of E-Learning and Learning Objects, 5, 215-232(2009).

Internet resources design:

6. Baldwin G. The teaching-research nexus: How research informs and enhances learning and teaching in the University of Melbourne [Electronic resource]. Available at: <http://www.cshe.unimelb.edu.au/.htm> (Accessed: 15.08.2017).

Сведения об авторах:

Каз.:

Ерментаева А.Р. – психология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының профессоры, А.Янушкевич көш., 6, Астана, Қазақстан.

Аубакирова Ж.Қ. - психология ғылымдарының кандидаты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, А.Янушкевич көш., 6, Астана, Қазақстан.

Ауренова М.Д. – психология және коррекциялық педагогика кафедрасының қауымдастырылған профессоры, психология ғылымдарының кандидаты, С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті, 30-шы Гвардиялық дивизия көш., 34, Өскемен, Қазақстан.

Рус.:

Ерментаева А.Р. – доктор психологических наук, профессор кафедры социальной педагогики и самопознания ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, ул. А.Янушкевича, 6, Астана, Казахстан.

Аубакирова Ж.Қ. – кандидат психологических наук, ассоциированный профессор кафедры социальной педагогики и самопознания ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, ул. А. Янушкевича, 6, Астана, Казахстан.

Ауренова М.Д. – кандидат психологических наук, ассоциированный профессор кафедры психологии и коррекционной педагогики Восточно-Казахстанского государственного университета имени С. Аманжолова, ул. 30-й Гвардейской дивизии, 34, Усть-Каменогорск, Казахстан.

Англ.:

Yermentayeva A.P. - Doctor of Psychology, Professor of the department of social pedagogy and self-cognition, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Str. Yanushkevich, 6, Astana, Kazakhstan.

Aubakirova Zh. K. - Candidate of Psychology, Associate Professor of the department of social pedagogy and self-cognition, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Str. Yanushkevich, 6, Astana, Kazakhstan.

Aurenova M.D. - Candidate of Psychology, Associate Professor of the department of psychology and correctional pedagogy, S. Amanzholov East Kazakhstan State University, Str.Tridsatoy Gvardeiskoy divizii, 34, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

Редактор: А.А. Молдажанова
Шығарушы редактор: Ә.С. Жұматаева
Дизайн: Ә.С. Жұматаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
Хабаршысы. Педагогика. Психология. Әлеуметтану сериясы.
-2019. - 1(126). - Нұр-Сұлтан: ЕҰУ. 185 б.
Шартты б.т. -21 Таралымы - 30 дана

Мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекен-жайы: 010008, Нұр-Сұлтан қ.,
Қ.Сәтбаев көшесі, 2.
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: (87172) 709-500 (ішкі 31432)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің баспасында басылды